

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

«Nosaltres»?

Guillem Calaforra

El discurs antifusterià

Josep Guia

Viatge a la identitat

Enric Bou

Intoxicats amb la il·lusió

Simona Škrabec

Joan Fuster: camp literari català
i camp intel·lectual europeu

Antoni Martí Monterde

Un sol estàndard lingüístic?

Francesc Pérez Moragón

Joan Fuster i Montserrat Roig

Lluïsa Julià

L'art de la citació en Joan Fuster

Carme Gregori

A l'origen de l'assagisme fusterià

Neus Penalba

Democràcia liberal
i pluralisme nacional

Ferran Requejo

Contra l'escolasticisme

Antoni Furió

Entre dues crisis

Gustau Muñoz

La imprescindible utopia

Pau Viciano

Joan Fuster contra
la fantasia armada

Miquel Barceló

Un Fuster (potser) polític

Joan F. Mira

«Encara hi ha fe a Israel...»

Vicent Alonso

Les armes del jovent
que arriba

Xavi Sarrià

El camp ho va ser tot,
al País Valencià

Ferran Garcia-Oliver

Camp i ciutat al País
Valencià, fa mig segle i ara

Maria Josep Picó

La dimensió nacional
al segle XXI

Miroslav Hroch

Fer-se càrrec de la modernitat

Dan Diner

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 40 / PRIMAVERA 2012

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Neus Campillo, Ferran
Garcia-Oliver, Josep-Lluís Gómez
Mompert, Enric Marín,
Vicent Olmos, Juli Peretó,
Francesc Pérez Moragón, Maria
Josep Picó, Faust Ripoll, Simona
Škrabec, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
Martí Domínguez, François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier
Muguerza, Damià Pons, Josep
Ramoneda, Ferran Requejo,
Vicenç Rosselló, Xavier Rubert
de Ventós, Pedro Ruiz Torres,
Vicent Salvador, Josep-Maria
Terricabras, Vicent Todolí, Enzo
Traverso, Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /

Midac Llibres (937 464 110) /

Palma Distribucions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de:

eurozine

MIG SEGLE DESPRÉS

Mig segle és una distància temporal respectable. Permet mirar-nos amb perspectiva històrica que va representar la publicació de *Nosaltres, els valencians* el 1962 en la configuració d'actituds i la fixació d'objectius de transformació de diverses generacions. L'impacte que tingué la seua difusió fou extraordinari, en l'àmbit valencià i més enllà. Aquell llibre de Joan Fuster va marcar una època, va inspirar una nova manera de veure'n a nosaltres mateixos, va sacsar les consciències. Ha exercit una influència política perdurable. La idea de fons era destacar l'existència d'un subjecte col·lectiu, el poble valencià, que havia d'eixir de la subalternitat i la subjecció ideològica per retrobar-se amb la seua història i encarar-se a un futur que s'endevinava. És difícil exagerar l'efecte que va fer aquesta crida, tan ben escrita, tan persuasiva, a repensar el passat dels valencians i a esmenar actituds de passivitat i sucursalisme mental i polític profundament arrelades en una societat devastada per la dictadura franquista i presonera d'unes inèrcies històriques anorreadores.

Però amb cinquanta anys de perspectiva podem analitzar també que ha passat entremig, com ha evolucionat la societat valenciana, fins a quin punt ha respost als reptes que plantejava Fuster en *Nosaltres, els valencians*. Quin ha estat, en definitiva, el destí d'un llibre que es proposava sobretot estimular un canvi de fons, que plantejava una esmena a la totalitat en una trajectòria que, si no s'alterava radicalment, menava al desdibuixament i a la despersonalització definitiva dels valencians com a poble.

Sens dubte el balanç hauria de ser molt matisat. Sota la superfície d'una transició convulsa, d'una època de governs socialistes més aviat mediocre i d'una etapa recent d'hegemonia de la dreta conservadora que ha tingut efectes extremament negatius (el resultat final dels quals encara s'ha de veure), i més enllà de l'estigma conflictiu que arrossega tot allò relacionat amb la reivindicació valencianista i l'enllaç amb la catalanitat bàsica, com reclamava Fuster, la realitat és que la societat valenciana s'ha transformat de cap a cap. I que una part consistent i nombrosa

d'aquesta societat ha assumit la idea de país que proposava Fuster en *Nosaltres, els valencians*. Més enllà de les impugnacions, de les polèmiques interessades, de l'esforç permanent de desqualificació, de l'animadversió coriàcia de la dreta política, les idees i les propostes bàsiques d'aquest llibre fundacional s'han anat obrint pas, bé que per vies sovint inesperades i a través d'un procés complex i altament contradictori.

Edward H. Carr afirmava que en la història es presenta sovint el que ell en deia *assoliment diferit*: «pot resultar que els fracassos aparents d'avui hagen fet una contribució vital a un assoliment de demà». Bé podríem meditar sobre aquesta sentència, que tant s'ajusta als fracassos aparents, donats per alguns com a definitius, d'un discurs obert i encara vigent.

L'any en què commemorem el mig segle de *Nosaltres, els valencians* marca un punt de màxima tensió, enmig d'una crisi econòmica, social i política de desenllaç incert. El País Valencià haurà de plantejar-se un nou començament, en la configuració del qual les idees fusterianes, filtrades per l'experiència del temps, poden i han de fer, encara, una aportació cabdal. Caldrà, entre altres coses, reflexionar sobre l'entotsolament que afecta avui la dinàmica dels tres països de l'àrea lingüística del català, d'efectes limitadors per a tots tres. Caldrà cercar un punt de trobada, la confluència necessària per a potenciar les possibilitats del conjunt.

Oferim en aquest número especial de *L'Espill* un seguit de treballs de signe molt divers i plural, de contingut i intencions de gran varietat, bé que amb el denominador comú de la valoració i l'assumpció de la proposta fusteriana. Una bona part pretén ser una incitació a la reflexió i al debat en els termes ací exposats. Altres exploren temes concrets de l'obra de Fuster, contribuint a il·luminar aspectes que ens ajuden a una comprensió més precisa. Hi incloem així mateix tres articles (els de Ferran Requejo, Miroslav Hroch i Dan Diner) sobre problemàtiques relacionades amb una part significativa del llegat intel·lectual de Fuster, amb l'arc de les seues preocupacions, que són també les nostres: les perspectives de la nació al segle XXI i el destí de la Il·lustració i la modernitat. I finalment hem inclòs una guia bibliogràfica de publicacions de i sobre Fuster al llarg del darrer decenni, que posa de manifest la vitalitat, si més no, d'una densa i fructífera *posteritat de paper*. I això ja és dir molt.

Andreu Alfaro, *Joan Fuster* (llapis sobre paper).

L'ESPILL

SUMARI

- 1 Editorial
- 6 Contra l'escolasticisme
Antoni Furió
- 23 Entre dues crisis
Gustau Muñoz
- 32 La imprescindible utopia
Pau Viciano
- 40 Joan Fuster contra la fantasia armada
Miquel Barceló
- 50 Un Fuster (potser) polític
Joan F. Mira
- 58 «Encara hi ha fe a Israel...»
Vicent Alonso
- 67 Les armes del jovent que arriba
Xavi Sarrià
- 77 El camp ho va ser tot, al País Valencià
Ferran Garcia-Oliver
- 91 «Nosaltres»?
Guillem Calaforra
- 99 Camp i ciutat al País Valencià,
fa mig segle i ara
Maria Josep Picó
- 107 Viatge a la identitat: encara Joan Fuster
Enric Bou

- 113** El discurs antifusterià: una anàlisi
Josep Guia
- 123** Intoxicats amb la il·lusió
Simona Škrabec
- 142** Joan Fuster: camp literari català
i camp intel·lectual europeu
Antoni Martí Monterde
- 160** Fuster: el somni d'un sol estàndard lingüístic?
Francesc Pérez Moragón
- 168** Joan Fuster i Montserrat Roig cara a cara
Lluïsa Julià
- 178** L'art de la citació en l'obra de Joan Fuster
Carme Gregori
- 187** A l'origen de l'assagisme fusterià
Neus Penalba
- 198** Democràcia liberal i pluralisme nacional
Ferran Requejo
- 206** La dimensió nacional al segle XXI
Miroslav Hroch
- 214** Fer-se càrrec de la modernitat
Dan Diner
- 225** Publicacions de i sobre Joan Fuster,
2002-2012: una guia bibliogràfica

Contra l'escolasticisme

Antoni Furió

¿És possible encara l'intel·lectual, o es tracta ja d'una figura obsoleta, d'una raça extingida o a extingir? El seu espai –però no el seu paper– l'ocupen ara, als mitjans de comunicació, polítics, acadèmics, tertulians i tota mena d'opinadors professionals, especialistes en el comentari d'urgència i trivial d'una actualitat efímera, passatgera, que deixa de ser notícia quasi al mateix temps que es produeix i que se la glossa. Gent que s'arroga i monopolitza la interpretació pública de la realitat i que, en comptes de proporcionar una visió crítica, irreductible a tota mena de poder i autoritat, com se suposa que hauria de fer un intel·lectual, substitueix la funció de pensar críticament per la de banalitzar o formalitzar el pensament. Res més estèril –i més perillós– que un pensament insubstancial, farcit de llocs comuns i fàcil, per tant, de controlar i manipular; res més improductiu també, i igualment inquietant, que un pensament formalitzat, com sol ser el de no pocs acadèmics, reduït a pur argot d'especialista o estereotipat i ajustat als cànons protocol·laris de l'especialitat. És aquest darrer, sens dubte, el que fa

més por, perquè es pretén, a més d'expert, objectiu, independent, i no se n'adona, o no vol adonar-se, que també parteix d'uns apriorismes, d'uns *partis pris*, dissimulats o confosos amb els mateixos fonaments teòrics, conceptuals, de la disciplina, ja siga l'economia o la sociologia o fins i tot, cada vegada més, la mateixa història.

Potser té raó Edward Said quan diu que l'intel·lectual d'avui s'acosta més a la idea que en tenia Antonio Gramsci que no a la que en tenia Julien Benda, és a dir, als locutors de ràdio, professionals amb titulacions universitàries, analistes informàtics, advocats esportius i dels mitjans de comunicació, consultors de direcció i gestió, experts en política, assessors del govern, autors d'informes de mercat i, naturalment, tot l'ample ventall del modern periodisme de masses. «En l'actualitat, tot aquell que treballa en qualsevol dels camps relacionats tant amb la producció com amb la distribució de coneixement és un intel·lectual en el sentit de Gramsci». ¹ En un sentit ampli, això és cert, com també ho és que, en la mesura que la societat moderna és una societat basada cada vegada més en el coneixement, una «societat del coneixement», els intel·lectuals, amb els seus coneixements tècnics i especialitzats, hi juguen un paper central. Però aquests professionals del coneixement tenen més a veure amb els

Antoni Furió (Sueca, 1958) és catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de València. És autor, entre altres, d'*Àlbum Fuster* (1994), *Història del País Valencià* (1985, 2001) i *El rei conqueridor: Jaume I entre la història i la llegenda* (2007).

treballadors intel·lectuals –en oposició als manuals– que amb la figura clàssica de l'intel·lectual, la que arranca amb Erasme, es desenvolupa amb Voltaire i Diderot i troba la seua millor definició –i també les seues cotes més altes– amb Zola, l'afer Dreyfus, els combats ideològics de la primera meitat del segle XX, els escriptors i pensadors d'aquestes mateixes dècades fins a Sartre, potser l'últim intel·lectual, l'últim *maître-à-penser* en el sentit tradicional del terme. Si més no, en l'opinió de Foucault, per a qui l'«intel·lectual universal» ha estat substituït per l'«intel·lectual específic»:

Durant molt de temps, l'intel·lectual dit «d'esquerres» va prendre la paraula i va veure com se li reconeixia el dret de parlar en tant que mestre de veritat i de justícia. Se l'escoltava, o pretenia fer-se escoltar com a representant de l'universal. Ser intel·lectual, era ser una mica la consciència de tots... Fa anys que no se li demana ja a l'intel·lectual que jugue aquest paper... Els intel·lectuals han pres el costum de no treballar ja en l'universal, l'exemplar, el just-i-vertader-per-a-tots, sinó en sectors determinats, en punts precisos on els situen les seues condicions de treball o les seues condicions de vida (l'habitatge, l'hospital, l'asil, el laboratori, la universitat, les relacions sexuals o familiars). Hi han guanyat una consciència molt més concreta i immediata de les lluites. I hi han trobat problemes que eren específics, no universals, diferents sovint dels del proletariat o les masses. I tanmateix, s'hi han acostat, crec que per dues raons: perquè es tractava de lluites reals, materials, quotidianes, i perquè trobaven sovint, però de forma distinta, el mateix adversari que el proletariat, el camperolat o les masses (les

multinacionals, l'aparell judicial i policíac, l'especulació immobiliària); és el que jo anomenaria l'intel·lectual específic front a l'intel·lectual universal.²

L'intel·lectual específic és necessari perquè el combat –ideològic– s'ha fet també més complex, més específic, i ja no és possible fer-lo en solitari. A les produccions –ideològiques– dels *think tanks* conservadors, dels grups d'experts nomenats pels poderosos, cal oposar, deia Bourdieu, la producció de xarxes crítiques, tot reunint els «intel·lectuals específics» en un veritable «intel·lectual col·lectiu», capaç de definir ell mateix els objectius i els fins de la seua reflexió i de la seua acció, és a dir, autònom. Aquest intel·lectual col·lectiu pot i ha d'acomplir en primer lloc funcions crítiques, defensives, contra la dominació simbòlica que s'arma avui, el més sovint, amb l'autoritat de la ciència. Pot també fer palesos els determinants que pesen sobre els productors del discurs dominant (començant pels periodistes, en particular els econòmics) i sobre els seus productes; i pot igualment oposar una crítica pròpiament científica a l'autoritat amb pretensions científiques dels experts (Bourdieu específica: sobretot econòmics, però el mateix es podria dir dels historiadors).

Tot el pensament polític crític està, doncs, per reconstruir, i no pot ser obra d'una sola persona, *maître-à-penser* lliurat als sols recursos del seu pensament singular o portaveu autoritzat per un grup o una institució per a portar la veu suposada de la gent sense veu. És ací on l'intel·lectual col·lectiu pot jugar el seu paper, irremplaçable, contribuint a crear les condicions socials d'una producció col·lectiva d'utopies realistes.³

Trobe molt encertades aquestes reflexions de Bourdieu, que actualitzen la figura i el paper de l'intel·lectual, per moltes raons. En primer lloc, perquè la funció de l'intel·lectual, individual o col·lectiu, continua sent la mateixa, la de sempre, la que està en el seu mateix origen: una funció eminentment crítica, dissident, acusadora (com el *J'accuse* de Zola). En segon lloc, perquè aquesta funció crítica s'exerceix des de la pròpia autonomia (de reflexió i acció) de l'intel·lectual, independent de qualsevol poder o autoritat (econòmic, polític o acadèmic) i no sotmès a cap altre imperatiu que el de la seua consciència. En tercer lloc, perquè situa la funció crítica sobretot en el terreny del discurs, en el del debat o, millor, combat d'idees, en la denúncia de l'autoritat i de les pretensions d'objectivitat dels experts (econòmics, polítics o acadèmics). I, també, finalment, perquè no parla d'utopies prescindibles, perquè no sols atribueix a l'intel·lectual una funció crítica, negativa, demolidora de les construccions ideològiques auspiciades pels poderosos, sinó també una altra positiva, com és la seua contribució a la producció col·lectiva d'utopies realistes.

Aquesta és també, si fa no fa, la missió que Said assigna a l'intel·lectual, la de plantejar públicament qüestions incòmodes, refutar ortodòxia i dogma (més que no pas produir-los), actuar com algú al qual ni els governs ni altres institucions (per exemple, l'acadèmia, afegiria jo) poden domesticar fàcilment, algú que ha apostat amb tot el seu ésser en favor del sentit crític i que, per tant, es nega a acceptar fórmules fàcils o clixés estereotipats, discurs tranquil·litzadors o acomodaticis. Algú, en definitiva, que ha optat decididament per un tipus de presa de consciència que és escèptica, compromesa,

fermament consagrada a la investigació racional i l'enjudiciament moral, encara que aquesta tasca –aquest esforç permanent, constitutivament inacabat i necessàriament imperfecte– no el faça particularment popular.⁴

Això –la impopularitat de l'intel·lectual més enllà dels mateixos cercles intel·lectuals, i sovint fins i tot dins– ve ja de lluny. Erasme, a qui Joan Fuster pren com a motiu per a reflexionar sobre la condició de l'intel·lectual en el *Diccionari per a ociosos* (1964), es guanyà l'animadversió alhora de Roma i de Luter per no decantar clarament el seu entusiasme per cap dels dos bàndols en guerra –d'idees– al començament del segle XVI, per no declarar la seua adhesió completa, incondicional, a cap de les dues faccions en aquell debat entre ortodòxia i reformisme. «Erasme, diu Fuster, sap que la seva consciència li dicta, simultàniament i parcial, simpatia i animositat per cada costat de la pugna. Si veu en el frare rebel una esperança purificadora, veu alhora en l'Església romana la garantia institucional del cristianisme... El resultat fou que l'humanista hagué de ser tingut, ineluctablement, per sospitós, als ulls dels dos partits: sospitós de fer el joc a l'enemic. I el cas és que tothom encertava en la sospita». Erasme, certament, no era cap heroi; havia de menjar, i no podia privar-se de l'assistència dels poderosos, dels reis i dels senyors eclesiàstics o seglars que li passaven pensions i subsidis i que, com és natural, estaven directament interessats, mesclats, en el plet religiós. «Tampoc no ho és [un heroi] cap dels intel·lectuals en què avui es reproduceix el seu drama». Però no és això, una valentia suïcida, el que se li demana a l'intel·lectual. «Erasme recela davant els partits disputadors, i recela per

allò que és el sentit entranyable de la seva professió». La professió de l'intel·lectual és recelar, dissentir, fins i tot quan, com en el cas d'Erasme, aquesta rebel·lia només pot ser interior. Ni tan sols això li estalviarà els atacs, les persecucions, perquè el que els altres, «els seus enemics, de l'una banda i de l'altra», veuen en ell, ataquen en ell, no és tant una posició ideològica concreta com una dissidència, una llibertat de pensament, que els sembla més perillosa que les mateixes idees. És això, la llibertat de pensar, la mateixa gosadia d'atrevir-se a pensar, el que estava i continua estant encara ara en joc, igualment amenaçada aleshores per la barbàrie luterana i la barbàrie fraresca i avui per altres barbàries no menys inquietants.

D'aleshores endavant, l'home de lletres europeu aspirarà a conservar l'autonomia, a augmentar-la, erigint-se així davant els poders, les injustícies i les intimidacions. L'aspiració ha resultat a la llarga potser una mica petulant. Però, des de l'angle psicològic, això és un factor que té la seva importància. Mentre en l'intel·lectual modern segueixi arrelada aquesta convicció, no abandonarà la seva reserva. Per a bé o per a mal. Covard, i trampejant, tractarà de resistir-s'hi. Com va fer Erasme, el pobre, malalt, dèbil, previngut, reticent, enginyós, equívoc Erasme de Rotterdam...⁵

Potser no tant en Erasme, que no deixava de ser un home del Renaixement —com Vives, sotmès a unes pressions similars a les del de Rotterdam, o fins i tot pitjors: es mantingué fidel a Roma tot i haver de fugir de València, on la seua mare, ja morta, va ser desenterrada i cremada per la Inquisició, acusada de judaïtzant—, ni en Montaigne ni tan sols en Voltaire o Diderot, que re-

sultaven ja referències massa remotes, però Fuster no podia deixar de veure's i incloure's ell mateix en la figura de l'intel·lectual modern que esbossa en aquest mateix text.

L'home de lletres actual no és, ni se sent ni es vol estrany a les qüestions vitals del seu món: sobre elles té la seva visió, en elles participa i influeix sobre elles en la mesura que li és permès. I, en realitat, no concep la seva *literatura* desconnectada de les conclusions a què, en aquest aspecte, ha arribat. Literatura i —passeu-me la insuficiència de lèxic— *opinió* són una sola i indiscutible entitat, en els seus càlculs. La llibertat, de què tan gelós està, li és radicalment necessària: sense llibertat no hi ha per a ell possibilitat de responsabilitzar-se davant els problemes, no hi ha possibilitat de literatura.

Per a Fuster, i en aquest cas no parla d'Erasme sinó d'ell mateix, literatura i «opinió» són indestriables, «són una sola i indiscutible entitat». No té cap sentit, com últimament s'intenta fer, eixamplar les diferències entre la seua obra més pròpiament literària i els seus escrits d'intenció més cívica o política (com tampoc no tindria sentit distingir o separar l'Edward Said escriptor del defensor de la causa palestina), si no és per impugnar millor aquests últims. S'elogia el *Diccionari per a ociosos* per a denigrar *Nosaltres, els valencians*. Es lloen els versos, els aforismes, les notes del diari per a depreciar els textos més combatius. S'enalteix l'assagista literari per a menystenir o neutralitzar l'assagista polític. És una maniobra tan vella...⁶ Però en Fuster, ja ho he dit, literatura i «opinió» són indestriables. La seua és una literatura d'idees —idees estètiques, literàries, però també polítiques—, que impregnen i donen sentit

a tota la seua obra. *Nosaltres, els valencians* no és un tractat de teoria política ni un programa polític, és un assaig polític, un assaig d'idees polítiques, no exempt ni de rigor en la formulació de les idees ni de qualitat literària en la seua expressió. De la mateixa manera que el *Diccionari per a ociosos*, el seu llibre més celebrat i conegut –traduït al castellà, l'anglès, el francès i l'italià–, no deixa també de contenir i expressar idees polítiques, com ara les citades anteriorment sobre Erasme i l'intel·lectual modern. No hi ha cesura, solució de continuïtat temporal o temàtica, ni menys encara de disposició, entre *Nosaltres, els valencians* i *Diccionari per a ociosos*, escrits pels mateixos anys. No hi ha un Fuster que precedesca o segueasca l'altre, perquè tots dos, el «literari» i el «polític», són contemporanis, indestriables, el mateix. El que hi ha són crítics –crítics polítics, antagonistes polítics– que creen i amplifiquen aquestes diferències, que es complauen a proclamar les virtuts literàries de l'obra de Fuster, però només per a poder decretar millor la miopia o la insània de les seues quimeres polítiques, per a poder-les donar, en definitiva, per cancel·lades o liquidades. És una operació més subtil, però no molt distinta, en el fons, de la dels qui practiquen una desqualificació més grol·lera i el presenten directament, i no sols en sentit figurat, com l'enemic a batre.

Hi ha tres moments forts –dins una seqüència continuada d'hostilitat permanent contra la seua figura i la seua obra– en el repudi i la bel·ligerància contra les idees polítiques de Fuster, contra la seua idea, en particular, d'una nació catalana que va més enllà de la Catalunya estricta, que no se'n sortirà si no és conjuntament amb el País Valencià i les Illes. El primer es produeix al començament dels anys seixanta arran de la

publicació de *Nosaltres, els valencians* i d'*El País Valencià*, tots dos el 1962, que suscità una ferotge campanya contra l'escriptor, organitzada i dirigida des de les mateixes instàncies de poder del franquisme. No va ser, de cap manera, una reacció «popular», espontània, davant la irreverència amb què Fuster ironitzava sobre la complaença dels valencians en els tòpics tradicionals. Va ser, com ho serien també totes les repulses posteriors, una reacció instigada per l'aparell de poder de la dictadura que va fer servir de manera eficaç tots els mitjans propagandístics al seu abast. En aquesta ocasió, la veda la va alçar un jerarca del règim, don Diego Sevilla Andrés, *consejero nacional del Movimiento, procurador en Cortes*, vicepresident de la Diputació de València i professor de dret polític a la Universitat, que el desembre de 1962 publicà al diari *Levante*, en aquells moments l'òrgan oficial del Movimiento, dos articles, «Burguesía y separatismo» y «Alerta a los valencianos», en què denunciava la perillositat del catalanisme que havia començat a estendre's al País Valencià. El que preocupava les autoritats franquistes, i el senyor Sevilla Andrés en particular, no eren tant les insolències que Fuster hagués pogut deixar anar en els seus escrits sobre la inanitat dels petits orgulls locals, sinó el fet que les seues reflexions i propostes sobre la catalanitat dels valencians començassen a tenir audiència entre les joves generacions universitàries, com ell mateix podia constatar directament a les aules i fora d'elles. Al contrari que *Notícia de Catalunya*, un llibre destinat sobretot als capitans de la indústria i la política que pilotarien en un futur pròxim la transició democràtica i en què el seu autor, Jaume Vicens Vives, apostava per un millor encaix de Catalunya dins Espanya, per una Catalunya que no

fos només la locomotora econòmica d'Espanya sinó també la locomotora política, *Nosaltres, els valencians* simplement obviava Espanya. No la ignorava –no hauria pogut– per a explicar la història dels valencians, interpretada sovint –com el llibre de Vicens– en termes de centre i perifèria, de feblesa i subalternitat –de provincianisme– de les classes dominants, que no arribaren a erigir-se en veritables classes dirigents, en unes minories rectores que mirassen més enllà dels seus propis interessos, personals i de classe, que transcendissin els límits raquítics de l'estricta àmbit local o provincial. Però l'ometia com a projecte de futur. No calia –tampoc no es podia, donades les circumstàncies polítiques del moment, en plena dictadura– ser més explícit. En tot cas, això era ja suficient per a suscitar la desconfiança, i la resposta contundent, de les autoritats franquistes, alarmades per la recepció que aquelles idees sedicioses començaven a tenir entre professors i estudiants. De fet, la reacció de Diego Sevilla havia estat motivada per la publicació d'una revista clandestina, *Lluita*, que es feia ressò dels plantejaments de Fuster: «Han llegado a mis manos ciertos panfletitos escritos en catalán, quejándose de los monopolios y de la falta de libertad de las tierras catalanas, entre las cuales incluyen a Valencia».⁷ En el seu escrit acusador, el catedràtic falangista feia servir molts dels tòpics amb què, de seguida, es nodriria l'imaginari anticatalanista, com ara l'or català que compra voluntats (la catalanització, en efecte, era obra de la «plutocràcia barcelonina», que «ha puesto desde hace luengos años sus ojos en Valencia»), o la identificació del catalanisme amb un nacionalisme ranci, de base racial i lingüística i, per tant, en última instància, nazi.

El aire de catalanización de nuestra vida tiene la base endeble de un nacionalismo trasnochado y de vía estrecha. O se basa en el prejuicio racial de la descendencia de los conquistadores, o en el lingüístico. Uno y otro, no lo olvidemos, han dado a la luz y apoyado todos los imperialismos que conocemos... Valencia, pero, requiere un tratamiento algo más delicado que el de los nuevos nazis –así claramente– que hablan de países catalanes recordando la raza y la lengua.⁸

S'operava així una curiosa inversió, que encara perdura, per la qual els capitosts feixistes projectaven sobre Fuster i el nacionalisme valencià –un nacionalisme democràtic i «defensiu», en la mesura que lluitava no per agredir o imposar-se a ningú sinó per conjurar el perill d'extinció total, de la llengua i dels valencians, «en tant que poble», a partir d'una experiència real de subordinació i despersonalització cultural i política– els seus propis valors i representacions del nacionalisme, en aquest cas espanyol, d'ordre racial i lingüístic, i agressiu, i, sobretot, el qualificatiu que ells –que s'hi reconeixien o s'hi sentien pròxims– sabien infamant: nazi. No es tractava només d'una inversió de valors –que el terme «nazi» fos proferit com a insult o com a expressió per a desqualificar el contrari per aquells que no amagaven les seues simpaties feixistes i ocupaven càrrecs de responsabilitat política en l'aparell de poder del règim–, ni l'atac es va circumscriure només a un parell d'articles reprovadors en la premsa, sinó que tingué també les seues conseqüències pràctiques. Fuster va haver de deixar d'escriure als diaris de València –l'única font d'ingressos relativament regulars per a un advocat que havia deixat feia molts anys l'exercici de la

professió i depenia per a viure de les col·laboracions periodístiques—, la policia intensificà la seua vigilància sobre ell—es va prohibir la celebració del IV Aplec de la Joventut del País Valencià, a Bocairent, el 1963, per la crida que havia redactat Fuster—⁹ i, sobretot, s'atjà una campanya de demonització de l'escriptor, amb articles difamatoris i cartes insultants en la premsa, que culminà amb la seua crema en efígie, com a ninot de falla, a la plaça del Caudillo de la ciutat de València, en un acte que s'assemblava bastant, en la seua escenografia i en la seua intolerància, als antics autos de fe de la Inquisició. La menestralia i les classes treballadores de la capital valenciana—enquadrades, disciplinades i convenientment alligonaades en unes comissions falleres controlades pel franquisme i que en calcaven i reproduïen els valors, l'organització jeràrquica i la parafernàlia— reaccionaven així contra el que sentien com un atac sacríleg contra el més profund de les essències valencianes. No es tractà tant, doncs, d'una reacció popular i informada—ningú o quasi ningú dels qui clamaven contra el llibre l'havia llegit—, com d'una deliberada manipulació dels sentiments populars per part de les autoritats franquistes i dels sectors més reaccionaris de la societat valenciana.

La polèmica esclatà, naturalment. Només que no va ésser formalitzada en públic, ni amb un mínim de serietat. Ningú no em «contestà» en el terreny i en el to en què jo em col·locava: argument contra argument, dada contra dada, constatació contra constatació. No va passar d'un enrenou privat i difús. Els meus previsibles contradictors es limitaren a expressar-se amb pures i simples manifestacions de mal humor, que no eren una fórmula dialèctica massa neta... Els

grups o grupets als quals repugnaven les conclusions tàcites o confessades de *Nosaltres, els valencians* van replicar-me amb quatre escarafalls exasperats: no amb procediments racionals de refutació. I com que, de més a més, l'ofensiva tenia origen i estil de marcat aire feixistoide, es desautoritzava per ella mateixa. Mentrestant, i per falta d'interlocutors, es frustrava l'esperança d'un diàleg franc i comunitàriament lucratiu. La polèmica no fou polèmica—debat d'igual a igual i subjecte a la decència d'unes regles òbvies— ni va tocar cap qüestió de fons. Potser les circumstàncies i l'ambient no permetien res més que això...¹⁰

El segon moment fort en l'ofensiva contra Fuster es produí quasi dues dècades després, als anys centrals de la transició política, quan va ser objecte de dos atemptats amb bomba, el 1978 i el 1981. El País Valencià va viure aleshores uns anys de plom que encara no han estat suficientment aclarits. Mai no es va practicar cap detenció, ni es van voler buscar els autors dels atemptats—no sols contra Fuster, sinó també contra Manuel Sanchis Guarner, contra llibreries, contra la Universitat i, en general, contra l'esquerra i el món de la cultura—, ni es van investigar ni perseguir el que eren manifestament actes terroristes dirigits a intimidar els sectors progressistes i a reconduir el procés de transició. Després se n'ha dit, d'això, abusivament, batalla de València i se n'ha rebaixat els termes del litigi als aspectes purament simbòlics—els colors de la bandera, l'himne, la denominació de la llengua i el territori— de la nova identitat legal, autonòmica, dels valencians. En realitat, la violència—contra les persones i contra les coses: contra els llibres i les llibreries, contra les seus dels partits i sindicats demo-

cràtics, contra casals culturals i veïnals— va ser sempre unidireccional, executada per grups «incontrolats» —en la terminologia de l'època—, però programada i dirigida des de les clavegueres del poder. Des dels reductes del franquisme —enquistat encara durant quatre anys després de la mort de Franco als ajuntaments i les diputacions provincials, i les institucions que en depenien, com ara la Junta Central Fallera, amb una formidable capacitat de mobilització—, que es resistia a desaparèixer, i des dels òrgans de comandament del nou règim polític —en particular, el govern civil i la policia—, que, en un procés de canvi en què no hi havia hagut ruptura sinó transició, no deixava de mostrar la seua connivència, quan no la seua total identificació, amb el règim anterior. L'estudi del personal polític i administratiu dels anys de la transició, encara per fer, confirmaria segurament la remarcable continuïtat en els noms, a més de en les idees i els comportaments, entre els jerarques del franquisme i els seus hereus i successors del post-franquisme, que ara només coneixem en els casos més cridaners. Tampoc no tot es reduïa a una qüestió de simbologia. El que estava en joc era, a curt termini, el triomf electoral i l'hegemonia política de l'esquerra, després de quaranta anys de dictadura, i, més a llarg termini, la viabilitat d'un projecte de país en els termes —de modernització política i normalitat nacional— en què Fuster l'havia pensat.

En un article recent a propòsit del bicentenari de la Constitució de Cadis, Gregorio Morán trobava humiliant «esa consideración casi unánime de que la culpa de su escaso éxito no la tuvo un rey felón, ni una Iglesia inquisitorial y corrupta, ni unas clases dominantes tan poco afrancesadas que querían volver al absolutismo y la gleba.

Los culpables del fracaso de ese magnífico intento de 1812 lo tuvieron quienes lo emprendieron; les faltó tacto político, aseguran los talentos instrumentales de hoy. Con lo que volvemos a la historia de siempre: la culpa de los fracasos las tienen quienes intentan las mejoras, no quienes las impiden».¹¹ ¿No es pot aplicar això mateix al País Valencià? «¿Per què, es pregunta Ivan Mambrellas, parlem tant de la inadequació de les idees fusterianes al seu medi social i cultural, i tan poc del feixisme o quasi-feixisme que les va combatre, esplèndidament finançat per un empresariat reaccionari i emparat, sí no orientat, pels arquitectes de la Transició?»¹² ¿Per què insistir tant, en efecte, en la radicalitat de les idees de Fuster —com si la radicalitat fos en ella mateixa reprovable— i en la seua manca d'adequació a la realitat valenciana, en comptes de considerar el formidable aparell organitzatiu i propagandístic que es va muntar per a desacreditar-les i neutralitzar-les, fins i tot per mitjà de la violència? ¿Per què atribuir el fracàs de la modernització política i la normalitat nacional als qui les propugnaven i les intentaven?

Quant a l'allunyament de les propostes de Fuster de la realitat valenciana, a més d'una perfecta estupidesa, perquè justament aquestes propostes naixen de l'anàlisi i la comprensió d'aquella realitat, el que pretenen no és certament acomodar-se a ella, sinó transformar-la. «Per dir-ho abusant de la terminologia d'un il·lustre barbut», escriu Fuster en la introducció a *Nosaltres, els valencians*, «“explicar” serà una invitació a “transformar”. És “transformar” el que ens interessa». D'altra banda, la realitat, si no és l'estrictament geològica, és sempre social, i aquesta, com deia Gramsci, i no cal ser marxista per a saber-ho, està dividida entre

governants i governats. La principal opció a què ha de fer front l'intel·lectual, i torne ara a Said, és si s'alia amb la realitat –l'estabilitat, diu l'escriptor palestí– dels vencedors i governants o –i aquesta és sens dubte la senda més difícil– si considera aquesta realitat (estabilitat) com un estat d'emergència que, per als menys afortunats –el poble palestí o els valencians, com a poble– comporta el perill d'extinció total i, consegüentment, pren en consideració l'experiència mateixa de subordinació alhora que la memòria de veus i persones oblidades.¹³ Fuster va triar per transformar la realitat, per remoure l'estabilitat («aquesta societat en perpètua somnolència digestiva»), que no era sinó la dels governants i els poderosos. Si els seus plantejaments no reeixiren, no va ser per la seua radicalitat o la seua inadequació –¿donarem de nou la culpa als qui intenten les millores i no als qui les impedeixen?–, sinó per la brutalitat de la resposta que s'organitzà per a estigmatitzar-los i derrotar-los. Una brutalitat que només s'explica per la por que aquells plantejaments tinguessen alguna possibilitat d'imposar-se, d'esdevenir majoritaris. Per als sectors polítics i econòmics que havien governat el país fins aleshores i que aspiraven a continuar governant-lo en el futur amb les mínimes concessions possibles, la transició, inevitable, obria un nou escenari d'una gran inseguretat. Podia passar qualsevol cosa, la victòria electoral de l'esquerra i, pitjor encara, l'assumpció per aquesta del projecte de país de Fuster. Per a impedir-ho, desplegaren una temible ofensiva que combinava la demagògia més barroera, desnaturalitzant les tesis fusterianes i presentant-les com un atac al més sagrat de la identitat valenciana, amb la violència de carrer i els atemptats terroristes. Potser cal recordar, per als desmemoriats o per als qui

en rebaixen ara les dimensions del conflicte, que en aquells anys turbulents les conferències i els actes culturals, fins i tot a la universitat, eren rebentats, enmig de crits, insults i amenaces, per grups de provocadors ben organitzats; que les noves autoritats democràtiques eren increpades i colpejades pel carrer, davant la passivitat de les forces d'ordre públic, que tampoc no es movien per a protegir les manifestacions de les organitzacions d'esquerra i nacionalistes dels atacs dels «incontrolats»; que els militants i els simpatitzants d'aquestes mateixes organitzacions eren apallissats; que hi hagué atemptats, i morts, i ferits, i molta por.

En aquesta estratègia de la tensió, que calcava en molts aspectes la que s'havia seguit uns anys abans a Itàlia per a impedir l'arribada del Partit Comunista al govern, i que perseguia crear una situació d'alarma permanent, els sectors residuals del franquisme, que en van ser els principals impulsors, comptaren amb la col·laboració dels grups d'extrema dreta i dels serveis de seguretat de l'Estat. I fins i tot del mateix govern, preocupat per l'extensió de les pretensions autonòmiques pertot arreu i per la supervivència mateixa de l'Estat si algunes autonomies acabaven federant-se entre elles, cosa que acabà prohibint expressament la Constitució de 1978. No hi havia espai, ni voluntat, per al diàleg civilitzat o el debat d'idees, ni tan sols amb els sectors valencianistes més tradicionals i folklòrics, que van ser utilitzats, això sí, com a coartada per a denunciar i combatre l'antivalencianisme dels catalanistes. La dreta s'identificava amb un valencianisme ranci perfectament compatible amb el nacionalisme espanyol més visceral, alhora que acusava l'esquerra de promoure el catalanisme.

L'afirmació de Fuster que «el País Valencià serà d'esquerres o no serà», que tan mal interpretada ha estat, i que adaptava, capgirant-la, la màxima del bisbe Torras i Bages, «Catalunya serà cristiana o no serà», que inspirà el catalanisme conservador, no era tant un plantejament sectari o exclusivista, com una constatació, donada l'actitud de la dreta cap al país, la seua llengua i la seua cultura. O el feia l'esquerra, o no n'hi hauria, de país.

Sí, jo crec que «el País Valencià serà d'esquerres o no serà». Però no ho dic per cap apriorisme sectari: és una pura evidència. El que falta saber és si les esquerres estaran a l'altura de les circumstàncies.¹⁴

Les esquerres no van estar a l'altura de les circumstàncies. L'estratègia intimidatòria funcionà, i no sols els sectors més moderats de la dreta local —entre ells, les noves elits econòmiques i socials creades per la industrialització i el desenvolupament econòmic dels anys seixanta i setanta, que encara no havien donat el pas a l'arena política— s'inhibiren, esverats per la violència de l'enfrontament, sinó que també les esquerres n'acusaren el colp. En particular, els socialistes, a qui l'electorat valencià havia confiat la majoria dels càrrecs de responsabilitat política al país, als diferents nivells de l'administració, local, provincial i autonòmica. Tenien l'oportunitat de construir el país, i un enorme cabal d'adhesió popular per a poder-ho fer. Però, encapçalats per dirigents encara molt joves i inexperts, poc bregats en la lluita política, no van saber resistir-se a les pressions ni dels poders fàctics locals ni dels seus correligionaris a Madrid, poc entusiasmats amb la disbauxa autonomista. Començaren les

renúncies i les concessions, generalment a canvi de res o de molt poc, i no només en qüestió de noms i de símbols. L'Estatut valencià, dissenyat i pactat a Madrid, i la Comunitat Valenciana que en resultaria, tindrien molt poc a veure amb el país que Fuster havia projectat.

El tercer moment àlgid en la bel·ligerència contra les idees polítiques de Fuster és molt més recent, d'uns deu o quinze anys ençà, després ja de la seua mort. L'atac no pren ja les formes exasperades d'abans, sinó les molt més subtils d'una desautorització displicent. Tampoc no s'hi entra en el fons de la qüestió, no s'hi discuteixen les idees, sinó que se les dóna directament per cancel·lades, en particular la de Països Catalans, o se les responsabilitza del fracàs històric del valencianisme polític. De nou, la presumpció de sempre: que la culpa del fracàs està en el maximalisme o la radicalitat dels plantejaments de Fuster, i no en la brutalitat de l'ofensiva que s'organitzà per avortar-los, abans fins i tot que poguessen ser coneguts i discutits àmpliament per la societat valenciana. L'absència de debat —sobre el model de país i sobre la idea mateixa de país, i no només una demarcació administrativa descentralitzada— és un dels factors —no l'únic, és cert— que ha portat al desballestament i l'apatia d'aquesta mateixa societat valenciana, que vota majoritàriament a la dreta des fa quasi vint anys, tot i les polítiques antisocials i de depredació del territori i els escàndols de corrupció. La manca de política —de discussió d'idees i de problemes— i la professionalització de la política —en el doble sentit de viure de la política i de reservar aquesta a una classe o una casta professional— és el que ha acabat decebent i apartant els ciutadans, el que ha alienat progressivament a l'esquerra l'àmpli

suport amb què va comptar en un altre temps. Contra la crisi que patim, que no és sols econòmica i social, sinó també moral i de valors, el que necessitem és més política, més radicalitat en les idees i més compromís amb els valors de justícia i solidaritat. No serà acostant-se al llenguatge i el pensament de la dreta, suavitzant el discurs, «centrant-se», com l'esquerra es guanyarà de nou la confiança de la ciutadania i recuperarà el suport electoral perdut. No serà substituint la dreta en el provincianisme i la subalternitat política, en un regionalisme pansit i inofensiu, com l'esquerra serà capaç de generar de nou entusiasme entre la població, sobretot entre la més jove, la més indignada, la més desesperada. Especialment ara que ni embolcallant-se amb la bandera de la valencianitat –d'una valencianitat que reproduïx encara l'imaginari franquista–, la dreta evitarà la contestació social, l'erosió de la seua hegemonia política i ideològica ni, finalment, la seua previsible derrota a les urnes.

Els teòrics de la rêmora que suposa el llegat fusterià per a la «pacificació» de la societat valenciana i el seu desenvolupament com un país «normal», sempre m'han semblat –tot i el desdeny gratuït als plantejaments de Fuster– ingenus benintencionats que realment estaven convençuts que s'atraurien així els sectors empresarials més moderns i conscients, refractaris al catalanisme i als Països Catalans, però no, potser, als eixos mediterranis –qüestió de noms, al capdavant–, o astuts desvergonyits que cantaven les excel·lències –quan anaven ben dades– de les polítiques sumptuàries de la dreta valenciana. Tot i així, en el primer cas, per lloable que siga l'intent, es perd de vista el caràcter fortament ideologitzat de l'empresariat valencià i la interiorització de la

seua subalternitat política. Fins el punt de resignar-se disciplinadament a unes polítiques –com les del govern central en matèria de transports i comunicacions ferroviàries, apostant per la prioritat de la xarxa radial en detriment del corredor mediterrani– que van en contra dels seus propis interessos econòmics.

Una altra mena d'atac, més indirecte i vergonyant –perquè defuig la crítica oberta i lleial a les idees o les formulacions precises de Fuster– és la que descarrega la seua mala bava sobre els adeptes, devots o hagiògrafs, en termes convenientment generals i imprecisos, sense assenyalar ningú, però que deuen ser tots els qui consideren encara d'algun interès i profit els textos de l'escriptor de Sueca. De fa uns anys, cada vegada que s'escau una efemèride relacionada amb la persona o l'obra de Fuster, i la premsa local hi dedica una columna o tot un quadern, segons la importància de l'aniversari, no falta el mateix tipus d'article malhumorat amonestant agrament, amb el dit índex estès, com sant Vicent Ferrer, contra la canonització de l'escriptor, tot i que després no la trobes per cap costat –evidentment no als diaris i als mitjans de comunicació en general–, si no és que es refereixen a les publicacions universitàries de la Càtedra Joan Fuster o a la revista *L'Espill*. Però les publicacions de la Càtedra són treballs erudits, estudis acuradíssims sobre el punt i coma o les cometes en l'estil de Joan Fuster o sobre la relació de l'escriptor amb la lectura, la música i altres passions, poc propicis en principi a la devoció hagiogràfica. I *L'Espill* és o pretén ser una altra cosa, una revista de pensament crític, i no li escauria reverenciar a tothora el seu fundador. Tot i així, el dit acusador cau una i altra vegada sobre els devots que practiquen

el culte canònic i magnifiquen la llegenda de l'escriptor, exagerant la importància i, sobretot, les conseqüències de *Nosaltres, els valencians*, tant en la persecució que va patir l'autor com en la influència que realment va tenir el llibre sobre les generacions d'intel·lectuals valencianistes dels anys seixanta i setanta. ¿Com anava a irritar ningú *Nosaltres, els valencians* si la gent que aquest llibre podia irritar no llegia en valencià mai? Potser els frares sermonejadors obliden que no cal llegir un llibre per a sulfurar-se amb el seu contingut. N'hi ha prou amb què te'l conten, o te'l falsegen, o, millor encara, te'l demonitzen, com els *Versos satànics*, que molt pocs havien llegit i, tanmateix, hi havia milers de fanàtics que estaven –i estan– disposats a matar el seu autor pel que els havien dit que deia. En tot cas, aquests articles commemoratius solen contornejar la qüestió sense entrar mai en el fons –quines idees continuen sent vàlides del llibre, si és que en queda alguna, i per què sí o per què no–, i opten per la via menys problemàtica, i menys exigent intel·lectualment, de l'exercici d'estil i el repartiment pietós d'admonicions i calbots. Cadascú amb les seues obsessions.

Hi ha, finalment, una tercera operació que consisteix a impugnar Fuster des de la suficiència i el desdeny acadèmics. Des de la pretesa objectivitat que conferiria la competència en una matèria o àrea especialitzada de coneixement. En un altre lloc, he abordat la dimensió política i ideològica que tingué el debat sobre la industrialització valenciana, en què participaren economistes i historiadors, i en què es qüestionaren alguns dels supòsits expressats a *Nosaltres, els valencians*. «*Nosaltres, els valencians* no era, o no era només, un llibre d'història... La seua intenció política era clara, i també

manifesta des de les primeres pàgines: es tractava d'una obra concebuda “des d'una posició de futur”. Les divergències i les impugnacions posteriors tampoc no van ser estrictament acadèmiques; les animava igualment un propòsit polític, una discrepància tàctica, d'estratègia a seguir en el curt i mitjà termini, o una diferència, més profunda, de projecte de futur». ¹⁵ Hi havia qui percebia la societat valenciana del final dels anys cinquanta i la primeria dels seixanta com una societat encara primordialment agrària i tradicional i, consegüentment, apostava per la industrialització com a via de modernització econòmica i política. Hi havia qui amplificava la importància del «fil industrial» que suposaven els petits tallers familiars, artesanals, per tal d'apuntalar la seua opció per una industrialització basada en el desenvolupament de la petita i la mitjana empresa. I hi havia qui tirava al dret i parlava d'una veritable societat industrialitzada, d'una economia capitalista avançada, que justificaria la seua lluita per una imminent revolució socialista, ja que, en cas contrari, si s'estava en un estadi de desenvolupament econòmic anterior, encara caldria passar per estadis intermedis o bé fer la revolució burgesa abans que la socialista. Els participants en la polèmica, ja ho he dit, eren historiadors, economistes, sociòlegs i científics socials en general, i tots, o quasi tots, professors universitaris, a més de dirigents dels mil-i-un partits, grups i grupuscles en què es fragmentava l'espectre polític de l'esquerra valenciana als anys setanta. Les seues anàlisis econòmiques, sociològiques i històriques, competents i rigoroses, no deixaven d'estar imbuïdes de les seues pròpies opcions polítiques i ideològiques, d'uns apriorismes militants, però no per això deixaven de ser –provisionalment,

com és sempre el coneixement històric o social— útils i explicatives. Fuster se sabia esbiaixat, i no s'estava de declarar-ho obertament; no era des d'una «neutralitat impàvida» des d'on havia escrit el llibre, sinó des d'una «decisió de futur». Els altres no sempre n'eren conscients, del seu propi biaix, o, si n'eren, el dissimulaven sota les seues insígnies acadèmiques.

Els atacs s'han centrat més recentment en la idea de nació que tenia Fuster, encara que no siga sinó per impugnar millor l'objectiu de sempre, el projecte de Països Catalans, que és el que realment ha preocupat i continua preocupant. Naturalment, tot i l'aparença de rigor i objectivitat amb què es presenta, i el grau de formalització de les seues eines analítiques, es tracta més d'una impugnació política que d'una refutació acadèmica. Vull dir que els contradictors, ara en el terreny de la història i la teoria política, tenen la seua pròpia visió de la nació i el seu propi projecte polític —antagònics, no cal dir-ho, del de Fuster—, des dels quals exerceixen —ben legítimament, és clar— la seua desautorització dels de l'escriptor. Llàstima que aquesta desautorització es vulga fer passar com una «deconstrucció» crítica, d'impecable factura acadèmica, sense reconèixer-hi o fer-hi explícit, una vegada més, el propi biaix. La doble relliscada de Fuster rau, sembla, en l'essencialisme i l'etnicitat del seu concepte de nació, en la idea d'una nació ètnica —cultural i lingüística—, atemporal, quan el que val és la nació política. En realitat, la idea que tenia Fuster de la nació dels valencians —i dels catalans en general— era —a més de lingüística i cultural, sí—, històrica, i democràtica, subjecta en última instància a la voluntat política. Per això no comença *Nosaltrès, els valencians* amb la geografia —o la geologia—, sinó amb

la conquesta del segle XIII, i tot el llibre està dedicat a explicar —històricament— «què som i per què som com som» els valencians. A pensar «històricament» la nació, que no és immutable des del segle XII al XX, des de la conquesta a la industrialització, sinó que és «producte» de —i ha estat modelada per— la història. El País Valencià d'avui és producte de la seua història, és el resultat d'un desenvolupament històric plurisecular, de les seues combustions internes i de les seues interaccions amb l'exterior. El País Valencià —i els Països Catalans— de demà seran el que els valencians —i els catalans— voldran.

Tot és un producte històric, la nació i la idea que se'n té, inclosa la idea que la nació és una invenció moderna. Com que la nació apareix després de 1800, amb la revolució burgesa i el liberalisme polític, afirmen els contradictors de Fuster, la primera nació dels catalans —i l'única fins el moment— ha estat i és l'espanyola. Per a arribar a aquesta conclusió, no calia tanta filigrana teòrica. Ara bé, ni la nació ni la construcció de la identitat nacional han esperat el segle XIX i els teòrics vuitcentistes i noucentistes del nacionalisme per a començar a funcionar. Com tampoc l'Estat, una suposada creació igualment de la contemporaneïtat. Medievalistes i modernistes han dedicat estudis lluminosos en els últims vint o trenta anys a la gènesi de l'Estat modern, un llarg procés que s'iniciaria a Europa occidental, amb una cronologia, una geografia, unes formes i una intensitat variables, en el trànsit del segle XIII al XIV, encara que la reflexió sobre l'Estat i la nació a l'Edat Mitjana és molt anterior.¹⁶ En França, diu Guenée, l'Estat crea la nació. Abans de l'Estat, hi havia moltes i diferents comunitats ètniques i lingüístiques, que Guenée no té problema a anomenar «nacions», encara que no en

el sentit modern del terme, però a partir del segle XIV l'Estat francès crea la «nació francesa», que s'estén per sobre i acaba substituint les antigues «nacions». Sense un sistema d'identificació i representació –per damunt la diversitat de llengües, lleis, costums, cultures que encara subsistien a França a l'inici dels temps moderns–, l'Estat no és més que una abstracció, incapaç de generar sentiments de pertinença i menys encara de suscitar adhesions. «La idea nacional justifica els sacrificis en homes i en recursos que imposen les guerres, principals factors de reforçament dels Estats... Nascut en el marc d'una competició guerrera acarnissada entre els estats europeus, legitimat alhora per les idees revolucionàries i per la reacció contra Napoleó, l'Estat-nació ha ocupat tan bé el terreny a partir del segle XIX, emmascarant altres realitats polítiques, que ha esdevingut per a molts sinònim d'Estat modern, quan no és més que una de les formes possibles». ¹⁷ Entre aquests «per a molts», ocupen seient de primera fila els crítics de Fuster, amb una visió molt reductiva de la història, que els deu semblar que comença el 1800. I tanmateix hi havia vida, i vida política, abans del segle XIX. Al contrari del que se sol dir, per pura ignorància i per emfasitzar més el canvi revolucionari que suposa que la «nació» s'identifiqui ara amb el «poble», la nació no s'identificava sempre necessàriament amb el monarca, com deixa ben clar, sense anar més lluny, el cas mateix de Catalunya, que al segle XV i de nou al XVII s'aixeca contra el rei, el deposa i ofereix la corona a altres cases reials. «Catalunya» és, al segle XV i al segle XVII, la seua societat política, que s'erigeix en representant de la «terra» enfront del sobirà. També a França trobem aquesta distinció –importantíssima!– entre la «terra» o el

«regne» i el rei, i, així mateix, al País Valencià. És clar que es tracta d'una «societat política» molt restringida, circumscrita a la noblesa, l'Església i el patriciat urbà (els representants de les ciutats i viles reials), i que la «identificació» o el «sentiment» nacional a penes transcendeixen l'àmbit estricte d'aquestes elits polítiques i socials. Però les guerres –la guerra dels Cent Anys entre França i Anglaterra, les guerres dels husites i els txecs contra l'Imperi germànic al segle XV, la guerra civil catalana del segle XV i la guerra dels Segadors al segle XVII– i la propaganda política que les justificava –en forma de cançons, poemes, pasquins, pamflets, cròniques...–, les victòries i les derrotes, contribuïen a estendre i transmetre cap avall, a «popularitzar», aquestes idees i sentiments. Per altra part, la «nació» i la «societat política» del segle XIX, fins i tot després d'haver-se imposat la idea de nació, estan lluny de ser generals i absolutament representatives, d'identificar-se amb el conjunt de la població. La democràcia censitària restringia la política als notables i, més tard, quan s'instaurà el sufragi universal masculí, les dones continuaren estant excloses de la vida política. No serà fins ben avançat el segle XX –i en alguns països fins molt més tard, o encara no– que les dones tindran dret de vot i seran incorporades a la societat política. Ni els pagesos, ni els menestrals, ni els obrers ni les dones de mitjan segle XIX formaven part de la molt restrictiva societat política que representava i actuava en nom de la *nación española*. I no per això deixava d'existir, aquesta. Ara bé, dir que la primera nació dels catalans –i els valencians– va ser l'espanyola, la definida a la Constitució de Cadis i a les posteriors constitucions espanyoles del Vuitcents, perquè era la primera vegada que feia la seua entrada en la història

la idea de nació, és dir molt, i dir-ho amb una portentosa ignorància de la història anterior. És igual, ja sabem que no és d'això de què es tracta.

No vull allargar-me més en la qüestió, ni tampoc en el tema connex de la distinció entre la «nació política» i la «nació ètnica», perquè no és el lloc, encara que la cosa naturalment s'ho val. Deixem-ho de moment en que la referida distinció no té més funció que la de legitimar unes nacions, les establertes, i desautoritzar-ne i impugnar-ne unes altres. La «nació política» per excel·lència, la nació francesa que exalça Renan a *Qu'est-ce qu'une nation?* (1882), se sustenta tant sobre la «voluntat de viure junts» com sobre el «llegat que s'ha rebut indivís», sobre un nucli ètnic –raça, llengua, cultura– tan essencialista com el que s'atribueix a la concepció alemanya de la nació. Al capdavant, l'exposició de Renan es produeix en el context de la reacció francesa, fortament nacionalista, a la derrota de 1870 i l'annexió per l'Imperi alemany d'Alsàcia i Lorena. El conflicte també havia donat lloc a una altra polèmica entre dos historiadors, el francès Fustel de Coulanges i l'alemany Theodor Mommsen, en què l'ardor patriòtic del primer superava amb escreix el del segon. Els historiadors que juguen amb aquests conceptes, amb aquesta distinció entre nació política i nació ètnica, com les eines amb què *deconstruir* críticament Fuster, fent-ne emergir l'essencialisme i l'etnicisme, la seua insistència en la llengua i la cultura, no haurien d'ignorar, precisament, el context històric en què es van produir –el llarg enfrontament francoalemany de 1870 a 1945–, les condicions ideològiques en què es van elaborar, els interessos polítics que servien...

Fuster, naturalment, no parla de nació ètnica ni de nació política, ni tan sols té una

teoria de la nació. La seua nació és la llengua –com diuen tots els escriptors del món–, la cultura, la història... i el futur. «No ens hem d'enganyar: és català el qui parla català, o, a tot estirar, el qui, sense parlar-lo, creu que ha canviat de “nacionalitat”, de “societat”, de “món”». Per altra part, la nació és, també, «Ausiàs March, el *Tirant*, Corella, Roig, sor Villena, i Bernat i Baldoví... Llull, Turmeda, i la resta, i tots els Aguilons xuetes, i mil capellans, i Llorenç Vilallonga, i tothom que ha vingut després. ¿Com es pot ser català sense ser valencià i sense ser mallorquí, i viceversa?».¹⁸ No li interessin moltes més coses; vull dir banderes, himnes i tot això. Només que aquelles coses que, com a escriptor, com a home de lletres, el preocupen i necessita –una llengua viable, uns lectors en aquesta llengua, llibertat per a poder escriure, per a poder dissentir i poder discutir–, no desapareguen. I això, avui per avui, només ho garanteix una «normalitat» nacional. Llegint els seus crítics sembla que l'«anomia» dels valencians com a poble, delatada a *Nosaltres, els valencians*, no sigui tal, sinó només un recurs literari, un argument retòric, del *relat* o la *narrativa* que és tot el llibre. *Il n'y a hors du texte*. Potser. Però de la mateixa manera els textos dels seus crítics, que es pretenen denotatius, no deixen de ser igualment connotatius. Expressen els punts de vista ideològics, els *partis pris*, dels seus autors, no la realitat objectiva que pretenen descriure. En tot cas, no tot es redueix a pura anàlisi lingüística. L'«anomia» valenciana és ben real, el 1962 i ara, i també la catalana en general. I Fuster, en denunciar-la, continua sent incòmode, aleshores i ara. Al capdavant, la funció de l'intel·lectual no és altra que aquesta, la de preservar un espai de llibertat i dissidència, no assimilable

(i és evident que Fuster tardarà a ser assimilat). El seu era un pensament insolentment independent, no sotmès a cossets doctrinaris ni a closes acadèmiques. I per això mateix tan fresc i actual, com és sempre tot pensament heterodox i càustic, a la contra, no domesticat.¹⁹ □

1. Edward Said, *Representaciones del intelectual*, Barcelona, Paidós, 1996, pp. 27-28; Antonio Gramsci, *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Torí, Einaudi, 1949; Julien Benda, *La traïció dels intel·lectuals*, Alzira, Bromera, 1995 (1927).
2. Michel Foucault, *Dits et écrits II, 1976-1988*, París, Gallimard, 2001, traducció pròpia.
3. Pierre Bourdieu, *Contre-Feux 2*, París, Raisons d'agir, 2001, traducció pròpia.
4. Said, *Representaciones...*, pp. 37-40.
5. Joan Fuster, *Diccionari per a ociosos*, Barcelona, A.C., 1964.
6. La valoració interessada d'una part de l'obra de Fuster per a desdenyar l'altra s'estén fins i tot a la llengua: «El millor Fuster és el que escriu en castellà...», «Fuster era bo quan escrivia en castellà...».
7. En un article recent, «La campanya anti-Fuster» (*Levante-EMV*, 2 de març de 2012), Vicent Àlvarez recordava que *Lluita* era una revista que feien Eliseu Climent, Ferran Zurriaga i ell mateix. Vegeu també Francesc Pérez Moragon, «Premsa clandestina al País Valencià (1962-1977)», *L'Espill*, 4 (1979), pp. 55-93, on ja es diu que l'enviament d'un exemplar de la revista a Diego Sevilla provocaria la reacció d'aquest.
8. Diego Sevilla Andrés, «Burguesía y separatismo», *Levante*, 22 de desembre de 1962.
9. «Sembla que la maniobra contra l'Aplec té el mateix origen que les anteriors que hem sofert: o que he (en singular) sofert—els mateixos individus que van muntar l'ofensiva contra el meu llibre. Aquests bons senyors, quatre o cinc dies abans de l'acte, se'n van assabentar—i van llegir la meua "crida". Va ser la "crida" allò que va treure'ls de polleguera. Presos d'una virtuosa indignació, digna de millor causa, van adreçar-se al Governador Civil de la Província, a instar-li que prengués les mesures pertinents. El "poncio" quedà parat i esbalait... Agafà el telèfon i
- reclamà el president de Lo Rat Penat. Teòricament, l'aplec és organitzat per la Joventut del Rat... El Governador va obsequiar el president del Rat amb un "rapapolvo" furiosíssim. "Que sean valencianistas, pasa; pero catalanistas, ¡eso sí que no! Esos hijos de puta que quieren separar Valencia de Castilla para someterla a Cataluña". "Y ese Fuster...".», Carta de Joan Fuster a Joaquim Maluquer, del 5 de novembre de 1963, *Correspondència de Joan Fuster*, 7, València, Editorial Tres i Quatre, 2004, carta 125. Segons una revista valenciana de l'època, publicada a Mèxic pels exiliats republicans, el governador civil, Antonio Rueda y Sánchez Malo, hauria dit al president de Lo Rat Penat, Joan Segura de Lago: «Yo podría autorizarles a ustedes un acto separatista, pero que ustedes celebren un acto catalanista esto es inconcebible, y mucho más dirigido por un mercenario a sueldo del oro catalán», Josep Castelló-Tàrrega, «Pretexto distinto con idéntico objetivo», *Senyera*, 104 (desembre de 1963).
10. Joan Fuster, «Pròleg a la segona edició» de *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1964.
11. Gregorio Morán, «Afrancesarse es saludable», *La Vanguardia*, 24 de març de 2012.
12. Ivan Mambrellas, «La vida és sexe i lluita de classes», *Tribuna.cat*, 25 d'abril de 2012.
13. Edward Said, «Manteniendo a raya a pueblos y tradiciones», en *Representaciones del intelectual...*, pp. 49-50.
14. Amadeu Fabregat, «Entrevista: Amb Joan Fuster, a Sueca», *Valencia Semanal*, 19 (16/23 d'abril de 1978).
15. Antoni Furió, «Història i ideologia. *Nosaltres, els valencians* i el debat sobre la industrialització al País Valencià», *Afers*, 71/72 (2012).
16. Bernard Guénéé, «État et nation en France au Moyen Âge», *Revue historique*, 237 (1967), pp. 17-30; Jean-Pierre Cuvillier, *L'Allemagne médiévale. Naissance d'un état (VIII-XIII siècles)*. *Echec d'une nation (1273-1525)*, París, 1984; Hélène Hollande, «La France de la fin du Moyen Âge: l'état et la nation (Bilan de recherches récentes)», *Médiévales*, 10 (1986), pp. 81-102; Stefan Berger (ed.), *The contested nation: ethnicity, class, religion and gender in national histories*, Basingstoke, 2008; i molt especialment, Peter C.M. Hoppenbrowers, «The Dynamics of National Identity in the Later Middle Ages», en Robert Stein i Judith Pollmann (eds.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650*, Leiden, 2009, pp. 19-42.

17. Jean-Philippe Genêt, «La genèse de l'État moderne. Les enjeux d'un programme de recherche», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 118 (1997), pp. 3-18.
18. Joan Fuster, *Ara o mai*, València, Tres i Quatre, 1981, pp. 51 i 61.
19. No hauria pogut escriure aquest article sense l'estímul de la conferència que, amb el títol «Figures de l'intel·lectual en Joan Fuster», va donar Jaume Pérez Muntaner en el *Simposi Internacional Joan Fuster: Figura de Temps*, celebrat a la Universitat de Barcelona del 2 al 4 de maig de 2012. Espere que el manlleu d'idees no haja anat més enllà del que seria decent, i ja és molt el que he d'agrair-li. Hauria estat massa acabar, com feia ell, amb aquells versos de l'elegia a Rabelais (de 1953) i que tan bé haurien vingut ací: «Però cal que et commemorem /... / Ells ho faran al seu estil: / amb tènues discursos, / amb tesis doctorals, / amb cerimònies cartilaginoses o trossos de pedra. / ¿Hi ha res més trist que una tesi doctoral? / Fes el favor de dir-m'ho! /... / De fet, les tesis doctorals només serveixen, / i encara!, / *pour se toucher le cul*, / concretament culs doctorats».

L'AVENÇ
LA REVISTA QUE CAL LLEGIR
LA REVISTA QUE ES FA LLEGIR

L'AVENÇ
379 - MAIG 2012 - 978 €

ENTREVISTA
Jordi Castellanos
La incertesa de la literatura

La marca Catalunya (als EUA)
MARTÍ ANGLADELL

Deixar un llibre a mig llegir
JORDI PUJALT

Pensant el segle XX
TRIN JACET

L'esquerra valenciana?
JORDI MUÑOZ

3000 anys de cristianisme
GENIS BARRIOSELL

La música del Noucents
MONICA PAGÉS

Pous i Pagès, ruralista?
MARGARITA CACCIAGLIETTA

SUBSCRIU-T'HI

Telèfon
93 245 79 21

Fax
93 265 44 16

Internet
www.lavenc.cat

En format digital
www.quiosc.cat

Entre dues crisis

Gustau Muñoz

Llegint *Nosaltres, els valencians*, es percep ací i allà, i sobretot als llocs on s'expliciten o insinuen les intencions últimes de l'escriptor, l'aguda sensació d'urgència col·lectiva que tenia l'autor. No cal en realitat fer-hi una lectura entre línies, perquè en aquest aspecte el llibre es bastant directe. El que s'hi palesava no era tant una mena de toc d'atenció a la vista de la gravetat d'una crisi concreta i determinada com l'expressió d'un malestar punyent per les insuficiències de la complexió social i la consciència dels valencians davant les exigències d'un futur que es pressentia. El règim franquista no seria etern i en un moment determinat el poble valencià hauria de comparèixer per reclamar el seu destí. I es trobava malament equipat. No havia assolit la clarificació col·lectiva necessària, que s'hauria traduït en autoconsciència i en un tarannà afirmatiu, com a efecte d'una trajectòria vacil·lant, d'un seguit de fets històrics que calia resseguir

en el temps (traçar-ne la genealogia), però també d'un conjunt enllaçat de factors socials i econòmics del present que calia explicar.

UNA CRISI HISTÒRICA

La incertesa o desconcert «nacional» dels valencians, l'escassa consistència de l'afirmació personal i col·lectiva que exigiria, en qualsevol cas, el manteniment dels trets bàsics d'una comunitat diferenciada, posaven en perill la continuïtat dels «nexes de solidaritat bàsics» que ha de preservar una comunitat viable. El sentiment de «marginalitat», la sensació d'ambigüïtat, dóna peu a la passivitat, a la dimissió, a la delegació del protagonisme en uns altres. Tot això, afirma Fuster, «constituirà una rèmora greu per al futur del país, en una etapa pròxima».¹

A la primeria de la dècada de 1960 el rerafons social i econòmic que retrata Fuster i que està molt present en *Nosaltres, els valencians* no és, encara, identificable ni de lluny amb una situació de crisi relacionada amb un esfondrament econòmic, amb els efectes ben coneguts de misèria i de dalta baix, d'atur o de necessitat extrema. Tot i els símptomes no precisament falaguers que són puntualment reportats, com ara

Gustau Muñoz (València, 1951) és assagista, traductor i editor. Ha publicat *Intervencions, entre cultura i política* (Tàndem, 1998), *A l'inici del segle. Un dietari de reflexions* (Tres i Quatre, 2002) i *Herència d'una època* (Tàndem, 2006). Ha editat així mateix els volums col·lectius *Joan Fuster i l'anàlisi de la realitat social* (PUV, 2009) i *Els reaccionaris valencians. La tradició amagada* (Afers, 2010).

l'emigració o la condició deprimida de les comarques de l'interior, la inèrcia d'una exuberància agrícola que és el gran èxit de l'economia valenciana condiciona encara la visió del país i l'autopercepció dels valencians. Hi havia raons perquè fos així. L'agricultura de regadiu, intensiva, comercial i exportadora fou al llarg del segle XX i fins la inflexió que es produeix ja ben entrada la dècada de 1960 una font decisiva de riquesa per als valencians. Venia de lluny, del darrer terç del segle XIX, havia marcat el to de l'Exposició Regional de 1909, havia inspirat la retòrica dels escriptors i polítics de la Restauració, dels poetes jocfloralescos de la Renaixença, dels definidors d'una certa identitat valenciana, amb el reguitzell consegüent de tòpics, que tingueren una prolongada vigència. Aquesta agricultura esponerosa, que contrastava fortament amb la depauperada condició de moltes regions espanyoles, havia salvat de la fam més abjecta els valencians, i els milers de refugiats que acollí el país, durant la Guerra Civil. I durant l'autarquia fou la font quasi única de divises per al govern franquista. Una veritable mina.

El malestar i el sentit d'urgència que sura en el llibre de Fuster no és resultat d'una angouxa relacionada *directament* amb una eventual fallida econòmica. És d'una altra mena. Respon més aviat a la percepció, a la consciència, ben lúcida en el seu cas, d'un horitzó de crisi històrica com a efecte combinat de les exigències d'un futur que s'atansa i de la insuficient maduració civil i cultural (nacional) dels valencians que els impediria, arribat el cas, d'encarar-s'hi amb garanties. Per això Fuster vol fer una aportació decisiva en el terreny de la consciència col·lectiva, que expressa amb tons una mica profètics: vol exposar fets consta-

tables i fer-los explícits, perquè «la veritat, un cop delatada, esdevé consciència». I la consciència revertirà en acció («o si més no en remordiment»), afegeix amb àcida cautela).

La visió positiva de la trajectòria econòmica valenciana es fa present en diversos llocs. Així, a la Introducció mateixa es fa referència a la «vitalitat econòmica que hem demostrat al llarg dels últims cent anys». L'agricultura valenciana presenta «un matís optimista». El camp valencià, en línies generals, «ofereix una consistència de relatiu esplendor». Potser aquestes i altres afirmacions, plenament justificades per l'experiència històrica, marcaran una determinada posteritat deformada. Sí, és el Fuster que afirma sense embuts: «El camp ho és tot, al País Valencià». I que afegeix: «La nostra és una economia fonamentalment agrària, i això determina en bona mesura el caràcter i el comportament genèrics de la societat». Amb un 46% de la població activa situada en el sector agrari, com la del Marroc actual si fa no fa, ben bé hi havia motius per afirmar això.

Tanmateix, a partir d'ací començaven les distincions i les matisacions, les reserves i la visió crítica. Fuster constata fets i condicionaments decisius per a entendre com era i com funcionava la societat i com es conformaven les mentalitats. El país havia quedat al marge de la revolució industrial, de fet, i una part de la producció estadísticament considerada com a «industrial» no passava de respondre a una prolongació de l'artesania. Ben mirat, romandre al marge de la revolució industrial i amb unes xifres com les reportades de població activa agrària, determinava a l'alçada de la dècada de 1960, en plena eufòria modernitzadora i industrialitzadora a Occident, situar-se en

l'àrea dels països subdesenvolupats, tot i que Fuster no arriba a afirmar això (hi posa cometes restrictives).

De manera rutinària i com a efecte d'afirmacions trobades en fonts prestigioses potser més matisades però que després s'han assumit acríticament, hom repeteix que Fuster era «agrarista». No és així ni de bon tros. En realitat Fuster constatava fets i s'havia documentat fins on era possible en aquell moment. Coneixia bé el País i a més d'escriptor i literat, tenia formació acadèmica i experiència suficients per situar de manera adient els problemes. La caricatura arriba de vegades a considerar-lo una mena de poeta molt allunyat d'una realitat que si de cas només coneixia de segona mà (sense capacitat per a discriminar la qualitat de les fonts) i a partir del paisatge agrari, profundament preindustrial, que l'envoltava a Sueca, d'on suposadament no eixia.

Sense deixar les pàgines de *Nosaltres, els valencians* aquesta interpretació pot ser ràpidament descartada. S'hi reconeix com pertoca «l'embranchida industrialitzadora» que havia tingut «un vigorós desplegament a la primeria del segle passat» però aquest impuls s'hauria frustrat parcialment. Perquè hi havia àrees industrialitzades al país, és clar, i «allà on la tossuderia, la perspiciàcia i l'esperit d'empresa s'hi han posat, els resultats no han estat desdenyables: la producció tèxtil d'Alcoi o el complex d'Elx en són la prova». El que no hi havia era una gran indústria valenciana. Perquè les energies i els capitals s'havien derivat cap a les transformacions agràries, cap a la compra i adequació de terres, cap a uns cultius extraordinàriament rendibles. Tot això responia a una lògica econòmica més aviat implacable. Però els beneficis obtinguts eren desviats d'altres «aplicacions urgents,

com són les industrials». I a més amb aquest afany d'adquirir terra es creava un clima inflacionari (que recorda bastant la bombolla especulativa, en el terreny immobiliari urbà, coneguda dècades després). La compra de terres –d'horts de tarongers, especialment, o de secà per a la transformació– era l'esport nacional, amb una conseqüència penosa: «Són diners que escapen a una ben necessària inversió industrial». Davant aquest panorama, «la industrialització... no ha avançat com caldria». Hi havia aconseguiments parcials, una indústria auxiliar, de subministraments agrícoles, i una altra d'atenció a les necessitats d'un mercat creat al caliu de la prosperitat general del camp valencià, totes dues sorgides, diu, «de capitals agrícoles». Però l'impuls previsible, la industrialització extensiva, no es produïa. Amb les conseqüències socials (i polítiques) corresponents: la «falta d'una indústria expansiva» determinava «la mediocritat de la burgesia local, la indefinició del proletariat» i «totes les repercussions que sobre les classes mitjanes» podia tenir aquesta circumstància.

Parlant dels problemes de l'agricultura valenciana, com ara el fraccionament infinit, el «minifundisme» i la precarietat consegüent de determinats estrats socials al camp, Fuster apunta com a solució no tant la reestructuració en aquest sector, que no exclou, sinó més aviat la «compensació industrial». Hi ha per tant tots els ingredients per a derivar una lectura oposada a la imatge que se n'ha volgut donar. A *Nosaltres, els valencians*, síntesi històrica complexa de la trajectòria dels valencians, hi trobem un diagnòstic de les febleses nacionals que calia esmenar a través d'un canvi enèrgic d'actituds arrelades en la societat valenciana, algunes de les quals venien de molt lluny. La

manca d'una afirmació col·lectiva suficient, el desdibuixament de la unitat del país a causa del provincialisme, l'escassa irradiació de València com a capital, la mentalitat de sucursal, la passivitat i l'assumpció d'un destí marginal, la interrupció de la transmissió familiar de la llengua, fins i tot, o l'escarransida tradició cultural, incapaç de renovar-se en termes moderns, tot plegat constituïa un repte de «consciència» i d'«acció» d'una envergadura formidable. Exigia una mena de «revolució cultural» a la qual eren convocades les generacions en actiu i especialment els més joves.

Aquesta «crisi històrica» presagiada va coincidir en el temps, a mesura que avançava la dècada de 1960, amb una altra crisi molt real i tangible de la base econòmica. La insuficiència de l'agricultura, per dinàmica, comercial i exportadora que fos, es va fer del tot palesa. Aquesta dècada (i la següent) és el temps de la industrialització de les àrees perifèriques, aquelles que no havien estat escenari de la primera o de la segona revolució industrial. La modernitat s'identificava amb la indústria. Les zones agrícoles estaven condemnades a l'endarreriment, al «subdesenvolupament», a la pobresa, a l'emigració. La renda agrària anava de baixada, mentre la font de riquesa, prestigi i reconeixement es desplaçava de manera palesa i indiscutible cap a les àrees industrials. La relació d'intercanvi entre agricultura i indústria (o entre camp i ciutat) empitjorava sistemàticament en detriment de la primera. El retard relatiu de la industrialització valenciana donà lloc a una veritable «crisi de consciència» al país, que es manifestà en tot de debats, preses de posició, autoqüestionament, articles de diari i conferències, que es van succeir durant la segona meitat dels anys 60. La pèrdua de

posicions en el rànking de renda per càpita (elaborat pel Banc de Bilbao) en va ser el detonant. De sobte, per a tota una generació, els vells tòpics lligats a l'exaltació de l'esplendor agrícola (les fruites daurades, els paradisos de les Riberes, l'horta i la barraca com a casal «d'humils virtuts», etc.) esdevingueren irrisoris, van perdre qualsevol mena de sentit. Aquesta situació va fer sorgir una forta demanda de pensament crític. Un pensament crític que oferís una visió alternativa del passat i del present i que a més fos capaç d'aportar l'esbós, si més no, d'un futur diferent, d'una «nova plenitud». Tot plegat va potenciar una lectura àmplia i entusiasta de *Nosaltres, els valencians*.

LLEGIR

NOSALTRES, ELS VALENCIANS ALS ANYS SEIXANTA

De vegades he pensat que la censura a què era norma obligada subjectar-se durant el règim franquista no li va fer cap mal al llibre de Fuster, fins i tot, per paradoxal que pugua semblar, el va beneficiar. Perquè va haver de valer-se d'un tipus d'escriptura al·lusiva, indirecta, amb ús abundant de derivacions genèriques o de sobreentesos, que l'allunyaven de l'esquematisme fàcil. Per a jutjar aquesta qüestió ens podria ajudar, certament, un text venerable i molt interessant de Leo Strauss com *Persecució i l'art d'escriure*. Entenguem-nos: el pensament de Fuster és complex i molt allunyat del pamfletarisme discordat i a l'ús, tot i que *Nosaltres, els valencians* és un pamflet que s'inscriu en la més noble nissaga, pròpia de la Il·lustració radical, d'aquest gènere. Sense deixar de ser clar i cristal·lí, com pertocava en un autor partidari del pensament con-

cret, partidari d'una manera d'argumentar «clara i distinta», el text admet diverses lectures o apropiacions, i en això rau, al meu entendre, una part important de la seua força i capacitat de perduració.

Perquè enmig de la presa de consciència de la crisi de l'economia valenciana a la segona meitat dels seixanta i encara després, derivada de l'endarreriment industrial relatiu, quan era general el clam sobre el fracàs de la revolució industrial (que tant va impressionar un jove professor Jordi Nadal arribat a la nova Facultat d'Econòmiques de València), i es discutia sobre els diferents camins i les millors alternatives de desenvolupament industrial, *Nosaltres, els valencians* admetia o més aviat estimulava una lectura en aquesta clau i favorable a la modernització de la societat valenciana, amb el consegüent industrialisme i conformació d'unes estructures socials homologables a les àrees «avançades». I feia possible aquesta lectura en absència de grans exclamacions o de propostes programàtiques concretes i prefixades. (Fuster mateix ho apunta: «aquest no és un llibre de solucions, ni tan sols de consells, ni un programa...»).

El consens general era llavors que la industrialització valenciana havia estat un fracàs o era, en tot cas, insuficient.² Avui sabem que sota la superfície, en les textures profundes de la societat valenciana, estava gestant-se i desenvolupant-se una veritable revolució industrial extensiva que alteraria l'estructura econòmica, i que transformaria efectivament el país. Però llavors es discutia si la necessària industrialització havia de venir a partir dels «pols industrials» que patrocinava el règim, de les grans inversions estrangeres que donarien lloc a enclavaments industrials potents amb la instal·lació d'una gran indústria, però que po-

dien restar isolats, o bé a partir de la modernització i transformació de la base artesanal preexistent, allò que Ernest Lluch anomenaria «el fil industrial», de les petites i mitjanes empreses (de vegades simples tallers o microempreses) presents en els sectors tradicionals. La *via valenciana* que finalment es va recórrer fou una combinació d'ambdues coses, i alguna més: la intensificació de la transformació industrial dels sectors tradicionals (la fusta i el moble, la ceràmica, el calcer, les joguines, el tèxtil, etc.) i la incorporació dinamitzadora de la inversió estrangera (com ara la Ford). I caldria sumar-hi, encara, la renovació d'antigues empreses importants, que també n'hi havia, i l'aportació (amb efectes d'arrossegament i de dinamització) d'enclavaments industrials com el del Port de Sagunt. Una vegada més, la realitat es mostra força més entremaliada i bigarrada que els esquemes amb què pretenem atrapar-la.

D'altra banda, de vegades s'oblida el caire d'invitació a la rectificació del llibre de Fuster. S'adreçava a un ventall ampli de sensibilitats i d'opcions, sense reduccionismes unilaterals. Tant s'hi podia llegir la necessitat d'una alternativa de transformació social en profunditat i de canvi d'hegemonia, atès el fracàs en tots els ordres a què havia menat el control de les classes dirigents tradicionals, com la crida a una reconversió superadora de la «mediocritat» paralitzant d'una burgesia que hauria de mirar-se en l'espill d'altres burgesies (com ara la catalana) que havien reeixit en la modernització de les seues societats i en l'adopció d'actituds menys submises i sucursalistes envers el poder central, unes actituds molt més exigents, convenientes i favorables en tots sentits. De fet, alguns sectors de la burgesia patrícia de València, i

alguns empresaris i professionals de capes mitjanes dispersos arreu del país, van fer aquesta lectura i van actuar en conseqüència, inspirant activitats culturals, cíviques i en darrer terme polítiques en sintonia amb la invitació a una rectificació de fons. No cal dir que arribats a la transició, el panorama es va enfosquir radicalment quan el sector dominant de la burgesia valenciana (no precisament patrícia) es va aliar amb una part del nou empresariat emergent, que exigia una patronal dura, i amb el suport decisiu de l'aparell franquista arrecerat als ajuntaments i diputacions, i la inspiració directa del poder central *i els seus serveis*, va malmetre el projecte d'una transformació civil i democràtica de la societat valenciana. Aquest conglomerat, alarmat per la pèrdua del poder en les eleccions, que veia venir i que de fet s'esdevingué, potencià un populisme primari i antidemocràtic que es beneficià àmpliament de la desfeta cultural del poble valencià, de la seua feblesa nacional, de l'afaiçonament i apropiació de la identitat durant llargues dècades de dictadura originàriament feixista i totalitària (posteriorment matisada).

LA LECTURA DES D'AVUI

A hores d'ara, mig segle després, el País Valencià es troba de nou davant una crisi històrica, amb un dens contingut social i econòmic, que respon en bona part a determinacions globals i exteriors, de gran abast. És veritat que cal llegir la realitat segons escales diferenciades. La crisi que afligeix a hores d'ara la societat valenciana té com a determinants directes, sens dubte, la crisi financera internacional, la crisi europea i la crisi espanyola. Els excessos descomunals de

la finançarització de l'economia, la desregulació i concretament la interrupció dels fluxos de crèdit interbancari arran del curtcircuit del sistema financer nord-americà en 2008, es troben a l'origen de tot plegat, però també la política de crèdit barat i derivació de capitals cap al sud d'Europa per part de la banca alemanya, i altres entitats i organismes, per aprofitar-se'n d'unes oportunitats d'inversió extraordinàriament rendibles. La bombolla immobiliària fou la conseqüència directa de lleis urbanístiques esbojarrades promogudes pel PP, que considerava urbanitzable la totalitat del territori, del crèdit a un interès irrisori, de la manca de vigilància del Banc d'Espanya i de la miopia dels dirigents polítics, que no varen calibrar el greu risc que implicava. La banca i les caixes d'estalvi espanyoles caigueren de quatre grapes, per ambició punible i descontrol imperdonable, en aquest joc, que compromet l'Estat espanyol com a garant en darrera instància dels deutes privats, la qual cosa determina l'encariment de l'endeutament exterior i estén la sospita sobre la credibilitat i la solidesa de les finances públiques. Finalment, com a suposada solució de la crisi del deute, i dels altres desequilibris, s'ha promogut pels dirigents europeus *de facto*, i el govern espanyol hi ha dit amén, uns programes d'ajustament i reducció radical i a curt termini dels dèficits pressupostaris que dessagnen literalment l'economia. Vet ací el drama social, que s'estén davant nostre, com una tempesta, i que ens trasllada a escenaris dels anys trenta o de la dura postguerra.

Ara bé, hi ha una crisi *específicament valenciana* i unes responsabilitats específicament valencianes, que no podem defugir de cap manera si no ens volem enganyar dramàticament i, sobretot, si assumim algunes

lliçons decisives del llegat fusterià. No tot és efecte de l'agressió exterior: «res més senzill ni més confortable, per a un poble com per a un individu, que considerar-se “víctima” i atribuir l'origen de les seves desgràcies o dels seus errors a una dolorosa interferència aliena». És una mostra perdurable de lucidesa, aquesta, que pot sobtar en un text que és considerat manifest fundador d'un cert nacionalisme... No són *victimistes*, els nacionalismes? No és aquesta una de les acusacions primàries adreçades contra aquesta línia de pensament (juntament amb la d'*essencialisme*, *etnicisme*, etc.)? Vés per on, Fuster ja escriu a les primeres planes del llibre: «Seria ridícul de transferir totes les responsabilitats [de la nostra insuficiència] a l'*altre*».

No: caldrà mirar abans o també a l'interior de casa nostra. Els efectes devastadors de la crisi actual, derivats d'una política determinada i conscient, que comptava amb moltes complicitats socials, prové en bona mesura de l'interior de casa nostra. El programa industrialista que havien menat els socialistes una vegada instal·lats en la Generalitat, bé que amb insuficiències i escassa ambició, fou interromput i revertit a partir de 1995 per uns governants del PP instal·lats en la desmesura i el deliri. És ben coneguda aquesta història, però convé tenir-la molt present. Passava també en altres llocs, però al País Valencià d'una manera especialment marcada i especialment insensata. Hom va encoratjar la construcció i el turisme de masses, amb inversions i legislació *ad hoc*, sense cap mena de restricció ni de previsió. Hom va endeutar les institucions públiques fins a límits perillosos per a finançar projectes tocats d'una megalomania forassenyada, que es volia alhora compensatòria (de les seculars frustracions en el terreny de la

identitat i l'autoestima) i ressort màgic, salvador, d'atracció de masses turístiques. Però que era sobretot element clau de la disbauxa especulativa, de la requalificació de terrenys, de la revalorització a un ritme impossible dels actius immobiliaris. I que alimentava uns nivells de corrupció insuportables. Alhora hom deixava de banda la inversió en investigació i recerca, en educació i universitats, en política industrial, en la modernització de l'agricultura, en noves tecnologies, en polítiques de cohesió social, la qual cosa ha desarmat l'economia valenciana davant la globalització i la crisi. I mai no es plantejava davant del poder central, si no era per pur oportunisme conjuntural, la necessitat d'un finançament just o la reivindicació d'inversions estratègiques com el corredor mediterrani.

En poc temps la societat valenciana ha passar de preindustrial a «postindustrial».³ Justament en l'època en què més s'hauria d'haver potenciat una indústria autòctona competitiva, basada en el capital humà i el valor afegit, hom va pensar que era massa complicat, que no valia la pena, que la indústria ja la farien altres, sense parar esment al fet que en absència d'indústria no pot haver-hi una economia avançada. Turisme, serveis, construcció, *real estate*: amb això ja n'hi havia prou (i uns quants es farien molt rics). Algun dia es farà el recompte exacte i exhaustiu d'una època devastadora que ha deixat les arques de la Generalitat eixutes i endeutades, els serveis públics en venda, les universitats en fallida, el sistema financer perdut, la indústria sota mínims, l'agricultura desaprovechada, la cultura bandejada, la televisió destruïda, la moral social per terra, la imatge exterior arruïnada...

La societat valenciana assisteix perplexa a uns canvis accelerats que han transformat

les seues estructures profundes i hi han afegit complexitat, com ara el predomini urbà, l'arribada de més d'un milió de nous immigrants, la davallada de l'agricultura i del món agrari en general, la interrupció del creixement, la reducció de la renda familiar disponible, el descens en la posició relativa quant a renda per càpita, l'afebliment dels serveis públics, l'allunyament de la mitjana europea i espanyola, l'atur de masses (el 30% de la població activa) i la manca absoluta de perspectives laborals i vitals de les generacions més joves (un 50% en atur), així com una eventual suspensió *de facto* de la migrada autonomia aconseguida.

L'encadenament accelerat de transformacions que han culminat en una conjuntura especialment adversa, tràgica, i de desenllaç del tot incert, alimenta una desorientació o perplexitat social molt estesa. És clar que la remor indignada somou els fonaments de la societat i ha donat lloc a esclats i revoltes parcials (com els de la *primavera valenciana*) i a canvis incipients en el comportament electoral. D'altra banda, en el camp moderat, per dir-ho així, àmpliament lliurat fins ara al poder del PP, les respostes són tèbies, inconsistents, passives, sense pols, tot i l'aparició d'algun manifest més aviat confús i del nerviosisme que s'ha estès entre els empresaris.

Mig segle després encara es fa sentir la «passivitat confusa» que Fuster volia contribuir a superar i de nou som conscients del «caràcter "dramàtic" de la situació valenciana». Però una gran part de les dades del problema i el context general han canviat. Ja hem al·ludit, a grans trets, a les transformacions estructurals internes. La població valenciana és més complexa i diversa que mai, fins al punt que els valencians ja no serien aquella «gent enèrgicament diferenciada»

que encara eren majoritàriament fa cinquanta anys, tot i que el component que es reconeix en un sentit fort com a valencià és sens dubte majoria. El sistema democràtic vigent a Espanya, tot i les considerables línies de continuïtat, té poc a veure amb la dictadura franquista. Hi ha hagut una etapa d'àmplia autonomia política, després d'uns anys agitats i convulsos, que culminaren en la temptativa de cancel·lar el problema nacional, derivat a estances marginals fàcils de reconduir en el terreny de la cultura, en el marc d'una modernització genèrica. D'altra banda, ara coneixem molt millor la textura d'aquesta societat, a través de l'experiència, els estudis d'opinió i el comportament electoral. Avui esdevé imperdonable especular o fer cabòries en el buit.

Hem assistit, sens dubte, a un atac sostingut als trets nacionals diferenciats dels valencians, sota aparença de tolerància i de llibertats democràtiques. Els retrocessos per tant són imputats ara no a una opressió descarnada, sinó a dinàmiques abstractes, difícils de circumscriure. Ara bé, la manca de campanyes en favor de la normalització de l'ús social i públic de la llengua, la malagunyada televisió, la dualització del sistema escolar, el nul suport a la producció cultural, la permissivitat amb els grups violents especialitzats a agredir partits i entitats de caire progressista i nacionalista, la prohibició de TV3, la desconexió afeblidora amb els altres territoris catalanoparlants, la ficció d'una llengua i cultura compartides però tancades en si mateixes, tot plegat no ha estat una casualitat. Són també dades del problema. S'ha atacat sistemàticament l'aprofundiment en la consciència nacional i la possibilitat de viure amb normalitat, com qualsevol altre poble, aquesta condició nacional, més enllà de les fórmules po-

lítiques concretes. I sovint, s'ha justificat aquesta agressió, d'una manera que repugna la intel·ligència, com una defensa enfront d'un espantall «catalanista» reduït a caricatura, i sense adonar-se'n que el catalanisme com a projecte polític és un projecte tan legítim com qualsevol altre. Però la impostura ha tingut efectes imprevistos, en la mesura que la *invenció* d'aquest catalanisme ho englobava tot: des del simple reconeixement de la unitat de la llengua o dels trets culturals comuns a l'afirmació d'una altra mena d'unitats, del passat, el present i el futur. Amb el resultat, bastant lògic, que avui hi ha més «catalanistes» que mai a les terres valencianes.

La maduració cultural i civil dels valencians mentrestant, i com a producte de l'experiència de diverses generacions, ha avançat per altres camins, plens de revolts però amb un caire de transversalitat i de normalitat en el cas «del jovent que arriba» que es presenta ben positiu. La idea de país, que implica autoconsciència i un tarannà afirmatiu, compta amb una forta incidència al món associatiu, de l'ensenyament, universitari, sindical, polític i cultural. Ha penetrat en una gran varietat d'ambients socials. I és numèricament consistent, a un pas gairebé de la necessària «massa crítica» capaç de transformar de debò la societat o de condicionar seriosament la política. L'experiència acumulada pot servir per evitar errors derivats d'un esquematisme excessiu. En qualsevol cas podem albirar la necessitat d'una nova síntesi, d'una nova proposta integradora, a l'alçada de la crisi històrica en què ens trobem de nou. La lectura de *Nosaltres, els valencians* ens hi pot ajudar. Perquè conté el nucli d'algunes respostes decisives.

Potser ha envellit en aspectes concrets i algunes formulacions mereixerien una

oportuna correcció. Però això no és important. El llibre és el que és, i encara ens interpel·la, com altres textos històrics o clàssics, ja no vigents en punts concrets, però que traspuen una força i una capacitat de convicció innegables. I en el fons de tot s'hi troba la «decisió de futur». Ara com abans. Així descrivia Fuster la línia divisòria en el seu temps, que en això és encara el nostre: «A l'una banda, hi ha aquells que afirmen que ja estem bé com estem, que vivim en el millor dels móns possibles, i que la "província" claudicada, la dimissió lingüística i les ficcions fòssils són ideals desitjables; a l'altra banda, els qui ens refusem a la vergonya d'una trista alienació nacional, els qui creiem que els valencians podem ser un poble sa i coherent, els qui ansiem per al nostre país una plenitud nova».

Ha canviat el món, han desaparegut imperis, ja no hi ha dictadura, tenim autonomia, s'han ampliat les escales, s'han transformat les estructures socials, però aquesta línia s'ha mantingut immutable. Aleshores i ara. □

1. Totes les citacions corresponen a Joan Fuster, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 2a ed. 1964 (1a ed., 1962).
2. Sobre aquesta qüestió, vegeu Gustau Muñoz, «Fuster i la industrialització valenciana: opinions, miratges i equívocs», *Afers* 71/72 (2012).
3. «Postindustrial» és un terme equívoc. Encara hi ha un sector industrial consistent al País Valencià, tot i que els «serveis» hi són hegemònics, amb un pes del 71,08% en el PIB el 2010, però cal tenir present que aquests serveis engloben ara, com a efecte de l'externalització o *outsourcing*, moltes activitats que abans es feien dins del sector industrial. D'altra banda, a escala internacional una part important de l'activitat manufacturera s'ha traslladat a zones emergents, però vist globalment encara som de ple en una societat industrial.

La imprescindible utopia

Pau Viciano

Quasi podria dir-se, parodiant el rejuenit pamflet d'aquells xicots antisistema del 1848, que un fantasma ronda encara per l'Eix Mediterrani: el fantasma del fusterianisme. Moltes forces sembla que s'han aliat per caçar aquest fantasma, i, amb una certa dosi de *méchanceté*, se'ns podrien acudir sigles, noms i cognoms. Però no cal. Bastarà a remarcar que, si a hores d'ara, l'obra de Fuster encara continua present al debat sobre la realitat valenciana la culpa, si és que s'ha de parlar de «culpa», no s'hauria d'atribuir solament als «devots», als «exègetes» o a la «vella guàrdia» fusteriana. Segurament es produeixen tants o més papers –i de vàlua molt dispar– crítics amb les idees de Fuster que no publicacions que qüestionen aquestes mateixes revisions i que, en termes generals, consideren positiu el llegat cívic de l'assagista. I massa sovint, aquests crítics, que es presenten de manera victimista com

a heterodoxos –però que poden fer gestos de complicitat a la veritable ortodòxia, la del regionalisme conservador–, no veuen altre camí que arremetre obsessivament contra l'espantall del «fusterianisme» que ells mateixos han afaïçonat. Perquè el terme –com el de «nosaltrisme», «fonamentalisme» o darrerament «essencialisme» o «etnicisme»– s'ha difós sobretot com una impugnació, com un eufemisme al capdavant dels dicteris de major calibre: «catalanisme» o –ai las!– «pancatalanisme». Però podem preguntar-nos si, més enllà d'aquesta intencionalitat desqualificadora, el «fusterianisme» existeix realment. I si existeix en el terreny de les idees, diguem-ne com a utopia, si aquesta és o no prescindible i si pot concretar-se en polítiques possibles que vagen en la direcció transformadora que el mateix assagista assenyalava: la construcció del País Valencià com a societat cohesionada i «moderna», sense perdre pel camí el llençol de la llengua i de la cultura pròpia, les seues arrels històriques. I tot això en l'horitzó nacional dels Països Catalans, ni que siga entesos en «un terreny preparatori a la política».

Ja ho sabem, que Joan Fuster no es considerava fusterià. Ni Marx marxista, ni segurament Darwin darwinista, per aduir uns precedents sobradament il·lustres. Però en una cosa el nostre pensador de Sueca va tenir més sort que aquests grans prohoms

Pau Viciano (Castelló, 1963) és historiador. Recentment ha publicat *De Lorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster* (PUV, 2012). És autor així mateix dels llibres *Des de temps immemorial* (Tàndem, 2003, Premi Llorer), *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana* (Afers, 2005), *Regir la cosa pública. Proboms i poder local a la vila de Castelló (seglesXIV-XV)* (PUV, 2008) i *Senyors, camperols i mercaders. El món rural valencià al segle XV* (Afers, 2007).

del segle XIX: les seues idees no van ser deformades per a crear monstres com l'anomenat marxisme-leninisme o el darwinisme social. I amb tot, alguns admiradors del Fuster escriptor, de l'assagista d'idees generals, s'han sentit incòmodes amb el fet que l'afecció a la seua prosa literària pugua confondre's amb una adhesió als plantejaments polítics del —passem el mot, ja sense cometes— fusterianisme. En algun moment es va proposar de diferenciar entre «fusterians» i «fusteristes»: els primers serien els admiradors de l'home de lletres i els segons els seguidors —i fins i tot creients— d'una doctrina política. Però aquesta qüestió de noms s'ha demostrat artificialosa i no ha quallat. La realitat de les coses imposa que no es pugua ser fusterià amb la mateixa tranquil·litat d'esperit que es pot ser planià, posem per cas. Avui es pot llegir Josep Pla oblidant que era una mena d'anarquista de dretes —o molt de dretes— i fins i tot que va ser un espia de Franco. Això ja no té cap vinculació roent amb la Catalunya d'avui i no diguem amb el País Valencià. El que passa amb Fuster és que no és un clàssic, no pot ser-ho encara. I no per la qualitat literària —recordem que amb una quarantena d'anys ja era considerat un clàssic de la literatura catalana del segle XX—, sinó perquè els problemes que motivaren la seua reflexió cívica encara estan plenament vigents. Sota noves formes, però vigents al capdavant. Malgrat els canvis positius i negatius que ha experimentat en cinquanta anys, el País Valencià continua sent una societat subalterna en tots els sentits, amatent encara a ofrenar noves glòries a Espanya. Es diu que un clàssic ho és perquè sempre roman actual, però aquesta actualitat és molt relativa quan es tracta de pensadors amb una obra lligada a una realitat social concreta. De fet, un autor esdevé clàssic quan ha deixat

de ser actual en aquest sentit. Per posar ara exemples casolans, Blasco Ibáñez —també amb independència de la seua vàlua literària— ara és un clàssic reivindicat tant per la dreta com per l'esquerra locals. Però si el problema religiós tingués avui dia la significació política que va assolir en l'època de don Vicent, aquest no seria vist com un gran autor de *best-sellers*, sinó com un perillós agitador anticlerical. No seria un clàssic i no tindria a València una avinguda amb el seu nom, igual que no hi ha una avinguda de Joan Fuster o una plaça del País Valencià.

Tant de bo que la dreta valenciana reconegués —diguem-ho així— el classicisme de l'assagista, però això no passa de ser un desig pietós i, pitjor encara, una ingenuïtat. La dreta valenciana realment existent, com a força social, només alçarà l'excomunicació de Fuster quan el fusterianisme ja no represente el més mínim germen de dissidència davant el seu projecte d'espanyolització total, per més que s'embolcalle amb la Reial Senyera i pugua enganyar a qui vulga enganyar-se. O bé, si hi imaginem un final feliç, quan la dreta local abandone l'anticatalanisme i es refunde assumint plenament els valors democràtics a la manera del centredreta europeu i la legitimitat del debat sobre els diferents projectes de país. Com que l'escenari previsible, a mitjan termini, no serà cap d'aquests, el conflicte que va esclatar amb l'anomenada Batalla de València —en realitat una revolta reaccionària contra un intent de modernització social— continuarà latent, i l'assagista sense ser un clàssic. No ens hi hem de fer mala sang; en la seua projecció social, ara com ara, Fuster va unit al fusterianisme.

Això no vol dir, òbviament, que no s'haja d'encoratjar qualsevol reconeixement, vinga d'on vinga, del Fuster escriptor, de

l'assagista de temes generals. L'enginy, la ironia, la lucidesa o l'erudició dels seus escrits s'han de poder admirar —o criticar— sense haver de compartir els seus punts de vista cívics o polítics. Ell mateix no s'estava de recordar que només un deu o quinze per cent dels seus papers impresos —deixem la verificació bibliomètrica als fusteriòlegs acadèmics— tractava sobre la qüestió del país. Però tampoc no es pot obviar que la seua figura com a intel·lectual, és a dir, la seua projecció pública, malgrat tota mena de distorsions, va lligada a la seua «catequesi civil». Un simple columnista de premsa, un assagista literari o un historiador de la cultura mai no haurien assolit la influència social del centaure de Sueca. No debades, els únics prohoms —homenots, si voleu— de la cultura que al País Valencià han donat lloc a un «isme» han estat Llorente —amb un llorentinisme que va més enllà d'un programa estètic— i el mateix Fuster. En un altre sentit, també un «energumen» com Blasco Ibáñez va donar lloc —per a bé i per a mal— al blasquisme. Però no s'han encunyat, posem per cas, termes com «llombartisme» o «guarnerisme», per més que tant Constantí Llombart com Sanchis Guarner, en contextos molt diferents, van tenir un relleu inqüestionable. Així doncs, en la percepció del fusterianisme pesa més el projecte de país que no l'erudició cultural o l'assaig literari. És cert que cal rellegir el poeta, l'escriptor i l'historiador, però també que el Fuster-Fuster no s'entendria sense la seua voluntat d'intervenció civil, nacional. El que ens hem de plantejar és quina relació hi ha entre les idees de l'escriptor, del pensador cívic, i l'ideari polític que es reclama de la seua inspiració.

Tal com s'ha remarcat justament, el pensament de Fuster no és un bloc monolític

i establert d'una vegada per sempre. Es pot observar una evolució de les seues idees, molt vinculades al context intel·lectual de cada època, però també és cert que hi ha un fons permanent que, més enllà dels matisos o dels èmfasis, romandrà al llarg de tota la seua vida. Són les escasses però fermes conviccions d'un escèptic apassionat pel seu país. En la qüestió nacional, que és la que ara ens interessa, la primera d'aquestes idees és que la llengua i la cultura que s'hi expressa constitueixen l'element determinant de la identitat col·lectiva. En segon lloc, que el País Valencià, per les circumstàncies històriques concretes, tot i les seues arrels catalanes, ha generat una consciència pròpia. Però Fuster no veu incompatible aquest «particularisme» —encara que algunes de les seues exageracions l'irriten— amb la pertinença als Països Catalans, entesos com a comunitat lingüística i cultural de caràcter nacional. «Dir-nos valencians és la nostra manera de dir-nos catalans», diu en una sentència aforística. Més encara, pensa que aquest projecte integrador no sols és possible sinó necessari per evitar l'espanyolització definitiva del poble valencià. Que el País Valencià pogués erigir-se en una nació diferent alhora de l'espanyola i de la catalana no entrava en els seus càlculs. El projecte d'una «nació valenciana», si el terme nació s'entenia seriosament, és a dir, en peu d'igualtat i front a la nació espanyola, no era un camí per fer res de consistent, ni en el passat ni en el futur. Finalment, la proposta civil de Fuster sempre resulta progressista, en la mesura que se situava en la incomoditat o fins i tot la crítica radical de la societat establerta, i de fet vinculava la conscienciació nacional a alguna mena de transformació de la realitat social. Podem dir, encara que en els primers moments no ho

reconegué, que Fuster sempre es va situar a l'«esquerra», amb unes prudents cometes. Ara bé, això no vol dir que no cregué que la construcció del país havia d'incloure també els sectors conservadors. De dreta però civilitzats, és clar. «El País Valencià serà d'esquerra o no serà» és una de les afirmacions fusterianes més mal enteses o més manipulades: no constituïa una exclusió de ningú *a priori*, sinó una amarga constatació davant la deriva anticatalanista de la dreta postfranquista majoritària.

Les conviccions permanents de Fuster, el nucli dur de les seues idees, es van expressar, tanmateix, en moments i amb materials intel·lectuals diferents. En els primers escrits, a l'inici dels anys cinquanta, potser es feia sentir encara la tradició d'un pensament nacionalista que bevia de Prat de la Riba, que era el que es respirava en el cercle de Xavier Casp, molts anys abans que el poeta de Carlet caigués del cavall i renegàs del seu catalanisme. S'ha parlat també de les influències orteguianes de l'utilatge mental del primer Fuster i fins i tot dels debats sobre essencialismes nacionals que es remuntaven a la crisi espanyola de 1898. Tot això té un interès històric remarcable però políticament molt relatiu. Fins i tot suposant que el jove Fuster s'hagués mogut en aigües intel·lectuals que ara ens semblen poc saludables, no hi ha dubte que el sentit cívic del seu discurs anava més enllà d'aquest pecat original. Precisament un article primerenc on parlava del «Cos místic de la Pàtria», una expressió que podria remetre a una nacionalisme conservador i carlinoide, era, en realitat, una crítica al catalanisme tradicional que apareixia en una revista de *rojos* exiliats a Mèxic, on denunciava, precisament, que aquell nacionalisme no havia aconseguit desempallegar-se dels seus orígens romàntics i historicistes.

Per a Fuster, la identitat nacional era un fet objectiu, social i no merament psicològic, que venia determinat per factors històrics, entre els quals destacava la comunitat de llengua, que al seu torn no era una dada arbitrària, sinó producte de lligams socials que havien perdurat en el temps. Evidentment, la construcció nacional només es realitzava plenament quan aquesta societat en prenia consciència i l'expressava com una aspiració política. De vegades aquestes idees les manifestava amb una contundència que les ha fetes vulnerables a crítiques que impugnen les concepcions de Fuster com a dogmàtiques, essencialistes i fins i tot antidemocràtiques. Ara bé, independentment de la pertinència d'aquest qüestionament, cal considerar que una cosa és el material intel·lectual amb què està modelada una idea i una altra el seu sentit polític o cívic, si es vol. En les crítiques vulgars al nacionalisme essencialista o a seques, es parteix d'un prejudici: que les nacions basades en una definició cultural i objectiva generen nacionalismes excoents i potencialment violents o fins i tot genocides, mentre que les nacions enteses com una comunitat política o cívica produeixen un patriotisme virtuós i de valors universals. Potser sí i potser no. Posem un cas: a França, en la islamofòbia o en el rebuig al reconeixement de la seua pròpia diversitat lingüística hi coincideixen tant el patriotisme republicà extremat com els partidaris d'una idea etnicista de la nació que es remunta a l'antiga Gàl·lia.

La qüestió, doncs, no és la naturalesa històrica o sociològica que se li atribueix a una nació, sinó com es tradueix, efectivament, en acció i drets polítics. I ací, per més que Fuster pense que la llengua condiona o determina la nació, això fa referència a un nivell històric i social, i no individual. En cas

contrari l'adscripció nacional obligaria a un examen oficial de coneixement de la llengua, cosa que, per absurda, un suposat nacionalista essencialista com Fuster mai no va proposar i que, paradoxalment, sí que han exigit als immigrants alguns estats basats, segons diuen, en una idea de nació cívica o republicana. Al capdavant, l'artificiositat de la distinció entre nació ètnica o cultural i nació cívica o política, en el nostre context relativament democràtic, no té massa repercussions pràctiques. El mateix Fuster no deixava de considerar, ja situant-se en el terreny polític real, que el projecte nacional dels Països Catalans estava obert a tothom, incloent-hi els qui, per motius biogràfics particulars, no eren catalanoparlants. Cosa que no significava rectificar la idea que la llengua, en el nostre cas concret, ha estat i és l'eix vertebrador de la identitat nacional. Això no s'ho inventa Fuster: és així, almenys des de l'època contemporània, i segurament té arrels populars molt més antigues. Fins i tot les propostes crítiques amb aquesta concepció, que pretenen fonamentar una identitat nacional estrictament valenciana basada en la idea de comunitat política, deslligada d'aquest suposat «essencialisme lingüístic», tampoc no poden defugir la centralitat identitària de la llengua. Perquè dut al seu extrem, aquest «nacionalisme cívic» podria conduir a un País Valencià feliçment sobirà, amb seleccions esportives i sense espoli fiscal, però castellanitzat en la pràctica, on la llengua pròpia del país només tingués un ús residual o simbòlic. Aquesta distòpia té un nom: Irlanda. I això no ho pot voler cap valencianista, cívic o dels altres.

Fa la impressió que realment no és l'hipotètic perill etnicista allò que incomoda de les idees de Fuster. De fet, des de les files del «valencianisme cívic» s'impulsa –i molt bé

que fan– un retrobament i una reelaboració en clau identitària de la cultura tradicional, cosa que, segons com, podria no ser massa compatible amb una idea estrictament cívica de la nació. O bé caldria considerar els valencians-ètnics o «valencians-valencians» com un grup més –i potser minoritari– dins del mosaic multicultural d'una hipotètica nació valenciana cívica... No cal complicar-ho tant. Tenint en compte que les idees de Fuster no han generat ni generaran cap nacionalisme excloent, perquè estan immerses en una cultura política democràtica, els escarafalls davant l'espantall de l'«essencialisme lingüístic» només tenen un sentit: el que molesta és que remarcant la centralitat de la llengua Fuster arriba als Països Catalans. Heus ací el problema insoluble: Fuster és un catalanista convençut. Però alhora profundament «valencianista» –tot i que l'adjectiu no li fes el pes–, ja que el subjecte històric del seu projecte no deixa de ser el poble valencià: són els valencians, més enllà de la definició objectiva de la nació, els qui han de decidir el seu propi futur. I això el col·loca necessàriament en una posició crítica, d'esquerra, en aquest sentit. Perquè davant d'aquesta posició només es poden donar dues postures: negar la unitat de la llengua per a trencar la premissa del raonament de Fuster, cosa que fan els blavers. O negar el vincle entre llengua i nació, tal com es fa des de l'anomenada «tercera via», en reivindicar un projecte nacional circumscrit a les actuals fronteres autonòmiques. En un principi, aquesta posició podria ser simplement «no-catalanista», però en la pràctica la necessitat de diferenciar el seu discurs –i fer-lo tolerable pel «poble valencià», és a dir, pel regionalisme conservador hegemònic– condueix a una desqualificació de Fuster que, en moments més crispats, s'acosta

massa a l'anticatalanisme de sempre. Així, pot arribar-se a la bestiesa de dir que igual de negatiu per al País Valencià és el projecte espanyolista com el catalanista, perquè tots dos neguen la «nació valenciana». Un despropòsit que dona per fet, en una recarregada imbecilitat, que la idea de Fuster era subordinar els valencians a Barcelona, en una imatge similar al que ha fet Madrid amb els pobles peninsulars. Això és un cas extrem, però no deixa de ser un símptoma de les derives a què pot dur l'antifusterianisme de cert valencianisme que es complau a presentar-se com a constructiu i dialògic.

Les idees nacionals de Fuster corresponen a un pla que se situa més enllà de la política concreta de partits i programes electorals. Realment constitueixen un marc previ de concepcions, una cultura política que pot impregnar un ventall relativament ampli de partits i formacions. El fusterianisme, entès com un projecte de país inspirat en les idees de l'assagista, té també un caràcter ampli compartit per moviments i organitzacions tant cíviques i culturals com estrictament polítiques. El pes determinant de la llengua i la cultura en la identitat nacional, la integració del País Valencià en un conjunt català més ampli –cultural en primer lloc, però potencialment nacional– i el rebuig d'una visió conformista i autosatisfeta de la societat –i de la democràcia– realment existent, una voluntat de modernització social sense perdre les arrels, són de les poques conviccions permanents de l'assagista que constitueixen alhora els eixos de la seua proposta cívica o política. És, doncs, un marc ideològic transversal, tot i que escorat cap a l'esquerra, que fa referència als projectes de fons comuns –almenys en els seus mínims– a formacions polítiques d'un ampli arc, i que fins i tot ha influït en

sectors que van més enllà del nacionalisme. A l'inici de la transició, l'espectre polític dels partits que, amb major o menor intensitat, podien adscriure's a un fusterianisme, més o menys consistent, anava des de l'extrema esquerra fins a la democràcia cristiana i el liberalisme, amb un espai central on se situaven els socialistes hereus del primer valencianisme d'esquerres de la clandestinitat i la democràcia cristiana valencianista. Quasi podia dir-se que, dels partits provinents de l'antifranquisme, pràcticament tothom es trobava més o menys influït per Fuster. O almenys no es considerava de bon to democràtic oposar-s'hi frontalment. Però començava un llarg itinerari de trenta anys en què, defraudades les altes expectatives inicials, el joc d'escissions, i reagrupaments, de reconsideracions i de renúncies ideològiques, acabaria per alterar el panorama de les forces polítiques inspirades, per simplificar, en *Nosaltres, els valencians*.

La mena de fusterianisme degradat, en el sentit de descolorit, que havia inspirat les iniciatives més constructives dels primers governs socialistes, i que van comptar amb al controvertit recolzament del mateix assagista, ja fa temps que s'ha evaporat. Per aquesta banda, no es veu cap projecte col·lectiu que vaja més enllà del consens autonomista, on la dreta ha aconseguit dictar les regles del joc. L'esquerra estatal, a través de diverses fórmules polítiques d'àmbit valencià, manté molts dels referents fusterians, encara que les seues prioritats no s'orienten cap a la construcció nacional del país. Són les organitzacions independentistes, tant les que se situen fora del sistema polític vigent com les de vocació parlamentària, les que fan seu de manera explícita el projecte fusterià dels Països Catalans, però duent-lo directament al terreny de la política, fins i tot mitjançant

partits que s'articulen en tot el territori català. Al costat d'aquestes formacions necessàriament minoritàries, el sector majoritari del nacionalisme polític, hereu dels partits que des de l'anomenada transició havien assumit amb major convicció les propostes de Fuster, paradoxalment, en els darrers anys ha tingut una relació més complicada amb la pròpia tradició política. Aquest corrent central del valencianisme s'havia concretat en la Unitat del Poble Valencià (UPV) al llarg dels vuitanta i part dels noranta. Aquesta formació reconeixia els Països Catalans com la comunitat nacional on s'inscrivia el fet valencià, però més enllà d'aquesta declaració de principis, el seu marc d'actuació política era estrictament el País Valencià, i el subjecte col·lectiu que havia de decidir de manera sobirana el seu futur no era altre que el poble valencià. Convé remarcar això perquè, massa sovint, es fa una caricatura del que va significar aquesta formació nacionalista, degradant la seua rellevant aportació política a una mena de radicalisme doctrinàriament catalanista i ultraesquerrà. En contrast, el gir cap al centre i cap a les idees de la «tercera via» haurien fet de l'organització política successora, el Bloc Nacionalista Valencià (BNV), un model de valencianisme raonable i constructiu, de vocació majoritària. És cert que a la Unitat li va tocar la desagradada prova de fer passar la utopia per les dures baquetes de la realitat, i que, a la fi, s'imposava alguna mena d'ajust realista. Però això no vol dir que un canvi de tàctica exigís una refundació ideològica que, en definitiva, suposava allunyar-se de la pròpia tradició, la del fusterianisme. Perquè no es tractava només de reafirmar que el projecte polític era exclusivament d'àmbit i d'iniciativa valencians, sinó que es volia tendir ponts amb el regionalisme blaver per accedir al seu

electorat, aquell jaciment de «valenciania» en estat brut que hauria de ser la base d'un valencianisme interclassista i decantat cap al centre. Però aquest conte de la lletera no va acabar bé. Fins i tot va semblar que, en algun moment, entestar-se en aquesta direcció podia convertir el nacionalisme polític en un satèl·lit de la dreta que, tot just, acabava de fagocitar el regionalisme anticatalanista. Afortunadament, es va imposar el sentit de la realitat: el viratge cap a l'esquerra, de la mà de Compromís, ha permès de superar els límits polítics tradicionals del nacionalisme i, sense renunciar a un programa de mínims, ha fet possible ampliar els suports de manera decisiva en les poblacions urbanes i les comarques castellanoparlants, on el valencianisme –tricolor o catalanista, tant se val– no hi havia arribat. Ara bé, aquests avanços electorals són el premi del distanciament ideològic respecte al fusterianisme? Més encara: la formació Compromís, es pot considerar que és aliena a l'univers polític fusterià?

Si escoltàvem els promotors de la «tercera via» no hi hauria cap dubte: l'abjuració del catalanisme hauria encetat una línia ascendent que culminaria, de manera natural, amb l'èxit electoral de l'*annus mirabilis* de 2011. Aquesta argumentació, tanmateix, passaria per alt que, per ell mateix, el nacionalisme, per més estrictament valencianista que fos, mai no va aconseguir entrar en el parlament, i que només ho va fer pactant amb l'esquerra estatal i, posteriorment, en una coalició, més travada i coherent, amb l'esquerra alternativa i ecologista. Més decisiu que el gir «valencianista» ha estat, sens dubte, la represa d'un discurs crític contra la dreta hegemònica i l'abandó de l'estratègia d'equidistància forçada entre els socialistes i el Partit Popular. D'altra

banda, amb el seu esquerranisme renovador i ecologista, Compromís recupera, adaptada al temps actual, una part important de l'herència ideològica de l'antiga Unitat del Poble Valencià. Queda, però, la qüestió dels Països Catalans. Bé, ací caldria insistir, una vegada més, en els diferents nivells de concreció de les idees fusterianes. En el terreny de la política, un Fuster realista reconeixia, després de les primeres derrotes electorals dels partits nacionalistes, que els Països Catalans, entesos políticament, eren una «pura il·lusió de l'esperit». Però hi havia un ampli terreny preparatori en la perifèria de la política. I també en les polítiques possibles, podem afegir. Al capdavant, el nucli de la proposta de Fuster és alliberar el País Valencià de la seua condició de societat subalterna en tots els sentits. Negar el caràcter fusterià, si més no en la pràctica, d'una formació política que treballa en aquest sentit perquè no parla de Països Catalans seria, això sí, una mostra de dogmatisme miop, d'una banda i de l'altra. Ara bé, la confluència *política* de diverses sensibilitats valencianistes –postfusterians, postblavers i encara fusterians– no ha d'implicar una homogeneïtzació *ideològica*, més enllà d'uns consensos i d'unes lleialtats bàsics. Que per a uns el País Valencià haja de ser un nació particular i per altres una «nacionalitat històrica» dins d'una Espanya plural o una part de la comunitat nacional catalana, en la pràctica política més immediata, és més aviat irrellevant. Amb tot, el bon sentit unitari en el terreny d'allò possible i necessari, no cancel·la el debat d'abast més estratègic o ideològic que inspira i dona un sentit històric a la política de cada dia. Sense aquest referent utòpic hi hauria el perill d'una deriva excessivament pragmàtica, que podria atraure una formació política alternativa cap al forat negre del consens

autonòmic i social dominant. El que passa és que, en aquest nivell, hi ha diverses concepcions «últimes» en debat legítim. Hi ha estudiosos i intel·lectuals afins a un sector influent del valencianisme polític que continuen segregant un discurs que vol desmuntar la proposta intel·lectual i cívica de Fuster. No s'accontenten a haver guanyat posicions en l'entramat orgànic del partit, sinó que tracten de capgirar la cultura política d'arrel fusteriana que encara comparteix bona part de la militància i dels votants. I, de manera comprensible, des d'altres posicions s'avaluen críticament aquests impugnacions i es defensa la vigència del nucli central del projecte de Fuster. Es tracta d'una confrontació d'idees justificada, però que s'hauria de desdramatitzar, tenint en compte la necessitat de la confluència política. Però en qualsevol cas, la vitalitat de la crítica antifusteriana no deixa de ser, ni que siga en negatiu, un reconeixement de la vigència del Fuster polític. Si l'assagista de Sueca fos «un gos mort», no s'entendria la insistència polèmica dels seus crítics. Certament, la societat valenciana –i catalana– ha canviat molt en cinquanta anys, però les escasses i fermes conviccions que motivaren *Nosaltres, els valencians* encara poden contribuir a pensar una alternativa per aquest país desfet, encara poden aportar elements per cimentar un bloc social progressista capaç de fer caure el quasi règim imposat per una dreta antivalenciana i socialment depredadora. Els desencontres i les friccions entre els sectors fusterians i no tan fusterians, entre els nacionalistes i els no tan nacionalistes, segurament no es podran evitar, però, hauran d'imposar-se els avantatges de la unitat i la pluralitat. I, en aquest camí, que demana pragmatisme però també uns referents utòpics, el fusterianisme està lluny de ser un fantasma esvaït. □

Joan Fuster contra la fantasia armada

Miquel Barceló

És, penso, fàcilment apreciable l'augment constant, sovint a batzegades, de l'interès per l'obra de Joan Fuster. I probablement cap assagista, no sé si és la paraula justa, planteja tantes inquietuds, connivències, reticències i rebuig. No cal, crec, ser un erudit fusterià, i jo no ho som, per advertir el plec de conflictivitats intel·lectuals que conté el text publicat en 1962 sota el títol de *Nosaltres, els valencians*. Jaume Vicens Vives havia publicat el 1954 *Notícia de Catalunya*, títol del qual se suposa que Fuster calcà el seu vuit anys després. Antoni Furió fa notar que, de fet, adapta a valencians el que inicialment Jaume Vicens havia titulat *Nosaltres, els catalans*, però, per evitar problemes amb la censura a Madrid Josep Pla li suggerí que el canviés per *Notícia de Catalunya*. I, que, al final, va ser l'editor Max Cahner que l'hi proposà a Fuster.¹ Beneïda sigui en aquest cas la intimidació de la censura i la cautela

d'espia d'en Pla. *Nosaltres, els catalans* hagués sigut una presentació modesta i pedagògica de les reivindicacions catalanes, una demanda d'esmenar els greuges i certes propostes de com Catalunya podia ajudar a fer una Espanya millor, tal com és *Notícia de Catalunya*, fer saber com eren els catalans. Just el que mai no va pretendre Fuster en *Nosaltres, els valencians*.

Jo em circumscriuré en aquest meu escrit a un aspecte d'arrel historiogràfica, present ja amb tot vigor en el títol mateix, tan concís, de *Nosaltres, els valencians*, i que no he vist remarcat i analitzat amb la cura que, crec, es mereix. Atesos els lligams profusos i potents que pot arribar a tenir, *Nosaltres, els valencians* és un lema afirmatiu d'una identitat de grup. Clarament ofert, en primer lloc, als membres d'aquest grup que, al llarg del llibre, els lectors sabrem que estan dividits sobre la qüestió mateixa de què és ser valencià. Tot això és ben sabut —el conflicte que hi ha, vull dir—, tant la divisió interna com el conflicte sobre la connexió freda amb el «catalanisme» polític. Però, tanmateix, jo estic convençut que el lema anava adreçat a un altre personatge, Espanya, que, per dir-ho concisament, era sempre present amb laconisme, amb graus de diferent sensibilitat, en el teatre de l'antiga farsa. Inicialment, el meu plantejament era aquest: si les dues qüestions bàsiques que

Miquel Barceló (Felanitx, Mallorca, 1939) és historiador. Durant molts anys ha exercit com a catedràtic d'Història Medieval a la Universitat Autònoma de Barcelona. És autor d'una obra extensa en la qual sobresurten títols com *Arqueologia medieval. En las afueras del medievalismo* (Crítica, 1988) o *Musulmans i Catalunya* (Empúries, 1999). Recentment ha publicat *El sol que salí por Occidente* (PUV, 2010).

el lema resumia eren que el País Valencià començava amb la conquesta catalana del segle XIII, què en sabia realment Fuster de com havia anat allò, i, per tant, què en sabia dels sarraïns, dels indígenes. I, el gran rebot, evitat amb més o menys cura: aquella conquesta, sobretot catalana, formava o no part de la Reconquesta, considerada per gairebé tota la historiografia haguda i per haver, a Espanya i a Catalunya, com la il·lusió d'un fet comú, harmònic, unitari, el punt de partida actiu de les societats hispànics finalment restituïdes als segles XI i XII, quan començà, per dir-ho així, l'Espanya moderna.

En Fuster, atès l'estat dels coneixements de llavors, en sabia poc, anava ben venut, en les dues qüestions bàsiques, pensava jo. S'entengui bé, ell sabia el que tota la professió d'historiadors més o manco sabia de tot això, en Vicens inclòs, però aquest solia tenir idees sobre el que no sabia, i en Fuster no.

Però, jo creia que, tanmateix, havia identificat perfectament la procedència de la fantasia «reconqueridora». M'ha sorprès que en un estudi recent Pau Viciano mostri que l'interès relatiu per la historiografia medieval espanyola, d'en Fuster, es centrava més en el conegut debat entre Américo Castro i Claudio Sánchez Albornoz sobre quan començava Espanya i si hi havia hagut fusió de cultures, cristiana, jueva, i musulmana, i altres amenitats.² Els plantejaments eren desbaratats però era clar que Sánchez Albornoz, el negacionista de la coexistència de les anomenades tres cultures, tenia la raó de la seva part. El que roman un misteri, fora d'estudi, és el crèdit concedit a la falsa perspectiva convivencial, al final reduïda a mostrar influències jueves clandestines en la literatura castellana, per part d'Américo

Castro. Segons Viciano, en Fuster rarament esmentava Ramón Menéndez Pidal, el qualificava en un cas de «sever» —no sé ara si l'adjectiu és d'en Fuster o d'en Viciano— i en féu una altra al·lusió advertint que accentuava «la nota nacionalista castellanista» de, suposadament, la narració historiogràfica d'Espanya. Les dues coses són certes però queden molt lluny de ser presentades pròpiament com la veritat rotunda que, en realitat, són. Ramón Menéndez Pidal era l'autor efectiu de l'entramat historiogràfic, filològic i narratiu de la societat hispànica, espanyola diu ell, en la fase formativa irreversible, la segona meitat del segle XI.

No és estrany, però, en la meua opinió, que la feina i la figura de Menéndez Pidal fos, tot i que sempre considerada, impròpiament disminuïda en aquelles discussions tan apassionades i festeres sobre el ser d'Espanya. En Vicens mateix semblava considerar en Menéndez com qualcú apart de les xerrameques abstractes, fent un ús imprecís del terme abstracte, dels dos apassionats debatoradors Castro i Sánchez Albornoz. En general, Ramón Menéndez Pidal va aconseguir crear una obra potentíssima i en certa mesura reservada, o almenys fora dels circuits de les grandiloqüències espanyoles. Semblava com si el que Menéndez havia estat fent amb una obstinació freda, des del 1908, data de la seva primera edició del *Cantar del Mio Cid*, fos una tasca filològica severa i perseverant, sense vincles, almenys clars, amb tot el projecte nacional espanyol en curs des de 1939 del qual aquell debat cridaner entre Castro i Sánchez Albornoz era només una excrescència final d'exiliats. Historiadors com Pierre Vilar i el mateix Fuster sembla que no advertiren amb la claredat que l'afer requeria que l'elaboració final, el nucli inicial i compacte com una

petita esfera, historiogràfic d'Espanya, el seu vertader origen modern, era l'obra pacient, minuciosa i intel·ligent d'en Menéndez.

Guerra feta, guerra guanyada pels nacionals, Espanya era una evidència, una celebració diària festiva per a uns, ben visibles als carrers, i martiritzant per altres, amagats. L'extensió de la llengua espanyola era feta, a Mallorca, amb una gran fredor, sense contemplacions. He contat per escrit qualque vegada que jo sóc de la primera generació de mallorquins que vàrem aprendre col·lectivament a pronunciar la *j*, aquesta consonant tan difícil de dir i que, com he sabut després, apareix, en l'univers fonètic de les llengües romàniques com una innovació d'una gran originalitat, que marca amb distinció la llengua nova. El cas és que els meus companys i jo aprenguérem a fer el so, cada dia a l'escola de les monges de la Caritat, al migdia, després de resar l'Àngelus fins a hora de sortir per anar a dinar, passant i repassant amb el dit mestre la figura de la *j*, amb el seu punt damunt, feta de paper esmeril en el centre d'una cartolina quadrada de cartonet. Acompanyant el gest dels sons velars-guturals que corresponien al dibuix de la lletra, allà hi havia vint-i-cinc al·lots repetint el so, descompassadament, tres quarts hora, fins que sortíem, cadascú a ca seva a l'hora de dinar. No sé com s'ho feien a Sueca i a altres contrades salvatges per aprendre la jota, a la vila se feia així. Tampoc sé si hi havia un pla nacional o provincial per difondre la nova consonant, tan difícil. Però els estris hi eren, l'horari era el previst i sor Francisca era la vigilant que es complís. Anys més tard vaig aprendre, llegint els *Orígenes del español* (1926) de Ramón Menéndez Pidal el que tenia de peculiar i d'important la consonant aquella tan esquarterada de dir.

Els castellans eren una gent nova, criada en una societat de guerrers que havien anat creant les seves llibertats personals, desvinculades de les aristocràcies lleoneses més antigues, justament, enfrontant-se als moros invasors, devia fer almenys dos-cents anys, deu o onze generacions ençà del solar d'Espanya. D'aquest esforç de foragitament sorgien ells amb una llengua nova que serviria per relatar, amb gran exactitud, els fets del més significat d'entre ells, l'anomenat «el Cid», mort precisament a València, el 1099, després d'aturar la primera escomesa dels almoràvits, provinents d'Àfrica, i venguts a ajudar els debilitats «regnes de taifes». Mort «el Cid», pràcticament en acte de servei, amb la seva guerra salvà Espanya, és a dir, va fer inefectiu l'ajut als musulmans que els africans havien vingut a fer.

Heus aquí tots els elements de l'antiga trama. D'aquesta casta nova de guerrers lliures, o millor dit, d'iniciatives lliures, després de la guerra acabada el 1939, els historiadors espanyols, a remolc quasi sempre d'hispanistes, n'han acabat dient sobretot «homes de frontera». Tothom se n'ha fet un tip de parlar de la «frontera». La colonització i la postmodernitat, per dir-ho així, probablement varen fer, en successió, que s'anés perdent de vista, o fent molt borroses, dues qüestions crucials entorn de la dita «frontera». Una, qui hi havia realment a una banda i a l'altra, i dues, com era que a partir del principi del segle XII la part musulmana era sempre minvant i, si era així, que ho era, quin sentit tenia tot allò de la «frontera» i quins mecanismes feien que, amb dates molt precises i fases d'accions cada cop més ben organitzades, la minva de la part dels moros fos sempre més gran i irreversible. Això tan empíricament contrastable es va convertir en una qüestió literalment indicible i al

voltant de la qual creixia una garriga espessa i monòtona d'eufemismes i al·lusions obscures. Allò que òbviament havia estat una destrucció, llargament apresada de fer, no era mai descrit com a tal, forçant tenebres lingüístiques i uns molt considerables i sovint ridículs malentesos conceptuals.

És clar que hi havia, i hi ha encara molt viu, l'ús entre historiadors i entre el comú de la gent d'un mot que fa referència a la destrucció d'al-Andalus, de tota aquella altra part de la frontera. Tothom ho sap: la «reconquista». I el mot ha sobreviscut a tots els canvis de perspectives historiogràfiques i a les anàlisis crítiques que, en general, han posat al descobert la seva buidor explicativa. I aquest ha estat l'error principal dels qui n'hem fet la crítica: no advertir adequadament que es tractava d'una fantasia i que les fantasies no poden ser descompostes analíticament en parts i subjectes a comprovacions parcials, com, per exemple, si els «reconqueridors» eren moguts per una idea nacional o quasi nacional o, per tant, quins eren els motius de la irregularitat notable de les fases cronològiques de tot el procés de «reconquista» o l'avaluació correcta dels motius seculars i religiosos i les seves proporcions en l'empresa, per esmentar alguns dels components clàssics d'estudi. La fantasia atorga sentit a tots els seus possibles components que són, a partir del nucli central, molt simples i il·limitats, i tan subalterns que es poden treure i llevar a conveniència. És, de fet, com un mirall reflectit en altres de successius. Per això mateix és hermètica.

Coneixem amb exactitud quan sorgeix el mot «reconquista» per descriure la destrucció d'al-Andalus. Està documentat primer el 1796 però començaria a difondre's a partir de 1840.³ Per primera vegada,

doncs, el que havia estat inicialment una ficció eclesiàstica –molt lacònicament enunciada en textos clericals del segle IX sobre restauracions episcopals– es mescla amb una narració fundacional de la nació d'Espanya, amb tota mena d'implicacions ètniques o, si voleu, racials i religioses i, especialment, postulant un passat unitari de totes les societats implicades en aquella destrucció. D'això, per exemple, la historiografia i la història de Catalunya no se n'ha sabut sortir mai, i de fet no s'ha advertit mai com a problema, com a destorb inicial que no permet un tracte racional del passat.

Ramón Menéndez Pidal, el 1929, en el llibre formidable *La España del Cid* organitza fins al mínim detall la fantasia de la «reconquista» a partir d'un personatge, el Cid, els fets del qual encarnen, justament perquè foren objectes d'una cançó –d'un cantar– de gesta única, popular, transmesa per joglars, en una llengua nova, una societat inaugural d'una nació. L'heroi, el Cid, injustament tractat per un rei curt de mires i frívol, que el desterra, fent-lo un guerrer errant, acaba per ser qui, gràcies a la seva acció, salva Espanya, com s'ha dit abans, del greu perill dels africans vinguts el 1086 per ajudar als «reis de taifes» musulmans, la debilitat dels quals era crucial per dur endavant la «reconquista», la seva destrucció. Dic «destrucció» tot i que el mot d'ús comú entre historiadors i públic general sigui el d'«expulsió», que ja expressa prou bé el que fou, sempre que s'entengui en tots els seus significats de desarrelament, de deportacions massives, de mort, d'extermini de llinatge, com més tard descriuria Bartolomé de Las Casas referint-se a les pràctiques similars dels espanyols a Amèrica, ben inventariades el 1542, pel grupet de frares dominics des d'almenys el 1511.

Aquest *Cantar*, objecte d'edició i de recerca apassionada per Menéndez Pidal el 1908, podria ser, el gènere vull dir, segons ell, un descendent de les remotíssimes cançons de gesta visigòtiques. D'aquesta manera el nou poble conservaria i donaria fe d'uns orígens previs que li atorgarien legitimitat per dur a terme l'expulsió, per reclamar la terra primigènia de la nació. A això Menéndez Pidal va dedicar-li estudis, tot sabent, suposo, la improbabilitat de demostrar una connexió tan fantàstica o tan secreta que només una improvable intuïció podia descobrir.

La trama teatral antiga, els personatges vius, el guerrer desterrat injustament però fidel al rei, el rei mateix frívol, mal aconsellat, inobservant dels perills reals que amenacen Espanya, indecís, finalment incestuosos amb la seva germana Urraca –cosa que, quan escrigué el llibre, Menéndez Pidal encara no sabia–, tot el drama organitzava, sense una adequada jerarquitització de qualitat, totes les qüestions principals del segle XI, que eren moltes i potents: la regeneració eclesiàstica, el sorgiment paral·lel d'un medi sectari que acabaria controlant el papat amb una ideologia de guerra, de milícia nova, destructiva d'infidels, la difícil conciliació del vocabulari eclesiàstic que acompanyava la destrucció de sarraïns a la península Ibèrica i el de l'expansió del que serà la primera croada, la difusió monàstica i de Cluny, la formació d'ordres militars i, sobretot, l'aparició de bandes armades predatòries de guerres al marge dels poders reials i feudals i la transformació complexa de les expedicions de botí contra al-Andalus en empreses de «conquesta» –i ho poso entre cometes perquè el mot està ben lluny de ser apropiadament entès– irreversibles. Tot això eren els fonaments dels grans conflic-

tes entre poders seculars i eclesiàstics que dominaran el pròxim futur i definiran les competències polítiques i públiques.

Per altra costat, l'arribada de bandes militars al llevant d'al-Andalus prefigura, segons Menéndez Pidal, l'ordre final hispànic, la unitat inexorable del procés de la «Reconquista» i un passat nacional compartit amb dimensions religioses, culturals i polítiques ben precises. Tot això, ben mescladet, sense determinar les proporcions dels ingredients i el règim de les causalitats, constituïa l'anell estel·lar d'un nucli simple i potent, hermètic, de veracitat indemostrable: hi havia un poble prefigurant la formació d'una nació i una terra sobre la qual hi tenia uns drets inalienables atorgats per un passat remot i formidable. Tot allò de la frontera era un simulacre historiogràfic, els d'una banda hi eren per designi ancestral, els de l'altra per invasió intrusiva. La seva destrucció era un requisit per a la construcció nacional del poble elegit, i tots els qui participen en aquesta recuperació eren, per tant, un. Els de l'altra banda, tot i els diferents noms que historiogràficament els hi donessin –sarraïns, moros, hispanomusulmans, andalusins–, havien de ser extingits, i ho foren. Tothom ho sap. Final de la fantasia. Passa, però, que al no admetre anàlisis racionals, la fantasia, que equival a sostreure un segment precís de la memòria de l'espècie a l'exigència de comprensió, en genera constantment d'altres, derivades, en una expansió il·limitada. I així, el que era senzillament una destrucció és convertida en «fusió de cultures», en suspectes i escabroses fusions biològiques –mai, però, no predicades explícitament–, «convivències religioses», etc. O tot plegat, en un joc d'enganys que evita posar el que va ser una experiència d'extermini col·lectiu, constant,

sistematitzat, i ben conceptualitzat, al principi de la nova nació, fos quina fos.

Un resultat curiós i important d'aquesta manipulació fantasiosa és la manca de dimensions de tot el procés. Que jo sàpiga, mai no s'ha fet cap estimació de l'abast de la destrucció d'humans ni del gran negoci de fer-la. Jo em limitaré ara a fer una especulació a partir de les 300.000 persones, si fa no fa, que patiren l'expulsió el 1609. Des del segle XII al 1492, prop d'un milió de sarraïns es veieren afectats –mort, deportació, exilis, extermini de llinatges– per les operacions dels feudals, dels seus peons i dels seus pagesos, irreversiblement. Desconec qualsevol exercici administrativament concebut i dut a terme amb tanta exhaustivitat, persistència i èxit. Les terres buidades eren, sens dubte, un negoci excel·lent, tampoc, per cert, avaluat.

No és que el medievalisme modern, aparegut dificultosament després de 1939, no hagi aconseguit fer aportacions interessants, ni que els hispanistes estrangers no hagin fet contribucions decisives, sinó que el nucli de la fantasia sempre ha romàs intacte. Poden créixer, fins a un cert punt, coneixements al seu entorn, com més allunyats del nucli fantasiós, millor, i com més a prop, més tòrbols curts i deformats resulten. Els casos d'estudis de «frontera» destaquen per la seva impertinència i patetisme. De fet, ja no cal llegir *La España del Cid* ni, en general, l'obra de Menéndez Pidal. És arreu, constituint la trama que nodreix tant el concepte de nació política espanyola com el teixit acadèmic institucional, sense esmentar-la. Fantàsticament.

És ben segur que Joan Fuster coneixia certes parts de l'obra immensa, com una murada, de Menéndez Pidal. Però és probable, crec, afirmar que no en coneixia els

detalls. Podria ser, com sol passar, que fos en José Ortega y Gasset i la seva inqualificable *Espanya invertebrada* o en el ja esmentat debat entre Sánchez Albornoz i Castro, els erròniament tinguts pels caps de fila del nacionalisme espanyol, en qui Fuster posés la seva atenció. En qualsevol cas, el 1962, la fantasia, en un cert sentit, tan discretament organitzada per Menéndez Pidal, ja era, des del 1939, una fantasia armada. És a dir, que independentment de les intencions, almenys inicials, del seu autor, formava part del nou estat d'en Franco sorgit de la guerra del 1936-1939. És clar que hi havia discrepàncies i accents diferents en aquella historiografia però, als anys cinquanta, el tronc acadèmic fort, intel·lectualment superior, era el de Menéndez Pidal. I la perspectiva i el tronc estaven ben defensades per les armes de l'Estat. Per altra part, la fantasia mateixa era, recordem-ho, militar, des del principi. Tractava d'enunciar una destrucció social i, al mateix temps, d'atorgar-li una explicació irrefutable i un sentit conclouent: la restauració d'una terra per a un poble, un designi. I qui s'ho creu, s'ho creu. La destrucció no podia, doncs, ser parcial, tots els compromisos amb els futurs destruïts, si calia fer-los, eren, per força, efímers. Com així ho foren tots.

S'entén, doncs, la fascinació dels historiadors sionistes per la «Reconquista».⁴ Heus-la aquí, una obra perfecta, una recuperació íntegra de la terra, lliure d'intrusos. També fascinats una branca dels catòlics més conservadors que consideren la «Reconquista» una prova crucial, de laboratori, del poder de les idees que, mogudes per grups de militants, tenen capacitat per fer la història, en contra del materialisme per al qual els canvis socials no tenen, de fet, cap finalitat. Però això, aquestes fascina-

cions, són relativament recents. I fetes possibles perquè no hi ha hagut mai, que jo sàpiga, cap impugnació de la fantasia des de l'interior espanyol. Bé, excepte les també recents, mort en Franco, vull dir, les diguem-ne llevantines. I molt notables que han estat. Però això començà de cop, quan en Franco era viu encara i la fantasia, doncs, més armada que mai. El 1962 un de Sueca, a prop de la quarantena, va publicar un llibre que resultava ser una impugnació total de la fantasia. És raonable pensar que de la mateixa manera que en Joan Fuster no coneixia els detalls de la fantasia, no en sabia del tot la lletra però sí reconeixia la música, tampoc no era conscient —ep! fins a cert punt— de l'abast radical de la seva impugnació. Entre altres motius, crec, perquè una formulació tan senzilla com la seva no fa la impressió de ser prou poderosa per destruir el que semblava i sembla ser una construcció intel·lectual plena d'erudició, ben resguardada per una tradició acadèmica, tot i que el seu fonament sigui obscur i fora de racional comprovació. Per què hi havia d'haver una terra reservada per a un poble?, per exemple.

El de Sueca diu «nosaltres, els valencians» que, dit així, d'entrada és només un lema de proclamació d'una identitat social. És, però, tot el que ve a continuació el que el fa especial.

Aviat queda clar: «els valencians» són un subjecte històric amb unes credencials clares, a diferència, per exemple d'Espanya, que tot i ser present en el segle XI, com fa palès en Menéndez Pidal, ve de molt lluny, de tan reulat en el temps com sigui possible. Tenia així, un començament ignot, tan llegendari, doncs, com es volgués. Aquells valencians, en canvi, eren ben recents en el temps i venien de ben a prop,

de Tortosa cap amunt. I vingueren i s'establiren mitjançant accions depredatòries difícilment convertibles en llegendes de distinció. Insospitadament, doncs, la conquesta, la destrucció d'al-Andalus, d'una part ben concreta d'aquella sempre minvant societat, apareix tal qual, no hi ha «reconquista». No surt per enlloc, ni en el narrador esplèndid, excepcional de la conquesta, el rei en Jaume, que hi era, ni en els altres testimonis més modestos, en els milers de documents que organitzen i fixen l'espoliació. Els sarraïns eren aliens, eren uns altres, amb l'estrany dret de ser vençuts, morts, deportats o segregats. Josep Torró ha escrit el llibre més fusterià sobre tot l'entremaliat afer.⁵

Es pot simplificar tot això, la construcció d'una societat colonial nova amb l'únic precedent de Lleida i Tortosa, entorn a la figura del rei en Jaume i les seves activitats. En Fuster no ho arribà a fer mai. El que li importava era fixar un començament precís i, per això mateix, fora de la història d'Espanya que, ja ho he dit abans, no en té d'això. Milers i milers de documents notariais i de tota mena deixen veure com es construeix la nova societat colonial que mai no és, però, una rèplica de les societats de provinença dels colons. Hi ha molts factors de pertorbació perquè es produeixin rèpliques. N'esmentaré només dos de principals i vinculats l'un a l'altre: el gran negoci, l'adquisició de terra organitzada per viure-hi a canvi de l'esforç de desallotjament de nadius i la seva insuficiència i, per tant, el manteniment segregat dels que quedaren i les seves deportacions internes. El gruix de la historiografia valenciana sobre la conquesta és tan excepcional i els coneixements tan precisos, aconseguits en condicions acadèmiques no gens propícies,

que ha acabat per produir una paradoxa plena de significat: el medievalisme espanyol, posterior a Menéndez Pidal, els guardians –no sé si tots amb el mateix entusiasme– de la fantasia armada, continuen al·ludint a la «Reconquista» i a tots els seus derivats de fusions culturals o secretament biològiques, i fugint del reconeixement directe de la destrucció d'al-Andalus, tot i que el resultat continua sempre esplèndidament manifest. I això ho fan, aquests guardians, sense estudis precisos, sense un cos empíric ordenat. En canvi, a València i a Mallorca, Menorca i Eivissa, on, com he dit abans, s'han elaborat, a partir d'un cos documental excepcional, estudis ben concrets, no s'hi troba «reconquista» per enlloc. Conquesta sí, molta, i operacions sistemàtiques de substitució poblacional a balquena. Es tracta d'un experiment de canvi social, ja assajat a la meitat del segle XII a Lleida i a Tortosa, sense precedents, almenys que jo en conegui, excepte, tal vegada, a la vall, avui aragonesa, de l'Ebre. El rastre de les conquestes catalanes és tan contundent, tan inequívoc, que qualsevol apreciació intuïtiva, com la de Joan Fuster, d'un nou començament i, per tant, d'una extinció organitzada de nadius, traspassava fàcilment totes les boires espesses de la historiografia de la «reconquista».

En Fuster no va viure prou per haver gaudit de la paradoxa, i d'una de les seves possibles formulacions: com més coneixement històric hi ha, menys Espanya hi ha. I és justament aquí que s'acostuma a invocar i a fer servir la figura, sens dubte, majestuosa, del rei en Jaume. Ell, en els llibres de text, forma part del capítol de les monarquies hispàniques que duen a terme la «reconquista» amb més o menys suposades coordinacions i polítiques matrimonials

de conveniència, forjant així una unitat d'empresa. El que passava, efectivament, damunt el terreny, les colonitzacions pròpiament dites, no surt, d'això no se'n sol dir cap paraula. D'aquesta manera, reduïda la colonització al rei entre una galeria solemne de reis hispànics dedicats a la mateixa noble causa –la fantasia– de la «reconquista», el rei en Jaume esdevé un rei espanyol, un «padre de la patria española», un «Jaume I, el Constitucional», com ha posat de relleu amb perfecte sarcasme en Pau Viciano comentant la biografia del monarca escrita per José Luis Villacañas.⁶ Jaume I, el Constitucional, un dels esperpents que marca fins a on pot arribar la fantasia, armada.

Abans de passar a comentar les dues darreres qüestions voldria deixar ben clar que, segons el meu parer, en *Nosaltres, els valencians*, en Fuster identifica pròpiament un subjecte històric mai no identificat, sinó com a subaltern, justament en reconèixer el caràcter destructiu de la colonització catalana, «fora moros». D'aquesta manera senzilla descompta Espanya de la seva perspectiva i també que la destrucció fragmentada d'al-Andalus constitueixi, de fet, una història hispànica comuna. Les colonitzacions foren particulars. I aquí, Fuster es posa sol enfront de la fantasia armada. I ho fa intuïtivament, no hi havia recerca històrica que permetés pensar-ho. Aquell de Sueca, afortunadament, infringeix les regles. Fer fora els moros, dominar-los, no és reconquerir les terres. Fuster instaura un saber precís on no hi era. La fantasia deia que no hi podia haver un sol fragment d'Espanya fora d'aquest passat unitari, nacional i religiós i viceversa, la «reconquista». Doncs ell no en fa cas. La conquesta catalana és pròpia, exclusiva i fundà un subjecte històric particular. Té unes dates precises.

Tant el descobriment com la seva formulació perfectament coordinats, cosa que no sempre passa, tenen un rebot, per dir-ho així, inesperat: en Fuster es troba que a partir d'aquí no hi ha maneres ni dreces, per exquisides ni enginyoses que siguin, d'entrar dins la història d'Espanya i contar-la d'una altra manera. El final sempre estava cantat, sobretot des del 1939. Per altra banda, la perspectiva d'en Fuster aboleix el silenci o la prudència expositiva sobre el caràcter destructiu de nadius de la colonització. Vet-los aquí, doncs, els catalans depredadors, els fundadors nostres. Insensatament, aquesta dimensió era omesa o pròpiament no explicada en el corrents principals de la historiografia catalana. De cop, tot era una expansió comercial, de bons botiguers, d'espavilats comptables, dos-cents anys de guerrers mig amagats. Eren els espanyols, ells, els implacables conqueridors i, vistos els resultats—colònies perdudes a Amèrica i una Andalusia pobla i latifundista—, eren evidents els límits dels eixelebrats conqueridors. He intentat, en un altre moment, descriure aquesta reeixida i singular operació d'enganya-l'ull.⁷

La introducció de racionalitat en l'anàlisi històrica, el reconeixement impecable de la «fantasia armada», té a més d'identificar un subjecte històric, el possible País Valencià, fins aleshores perdut en l'opacitat hispànica, té, dic, una conseqüència ben imprevisible el 1962. I de difícil resolució. A banda de les efusions inicials i sinceres, per part del catalanisme polític, davant d'un llibre que formulava la catalanitat del País Valencià, aviat havia de resultar evident que aquesta nova catalanitat proclamada introduïa problemes enutjosos dins els objectius tradicionals del catalanisme polític tal com havien estat formulats al final del segle XIX. El més

obvi i, a la vegada, més difícil d'admetre, gairebé inconfessable, era que aquell noi de Sueca descartava en el seu llibre qualsevol enteniment amb Espanya, contravenint un dels pilars essencials, almenys fins ara, del catalanisme com alternativa reformadora d'Espanya. Ben al contrari, Espanya estava en l'arrel del conflicte social, intern del País Valencià, on la part assimilacionista a Espanya, amb l'abandó conseqüent de la llengua catalana, semblava ser majoritària o, si no sempre, creixent. Era molt complicat, doncs, conciliar el fervor que s'havia de mostrar per l'acceptació d'un congènere, almenys lingüístic, encarnació encara viva de glòries passades, amb la, per dir-ho d'alguna manera no gaire inconvenient, negociació—o almenys les ganes— permanent i cantelluda amb Espanya. La guerra del 1936-1939—Fuster nasqué el 1922— i la victòria inequívoca de Franco i els seus nacionals havien abolit el joc. Reconeguda la «fantasia armada» per en Fuster, no hi havia pacte possible en el conflicte interior del País Valencià, fugir del context devorador era l'única sortida possible a la catalanitat.

Al catalanisme polític només li faltava posar sobre la taula, suposada sempre i quan s'escaigués, un factor de la magnitud del País Valencià per a ni començar la partida. Suposo que el perill no va ser percebut, ni de seguida, ni amb tot el seu abast, ni per tots els sectors del nacionalisme polític. Però els importants finalment advertiren els perills que contenia. D'aquí prové el joc enutjós de la demanda d'atenció i d'impliació per part dels valencians fusterians i la fredor i el càlcul dels catalans.

Tanmateix, del desafiament que va fer en Fuster, el solitari de Sueca, a la «fantasia armada» n'ha sortit, al meu parer, guanyador. *Nosaltres, els valencians* conté veritat,

veritat desarmada. Per això, un títol tan proclamatiu, el 1962 i ara, no té necessitat de cap subtítol explicatiu, tal com «assaig», «perspectiva històrica», «consideracions» sobre tal o tal altra cosa o el pitjor imaginable *Notícia dels valencians*, per exemple. No, *Nosaltres els valencians*, nu, cru, perfecte. □

1. Vegeu Antoni Furió, «La vigència d'un llegat», *L'Espill*, 10 (2002), pp. 6-17.
2. Pau Viciano, *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*, València, PUV, 2012.
3. Vegeu Martín F. Ríos Saloma, *La Reconquista. Una construcció historiogràfica*, Madrid, Marcial Pons, 2011.
4. Vegeu Ilan Pappé, *The ethnic cleansing of Palestine*, Oxford, Oneworld, 2006, on es mostra la recerca d'una perfecció d'obra similar per part de l'Estat israelià.
5. Josep Torró, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2a edició, València, PUV, 2006.
6. Vegeu Pau Viciano, «Jaume I, el Constitucional», *Quadern d'El País*, 11-XII-2003.
7. Miquel Barceló, «Enganya-l'ull. El guerrer, el comerciant i la noble causa en la història medieval de Catalunya», *L'Espill*, 21 (2005), pp. 6-26.

Els Marges

NÚMERO 96 - HIVERN 2012

Sobre poesia i sobre la meua poesia
Maria Josep Escrivà

**El Vapor, Aribau, i López Soler o
al Cèsar et que és del Cèsar cinematogràfica**
Joan-Lluís Marfany

De Don Joan a Don Joan:
Joan Maragall i Don Giovanni
Jaume Radigales

Confidències epistolars sobre catalanisme i literatura
Imma Farré i Vilalta

Un somni de Manuel de Montoliu
Josep Murgades i Víctor Martínez-Gil

Clàssics catalans de l'autobiografisme
David Vilasca
Com tradueixo
Xavier Pàmies

**INFORMACIÓ I
SUBSCRIPCIONS**

www.elsmarges.cat
www.lavenc.cat
elsmarges@lavenc.cat
Tel. 93 245 79 21/Fax 93 265 44 16
la revista en format digital a
www.quiosc.cat

Distribució: RBA Libros
www.rballibres.com

Un Fuster (potser) polític

Joan F. Mira

Els seus lectors, i el públic il·lustrat en general, han vist sempre Fuster com un home que, allunyat del món i tancat en una casa de poble, a la seua Sueca natal, viu envoltat de papers i de llibres i escriu de literatura, d'art o de temes erudits, fa reflexions morals i altres coses per un estil, que ben poca relació tenen amb la política. Els seus detractors o adversaris el veuen més aviat com a productor d'idees perilloses, com a autor de pamflets incendaris, mereixedor de la reprovació dels seus paisans. D'altra banda, l'escriptor de Sueca no va figurar mai en cap llista electoral, no va donar públicament suport a cap partit concret, no va tindre mai cap càrrec públic i no va ser mai militant actiu de cap organització sindical o política. I no hi ha dubte que la figura –pública i privada– de Joan Fuster és, aparentment, la

més allunyada possible de la imatge d'un polític. Parlar d'un «Fuster polític» podria semblar, per tant, una manera de forçar la realitat de la seua vida, una incorrecció biogràfica com a mínim. I tanmateix, no és cert: no hi ha un Fuster polític en el sentit convencional del mot, però sí en el sentit més substancial, i més lligat a les seues fidelitats profundes.

Fet i fet, Fuster s'ocupà *de política* –és a dir, de les relacions de poder, les relacions entre els pobles, i les ideologies que se'n deriven i s'hi apliquen– des dels seus primers escrits en prosa, des dels primers assaigs i meditacions. Si hom repassa, per exemple, el *Dietari 1952-1960*, trobarà que quan encara no tenia trenta anys, el 23 de gener del 1952, Fuster ja anotava una primera reflexió sobre un tema estrictament polític: sobre la llibertat. A la pàgina següent torna a aparèixer una altra, i llarga, reflexió més política encara: sobre la violència de l'estat (la pena de mort) i les seues bases efectives: «Els codis, i no solament el Penal, sinó tots, tenen un fonament “polític”. Voleu res de més “polític” que un Codi de Comerç o una Llei Hipotecària?» Es tracta de dos temes –la llibertat, les bases socials del poder– que apareixeran una vegada i una altra durant els trenta anys següents en l'obra fusteriana. El tercer tema, que en certa manera és el primer, apareix també

Joan F. Mira (València, 1939) és escriptor i traductor.

És autor d'una vasta obra que ha rebut importants reconeixements. Entre altres ha publicat els assaigs *Crítica de la nació pura* (1985) i *Sobre la nació dels valencians* (1997). Com a novel·lista la seua darrera obra és *El professor d'història* (2008). Com a traductor són recents encara les seues aclamades versions de la *Divina comèdia* (2000) i de l'*Odissea* (2011). Una primera versió d'una part d'aquest article va aparèixer com a «Introducció» a l'edició del volum *Un país sense política* (Bromera, 1995).

molt aviat en el seu *Dietari*: una anotació del 20 de febrer de 1952 mostra que ja havia vist ben clarament una de les arrels més fonades de l'altre gran camp de reflexió crítica: la qüestió nacional. Fuster recull una dedicatòria d'Unamuno, en la qual l'autor del *Sentimiento trágico* firma com «un español profesional», i afegeix aquest comentari: «L'autodefinició del rector de Salamanca no pot ser més justa. Serveix, de més a més, per definir més gent. Cal recordar-la.» No crec que siga fàcil trobar al nostre país i en la nostra literatura molts (quants?) escriptors joves, i especialment poetes, com llavors era «encara» Fuster, que el 1952 foren capaços de fer-se i d'escriure reflexions com aquestes: ni que tingueren tan clares unes quantes idees bàsiques. Cal recordar una altra vegada que es tracta de les primeres anotacions del primer any del *Dietari*: de les primeres onze pàgines, set són ocupades per temes que ja no abandonarà mai, que apareixeran una vegada i una altra al llarg dels seus escrits.

I recordem també que a una bona part de la producció de Joan Fuster, en forma de llibres o en forma d'articles, se li podria aplicar allò que ell mateix diu en el pròleg d'*Un país sense política*: que és una meditació permanent sobre un tema del qual no sap desfer-se'n, «perquè és el tema del meu poble». El tema del seu poble, que és en primer lloc el tema del poble valencià, ha representat una preocupació constant, una lleialtat immutable, i una ocupació intel·lectual sostinguda. I el «tema» és podria resumir en dues propostes de reflexió: la primera és saber qui som i per què som com som, és a dir la reflexió sobre la identitat nacional i sobre la història, que té la seua expressió més completa en *Nosaltres, els valencians*; la segona, és saber on volem

anar i què hem de fer, és a dir definir posicions «polítiques» de les quals es deriven incitacions, proclames, crides, programes o pamflets. En qualsevol cas, la crítica fusteriana, la reflexió davant del poder i dels seus mecanismes, la dimensió «política» de la seua obra, té una base radicalment moral i, per tant, és aplicable a aquest país i a qualsevol altre país. Aquest doble vessant, el de la reflexió política aplicable al seu país i el de les posicions més universals, és una constant, encara que no sempre visible, en tota l'obra de Fuster.

En un text del 1968, recollit precisament en el volum *Un país sense política*, escriu: «No ens hem pas d'enganyar: polític, autènticament polític, no és sinó aquell qui pensa i actua en termes de govern. No basta guanyar eleccions, ni influir sobre l'opinió en matèries precisament polítiques. Això serà fer política, potser...» Amb aquestes paraules marca la diferència entre aquell qui és «autènticament polític» i el qui, com ell, simplement «fa política», és a dir, algú que, tot i que no ha d'ocupar-se de guanyar eleccions, sí que intenta amb els seus escrits i actituds «influir sobre l'opinió en matèries precisament polítiques»: en matèries que tracten sobre la relació entre els ciutadans i el poder i, sobretot, en les que tracten sobre la realitat i el destí del seu país. En aquest sentit, Fuster *ha fet* més política, molta més, que la major part dels professionals del ram. Si haguérem de mesurar la importància i l'impacte d'una acció per les reaccions que desperta, podríem afirmar que l'acció *política* de Fuster, almenys en els temes més candents, en el seu temps i en el seu àmbit més pròxim, ha estat difícil de superar en eficàcia. Fins i tot en una obra aparentment innòcua, com és un llibre de viatges

i paisatges –*El País Valencià*, publicat el 1962–, que era un llibre escrit amb ulls agudament crítics, i farcit de continguts «polítics»: com a tal, la seua aparició va provocar les reaccions més intolerants i bèsties per part de les «forces vives» del moment, representants d'un ordre establert i d'una visió immutable del món en què vivien. Tan bèsties van ser les reaccions, que l'autor del llibre de viatges va ser públicament escarnit, acusat de totes les traïcions, i finalment cremat en efígie en una falla, en un grotesc auto-de-fe. També és sabut que, anys més tard, van intentar cremar-lo, no ja en efígie i simbòlicament, sinó físicament amb una bomba que esclatà en la seua casa mateixa. I és que els enemics de la raó crítica han vist sempre –potser ho veuen tot confús, però això ho veuen clar– que la política que feia Fuster (l'agitació de les idees estancades, l'agudesa de l'anàlisi i el rigor de judici), era la més perillosa de totes, perquè significava l'intent de destruir les bases d'una ideologia podrida i de construir-ne una altra de més saludable i més sòlida.

Si aquell intent corresponia o no a una possibilitat real, era un dubte que no escapava a la mirada de Fuster. Perquè el rigor del judici i l'agudesa de la crítica i de l'anàlisi, sovint serveixen també per a ser conscient de la dificultat de canviar les coses, és a dir porten a l'escepticisme, o al pessimisme, que pot ser un dels seus corollaris. I Fuster es confessa repetidament escèptic, i no només a la manera contemplativa de Montaigne. Escèptic, i pessimista: un «progressista» que només creu, perquè ho veu, en la realitat del progrés tècnico-utilitari, però que no observa grans progressos en altres camps més profundament humans. I doncs, ¿quina «política» pot fer

un escèptic, que a més és un escèptic sedentari, poc amant de l'acció? En primer lloc, promoure justament aquest escepticisme racional, com a base per qualsevol progrés que no siga únicament una fantasia. No creure que poden ser coses que no poden ser, predicar la desconfiança en tota mena d'utopies, practicar la ironia: «El senyor Marcuse ens anuncia que “ara” estem en condicions immillorables per a realitzar “utopies”. Potser tinga raó. En tot cas, resem: que Déu l'escolte...» Una utopia, justament, és allò que no es fa realitat enlloc. I per tant, cal resignar-se a la seua irrealitat. I a partir d'ací actuar en conseqüència, és a dir viure... i mirar de fer, o ajudar a fer, allò que *sí* que es pot fer.

Aquesta posició allunyada de la utopia, escèptica davant de les fantasies impossibles, es manifesta també en el tema de les reivindicacions nacionals, matèria en la qual Fuster va mantindre una militància immutable, i considerada per molts com a extrema i «radical». I tanmateix, aquesta militància apassionada no li va impedir mai ser ben conscient dels límits que la realitat imposa als dissenys i als projectes. Uns límits que, en el cas del País Valencià, depenen tant de la mateixa col·lectivitat interessada (més aviat caldria dir «desinteressada») com d'una coacció o pressió exterior continuada i antiga. La consciència porta a mantenir les posicions més clares i definides, que formen part dels principis; però el sentit de la realitat porta també a acceptar com a positiu i aprofitable qualsevol mínim pas en la bona direcció, encara que siga amb una ironia que s'acosta molt conscientment al cinisme: «Personalment, mai no he estat un gran entusiasta de les ficcions jurídiques: “autonomia”, “autodeterminació”, “federalisme”, “inde-

pendència”. Per passar l’estona i quedar-me tranquil amb la meua consciència, m’afirme “independentista”. Però ser independentista, avui, és una utopia. “Federalista”? És una altra utopia. No importa que s’afirmen federalistes alguns grans partits espanyols de dretes o –sobretot– d’esqueres. Ni ho són ni ho volen ser. Per què ens hem d’enganyar? L’única possibilitat mitjanament satisfactòria seria la de les “autonomies”.» Això ho escrivia el 1978, i en aquell moment es declara disposat a acceptar fins i tot alguna fórmula “preautonòmica” com a solució provisional. Des de l’afirmació d’uns principis «radicals», difícilment es pot ser més «realista». El mal és que, tantes vegades, fins i tot les modestes pretensions del realisme es troben frustrades i buidades dels continguts que hom podia raonablement esperar. Quan els polítics en actiu no realitzen ni les expectatives més moderades, la moderació verbal de Fuster desapareix del tot, i apareix el pessimisme i la insolència: «Aquest cagalló legislatiu pot ser més nefast que el Decret de Nova Planta», escriu el 1981 referint-se a les concessions fetes a la dreta en la redacció de l’Estatut d’Autonomia valencià. Això ja no és ironia, és una fuetada en la cara mateixa dels polítics.

Si en el tema del poder i de la política la resistència i la reticència de Fuster són permanents, en el tema del país la seua militància va ser sempre tensa, vigilant, radical, però crítica i reticent, sense efusions afectives. Fuster va insistir una vegada i una altra que en el seu nacionalisme no hi havia cap entusiasme emocional. Ell hauria preferit no trobar-se obligat a ser militant de res, i menys de cap nacionalisme. S’hauria estimat més, sense dubte, ser únicament «un modest europeu de Sueca»

que es reparteix el temps entre l’erudició, la literatura, la reflexió moral sobre el món que li tocà de viure, i la conversa amb els amics. Quan havia de prendre posicions polítiques, quan havia de manifestar-se i parlar com a «nacionalista», ho feia sovint amb una espècie de repugnància íntima, sense gust. Ho fa només *perquè cal fer-ho*: «Més d’un cop ho he dit i reedit: a tot estirar sóc “nacionalista” en la mesura que m’obliguen a ser-ho, l’indispensable i prou. Perquè, ben mirat, ningú no és nacionalista sinó enfront d’un altre nacionalista, en bel·ligerància sorda o corrosiva, per evitar senzillament l’oprobri o la submissió.» I acaba aquesta consideració resignada dient, com exasperat o com qui demana que el deixen tranquil: «I quan ens faran el favor, “ells”, de no forçar-nos a ser “nacionalistes”?» Perquè en definitiva són «ells», els nacionalistes espanyols, els qui ens obliguen a «nosaltres» a ser també nacionalistes. «Ells» són, en magnífica expressió fusteriana, tots els descendents «de les mamelles ancestrals del conde-duque de Olivares», és a dir, pràcticament tots: des de Menéndez y Pelayo fins a Felipe González, passant per tants intel·lectuals i polítics com voldreu.

«Ells» és molt clar qui són, doncs. Però, qui som «nosaltres»? La resposta a aquest interrogant no és mai tan clara ni tan contundent en els papers de Fuster: no sempre ha estat ni és del tot clar qui som «nosaltres». Els valencians, per exemple. En un text del 1973, dedicat a un públic «progressista» espanyol, Fuster intenta exposar la «singularitat amarga» del País Valencià: «Com si aquest tros de mapa que ocupem no tingués entitat pròpia: com si la gent que l’habita –ni “catalans” ni “castellans”, en principi– no arribàssem

sinó a una identificació purament administrativa, o geogràfica.» Aquest, de fet, és l'interrogant amb què comença *Nosaltres, els valencians*, una pregunta sobre l'ésser, sobre la identitat: és molt probable que, si Fuster hagués sabut «qui som», no hauria escrit aquell llibre, o no de la mateixa manera. Però, com i quan ens hem definit els valencians?: poc, i malament, aquesta és la qüestió. I Fuster, d'entrada, intenta delimitar com a mínim els termes, les raons i les condicions d'aquesta indefinició valenciana. No per pur interès especulatiu, sinó per tal que la consciència dels dèficits passats i de les indecisions presents siga una base ferma per una «decisió de futur»: li interessa explicar per tal de transformar, revisar críticament el camí de la nostra història per tal de retrobar la bona ruta perduda. *Nosaltres, els valencians*, tanmateix, és un llibre provisional i cohibit. Provisional, i assumit com a tal, perquè està escrit en un moment en què els estudis sobre la realitat valenciana, històrica o contemporània, sociològica o econòmica, eren encara molt pobres i escassos. I va ser un llibre cohibit, perquè havia de publicar-se en plena dictadura, tenint presents totes les coses que *no* es podien escriure ni explicar públicament. Passats els anys, com ell mateix afirma en el pròleg a *Un país sense política*, potser n'hauria escrit una versió nova, però no en tingué temps ni ganes.

En realitat, l'home que va plantar entre els valencians les bases d'una ideologia nacional, va dedicar al tema de la nació una part molt reduïda de la seua obra. Si repassem el conjunt dels seus escrits, el nombre de pàgines dedicades a parlar directament de la matèria de la nació, de les nacions o del nacionalisme és absolutament insignificant. Aquest no era el seu tema. Fuster,

més d'una vegada, exposa el fonament moral del seu «nacionalisme» tan poc emocional. És un fonament racional que es basa, per exemple, en la diferència entre normalitat o plenitud, i frustració. «Els altres pobles europeus, entre aquesta centúria i Napoleó, o bé són pobles excel·lits —complets o en via d'acomplir-se en el seu destí normal de poble—, o bé són pobles frustrats en un grau gairebé letal...». El nacionalisme de Fuster és una reacció contra aquesta frustració col·lectiva: una insistent aspiració a la normalitat, la negativa a acceptar la no realització permanent. Això, acomplir-se en el propi destí *normal* de poble, ha de tenir el seu reflex en un projecte d'acompliment polític, perquè tota definició nacional en suposa un, necessàriament. I arribats ací, el mateix Fuster, justament perquè posava sempre la raó per davant, sabia que un determinat projecte, «els Països Catalans, entesos políticament», era «ara mateix», «una pura il·lusió de l'esperit», en l'expressió que tant li agradava a Josep Pla per marcar la irrealitat d'un desig o d'una visió. «Il·lusió» que, d'altra banda, no ha de ser obstacle a possibilitats i actuacions en un terreny prepolític o extra-polític, que seria el camp de l'elecció o tria personal, i el camp de la llengua, la cultura i l'acció cívica. I de tota manera, per a Fuster, si les possibilitats del projecte polític són il·lusòries, això no anul·la la realitat virtual d'aquest espai: «Si els Països Catalans no troben una encarnació política urgent, no per això deixaran de ser el que són. I no per això deixaran de ser el que haurien de ser». Què són o què «haurien de ser», ja és una altra qüestió. Que potser no té la mateixa resposta des de la calidesa de la fe i des de la fredor de la raó. Quan Fuster, a la tardor del 1982,

es torna a plantejar la mateixa pregunta, les respostes seran també les mateixes de sempre, les de la seua fe i la seua raó, però amb un interrogant afegit: «De Salses a Guardamar, i de Fraga a Maó, tothom és català, i molts no saben que ho són. La majoria. I no saber que ho són, vol dir que no ho són? La pregunta és delicada». Tan delicada, que l'única resposta és continuar fent-se-la: «Som una nació? Parlem-ne». Si no vaig errat, és l'última paraula de Fuster sobre el tema. Almenys l'última paraula escrita i publicada: parlar-ne, sense donar com a definitiva cap resposta dominant o dogmàtica (quina?). No oblidar la pregunta, sobretot. Quant a les respostes més o menys invariables o variables, dubtoses o contundents, metòdiques o perplexes, i que finalment es clouen amb una pregunta, cal tindre present un altre dels seus principis immutables: «Totes les meues idees són provisionals», afirma, de la mateixa manera que assegura no tindre por de les pròpies contradiccions. Passats els anys, tampoc no n'haurien de tindre els seus lectors.

En altres llibres, articles o intervencions directes i discursos, la militància valenciana de Joan Fuster (nacionalment valenciana: això és, per a ell, catalana) va ser manifestada i exercida de manera molt més contundent i explícita. Davant d'unes eleccions imminents al parlament espanyol, Fuster començava un article amb aquestes paraules: «Ara m'agradaria escriure aquest article sobre política...» Avisant que es proposa de dir «algunes impertinències, que procuraré que siguen suaus, però que no puc aguantar-me de dir-les». Les impertinències en qüestió fan referència, no cal dir-ho, als límits i definició de la nació, de la nostra. Però, quina és

la nostra? A un costat i a l'altre del riu de la Sénia, «som o no som la mateixa nació?» Per a Fuster, sí: per a ell, ser català és l'única manera de ser nacionalment valencià, i en tant que valencià es defineix com a nacionalment català. Però ell mateix sap que una cosa són les definicions amb base històrica recent o remota, i una altra cosa, eventualment, la consciència que se'n té o les condicions del present. I que aquesta distància provoca problemes teòrics i pràctics difícils de resoldre. Amb aquesta constatació, amb la «delicadesa» d'una qüestió mal resolta, podem dir que es tanca un cicle de reflexions que s'havia obert trenta anys abans en el *Dietari*. «Sobre saber i ser» o «sobre el ser i la consciència», podria ser un epígraf que expressaria el fons d'aquelles reflexions.

Fora d'aquesta permanent i obligada responsabilitat civil amb el país, fora d'aquesta idea o militància «nacionalista», Fuster no es va apuntar mai expressament a cap opció política concreta, ni a cap ideologia de partit. ¿Des de quina posició «fa política», doncs? Cal tornar a les seues primeres ratlles sobre el tema: fa política des d'una resistència i reticència sistemàtica davant del poder («quasevol poder és abús de poder», escriu) i des d'una decidida defensa de la llibertat, de totes les llibertats. Sobre això, sobre les arrels més fondes del poder, sí que té una ideologia molt definida: la societat, en últim terme, és dividida en dues parts, els qui cobren (o exploten), i per tant manen, i els qui paguen (els explotats), i per tant han d'obeir. ¿Això ha de ser així, sempre i per força? Aquesta és, també, tota una altra qüestió. I com en altres qüestions, Fuster sap que no tot és tan simple: els dominats, els explotats, la gent, la multitud, els pobres, no obeeixen úni-

cament per la força. D'una banda, torna a aparèixer el problema de la «consciència»: «Les multituds... no raonen. Aquest és el problema. Cal esperar.» I d'altra banda hi ha la fascinació exercida pel poder mateix, allò que ambíguament solem anomenar «alienació», i sense la qual ni els feixismes haurien pogut existir, ni la «dreta» més dura s'aguantaria enlloc: «Vés a saber per què, però els pobres acostumen a votar les candidatures de dreta.»

«Vés a saber per què», en efecte. I d'ací, d'aquesta perplexitat davant fets contradictoris, naix una altra vegada un escepticisme, digne del pare Montaigne. Un escepticisme matisat, però, que no vol dir inhibició, i menys encara dimissió intel·lectual. De la mateixa manera que «pessimisme» no vol dir passivitat. En realitat, Fuster només es manifesta «pessimista» quan la situació pareix com a efectivament «pèssima», i això és simple sentit de la realitat. En un sentit equivalent, Fuster es declara *escèptic* davant d'allò que mereix ben poca fe: el comportament de tanta gent, la sacralització de les ideologies, les mitologies i les mistificacions. Però un escèptic de debò, és a dir algú que només contempla i mira des de la vora, que no creu en res i que dubta de tot, no s'hauria llançat a opinar, a agitar idees i a donar la cara en cada ocasió oportuna i inoportuna. Un escèptic de veritat no hauria escrit papers i pronunciat discursos que eren pamflets i parlaments de míting, o almenys en tenien les virtuts, i inevitablement també els defectes. Un escèptic en «política», no hauria suscitat tants entusiasmes i atacs tan feroços. Ni reservaria les frases més punyents precisament contra els qui dubten per debilitat, contra els qui cedeixen quan no haurien de cedir. Ni proclamaria posicions

tan diàfanes en tot allò que afecta la vida pública del seu entorn. I sobretot, a casa dels escèptics, dels «apolítics», ningú no es molesta a posar bombes.

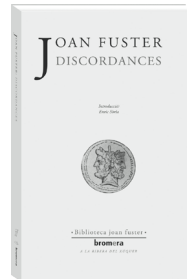
Totes les raons de la seua actitud radicalment *política*, del seu engatjament i del seu compromís amb els problemes col·lectius, es podrien resumir en un dels seus aforismes famosos: «Tota política que no fem nosaltres, serà feta contra nosaltres.» Per tant, quedar-se a casa, callar, no intentar –parlant o escrivint, per exemple– influir sobre l'opinió de les persones i sobre la marxa de la cosa pública, és resignar-se al paper passiu de víctima, conformar-se a no eixir de la trista condició de súbdit. Perquè la «política» és, justament, el món que separa el súbdit del ciutadà. I un «país sense política» és, necessàriament, un país on abunda més la condició de súbdit que no la de ciutadà, més la ignorància que la consciència, més la passivitat que la intervenció i els projectes actius. Aquella política que, al llarg de la nostra història, els valencians no hem fet, ha estat, efectivament, feta contra nosaltres. Ací, el pessimisme és el resultat de constatar que els valencians «tenim l'experiència d'una realitat predominantment “pèssima”.» Perquè, fet i fet, si es pot parlar d'un «país sense política», aquesta carència singular no és més que la cara més visible d'un dèficit històric, i la constatació i manifestació d'unes altres carències. En primer lloc, de la carència d'una identitat clara i definida, assumida i compartida per la immensa majoria dels ciutadans, com se suposa que és el cas en països més «normals». Fuster tornarà una vegada i una altra sobre aquest punt, simplement perquè és el punt crucial: un país sense «personalitat» conscient, ¿com podria actuar en tant que «persona» col-

lectiva, i en tant que protagonista conscient de la pròpia història i del propi destí?

Però hi ha més encara: si un país no ha fet política, si no ha produït la part que li tocava de personatges i de moviments polítics substancials i constructius, vol dir probablement que tampoc no ha produït altres coses. Per exemple, que no ha produït una burgesia industrial i urbana (en aquesta matèria, Fuster no pogué conèixer els estudis històrics posteriors, que ens la mostren com a burgesia real i potent però, això sí, ideològicament poc «valenciana»), que l'hauria fet entrar amb més bon peu en la contemporaneïtat. No ha produït l'urbanisme i l'arquitectura que li corresponia, i ha destruït una bona part de la que tenia: és un país posseït per una «fúria demolidora», on durant algunes generacions no importava conservar una especificitat —el gòtic, per exemple— que no era considerada ni pròpia ni valuosa. Si és cert que des de fora ens han fet com els ha interessat perquè nosaltres no «ens feiem» de cap manera, també és cert que en gran mesura ens hem *desfet* nosaltres sols, sense ajuda de ningú. Com que no ens hem definit, ens defineixen uns altres, i com que no hem estat capaços de ser el nostre propi centre, ens col·loquen sense cap esforç al marge i en la perifèria de tot: aquesta, potser, és sobretot la nostra «singularitat», aquesta més que cap altra. Precisament el text, del 1973, sobre la «singularitat amarga» del País Valencià, es clou amb aquestes paraules: «Però la ciutadania en la seua petita obligació diària, el que pense i el que faça en la seua condició de “valencians” i com l'entenguen i la practiquen, és l'únic que compta: l'única política que serveix o que pot servir. Per a nosaltres, almenys...» És, en tot cas, un excel·lent punt de meditació: «l'única política.» □

ELS NOSTRES AUTORS

• Biblioteca joan fuster •

www.bromera.com
edicions
bromera

«Encara hi ha fe a Israel...»

Vicent Alonso

He llegit de nou *Nosaltres, els valencians*. Feia temps que no n'havia tingut necessitat, de manera que obrir-ne les pàgines, repassar-ne els subratllats, retrobar-me petits papers que potser em marcaven el punt de lectura o de consulta i que s'hi van quedar emmagatzemats a recer de la destrucció i de l'oblit, descobrir en la pàgina de guarda el segell de l'establiment on el vaig adquirir —«Librería Grama, Horno de los Apóstoles, 1 (Plaza de la Virgen)»—, constatar que es tracta de l'edició de març de 1964, és a dir, la segona —la primera fou la de maig de 1962—, ha estat com contemplar-me, retratat a trossos, en l'àlbum de la memòria. A la portadella, davall mateix del nom de l'autor i del títol, hi ha tres citacions del contingut del llibre que hi vaig escriure amb una cal·ligrafia que és també un tros de mi mateix. En rellegir-les, m'he detingut a recordar quin lector era jo en aquells temps i per què em dei-

xava seduir per les idees d'un escriptor com Joan Fuster. La primera, extreta de les línies finals del pròleg a aquesta segona edició, diu: «Encara queden valencians, molts valencians, cada dia més, que no volem resignar-nos a perdre la nostra entitat individuada, que no volem deixar d'ésser el poble que som, que no volem cedir a la dissolució ni a la indiferència». No calen esforços per entendre què contenien aquelles paraules per atraure a un estudiant de sisè de Batxillerat que acudia cada dia a les aules de l'Institut Lluís Vives de la ciutat de València des d'un poble de l'Horta circumdant. Davant de les veritats que de sobte se'ns apareixien i ens unglejaven la innocència, eren anys d'indecisions, d'interrogants sense resposta evident, fins i tot de pors, però també de compromís i d'il·lusions, i les paraules contundents d'aquell home de Sueca encomanaven conviccions i voluntat de lluita: «No tinc altra autoritat que aquesta: la d'haver-me apassionat fins a l'obsessió per la vida i el destí del meu poble» com diu el segon fragment deixat sobre la guarda. Des de l'Horta a la ciutat molts joves d'aleshores creuàvem diàriament el Pont de Fusta per arribar al carrer de Sant Pau, i en el trajecte ja fèiem bromes sobre el que hauríem de suportar en alguna classe quan el professor ens re- trauria la nostra condició de valenciano-

Vicent Alonso (Godella, 1948) és escriptor i poeta. Durant molts anys ha estat professor del departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. A més de diversos poemaris, és autor de llibres d'assaig com *Les paraules i els dies* o *Trajecte circular*. Recentment ha publicat una celebrada traducció al català dels *Assaigs* de Montaigne. El seu darrer llibre és *A manera de tascó. Notes sobre literatura* (PUV, 2012).

parlants, que no podíem dissimular a pesar de l'interès que demostràvem per parlar el millor castellà possible. La tercera de les citacions de la guarda, una de les moltes màximes que clapegen el text, esdevinguda amb el temps un cèlebre apotegma, m'ho ha recordat vivament: «Dir-nos valencians és la nostra manera de dir-nos catalans». Sens dubte, i com s'ha repetit fins a la sacietat, *Nosaltres, els valencians* fou el llibre iniciàtic per als joves que en aquells anys de dictadura hi descobrírem el que amb tanta cura se'ns havia amagat i que a partir d'aquells moments marcà el sentit de la nostra vida.

Des d'aleshores ja han passat un grapat d'anys. Pel maig d'enguany, en farà cinquanta de la primera edició. I malgrat el temps, un té la sensació que no ha perdut del tot la seua vigència. Certament, llibres així, tan emblemàtics, sempre gaudeixen d'una certa actualitat i, a més, un corre el risc de deixar-se enganyar per la nostàlgia barrejada amb el respecte a la figura del seu creador. Però no crec equivocar-me si insistisc en una paradoxa que molts ja han posat de relleu. Aquells anys de la dècada dels seixanta transcorrien amb il·lusions de canvis substancials i projectes de futur; ara, per contra, tot sembla sota la influència d'una maledicció que ha estès el desencant i la renúncia a qualsevol transformació. Aleshores, l'oposició a la dictadura franquista, que avançava sense fre a pesar dels obstacles, encomanava l'exigència de la lluita; ara, vivim immersos en la desolació resignada i paralitzadora. Els fets darrers —la ruïna econòmica del nostre País; la desfeta de la banca autonòmica (quan escric aquestes ratlles, com a culminació d'un procés de pèrdua absoluta d'una certa autonomia financera, el Banc de València és

a punt de ser subhastat); la corrupció que cada dia descobrim fins i tot en els àmbits semblants; la vergonya d'un president de la Generalitat assegut davant d'un tribunal tot escoltant sense immutar-se les seues pròpies converses, que el denigren fins a la ignomínia; estudiants i professors als carrers de les ciutats demanant calefacció per a les seues aules o exigint recursos per a l'ensenyament públic; agrupacions ciutadanes intentant impedir amb crit i pancartes el desnonament dels més humils per part de la policia, etc.— ens fan pensar que de la nit al matí hem tornat més de cinquanta anys enrere. I una mirada ràpida als guanyats específics que havíem aconseguit com a poble diferenciat de la resta de pobles de l'estat espanyol ens insinua que tampoc no passem pels millors moments. La crisi econòmica, tan profunda com agressiva, la commoció que ha patit el món de la cultura, no solament com a conseqüència immediata de la crisi sinó també pels canvis de paradigma que ja són quasi una realitat en àmbits clau com el de la premsa escrita o el del món editorial, tot plegat ha somogut el contingut i l'eficàcia d'una plataforma reivindicativa que demana amb urgència un replantejament renovador. El valencianisme, sens dubte, no ha quedat fora de la crisi. Ben al contrari, n'ha participat i, com és natural, n'ha patit les conseqüències.

Rellegir Fuster en aquestes circumstàncies, endinsar-te en pàgines que multipliquen les propostes de futur i els requeriments de compromisos immediats quan tot al teu voltant demana resignació i silenci, constitueix un exercici agradable per a l'esperit que, de nou, es veu conduït al territori que més el satisfà, és a dir, el del camí

que un recorre, ni que siga per retrobar-ne de més plàcids, a pesar dels entrebancs i la fatiga. M'ho plantejaré, tanmateix, més concretament: què és, si deixem de banda l'aire de reivindicació que s'hi respira i que empenta a l'acció, el que trobe d'actual en les pàgines d'aquest llibre? Encara m'hauria de traçar uns límits més precisos, perquè he rellegit *Nosaltres, els valencians* des de l'òptica de l'escriptor que he volgut ser, des del punt de vista d'algú que, a les terres valencianes, va decidir dedicar-se a la literatura d'expressió catalana. No és fàcil obviar, ni per meres exigències metodològiques, el pes indiscutible de Fuster sobre la meua generació com sobre les successives; el llibre que he rellegit és, al capdavant, una mínima part de la seua immensa obra. Més encara, n'és un fragment que aprecie més en tant que s'allunya d'exigències extraliteràries i, en conseqüència, més se'm complica la possibilitat de parlar-ne sense remarcar la resta del conjunt, un grapat de llibres en què ens és fàcil reconèixer un dels millors assagistes de la nostra literatura. Pense, tanmateix, que paga la pena perquè ja he dit que el moment ho exigeix i, d'altra banda, perquè és bo haver-te de regirar la consciència perquè pugues situar cada cosa al seu lloc. Els de la meua generació admiràvem Fuster, i seguim admirant-lo, per la llengua que emprava, precisa, radiant, d'una riquesa sense parangó i d'una modernitat llampant, ben a prop dels intel·lectuals europeus de l'època que aleshores, sorpresos pel que ens forçaven a posar en dubte i a replantejar-nos, llegíem de manera entusiasta. I ho fèiem també admirats d'una manera de concebre l'assaig que, pel que fa a mi mateix, amb el temps he situat en un lloc que no hauria de definir-se simplement com a «literatura

d'idees», ja que hi ha una relació tan íntima entre els dos membres del binomi que només subratllant-la arribem al moll mateix del gènere que intentem definir. Si no ho fèiem, l'assaig esdevindria solament una mena de vehicle que posa les idees en circulació revestides d'una llengua correcta i, amb una mica de sort, amena. Recorden vostès la discussió entre historiadors i amants de la història a propòsit d'aquest mateix assumpte? No sé si encara és vigent, però fa uns anys la trobàvem arreu; a mi, quan en parlàvem, m'agradava citar el cas del nostre Ernest Martínez Ferrando. Arxiver i escriptor alhora, era tan partidari de l'embolcall literari de les idees històriques que, finalment, se n'anava una mica per les branques del lirisme deliquescents i una mica càndid. Com és ben notori, la producció assagística de Fuster, deixant de banda el fet del seu domini extraordinari de la llengua i de la seua expressió sempre lluent i colpidora, no respon per sistema al mateix patró. L'estil, que sens dubte el retrata i el fa únic entre nosaltres, no sempre és el resultat del lligam indissoluble entre forma i contingut que sintetitza l'essència del gènere. *Nosaltres, els valencians* pertany potser a aquesta variant de l'assaig en què les idees semblen perfilades abans de la seua expressió, en què la forma és simplement el vehicle que trasllada el contingut amb ànims de convèncer, és a dir, carregada de recursos per fer-hi créixer la capacitat de persuasió. Però fou escrit com un assaig, com una proposta i no com un recull doctrinal, és a dir, amb tota la provisionalitat que defineix no solament el gènere sinó també una actitud intel·lectual que l'escriptor de Sueca popularitzà entre nosaltres. I en efecte, a la proposta de Fuster, en aquells moments decisius de la nostra

història, li faltaren lectors capaços de formular arguments de pes en contra de les seues tesis; li faltaren els «col·laboradors-contradictors», com ell mateix reconegué. No convé oblidar com van reaccionar els sectors dretans més reaccionaris i no hi ha dubte que si no hi hagué debat, fou perquè alguns imposaren la injúria i la violència. No sabem, tanmateix, què hauria passat en cas que no haguérem entrat en aquesta dinàmica de persecucions i odis. Ja sé que formular aquesta mena de condicionals és un recurs purament retòric, però vull posar èmfasi en el fet que les idees de Fuster, a més d'una animadversió virulenta, també generaren adhesions incondicionals, potser perquè eren massa originals –massa allunyades de l'horitzó d'expectatives del moment–, i expressades a més en un llenguatge brillant, incisiu, d'una qualitat incontrovertible. La mancança de «col·laboradors-contradictors» procedia d'ací i d'allà, és a dir, dels qui es negaven a debatre perquè volien imposar per la força les seues idees i dels qui estaven massa enlluernats per la figura de l'escriptor. Siga com vulga, és indiscutible l'actitud de Fuster proposant un debat i exigint la confrontació d'arguments, capaços de generar més llum. Potser algunes de les discussions contemporànies sobre l'assumpte criminalitzen l'escriptor, és a dir, el fan responsable de tots els mals del valencianisme, però convindria també acceptar amb totes les conseqüències que el temps ha fet de la discussió a propòsit de les tesis fusterianes una activitat més raonable i que, alhora, molts han hagut d'assumir que posar entre interrogants algunes de les afirmacions de *Nosaltres, els valencians* no és cap traïció o sacrilegi. Encara patim la «somnolència digestiva» de què parlava Fuster i que, no

sense una certa perspiciàcia, qualificava de perpètua.

Potser té interès matisar que les formes de l'assaig que he esbossat i que en Fuster convisqueren ben amistosament formen part habitual de la nostra producció i, a més, conviuen també sense estridències ostentoses en molts dels nostres escriptors contemporanis. Hi ha fins i tot qui, jove i més fusterià que ningú, peca per excés i atribueix al mestre admirat la defensa única d'un cert assaig acadèmic, erudit o doctrinari, que s'allunya de la relació estreta –dialèctica si vostès volen– entre el que es diu i l'estil amb què s'expressa. Caldrà insistir de nou en la gran influència de Fuster sobre nosaltres? Si ara examine, per exemple, tot el que en aquest País s'ha dit en els darrers anys sobre l'assaig, observe amb estupor com gairebé sempre no s'ha fet res més que repetir-lo obstinadament i tediosament. Si ho mire des d'una altra perspectiva, ben travada amb la que acabe d'esbossar, comprove que, deixant de banda les caricatures que no contribueixen a interpretar amb mesura el nostre passat recent, no té cap sentit negar una influència que en realitat sobrepassa la mateixa figura de Fuster perquè, si ací té sentit concretar-la en la seua persona, és sobretot com a conseqüència del poder d'un model d'arrels franceses que ara alguns, des de la mera constatació o el panegíric precipitat dels e-intel·lectuals, ja donen per periclitat. Parle de l'actitud que el gènere sol·licita, és a dir, de l'aversion al dogma i al *parti pris*. Em sembla que en aquest punt la frontera entre maneres diverses de practicar la literatura d'idees és ben manifesta. Sense l'acceptació de la pluralitat no hi ha literatura d'idees sinó de dogmes, és a dir, mers catecismes, textos doctrinals. No

crec que *Nosaltres, els valencians* siga un llibre dogmàtic. He parlat fa no-res dels «col·laboradors-contradictors» que Fuster reclamava com una exigència del diàleg que plantejava. I això ja és prou per situarlo en un territori determinat, a pesar que la seua factura es decanta sovint per maneres pròpies dels textos que transmeten veritats absolutes, irrefutables. «Sóc un home escassament dogmàtic», diu Fuster en les primeres pàgines del llibre. I no és l'únic lloc de la seua obra, com saben els seus lectors, que ho posa de relleu. Forma part de les seues conviccions fonamentals i, per això mateix, a mi, com a tants altres, també m'entusiasmà. Però l'actitud que rebutja els dogmes, sempre acompanyada de la voluntat de conèixer el punt de vista de l'altre, ha de conviure amb un altre aspecte que també definia el model de què parle i que als de la meua generació també ens satisfieia. Em referisc a l'*engagement*, que per a una gran part dels intel·lectuals d'aquells anys constituïa un pressupòsit inexcusable de la seua activitat. I alhora no oblide de situar aquest *engagement* en moments de la nostra història sense canals estrictament polítics que conduïren les nostres reivindicacions. No és una convivència fàcil. Al capdavall, l'intel·lectual, l'escriptor, obligat a fer tots els papers de l'auca, es traeix a si mateix, és a dir, difícilment pot mantenir l'aversion a les veritats irrefutables que li exigeix la seua actitud intel·lectual. Els temps actuals sembla que en això ens han facilitat les coses. Hi ha esperances ben fonamentades per creure que el valencianisme tindrà la presència institucional que mereix, és a dir, la societat valenciana comprarà amb les vies polítiques que defensen els seus interessos al parlament valencià i espanyol, i caldrà substituir el mo-

del de l'*engagement*, ja sense vigència. Ací, doncs, Fuster, el model que representava, s'ha fet més vell del compte. Com tothom arreu del món, ara cal trobar el nou paradigma i aclarir si encara té sentit parlar de «compromís» i, si en té, quines són les seues noves vies.

En les primeres línies de la «Introducció» Fuster esbossa un dels problemes clau de la seua existència com a escriptor. «*On n'écrit pas les livres qu'on veut*. Si més no, a mi em passa una mica això: no escric els llibres que voldria escriure, i n'he escrit algun –més d'un– sense gens de ganes ni massa convicció. Certament, aquestes dissipacions intel·lectuals solen ésser un risc intrínsec en qualsevol “home de lletres”, i no tinc dret a queixar-me'n. En la mesura en què m'he fet un ofici de la ploma, he hagut de resignar-m'hi.» Un ofici de la ploma: una de les qüestions clau per a qualsevol escriptor però, sobretot, per als qui han decidit ser-ho en una llengua que desconeixen fins i tot una bona part dels qui haurien de ser els seus parlants naturals. La història de la professió d'escriptor en la literatura catalana hauria de dedicar un apartat específic al cas valencià. I Fuster, com en tants altres aspectes, mereixeria un bon grapat de pàgines. Confessar tots els papers que has hagut d'escriure *pro pane lucrando* ja dóna per a un grapat de reflexions, però arribar fins a l'extrem de confessar-te esdevingut a la força «un oportunitíssim centaure d'historiador i de sociòleg» ocupat a donar compte dels orígens, les indecisions i els problemes de la societat on has nascut remet a mancances substancials d'aquesta mateixa societat que intentes comprendre. En aquesta parcel·la la figura de Fuster arriba a dimensions que molts pocs li han recone-

gut. O no és cert que sense una generositat desmesurada, sense un *engagement* arrelat en principis intel·lectuals, però també en actituds polítiques i ètiques, no hauria estat possible que algú com ell sacrificara l'eixamplament de l'obra pròpia per mor d'un servei públic d'èxit més que dubtós? Pense en aquella entrada del diari de Jules Renard que plantejava la qüestió en uns termes que ajuden a situar-la més enllà de la superfície, és a dir, on segurament ha de formular-se quan parlem del veritable compromís d'un home de lletres: *Il y a les conteurs et les écrivains. On conte ce qu'on veut; on n'écrit pas ce qu'on veut: on n'écrit que soi-même.*

Qui, d'altra banda, ha mantingut una actitud semblant en anys posteriors? Només un parell d'escriptors, i potser ni això, han aconseguit viure fonamentalment de la ploma. I no ho dic per engrandir la figura de Fuster, sinó per assenyalar que l'anomalia no deriva tant d'actituds personals com de problemes socials, culturals i econòmics, que afecten la col·lectivitat, no tan sols la predisposició dels individus. *Nosaltres, els valencians* ja ens va servir per oblidar-nos dels «mil duros i tartaneta», expressió que com volia Fuster retrata els burgesos valencians decimonònics, però també aquells escriptors, comerciants o polítics, que han dedicat una bona part de la seua vida a caçar subvencions, llorers o el que siga, sense ni un gram de «voluntat expansiva» ni del seu intel·lecte ni de la seua imaginació. Vista des d'ara mateix la professionalització que Fuster exercia i que també reclamava com a símptoma de normalitat és més lluny que mai. Els anys transcorreguts ens han parat més d'una trampa, i tots ens hi hem enganxat alguna vegada. Hauríem d'esbrinar seriosament si

una concepció de la política cultural que la fa dependre quasi exclusivament dels eraris públics ha contribuït positivament a la consolidació de la nostra literatura. Tot-hom reconeix que la política cultural ha d'anar més enllà del suport institucional. Però quina és exactament? Qui, a hores d'ara, està en condicions de dissenyar-la? I per a quin organisme que estiga decidit a aplicar-la? La crisi que ens aclapara és també una crisi de valors culturals i els valencians no som els únics a patir-ne les conseqüències. No oblide, d'altra banda, que la professionalització és alhora un problema de maneres literàries, és a dir, de propostes que satisfacen les expectatives del lector. Sé que en això la nostra societat, per raons que em sent incapaç d'explicar amb pèls i senyals, sí que ha avançat i ho ha fet, a més, lluny del model d'escriptor que Fuster representa. Al capdavall, hauríem de tenir la naturalitat d'acceptar que l'escriptor que més ha contribuït a despertar-nos del nostre desgavell identitari, i un dels grans de la història de la literatura catalana, a hores d'ara, no deu comptar precisament amb xifres de venda majúscules. I tampoc la qüestió es pot ventilar amb referències als balanços comercials. O no és cert que els darrers anys, a València i arreu del món, han configurat un nou concepte d'escriptor ben llunyà de les notes que el caracteritzaven temps enrere, és a dir, del que Fuster té present quan redacta *Nosaltres, els valencians*? L'assumppte mereix més temps i espai del que ara dispose, però cal la valentia d'abordar-lo sense prejudicis. Ara subratlle només el fet que professionalitzar-se implica sobreviure, és a dir, vendre o apanyar-se-les per accedir a les subvencions dels organismes públics o privats. I no cal que m'esforce a

subratllar que la disjuntiva té un pes definitiu. Des del 1962 fins ara la societat valenciana ha fet canvis tan dràstics que, en alguns aspectes relacionats amb problemes de sociologia de la cultura, és de bojos viure de reflexions passades per molt agudes que foren. «L'immobilisme i el renunciament, satisfets, indueixen a la més tosca de les inhibicions, a la paràlisi, a l'apatia». És una altra de les màximes del llibre, que Fuster arrodonia tot seguit: «*Los valencianos se contentan con sólo el nombre de reino que poseen*» ens reprotxà algú, durant la crisi del 1640 –segons reporta el cronista Melo i recordava últimament Martí Domínguez–. Avui n'hi ha que s'accontenten amb molt menys. Però “encara hi ha fe a Israel...”».

No sembla, doncs, que ni les indecisions ni els problemes inventariats a *Nosaltres, els valencians* siguen aigua passada. Un altre assumpte és que necessiten les adaptacions pertinents a les noves circumstàncies. En la mesura que Fuster dibuixava el futur, el temps, com és natural, ha exercit de jutge implacable. «Els Països Catalans no són solament un petit tros d'humanitat que parla una mateixa llengua», deia l'assagista en algun moment del capítol dedicat a l'anàlisi de «Les indecisions». Els fets històrics, per bé que puguem atribuir una bona dosi de càrrega ideològica a la ment dels historiadors, són incontrovertibles, però no hi ha essències immutables que es perpetuen inalterables al llarg del temps. Els pobles es fan i les identitats són el resultat d'això mateix, no l'espill de cap essència invariable. Des del compromís que animava la ploma de Fuster a redactar durant el 1962 els fets fonamentals de la nostra història i a esbossar el futur que ens esperava fins a la realitat de la primavera

del 2012, han ocorregut altres fets, també fonamentals per a la nostra història. Ja hem de comptar necessàriament amb els anys de democràcia i de vuit legislatures del nou parlament valencià. I no cal que em recree amb la relació dels que, des de l'àmbit estricte de la cultura i de la literatura, constitueixen també fites inexcusables. Els darrers fets, els més significatius des del punt de vista polític i cultural, reclamaven canvis substancials en les propostes polítiques del valencianisme, que, finalment, sembla tenir horitzons prometedors. Però la idea fusteriana de la «catalanitat bàsica» com a condició *sine qua non* perquè el País Valencià salvaguarde la seua personalitat manté des del meu punt de vista tota la seua vigència. I no crec equivocar-me si dic que d'això, ara mateix, n'hauríem de fer una bona publicitat al cor mateix de la Catalunya estricta. Cal recordar que fins i tot els teòrics més actius del catalanisme independentista ja consideren el País Valencià com un llast que entrebanca el camí cap a l'objectiu final? Potser Fuster no tenia raó quan afirmava que la idea de Països Catalans era «una obligació moral». No ho sé exactament, però sí que estic convençut que no li'n faltava quan deia que era alhora «una precaució salvadora». Renunciar a l'espai cultural comú, és a dir, renunciar a esmerçar tots els esforços per, des de la nova situació, donar-li forma i concebre les vies concretes del seu desenvolupament sí que ens condemnaria a la desaparició. Si més no, des de la llengua i la literatura em sembla incontrovertible. Tant de bo els qui tant han avançat en la direcció del particularisme valencià, acadèmics, polítics, editors o escriptors, siguen també partícips d'aquesta creença. El particularisme no és necessàriament se-

cessionista. Hi ha motius per a una certa esperança com ara la notícia que la premsa publica aquests dies sobre els acords entre l'Institut Ramon Llull i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per a la traducció d'escriptors valencians a llengües estrangeres. I no se m'escapa tot el que queda per fer en aquesta direcció.

Siga com vulga, la veritat és que hem anat fent en contra dels elements, un benefici que hem obtingut gràcies a revulsius com *Nosaltres, els valencians*. Els més joves ja compten amb una tradició que és el resultat de l'espai cultural comú. No conec cap jove escriptor valencià que no tinga Espriu i Fuster, Estellés i Vinyoli, Mira i Cabré, entre les seues referències, i potser és també el cas d'una gran majoria dels estudiants valencians. També això, insistisc, li ho devem en una gran part a l'empenya fusteriana. I en això també convindria posar-se al dia per contrarestar els qui no veuen ni un clap de llum en els cinquanta darrers anys de la nostra història. Malgrat tot, hi ha una tradició comuna que els més joves escriptors fan servir en la seua creació com a referent immediat. Ja no cal anar-se'n fins als clàssics per trobar els lligams de la comunitat lingüística i literària. I això ha passat a pesar, per exemple, d'una televisió pública entossudida a allunyar-nos en lloc d'apropar-nos, i de tots els atacs que sistemàticament i premeditadament l'estat ha llançat i llançarà en contra de qualsevol afirmació seriosa, políticament viable, de la pluralitat. *Nosaltres, els valencians* és un element clau d'un procés de renaixement proper que ha tingut els seus fruits i que cal reconèixer. No tot són desastres. En els darrers anys hi ha hagut actuacions polítiques de conseqüències ben positives, com la introducció del

valencià a les escoles. Certament, no hem anat tan lluny com *Nosaltres, els valencians* formulava i desitjava, però quin text de contingut més o menys programàtic no ha s'ha vist en situacions semblants? Cal recordar-los? Les actituds apocalíptiques, a les quals els escriptors som tan aficionats, no ens ajuden gaire. I, a més, estenen l'ombra pertot quan a ningú que no tinga males intencions li costa reconèixer els moments de claror en la nostra història recent. No tenim mitjans d'expressió pròpia, però també en aquest territori hem avançat o, si voleu, hem anat fent amb els recursos de què disposàvem. Així i tot, el que ara importa és el canvi dràstic en el món de la comunicació, i convé defugir qüestions vetustes i sense cap mena de repercussió. Posar-se al dia també en aquest àmbit implica abandonar velles reivindicacions i promoure plataformes vinculades als nous models de transmissió de la informació. Només una badoqueria irredimible pot tancar-te els ulls per impedir-te veure l'evolució meteòrica de la societat que ha somogut el mateix concepte d'escriptor i d'intel·lectual que fins fa no-res circulava, immutable, pels diferents territoris de la cultura. Només cal atendre l'evolució recent del paper de les seues opinions en els mitjans o de la seua funció d'assessorament del poder públic per entendre que els canvis n'afecten l'essència, no la superfície.

Amb tot, aquesta vegada sí que hem anat més enllà d'un «simple moviment llibresc». I faríem bé de posar-nos a l'aguait no siga que, com tot sembla indicar-ho, alguns aprofiten la crisi per rebaixar-nos els guanys. Aquests dies, ja n'hem sentit veus que no amaguen precisament les intencions. D'altra banda, estar lluny del que

desitges no t'obliga a infravalorar el camí recorregut, però et posa davant del futur. Aquell moment de *Nosaltres, els valencians* en què Fuster descriu la «foto inefable» de don Teodor Llorente «*patriarca de las letras valencianas*, barbut i amb *quevedos*, panxudet i respectable, sofrint la «coronació» de les mans d'una senyoreta relativament grassa i disfressada amb el vestit típic de «llauradora» és el millor antídote contra el pitjor dels perills. La lúcida crueltat de la descripció del patriarca sempre m'ha semblat al servei de la denúncia i d'una certa prudència, precisament perquè Llorente constituïa la més alta expressió de la literatura en valencià, a pesar que «estava tot cofoi de rebre el barret vegetal i simbòlic del llorer: la carn és flaca, ja se sap i Llorente tenia llavors setanta-tres anys, que és una edat reblanidora.» Ens hem llevat de damunt aquestes aficions als homenatges com a màximes expressions del que ens cal esperar, com a escriptors o com a ciutadans, tant se val? De «poetes de guant» o «d'espardenya», de polítics conservadors o progressistes, d'amics generosos o d'entitats oportunistes, vinguen d'on vinguen aquestes coronacions retraten a la perfecció les misèries del provincianisme. És cert que, en els darrers anys, hem donat a vegades la imatge d'una cultura d'homenatge i taula redona, però no és just que alguns ens vegem exclusivament així, com a hereus o portadors dels gens de l'auto-satisfacció complaent, incapaços en conseqüència de superar aquestes mancances i, sobretot, incompetents a l'hora d'imaginar noves maneres d'encarar-nos amb les dificultats. Perquè això, simplement, no és veritat. Hem après tant de Fuster, tant l'admirem, que hem fet per corregir-lo i corregir-nos. □

sense *f* fronteres

Manual de supervivència en el debat transgènic

Una visió integradora, més rica i plural del fenomen evolutiu

Una perspectiva biològica i evolutiva de la llibertat humana

www.bromera.com
edicions

bromera

PUV PUBLICATIONS
UNIVERSITAT ID VALÈNCIA

Les armes del jovent que arriba

Ensenyament en valencià, cultures juvenils i activisme en xarxa al País Valencià

Xavi Sarrià

En aquests cinquanta anys de vida de *Nosaltres, els valencians* hem vist derrotes dures i renúncies vergonyoses però també victòries que poden canviar el rumb de les coses els propers cinquanta. En aquest sentit, en aquestes pàgines posarem sobre la taula els contextos i les potencialitats que han adquirit un sector important del jovent valencià de l'actualitat i que estan directament relacionats amb les conseqüències d'una de les victòries que s'han assolit: la introducció del valencià a l'escola i, per tant, la creació per primera vegada en la història de les primeres fornades de joves escolaritzades en valencià. Per fi, després de tres segles de túnel, joves que han pogut créixer alliberats de prejudicis i auto-odis des de la infantesa participaran arreu del territori de tots els àmbits de la societat. Un escenari, a diferència del Principat, inèdit al País Valencià i que és producte de la tenacitat i la constància d'aquells valencians que en plena postguerra van ser capaços de trencar amb la narrativa nacional espanyola i van construir un decedit discurs modernitzador que, no en dubtem, ens ha fet arribar fins on estem ara.

Si comparem aquesta realitat amb la de Catalunya, veiem que en aquest territori la Renaixença va traçar, ja a final del segle XIX, un discurs de regeneració cultural i política que germinà en el Modernisme i el Noucentisme, que assentà les bases d'un nou projecte nacional. Uns moviments que evolucionaren i s'ampliaren amb altres corrents ideològics en l'època de preguerra en què el nou sobiranisme de Macià i Companys, aliat amb sectors importants de l'esquerra revolucionària catalana, aconseguí aclaparadores majories absolutes. El que interessa assenyalar ací és que en aquells anys convulsos al Principat es va crear una escola catalana que, amb els paràmetres de la renovació pedagògica, tenia en l'Institut-Escola el símbol d'una transformació nacional i social d'on sorgiren les primeres generacions de catalans i catalanes formades des de la infantesa amb valors crítics i catalanistes. Maria Aurèlia Capmany (1997) així ho corrobora: «nosaltres, els hereus directes de la República i l'Autonomia, havíem estat educats per al triomf. Ens havien educat en l'ordre, la confiança, la netedat, la gentilesa, el bon gust, l'autodomini». Un model educatiu que fou considerat com a peça clau del govern de la Generalitat i que fins i tot va sobreviure en la clandestinitat de la dictadura franquista (com fou el cas de l'escola Isabel de Ville-na creada el mateix any 1939 per Carme

Xavi Sarrià (Barcelona, 1977) és membre fundador del grup *Obrint Pas*. Llicenciat en Filologia Catalana, és autor del volum de narracions *Històries del paradís* (Bromera, 2008) i ha col·laborat en el volum *Ara, País Valencià* (PUV, 2009).

Serrallonga com a continuadora de l'Institut-Escola). No cal dir que foren aquelles generacions de catalans i catalanes els qui en bona part garantiren la continuïtat de la resistència nacional així com l'activitat cultural i intel·lectual, després de l'exili massiu, a l'interior de la Catalunya de postguerra.

Al País Valencià, per contra, ni la Renaixença va fructificar amb l'èxit esperat, ni el valencianisme polític de preguerra, encara que nombrós i actiu, va aconseguir cap resultat electoral hegemònic, ni va existir un escola valenciana que garantira un futur més enllà de l'estocada final que havia de representar el franquisme. Tot i així, el valencianisme dels anys trenta ja considerava «l'objectiu de la valencianització de l'escola primària com una peça clau en la revalencianització del País» (Pellicer, 2003). Un objectiu perseguit pels mestres nacionalistes valencians com Carles Salvador que, amb el moviment cívica català com a referent, crearen l'Agrupació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i que tingueren en les Normes del 1932 i les nombroses i destacades iniciatives posteriors, materialitzades en l'assoliment d'una càtedra d'ensenyament de valencià als instituts de València i Castelló l'any 1938, unes fites prèvies frustrades per la guerra.

Després de la desfeta, per tant, la gran majoria de valencians, i més encara els fills de les classes benestants, foren educats sense el substrat previ d'una escola valenciana modernitzadora i, així doncs, en el context de la desmemòria i l'autoodi crònic impulsat, ara encara més, pel bàndol vencedor. Políticament i culturalment podem dir que aquelles generacions dels anys quaranta i cinquanta cresqueren influenciades pels corrents dominants de l'època.

Uns corrents amerats de la propaganda del nou règim així com del jocfloralisme permès pel franquisme que exaltava en valencià, com a fidel exponent del *regionalismo bien entendido*, les glòries de l'espanyolisme més ranci. Només cal recordar que Vicent Andrés Estellés no va escriure ni un vers en català fins l'any 1951 i que el mateix Fuster es va definir com un jove que «com qualsevol altra criatura provinciana de la postguerra, va créixer intel·lectualment en la ignorància total i en la intoxicació doctrinària de la dictadura». Com apunta Ferran Carbó (2009), és en aquest context de la «mamella grotesca i tòxica», com va definir-lo el mateix Fuster, d'on es va alimentar tota una generació de joves valencians a qui se'ls havia negat el coneixement de la seua identitat. Un context extremadament complicat on, tot i així, aquests universitaris aconseguiren connectar amb els cercles del valencianisme de preguerra per reprendre la tasca de reconstruir el país amb la nova òptica rupturista i modernitzadora que, com a joves, creien necessària.

Els anys setanta comportaren grans canvis socioeconòmics que redibuixaren la realitat del país. Arribaven uns anys convulsos en què els ambients clandestins bullien davant la inevitable mort del dictador. En aquest context, el fusterianisme aconseguí prendre forma i força com a model alternatiu de país, sobretot en els ambients intel·lectuals. Però el discurs fusterià, topava amb una pràctica política que se sustentava en el «racionalisme i el mètode en detriment dels sentiments col·lectius i els emblemes d'identitat populars» (Mira, 2009). En aquest sentit, destacarem el fenomen popular i massiu que representà la Cançó, de la qual parlarem més endavant,

com una de les vies capaces de connectar-lo a la realitat del carrer.

Vist des d'aquesta òptica, i des de la distància temporal i generacional, resulta comprensible que aquest discurs fos fàcilment criminalitzable per les estructures de poder franquistes i els seus vassalls regionalistes. Així, en el context de la societat valenciana que hem descrit, a la dreta i l'extrema dreta espanyolista només li bastà encendre la metxa de l'explosiu còctel d'ignorància, fanatisme i exaltació de la simbologia regionalista que havia estat tolerada i patrocinada pel règim, per fer esclatar la «Batalla de València». Una batalla que fou una guerra bruta en tota regla i que, a principis dels anys vuitanta, quan les aspiracions de milers de joves valencians semblaven reeixir de manera inevitable, representà una sobredosi de pessimisme i desencant.

El resultat és ben sabut. La derrota d'un model de país que comportà una sèrie de renúncies i cicatrius que encara avui ens costen de tancar. Una derrota que, no cal dir-ho, fou propiciada per aquella mancança històrica d'una escola valenciana on s'estudiara i es normalitzara la llengua i cultura dels valencians. Però la guerra no estava del tot perduda. I l'any 1983, per fi, s'aconseguiria una victòria parcial en aquest sentit: la promulgació de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià. Una llei que, malgrat tots els déficits, propicià, per primera vegada en la història, no només la introducció del català a les escoles sinó la possibilitat d'estudiar completament en llengua pròpia.

La dècada dels vuitanta són els anys d'estrena de l'hegemonia socialista i, per tant, anys marcats per les polítiques d'un nou govern a qui incomoden les aspira-

cions d'un nacionalisme social i cultural que cada vegada més aconsegueix baixar de les universitats als carrers i arrelar al territori. Així, malgrat les majories polítiques a totes les institucions, el nou Consell permet que la Cançó entre en una profunda crisi mentre s'incentiva una desmobilització social que adobà el terreny a la victòria del Partit Popular. És l'època, però, de fets significatius per a la normalització de la llengua com l'arribada de les emissions de TV3, la creació de RTVV, o la celebració de les primeres Trobades d'Escoles en València que aviat esdevindrien una demostració de la vitalitat dels milers de xiquets i xiquetes educats en valencià que ja creixien arreu del país aliens a les polítiques obertament hostils que els esperaven.

Efectivament, la dècada dels noranta comportà l'arribada del PP d'Eduardo Zaplana als principals centres de poder valencians. Unes victòries a les urnes que serviren per reactivar els diferents sectors del nacionalisme d'esquerres que ja acumulava dècades de creixement. És aquesta base sociològica, sobretot originada del substrat polític dels anys setanta, la que contribuï a bastir arreu del territori un entramat de resposta a les polítiques del Partit Popular en el context de l'esclat, arreu del món, de noves formes de lluita contra les polítiques globals del capitalisme neoliberal. Chiapas, Seattle o Porto Alegre simbolitzaren aquest nou escenari de resistència global que es caracteritza per l'actuació en xarxa així com per la reivindicació de la identitat dels pobles sota la premissa «pensa globalment, actua localment». Rafael Xambó (2011), al pròleg del llibre *Comunicant la revolta. Moviments socials i mitjans de comunicació al País Valencià* de Xavier Ginés, fa referència a les parti-

cularitats d'aquest fenomen que als anys noranta «fa repensar els models de creixement i denuncia les amenaces sobre la supervivència de l'espècie que suposen les pràctiques desentrotllistes del capital i els excessos del consum». Així «els moviments socials es carreguen de cultura, de consciència cultural, emergeixen les cultures minoritzades i es practiquen les polítiques de la identitat». El periodista David Segarra remarca la «filosofia d'inclusió que s'estava generant a escala mundial» que feia que moviments cívics, ecologistes i en defensa de la llengua, el territori i el patrimoni així com l'escena musical en valencià d'aquells anys teixiren una xarxa nascuda del «resultat de tota una convergència de sectors que tenien en la identitat valenciana un tret fonamental, però no exclouent» (Ginés, 2011). Uns moviments, doncs, que fructificaren en xarxa, amb la defensa de la cultura pròpia com a fet transversal, i que consolidarien un teixit de resistència format per persones anònimes d'arreu del país que amb els anys permeté no només esmortir l'embat de les polítiques del PP, sinó també originar tota una escena política i cultural alternativa al poder hegemònic.

En aquest context hem de situar la maduració de tots aquells milers i milers de xiquets i xiquetes fills de la LUEV del 1983. Unes generacions que aviat representaran un autèntica alenada d'aire fresc dins la societat valenciana per les característiques regeneradores i normalitzadores que hem descrit. Aquestes generacions, a més, no viuen en una bombolla intel·lectual, sinó al contrari: naixen i creixen arreu dels pobles i barris del país i s'enfronten quotidianament, i des de la infantesa, a la realitat sociolingüística valenciana. Aquesta

topada originarà necessàriament una confrontació entre els binomis normalitat/prejudicis, estima/autoodi, reivindicació/submissió que aquest joves hauran de resoldre dins d'una societat que els observa amb estranyesa si no amb hostilitat. I és ací, com en els anys setanta, on entra en joc un concepte clau per entendre la construcció de la identitat juvenil a les societats capitalistes occidentals: les cultures juvenils.

El fenomen de les cultures juvenils naix amb la creació del *Welfare State* a la postguerra europea dels països capitalistes, que genera tota una sèrie de noves polítiques que, sumades als canvis que havien generat els processos industrialitzadors, consoliden la idea del «jove» dins la societat. A l'obra de referència *De jóvenes, bandas y tribus*, Carles Feixa (1998) assenyalava els factors de canvi que originaren aquest fenomen. Per començar aquest Estat del Benestar tracta de dotar a les classes populars de més recursos, fet que propicia la prolongació de l'estada obligatòria dels joves en el sistema educatiu. En aquest context, naix la idea del temps lliure o d'oci relacionat també amb l'aparició de la paga setmanal que fa que els joves passen de ser treballadors i, per tant, generadors d'ingressos a l'economia familiar, a ser-ne beneficiaris. Aquest fet, relacionat amb els altres, contribueix a la creació de tot un mercat de consum juvenil. El desenvolupament d'aquest nou marc fa que els joves tinguen referents i models a imitar coetanis fora del context familiar i que per primera vegada es pose en discussió, per tant, l'autoritat patriarcal. «La revolta contra el pare», a més comporta una revolta contra totes les formes d'autoritarisme en el context d'un relaxament de la moral

puritana que fou substituïda pel sistema per la moral consumista. En aquesta cerca d'una identitat pròpia dins el sistema consumista i competitiu, diu Freixa, el joves generen

tota una xarxa de significats mitjançant la idea d'homologia, la simbiosi que estableix cada subcultura entre els artefactes, l'estil i la identitat del grup, i el bricolatge, la manera com aquesta subcultura elabora aquesta nova identitat mitjançant símbols i objectes inconnexos. Les imatges culturals que hi resulten es tradueixen en llenguatge, estètica, música, produccions culturals i activitats focals.

Una construcció que els dota d'identitat i que pren forma i força en contextos de rebel·lia juvenil on aquests moviments culturals passen a ser contraculturals per oposició als rols de la cultura hegemònica.

A l'Estat espanyol, malgrat l'aïllament del franquisme, aquest fenomen s'estengué coincidint amb la caiguda del règim i originà un primer esclat de diferents moviments juvenils com els *hippies*, els *mods*, els *punks* o els *rockers*. Ja en aquests anys, com a fet particular, s'introdueix als Països Catalans un incipient ús del català en aquestes subcultures com a element d'identitat. Com apunta Josep Vicent Frechina (2011) en *La cançó en valencià* «a finals del anys seixanta al si de la primera Cançó es produeix una important obertura de mires que, tot escapant de l'obediència francòfila inicial, busca referents musicals en els moviments contraculturals que ja lideren les escenes britàniques i nord-americanes». El Grup de Folk, fundat l'any 1967 serà el primer exponent d'aquest fenomen amerat dels nous codis estètics i morals de

la subcultura *hippy* que s'escenificaren ja multitudinàriament al maig 1968. De la mateixa manera, el País Valencià també viu aquest esclat del folk entés com a element identitari de la subcultura *hippy* i aviat sorgiran grups que esdevindran referents populars com ara Els Pavesos i Al Tall. S'ha de destacar que aquests darrers assoliren un èxit massiu entre el jovent de l'època reinterpretant, com ho feia la *riproposta* italiana, la cultura popular i vestint-la de temàtiques actuals entorn la recuperació de la identitat dels valencians. Una aposta trencadora que donava veu a les aspiracions polítiques i culturals d'un jovent que tractava de construir-se una identitat generacional en el context de la pròpia descoberta nacional.

Als anys vuitanta, com hem dit, el desencant polític i la consegüent desmobilització, posen en crisi les expressions musicals de les cultures juvenils que empraven el català. Podríem dir que el nou poder, que s'havia nodrit de la potent eina d'agitació popular i difusió política que representava la Cançó, de seguida entengué que el caràcter contracultural d'aquesta no l'afavoria. Així, amb l'excusa de la «normalitat», una part dels antics activistes antifranquistes que ara gaudien d'àmplies majories absolutes, abandonaren i desprestigiaren la Cançó que entrà en un període de recessió sostinguda que s'accentuà especialment en la segona meitat de la dècada.

Curiosament, no fou fins l'arribada al poder d'un Consell nítidament conservador i espanyolista que aquesta efervescència contracultural rebrotà amb força al País Valencià. Als anys vuitanta i noranta, però, les influències contraculturals havien canviat de signe. El desencant polític, l'atur juvenil i les drogodependències

provocaren un context ben diferent. Són els anys de fenòmens com el «passotisme» juvenil i les «tribus urbanes», batejades així per la policia i els mitjans de comunicació (Porzio, 2009), i de l'esclat de poderosos moviments contraculturals com l'anomenat rock radical basc que de seguida esdevé influent a casa nostra. Una escena, tenyida de l'esperit de la subcultura *punk* de l'Anglaterra dels anys setanta, que es caracteritzà per la mescla de la visceralitat musical amb la radicalitat del discurs polític.

En aquests anys vuitanta i principis dels noranta, *skinheads*, *mods*, *punks*, *rappers*, *heavys* i altres estils juvenils comencen a poblar els carrers dels Països Catalans. Unes subcultures atractives per a molts joves valencians que les veuen com una cuirassa de rebel·lia en el context social que hem descrit. Després d'adoptar-les i adaptar-les, el següent pas natural per un sector dels joves valencians escolaritzats en català és sumar a aquestes identitats subculturals allò que els identifica com a col·lectiu dins la societat valenciana: la llengua i el discurs crític. No pot estranyar, doncs, que molts dels primers grups de rock que a principis dels anys noranta triaren el valencià en les seues cançons estigueren influenciats per aquestes subcultures. Un fet tràgic, però, marcà i remarcà aquesta efervescència: l'assassinat de Guillem Agulló a mans d'elements d'extrema dreta, un fet que evidencià la vigència de la impunitat de la violència política al País Valencià. Guillem Agulló, un jove *skinhead*, antirracista i independentista que acabava de complir la majoria d'edat, era un exponent d'aquesta generació que vivia quotidianament la confrontació descrita anteriorment. Resulta lògic, doncs, que el

seu assassinat, i totes les mobilitzacions que el van precedir, serviren d'espurna en la creació d'una incipient identitat generacional. El cantautor Feliu Ventura, ho relata així: «Nosaltres érem massa petits per saber que érem els primers escolaritzats en català. [...] Per això considere que allò que ens fa sentir generació són altres fets que hauríem d'analitzar. [...] Personalment, un dels fets que més m'afecta a principi dels anys noranta, quan estic arribant a la majoria d'edat, és l'assassinat de Guillem Agulló quan [...] descobrim que ser conseqüent amb els valors de la democràcia al País Valencià és car» (Ventura, 2009). Així, en el context marcat per la victòria del PP i de les noves formes de lluita global que hem esmentat, molts joves de les primeres línies començaren a aplegar-se en incipients festes i concerts en unes activitats focals que els visibilitzaven i els reivindicaven com a col·lectiu. Amb els concerts, aquests joves coneixien el país però també a d'altres joves amb qui compartien inquietuds, subcultures, llengua i aspiracions polítiques. El creixement posterior de l'escena musical en valencià és conegut per tothom. I jo mateix, amb *Obrint Pas* he tingut la sort de ser-ne testimoni i participant del poder d'atracció, com ho demostrà la *Cançó*, de la suma de diferents subcultures juvenils vehiculades per la llengua pròpia així com per un discurs antihegemoní i de rebel·lia.

Hem d'assenyalar en aquest punt que els anys noranta són els anys en què Douglas Coupland introdueix el terme Generació X per a referir-se a la primera generació que arribarà a la majoria d'edat en l'era digital i que, per tant, s'enfrontarà a les incerteses i paradoxes d'un capitalisme cada vegada més transnacional. Carles Fei-

xa (2000) ha afegit l'accés universal a les noves tecnologies, l'erosió dels fronteres de sexes i gèneres i el procés de globalització cultural a aquest marc de principis del 2000 en què es desenvolupa la que ha proposat definir com a Generació @.

Aquest nou context ha generat nous reptes i amenaces, però també noves eines i habilitats que han permès incrementar l'eficiència de l'escena contracultural que hem descrit. En aquest sentit, l'ús de les noves tecnologies i de les xarxes socials per part de les noves generacions, i tornem al concepte de xarxa, ha sigut fonamental a l'hora de combatre el silenciament mediàtic i construir nous paradigmes comunicatius alternatius.

Amb tot, aquesta escena creada sota el paraigües de les subcultures juvenils porta ja més de vint anys competint amb les potents indústries culturals alienes. I ho ha aconseguit, amb no poques dificultats, adaptant-se a aquests nous contextos i incorporant els nous influxos contraculturals que aquests han generat. Podria destacar, per exemple, el potent i atractiu bricolatge identitari que ha creat el grup Orxata Sound System, un dels més populars i significatius de la nostra música, i que es construeix amb un univers conceptual propi que barreja elements de la subcultura *rave* amb d'altres *postpunks*, tradició valenciana amb postmodernitat, cultura popular amb cultura digital, *samplers* de Fuster amb bases *techno*. No vull estendre'm, però, amb aquestes descripcions. Em limitaré a destacar l'auge i la consolidació d'aquest fenomen malgrat el boicot i la marginació sistemàtica dels poders i els mitjans públics valencians.

És en aquesta confrontació amb la cultura hegemònica, on aquest fenomen

s'erigeix com una potent eina de descriminalització, normalització i focus de prestigi en el context de cultura minoritzada on es generen. Al seu torn, actuen com a pol d'atracció d'aquests valors d'orgull i autoestima entre tots aquells joves que no han tingut l'oportunitat d'aprendre la llengua. Aquest caràcter contracultural també les converteixen en altaveu d'un discurs polític alternatiu que al País Valencià inevitablement reprèn el fusterianisme com un dels referents pel que fa a aquell model de país que va perdre la batalla als anys setanta i principis dels vuitanta. Només cal mirar les banderes, les consignes, les cançons o les samarretes als concerts per adonar-nos de la força de Fuster, Estellés, Valor i la seua generació en l'imaginari col·lectiu d'aquest jovent. Un discurs crític, això sí, adaptat, ampliat i complementat amb altres puntals ideològics de l'esquerra, per uns joves que, com hem vist, han crescut amb una mentalitat desacomplexada sobre la seua pròpia identitat i que han crescut en uns contextos socials, culturals i polítics superficialment diferents. Ara bé, estructuralment iguals al de les generacions predecessores pel que fa als mecanismes de domini i sotmetiment del poder hegemònic. És per això que Fuster sempre retorna per la seua visió rupturista i crítica de país, però no com a dogma de fe, sinó com a punt de partida ideològic pel que fa a la concepció d'un país, i uns països, encara en construcció.

No podem entendre, doncs, les característiques de les actuals generacions de joves compromesos sense el substrat anterior que ha fet possible la xarxa de resistència que hem esmentat abans. Una xarxa que no només es nodreix de la vitalitat d'aquest jovent sinó que ha actuat com a escola de

formació en l'activisme social i cultural. En el context de crisi del sistema capitalista actual, aquesta formació ofereix armes a aquests joves per lluitar en els esclats socials que inevitablement s'agreuaran al País Valencià com a conseqüència de les nefastes polítiques d'un Partit Popular que ha exprimit fins a l'extrem el seu model de societat. Aquestes conseqüències s'acarnissen especialment en el jovent, a qui se'l nega el futur promés. Ensenyament públic deficitari, barracons, retallades en material i professorat, dependència econòmica, desocupació, precarietat laboral i una cobertura familiar cada vegada més insegura han sembrat la revolta a les aules de valencianes, especialment en les de secundària. I és en aquest context en què qualitativament pren força el jovent que hem descrit. Perquè, com hem vist, els joves que participen d'aquest altre model de país i d'aquest plantejaments contraculturals arriben a aquest moment clau formats en la xarxa de resistència i amb potents referents i influents cultures juvenils pròpies que els permeten assolir un discurs i una praxi alternativa que ha sobreviscut als anys de la bombolla i l'anestèsia col·lectiva en què ha viscut la societat valenciana. Un còctel de formació, frustració i ràbia que ha esclatat en l'anomenada *Primavera Valenciana* que, significativament, ha començat en un dels primers instituts on s'implantà la línia en valencià i amb un paper protagonista d'aquests alumnes. Com també resulta significatiu que hagen estat els adolescents els qui han posat el País Valencià en el mapa mediàtic mundial en protagonitzar una revolta que tots esperàvem però que ningú no iniciava.

Amb tot, ens trobem davant de tres possibles potencialitats que poden fer d'aquests joves una de les claus del canvi al País Valencià: la primera, que han estat escolaritzats en valencià, en un ús parcial o complet, amb tota la càrrega normalitzadora i descriminalitzadora que comporta haver crescut per primera vegada en la història amb uns coneixements que permeten configurar una identitat valenciana bàsica des de la infantesa; la segona, que han estat capaços d'incorporar aquest fet a les poderoses cultures juvenils que han actuat com generadores d'identitat col·lectiva però també com altaveu i font de prestigi d'aquesta concepció jove i atractiva del País Valencià; i la tercera, que han estat formats i foguejats en la cultura de resistència que en el nou context global ha generat un activisme en xarxa, incrementat amb l'ús de les noves tecnologies, basat en la militància i la no dependència institucional i que els ha instruït en les tècniques i les aptituds de la mobilització permanent.

Dins el sempre complicat panorama valencià, no podem negar que la suma d'aquests factors ens conviden a l'optimisme. Més encara si després d'un repàs històric posem l'accent en el fet que en el darrer mig segle hem passat de l'eufòria democratitzadora inicial a les dures i irrefutables derrotes de la «Batalla de València» per acabar en un creixement, no massa espectacular però tot i així impensable, en diferents àmbits culturals, socials i polítics assolit malgrat vint anys de govern de la dreta més conservadora i espanyolista.

Ara bé, no vull semblar ingenu. És evident que el procés d'espanyolització del

País Valencià també ha continuat avançant. Però, no és això normal en un context on el Partit Popular ha aconseguit una hegemonia electoral esclafant durant dues dècades? Allò que sorprèn, doncs, no és aquesta realitat, sinó que malgrat aquesta llarga època de polítiques hostils, la consciència nacional dels valencians no només no ha reculat sinó que ha aconseguit incrementar-se. De manera gràfica ho podríem descriure com dos cercles, un de gran i poderós i un de xicotet i dèbil, que creixen dins d'un quadrat tossudament limitat. La pregunta és: podrà el nostre cercle, dèbil però jove, continuar creixent en l'espai que cedeix l'altre cercle, poderós però vell?

La meua opinió és que aquest creixement ens pot ser favorable. Ara bé, el repte majúscul que se'ns presenta és continuar dotant de les eines necessàries al nostre jovent per poder plantar cara en els tres àmbits que hem descrit: defensar l'ensenyament en valencià contra qualsevol atac governamental; que siguen ells mateixos els qui continuen amerant de llengua i discurs crític i propi les cultures juvenils; i continuar enfortint una xarxa de resistència que jugue el paper d'escola formativa i agitació social front les estructures de domini cultural i polític.

La qüestió, doncs, continua sent el futur. Pensar en l'avui i en el demà immediat és precipitar-se i ens pot fer caure en el parany del pessimisme crònic tan propi dels valencians. Jo, en tot cas, preferisc apostar per l'optimisme de la raó. Perquè sí, és cert que portem encadenant derrotes des de fa segles. Però també és cert que en condicions extremadament adverses els valencians hem aconseguit sobreviure

com a poble. Només cal fixar-nos en la crua realitat d'altres territoris com ara la Catalunya Nord, on el jovent ha perdut les tres potencialitats que hem esmentat, o d'altres cultures minoritzades de l'Europa occidental, per comprovar l'èxit del treball i la constància dels qui com Fuster s'han obstinat a dotar-nos d'eines per recuperar la consciència i l'autoestima col·lectiva. Cinquanta anys després, aquella confiança que mostrava Fuster per les classes populars que serien capaces d'alliberar-se dels prejudicis i l'autoodi comença a veure la llum. Superada la depressió dels anys vuitanta, ara recollim els fruits d'aquella sembra: les primeres generacions escolaritzades completament o parcial en valencià. Una generacions que, com hem dit, dibuixen un panorama inèdit i esperançador al País Valencià. Però no podem tindre pressa. No es poden revertir tres segles de prohibicions, percussions i minoritzacions en unes quantes dècades. La victòria és continuar existint malgrat tot. Ara cal continuar treballant perquè arribe el dia en què aquest jovent escolaritzat en valencià des de la infantesa siguen avis i àvies, un escenari també inèdit, i transmeten als seus néts i nétes el bagatge vivencial, referencial i emocional d'un projecte de país, i països, que ja serà centenari. Amb tota la càrrega d'experiència, maduració i legitimitat per al discurs propi que aquest fet comportarà. És aleshores, només aleshores, quan estarem en disposició de pensar en començar a guanyar la batalla de la recuperació de la identitat dels valencians. Amb aquest horitzó, que cadascú continue treballant dia a dia pels seus objectius nacionals i socials. Nosaltres continuarem fent-ho pels nostres. □

BIBLIOGRAFIA

- CARBÓ, F. (2009): *Com un vers mai no escrit. La poesia de Vicent Andrés Estellés en els anys cinquanta*, València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- CAPMANY, M. A. (1997): *Pedra de toc, 1. A: Obres Completes*, vol. 6, Barcelona, Ed. Columna.
- FEIXA, C. (1998): *De jóvenes, bandas y tribus*, Barcelona, Ariel.
- (2000): *Generación @. La juventud en la era digital*, Bogotà, Nómadas.
- FRECHINA, J. V. (2011): *La cançó en valencià. Dels repertoris tradicionals als gèneres moderns*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- GINÉS, X. (2011): *Comunicant la revolta. Moviments socials i mitjans de comunicació al País Valencià*, Carcaixent, Edicions 96.
- MIRA, J. F. (2009): «Epíleg: quatre reflexions, o perspectives», dins A. Furió, G. Muñoz i P. Viciano (eds.), *País Valencià Segle XXI. Vint-i-una reflexions crítiques*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- PELLICER, J. E. (2003): *L'ensenyament de la llengua catalana al País Valencià*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- PORZIO, L. (2009): *Cos, biografia i cultures juvenils. Els estudis del cas dels Skinheads i dels Latin Kings & Queens a Catalunya*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Rovira i Virgili.
- VENTURA, F. (2009): «Això no és paella ni és res», dins J. Muñoz (ed.), *Ara, País Valencià. Reflexions i experiències de la generació que ve*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- XAMBÓ, R. (2011): Pròleg a X. Ginés, *Comunicant la revolta. Moviments socials i mitjans de comunicació al País Valencià*, Carcaixent, Edicions 96.

Col·lecció Assaig

23. *La vida, el temps, el món: sis dies de conversa amb Joan F. Mira*
PERE ANTONI PONS
24. *Els mercats assassins. Estudis culturals, mitjans de comunicació i conformisme*
GREG PHILO I DAVID MILLER
25. *De l'èxit a la crisi. Pamflet sobre política valenciana*
MANUEL ALCARAZ
26. *Ecologia viscuda*
JAUME TERRADAS
27. *L'ofici de raonar. Societat, economia, política, valencianisme. Articles de premsa, 1997-2010*
VICENT SOLER
28. *Assumptes pendents. Set qüestions filosòfiques d'avui*
ANTONI DEFEZ
29. *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada*
ANTONI MARTÍ MONTERDE
30. *Del nord i del sud. Diari d'un professor d'economia*
JOSEP M. JORDAN
31. *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*
FRANCESC VIADEL
32. *Incitacions*
ENRIC SORIA
33. *A manera de tascó. Notes sobre literatura*
VICENT ALONSO

El camp ho va ser tot, al País Valencià: història i literatura

Ferran Garcia-Oliver

Algú ha dit, amb una dosi d'excèssiu optimisme, que el País Valencià és el país del llibre. Aquesta asseveració gens tindria a veure amb els índexs de lectura, que ara mateix són terriblement penosos. Més aviat suggeriria que els valencians han subministrat títols d'una eficàcia formidable, tant recreativa com cívica, per a gaudi i goig de compatriotes i forans. I una miqueta de raó no li'n falta. El país naix embolcallat per un llibre: els *Furs*, una constitució exemplar per als temps que corrien, alhora que de la mà de Catalunya dona al món, al món mercantil de la Mediterrània, si més no, el *Llibre del Consolat de Mar*, que ha estat utilitzat fins al segle XVIII en afers de negocis marítims; el *Tirant* és una referència inexcusable, un monument literari, un llibre deliciós i modern segles abans que inventaren això de la modernitat; la Inquisició –la Inquisició espanyola, no cal dir-ho– ens privà del llibre dels llibres, és a dir, de la *Biblia* traduïda al vulgar, en fer-ne cremar tots els exemplars i més d'un propietari seu també de passada.

Tots elles són, en efecte, obres que suggereixen una tardor medieval esplendorosa, malgrat les ombres domèstiques de la neteja ètnica i religiosa. Quan tot es va ensorrar i quan un munt de segles més tard al país i la seua llengua ja li cantaven les absoltes, aparegué –el terme no pot ser més apropiat, fou una veritable «aparició»– un altre llibre prodigiós: *Nosaltres, els valencians*, confeccionat per Joan Fuster. Mai unes pàgines impreses no havien tingut un impacte tan gran sobre el teixit intel·lectual que recobria el territori entre Morella i Oriola. Aquest és el seu valor decisiu.

Cinquanta anys després de la publicació, encara persisteixen les seues radiacions, senyal que la lectura de *Nosaltres, els valencians* ha impregnat un públic heterogeni, però fonamentalment els quadres polítics i pensants que a partir de 1962, any en què ix a la llum, nodriria el país. Fins els mateixos detractors, els més honestos, no han pogut deixar de reconèixer la transcendència de les idees que Fuster posava en circulació. Bàsicament, el propòsit passava per rescatar el País Valencià del racó subaltern a què l'havien condemnat les elits polítiques i culturals que secularment l'havien governat, en particular des de la derrota d'Almansa. La conseqüència més clamorosa de la claudicació de la classe dirigent era, sens dubte, l'abandonament de la pròpia

Ferran Garcia-Oliver (Beniopa, la Safor, 1957) és catedràtic d'Història Medieval a la Universitat de València. És autor, entre altres, del dietari *El vaixell de Genseric* (Proa, 2007), que obtingué el Premi Carles Rahola, i dels assaigs històrics *La vall de les sis mesquites* (PUV, 2003) i *Asias Marc* (PUV, 2011).

llengua. Els valencians que no naufragaven en el cofoisme, s'ofegaven en l'autoodi o en la conformitat provinciana, i tot enmig d'una desídia patològica i un «desistiment moral» descoratjador. Fuster, a mig camí del sociòleg i l'historiador, auscultava el passat, en feia una diagnosi severa i plantejava els reptes del futur. La seua era una proposta rabiosament «moderna», basada en un exercici crític de la raó.

La perícia literària, que és un valor afegit, i la capacitat de síntesi les posà al servei de l'anàlisi de tots els papers possibles que circulaven sobre el país. El resultat enlluernà perquè venia d'un no professional de la història. La seua tasca s'acostava més al que s'assajava a l'altra banda dels Pirineus, que als asèptics i banals papers confegits per l'acadèmia universitària. Fuster estava més prop de Braudel i Huizinga –i de Vicens– que els catedràtics espanyols entotsolats en el seu nacionalisme identitari i lingüístic, tributaris de Menéndez Pelayo i l'aversion a tot el que feia tuf d'uropeu.

Les refutacions polítiques precediren les estrictament historiogràfiques. Són les que més han pesat, al capdavall. La connexió catalana, perquè al parer de Fuster l'única manera de salvar la llengua consistia a mancomuniar interessos i engegar una enèrgica acció de represa junt amb el Principat, fou –i continua sent– el cavall de batalla. La reacció en nom d'un regionalisme innocu, buit i folkloric, emmascara l'aflicció del nacionalista espanyol, actiu o passiu, que s'ha d'acarar amb una «altra» realitat, i aquesta altra realitat resulta massa incòmoda i impossible d'assumir. Les impugnacions concretes eren inevitables a mesura que economistes, historiadors i sociòlegs posaren fil a l'agulla de les seues respectives investigacions. Aquesta era l'esperança de Joan

Fuster. En les ciències socials les tesis tenen data de caducitat. La vàlua de *Nosaltres, els valencians* no es mesura per contenir un catàleg de veritats immarcescibles, sinó pels estímuls habilitats per a indagacions en múltiples i variades direccions.

Un dels temes que més va coure fou el de l'avaluació del pes del camp en les estructures econòmiques i socials del País Valencià, i de retruc l'abast de la industrialització i l'envergadura de la burgesia indígena. Ara la discussió ha perdut l'excitació i el bri d'apassionament amb què alguns dels que hi varen participar, allà cap als setanta i vuitanta del segle passat, hi digueren la seua, però el saldo fou francament positiu. Historiadors i economistes il·luminaven un àmbit de recerca que exigia el treball ardu d'arxiu, tediosos processos aritmètics i un agusat ull clínic. Al darrere de tot, però, hi havia les instigacions prèvies de Fuster vessades en les pàgines de *Nosaltres, els valencians*.

En un altre lloc ja vaig recollir els ecos de la polèmica i vaig avalar les raons de Joan Fuster, una mica a contracorrent del que l'ortodòxia dels professionals de la història i l'economia contemporània sostenen. El paper, molt breu –«Les subjugacions fàcils», es deia–, publicat el 1998 en un volum que acarava Josep Pla amb Joan Fuster, tingué un ressò força restringit. És habitual això entre nosaltres, els valencians. Ara no podia deixar passar l'oportunitat de la celebració dels cinquanta anys d'un llibre com aquest, que ha envellit la mar de bé, per repensar el debat, una vegada més en termes de divagació del pensament que en termes estrictament acadèmics, i tornar, doncs, a argumentar a favor de l'homenot de Sueca.

L'afirmació la deixa anar a la pàgina 177 de la primera edició: «El camp ho és

tot, al País Valencià». La rotunditat és sonora i convincent, amb aquest ritme que imposa la coma precisa darrere dels cinc primers monosíl·labs. Llevat d'algun rar i escadusser erudit, cap conterrani de Fuster hi hauria al·legat objeccions en contra, el 1962. Ho avalaven el tòpic i la realitat viscuda, l'imaginari col·lectiu i, sobretot, un paisatge de centenàries sèquies, d'hortes fecundes i de bancals de secà que s'enfilaven fins al capdamunt de muntanyes i turons. El paisatge era inapel·lable, encara. L'agricultura també. En poques paraules, Fuster plantejava que a la primeria dels seixanta l'economia valenciana, a la vista de les dades escasses de què disposava, continuava sent essencialment agrària. Ben mirat, sempre havia estat així des que les tropes de la Corona d'Aragó, més els colons que venien al darrere, instal·laren més avall del riu de la Sénia el feudalisme. El pes del sector primari deixava el País Valencià fora de les modernes societats industrials. Això no obstant, l'especialització agrícola, vehiculada des de la fi del Vuit-cents més que res a través de la taronja, matisava els trets aflictius del «subdesenvolupament» econòmic valencià. El relatiu esplendor del camp, gràcies a les exportacions de cítrics, les plantacions hortícoles, els frondosos rendiments de l'arròs i la no gens menyspreable producció de vi, reduïa, al·lega Fuster, «la força tètrica» d'un adjectiu tan ombriu com el de subdesenvolupament i el seu grau «d'indicació depressiva». El matisava, però no l'eliminava. El problema greu era que el predomini agrari s'erigia sobre una estructura de la propietat esmicolada fins a l'absurditat i uns «hàbits mentals» de la pagesia –conservadors, per dir-ho d'una manera entenedora– gens proclius a les transformacions indispensables per al gran

salt industrial. Aquest «fracàs», perquè en termes de fracàs s'havia d'interpretar la no industrialització, s'havia gestat durant les primeres dècades del segle XIX. L'embranchida agrària i fabril dels darrers compassos de la centúria precedent, sostingudes per l'exuberància de la demografia, giraren l'esquena a iniciatives ambicioses. Els excedents del camp no alimentaven projectes d'obertura de fàbriques i, a la fi, no s'hi anà més lluny que de la continuació estricta del taller artesà. I per si no n'hi havia prou, la joia de la corona, la sericultura, s'ensorrà víctima de la competència oriental i d'una atziaga epizoòtia. La conseqüència no podia ser altra, en l'òptica fusteriana, que una raquítica burgesia sense lideratge nacional, lliurada al caciquisme i subsidiària del poder de Madrid.

La tasca dels historiadors ha consistit a alterar en bona mesura aquesta perspectiva. Han insistit, primer de tot, en el dinamisme de l'agricultura, gràcies a l'obertura de nous mercats, la introducció de conreus inèdits i clarament especulatius, la mecanització i l'admissió de més adobs que millorarien els rendiments; i, en segon lloc, han emfasitzat l'estimable grau de desenvolupament industrial d'ençà de la darrereria del Set-cents. Amb la particularitat que la via *manchesterriana*, la dels grans complexos fabrils i estols de proletaris oprimits, a falta de capitals i matèries primeres deixava lloc a una altra de menys espectacular i igualment efectiva: la de la petita manufactura desplegada en múltiples sectors, sovint de caràcter familiar i amb pocs obrers, adherits al taller més que a la fàbrica. Quan arrancava el segle XX, el País Valencià ocupava una digna tercera plaça dels territoris més industrialitzats de l'estat, darrere de Catalunya i el País Basc, si bé encara l'agricultura ocupava més de

quatre-cents mil treballadors, mentre que el sector secundari es quedava tan sols amb poc menys de noranta mil. En qualsevol cas, s'havien posat les bases per a una modernització de la manufactura tradicional, la que a fi de comptes venia sent tributària del medi des de l'edat mitjana –fusta, espart, argila, paper, llana...–, i l'eixamplament, tímid, tot siga dit, de la de nou encuny –fertilitzants, metal·lúrgia, siderúrgia.

Les correccions ofereixen, doncs, un teixit productiu valencià més complex, lligat a la milloria del tenor de vida i l'augment de la demanda d'articles de consum, per part sobretot dels sectors urbans. Però, el país, en el seu conjunt, havia efectuat la metamorfosi d'una societat agrària i tradicional cap a una d'industrial i moderna al mateix ritme que els accelerats canvis econòmics? Bloch, Febvre, Braudel, Duby i d'altres insignes instigadors de l'escola dels *Annales*, ens van vacunar contra els miratges d'un sol i uniforme ritme de la història: enfront dels esclats passatgers –els de la política– i les oscil·lacions cícliques –les de l'economia–, romanen profundes permanències –les de les actituds mentals i les del sistema de valors i categories de la cultura. Per això, encara el 1970, a Fuster no li reca d'afirmar: «ni “modernistes” ni tan sols “moderns”», en el sentit que el sector dirigent del país era un conglomerat estrany de botiguers i de propietaris rurals com feia segles. «Si hem de ser sincers –conclou–, hauríem de confessar que encara no hem ingressat en els “temps moderns”: som una societat arcaica amb televisors».

La refutació de l'argumentari de Fuster, a qui li penjaren a voltes la llufa d'«agrària», s'efectuà preferentment en l'àmbit de la història industrial. El maneig de fonts seriades, susceptibles de reduir a

una expressió numèrica, permetia millor aïllar conjuntures econòmiques i, així, detectar regularitats, avanços i retrocessos. El perill, no sempre prou prudentment conjurat pels promotors de les recerques, era confondre les estadístiques administratives de la creació d'indústries o la fundació de societats econòmiques –i a sobre, elevar-les a la categoria de «paradigma»– amb la construcció d'una societat nova, diferent de l'anterior, agrària i amb excrescències feudals.

No he fet l'inventari ni una recerca sistemàtica per la literatura valenciana del XIX i la primera meitat del XX. Però em fa l'efecte que el rastre de l'obrer, de la fàbrica, dels conflictes i les tensions que generà la indubtable ampliació de la xarxa industrial és a penes perceptible. I la literatura és el gran espill on es reflecteix la societat del seu temps. En la novel·la, en el teatre i, és clar, en la poesia, els protagonistes principals són el camp i el llaurador. I fins quan la ciutat esdevé l'escenari principal, no es pot desembarassar del tot del gran teatre rural. De vegades pren la forma d'un drama, de vegades la d'una comèdia de costums i de vegades la de l'elogi desmesurat. Al Betlem de Tirisiti, un teatre de titelles que es representa tots els anys a Alcoi per Nadal, veiem una ciutat en transformació a cavall del XIX i del XX, però la pinzellada agrària i tradicional se superposa a l'obrerisme que tingué en aquesta ciutat de l'interior una de les places més contestatàries del país. El repertori de la cançó popular, el llegendari que Enric Valor enfundarà en el brillant vestit de les rondalles, el calendari festiu i, no cal dir, la gastronomia estan perfumats amb els múltiples aromes de la saviesa i la cultura pageses. Entre els quaranta-cinc retrats representatius de la societat valenciana

de 1859, vessats en *Els valencians pintats per ells mateix*, i que Soler i Godes tradueix del castellà el 1962, només el «velluter» podria afegir-se a la nòmina obrera. La resta —el femater, el clavari del gremi, el tramusser, el palleter, el rager, el corredor de joies, la pescatera, la *panollera*...— són personatges d'una navegació el deixant de la qual solca per les aigües socials de tota aquella llarga edat mitjana que, a casa nostra, inaugura els temps gòtics i fineix amb les convulsions revolucionàries del XIX. I a punt de sucumbir, «segons la premsa que es done a destruir i inutilitzar aquest segle de vies de ferro i de cables elèctrics», com pronosticava la ploma anònima del pròleg.

En el fons ja s'ha instal·lat una nostàlgia. La nostàlgia del burgès que contempla la invasió de la ciutat sobre l'horta, el refugi de l'ànima del «poble» valencià. Si bé ho mirem, s'ha produït una inversió de la imatge del llaurador respecte de la literatura homilètica i d'entreteniment de segles precedents, quan apareixia com a víctima de nombrosos insults que el situaven als marges de la societat. Les cruels plomes ciutadanes els descrivien moralment depravats i físicament repugnants, als quals no es podia confiar cap responsabilitat cívica. Francesc Eiximenis els tenia entravessats com un os a la gola. A *Lo terç del crestià* etziba sense contemplacions:

La quinta raïl de malícia és grosseria, que és rusticitat e pagesia e bestialitat, que ret l'hom en qui és així brutal que no sap fer ne entendre en neguna cortesia ne en neguna civilitat ne policia... Aquesta rusticitat los ensenya de vituperar a tot hom que no els consenta, e d'avalotar tot hom qui els faça ço que no els plàcia, no perdonant a negun que els vinga entre mans... E, per tal, aitals

hòmens així servils, e pagesívols, e rusticals e desvergonyats, e desraonats, no deuen ésser posats jamés en neguna honor, car tot grau e dignitat és vituperada d'ells, e tot hom a la fi roman de llur manera de vituperi escandalitzat.

En realitat, eren perillosos. Amb astúcia proverbial, s'empescaven martingales per a deixar de pagar el delme a l'Església i les rendes als propietaris urbans i senyoriais; i, temeraris, promovien protestes i alçaments que qüestionaven l'ordre social, com succeïa al Principat amb els remences i succeirà més tard amb els agermanats. El Barroc els afegí sovint la qualitat de bandolers i continuà arraconant-los cap als marges de la societat.

Els lletraferits del Nou-cents capgiraren el model. Molts d'ells rendistes i propietaris residents a la ciutat, tocats per la vareta del romanticisme, buscaven essències pàtries i cregueren trobar-les en el camp. La rehabilitació prenia la forma de «col·loquis», romanços, sainets, miracles, contes, poemes sobretot, però no passava d'una idealització de cartó pedra. Fet i fet, era una manera innòcua d'exorcitzar els dimonis de la mala consciència per la genuflexió davant l'estat i el seu torb centralitzador. També era el reflex de la dilatació urbana i dels efectes de la multiplicació de les activitats industrials. La ciutat s'erigia com a cau dels vicis i com a focus de permanent inestabilitat política, massa vegades resolta per mitjà d'escopetades fulminants i bombes salvatges. En una inversió dels paràmetres gòtics, ara els veritables valors, de l'honradesa a la humilitat, es trobaven en el camp. Teodor Llorente els dugué fins a la sublimació en poemes com *Vora el barranc dels Algadins*, *Vicenteta* o *Fill de Viuda*. Però és *La barraca* la cançó em-

blemàtica, la que condensa els tres principis –les «tres cordes de l’arpa»– que comanden l’acció poètica: Pàtria, Fe i Amor. La barra-ca, «casal d’humils virtuts i honrats amors», és la «santa i noble escola del treball», d’un llaurador «sobri, sofrit, lleuger, fort i lleial, el que en l’aspre guaret clava la rella i obri a l’aigua corrent fonda canal; el que sembla el bon gra i l’arbre talla, i en l’almàssera extrau l’oli més fi, i ab incansable peu follejant balla en lo trull ple de vi».

Blasco Ibáñez, en canvi, es resistí a les seduccions. En un republicà com ell queia dins de la lògica que hi percebés, en l’horta uberosa, més les arestes d’un conflicte social que les delícies florals. El cicle de les cinc novel·les valencianes –*Arroz y tartana, Flor de Mayo, La Barraca, Cañas y barro, Entre naranjos*–, és un testimoni contundent de la «realitat» del temps de la Restauració, per bé que Blasco estire més la mà de la truculència que la màniga de l’afabilitat. Enric Sebastià en va fer la dissecció en un altre llibre insòlit, *València en les novel·les de Blasco Ibáñez. Proletariat i burgesia*, que, amb excessos verbals inclosos, irrompia en l’exangüe i visigòtica historiografia valenciana del 1966 com un revulsiu saludable, i altament corrosiu en l’escalafó de la universitat franquista. Els títols blasquistes ja ho diuen tot. El camp, o per ser més exactes, l’estructura agrària i els grups escindits per la fortuna i la propietat, conformen els escenaris i els actors recurrents d’accions ten-ses i dramàtiques. La capital, la gran ciutat de València, malgrat l’efervescència obrera i la profunda transformació urbanística, testimoniada per damunt de tot en l’enderrocament de les muralles, respira el camp pels quatre costats. València és un ventre insaciable –ho venia sent des d’abans que Jaume I hi posés els peus–, i per això

necessita «dominar» l’horta immediata per començar, i després tot el territori possible per assegurar-se el proveïment quotidià dels articles indispensables. Mentre el burgès descansa en matalassos flonjos i llençols impecables, l’Horta, tres i quatre hores abans que despunte l’alba, ja ha començat a moure els pesants engranatges que asseguraran als que dormen plàcidament la llet encara tèbia de cada dia, les hortalisses tendres, el peix fresc del Cabanyal i l’Albufera, la volateria deliciosa, els ous i milanta més productes convenientment preparats en les barraques i les alqueries.

Si quatre segles abans, llauradors i pescadors pagaven *cises* odioses als portals de les muralles, ara han d’abonar igualment cànon repugnants en la caseta dels consumers, el *fielato*, apostades als ponts per on s’accedeix a la ciutat. Hi ha venedores –els marits són al bancal– que s’escapoleixen per eludir la taxa. Però un agutzil, com antany ho hauria fet el mostassaf o els seus esbirros, les enxampen amb la mercaderia miserable. La dona del patrici no pot reprimir el gest de repulsió davant les rampoines brutes i aquelles grenyes que emmarquen els rostres esqualids i macilents. La pobresa és lletja. «Gran Déu, quina gent!», renega la donya Manuela d’*Arròs i tartana*. I quan s’adona que li han robat el mocador, exclama: «Com està el món! No hi havia religió, ordre i autoritat». La pobresa és l’altra cara del lladronici.

La blanca, polida, somrient, bledana i alegre barraqueta valenciana de Llorente s’ha convertit en un medi hostil i funest, resultat de les relacions tibants entre l’arrendatari i el propietari urbà, exactament com passava en els sermons de Sant Vicent i en els apòlegs d’Eiximenis. Ara el personatge execrable no és el mitger o l’emfiteuta. Ara és l’amo. Per a pintar el don Salvador

de *La Barraca*, Blasco amolla tota la seua mala bava:

Gaudia en l'horta d'una fama detestable, perquè rara era la partida on no tinguera terres. Totes les vesprades, embolcallat en la seua vella capa, fins a la primavera, amb aspecte sòrdid de pidolaire i acompanyat de les malediccions i gestos hostils que deixava rere seu, anava per les sendes a visitar els colons. Era la tenacitat de l'avar que desitja estar en contacte tothora amb les seues propietats, la viscositat de l'usurer amb comptes pendents que arranjar. Els gossos lladraven en veure'l de lluny, com si s'atansara la mort; els xiquets el miraven emmurriats; els homes s'amagaven per evitar excuses penoses i les dones eixien a la porta de la barraca capcotes i amb la mentida preparada per pregar a don Salvador que tinguera paciència, i contestaven amb llàgrimes als bufecs i amenaces.

Cacics i propietaris fan els seus negocis empesos per la prosperitat del comerç de la taronja, ahora que amb els préstecs usuraris escanyen el llaurador, en una reedició una vegada més de les pràctiques tardomedievales: València –diu Enric Sebastià–, «una eterna tela de Penèlope, la sempre inacabada València, i per això mateix eternament idèntica». I en consonància amb la tesi fusteriana, conclou que «la burgesia valenciana no havia sabut respondre al repte de la industrialització i volgué eludir aqueixa segona etapa del procés econòmic general per passar-ne a la tercera, la de la burgesia financera», atès que els beneficis de la comercialització de l'agricultura engrossiren l'especulació, la compra de vots i voluntats i l'adquisició de predis rústics, estroncant així les possibilitats d'una enèrgic procés industrial. Sebastià va fins i tot més enllà,

en afirmar que el poble biografiat per Blasco «es revenja de la ciutat: està ruralitzant-la».

Però no és el to abrupte i turmentat el que s'imposa en la literatura valenciana de la primera meitat del XX. Les obres de Blasco, com les pintures del seu amic Sorolla, serviran en tot cas per a ornar millor el costumisme i el pinyol folklòric. L'esgarrifós *Himno regional* consagra el tòpic del jardí i de les flors. La poesia preferentment, però també el teatre i l'escassa narrativa, acusen el *pairalisme*. Renaixentistes, ratpenatistes, jocfloralistes i demés que anaven per lliure feien l'orni davant les condicions ominoses de treball, els cànons abusius dels propietaris urbans i la proletarització dels jornalers. N'hi ha que intentaren apartar-se'n, però el cànon llorentí arrasava qualsevol intent de renovació. El mateix don Teodor, el 1911, l'any de la seua mort, escriu tota una llarga proclama vindicativa dels valors de la tradició enfront dels joves amb vel·litats modernistes:

Tot diu ací «alegrem-nos!» La terra llewantina / nos mostra a totes hores el seu preat tresor; / palmes de Mauritània, tarongers de la Xina, / i el raïm entre pàmpols i les espigues d'or. / Per tot, bosc d'oliveres en la serra i en la plana, / en els horts, entre parres, d'Espanya gesmils blancs, / en los penyascals aspres, al fons d'estrets barrancs. I en eixos paradisos airoses valencianes, / les dels ulls que espurnegen quan sona el tabalet / i a festa en tots los pobles voltegen les campanes, / i rimbomba la traca, i el quadro fa complet.

La literatura, la poesia significativament, s'inventava el *quadro* perfecte. Un escenari ideal, sense conflictes, de delectables senyoretetes sobre bellíssimes decoracions vegetals.

Al cap i a la fi, don Teodor posseïa el seu «hort» a Museros, on es deixà fotografiar amb el vell llaurador de mocador, jupetí i espadnyes que el treballava, i com ell molts de la seua classe que el llegien, i encara sabien expressar-se en valencià, disposaven també de finques rústiques que anualment els donaven rendes sucoses. La terra que veneraven, i que els feia sentir tan valencians quan s'hi passejaven, era després de tot el seu patrimoni, i per això, com deia Fuster, la veien «amb un entndriment alhora possessor i reverencial». Els patricis de la ciutat exporten aquesta mirada joiosa a tots els racons del país. Literàriament València exerceix de capital. Si Àngel Sánchez Gozalbo, des de Castelló de la Plana, sentència que «per a que una literatura tinga vigoria ha de traduir traçudament l'ànima de la terra. L'exponent major de la pàtria és el paisatge», Francesc Miret, des de Benio-pa, exalta el camp de la Safor en poemes que beuen directament de Jacint Verdaguer. Uns poc anys abans, el senyor Max Weber ja advertia que les creences i la construcció social anaven de la mà. Per a la singladura d'un poble o una «pàtria», la pàtria valenciana en aquest cas —una nació seria massa modern i massa perillós en Llorente i els seus epígons, perquè una nació *sol* reclamar un estat—, la creença o la imatge que ell mateix s'ha fabricat pesa tant com les bases objectives que el sostenen.

Tot saltà pels aires el juliol de 1936. Vist des del cantó agrari, la guerra civil és l'última *jacquerie* europea: espontània, radical, violenta, mal dirigida, pitjor organitzada i amb aquell llenguatge d'odi a l'Església i a l'amo de la terra. L'arcàdia deixà de ser arcàdia; l'edèn es convertí en un infern. Les col·lectivitzacions i les matances, i immediatament després els afusellaments, la fam

i l'estraperlo, escanyaven aquell categòric i satisfet «alegrem-nos» llorentí. Molts, massa llauradors i llauradores, havien abraçat la revolució; els que no fugiren, ho pagaren amb la presó o amb una sentència de mort. La manufactura literària en vernacle, forçada per les circumstàncies i perquè s'havien succeït moviments que l'havien canviat pel davant i pel revés, del simbolisme al surrealisme, es fa més reflexiva, més interioritzada, menys impostada. El jo, una mica narcís i una mica perplex, guanya la batalla al pairalisme, però indulta el món rural. Els anys d'autarquia imposats pel nou règim fan la impressió d'una revenja del camp contra la ciutat. Menjar esdevé l'obsessió primordial. L'agrarització torna a ser un fet incontrovertible i imperatiu. El franquisme, diu Antoni Furió en l'epíleg de la seua *Història del País Valencià*, hauria volgut parar la història. Gairebé ho aconseguí i, en el cercle estrictament de l'economia, les passes endarrere desballestaren el creixement sostingut de les tres primeres dècades del segle XX. La literatura, ara més que mai, no pot fabricar un país d'obres i d'indústries. ¿On l'havien de trobar? En les pinzellades que Gaietà Huguet fa sobre el Maestrat no descobrim sinó els estretors d'un món antic. *Els valencians de secà*, publicat el 1969, però amb apunts iniciats abans de la guerra, és un llibre sorprenent, tant pel nervi de la prosa com per la distància que pren del pintoresquisme i dels tòpics consagrats. No posseeix l'adjectivació portentosa de Pla —Huguet és un patrici que escriu gairebé com un servei al país—, però sí com ell una gran capacitat d'observació, vessada en pàgines inoblidables sobre la vida dels masovers, adusta com la geografia esquerpa de la muntanya del nord valencià.

El camp, doncs, continuava tenint un pes aclaparador en les visions i els motius de la creació. El ditirambe ha reulat, refugiat a tot estirar en el llibret de falla. El preciosisme en uns pobles devastats per l'odi hauria resultat grotesc. Vicent Andrés Estellés prompte en farà la radiografia precisa. Les mirades ara són més ponderades, però la celebració del camp no ha desaparegut. Joan Fuster, en la introducció a *L'Antologia de la poesia valenciana*, publicada el 1956, sis anys abans de *Nosaltres, els valencians*, apunta lúcidament les raons d'aquesta persistència:

L'home valencià se sentirà sempre inclinat a una poesia d'arrels, domèstica, per afeció satisfeta a les glòries del paisatge, sobretot de les contrades centrals del país. El paisatge té per a ell un embruix sensorial i un secret atractiu econòmic: cantar la terra implica, d'alguna manera, cantar també l'esforç humà que la treballa: és la flor, però també el fruit –la collita–, allò que li entra pels ulls i el commou. La base eminentment agrícola de la vida valenciana fa que la societat, al marge de moltes temptacions, es nodreixi dels vells valors de la família i del petit àmbit tradicional; fins i tot les classes mitjanes de la ciutat, i les zones artesanes, senten ben viu i directe el poder incitant de les hortes veïnes.

Fuster sabia el pa que s'hi donava. Ell mateix, mentre reconeixia l'atractiu irresistible del paisatge verd valencià, escrivia commovedores estrofes al seu poble, «terra indicible, germinal presència, obsequiada de treball i límits», on creixen «arrossos, el taronger massís, les canyes lliures, blats i baladres». Aquests versos atenuarien i potser corregirien l'apreciació de Martí Domínguez, formulada anys a venir, el 2006,

sobre un Fuster amb «una visió escèptica del paisatge i una actitud antirural declarada». Atès el seu magisteri exercit sobre intel·lectuals i escriptors, aquesta actitud hauria «estat negativa per al coneixement i reconeixement del paisatge, i per tant per a la valoració i protecció del patrimoni, on rau entre moltes altres coses la nostra riquesa idiomàtica». A mesura que posava anys, certament, el *paisatge* l'exaltava menys. Els escriptors valencians l'havien reduït a una postal turística, a una edulcoració sentimental i a símbol d'un regionalisme ben entès. I el propòsit intel·lectual de Fuster passava per posar fi a aquesta afectació estèril. La literatura s'havia d'edificar sobre unes altres bases. «He tingut sempre una inclinació més aviat mediocre a entretenir-me amb les delícies del paisatge i del pintoresc, i ni tan sols no he aconseguit interessar-me massa per les excel·lències de la meua rogalia natal», confessa obertament en les línies preliminars de *L'Albufera de València*. Aquest escepticisme, que no va més enllà de la *boutade*, és el mecanisme destinat a generar anticossos contra l'hegemonia abassegadora del sentimentalisme en la literatura. Però, per poc que abaixa la guàrdia de les prevencions, Joan Fuster compon «pintures» corprenedores:

Vistes de lluny, les barques que hi transiten amb la vela desplegada, fan l'efecte de flotar damunt la terra. Quan ingressen ja en l'estany, l'aigua continua sent bruta, però adquireix una altra tonalitat, propensa al verd, o potser al blau, o potser a un color que encara no té nom. Les algues i el senill, les canyes més diverses, afloren pertot arreu. De vegades són blocs compactes, isolats, que no deixen veure el sòl on arrenen. Al nostre pas, notem un desconcert clandestí en el

fons de la malesa, i, de tant en tant, alça el vol una bèstia espantada, un ocell de pintura prodigiosa. La calma és total. Si paràs l'embarcació, i nosaltres i el barquer féssim una pausa en la xerrameca, «sentiríem» els sorolls secrets de la soledat: el fals silenci de mil tènues fregadisses, d'hèlitres, d'ona esbossada, d'escates, que la nostra orella no acaba de distingir.

Els recels que li suscitaven el paisatge —una pura màscara sovint, i una elecció que no tenien perquè compartir els altres membres de la república de les lletres—, no serveixen per a imputar-li aquest presumpte antiruralisme, un home al capdavant que mai no es va moure de Sueca. Se l'estimava, aquest medi. Era el seu, el del seus pares, on es va criar i on decidí morir-se. El coneixia millor del que vol que ens creiem. No perdé mai l'ocasió per fer-ne l'elogi, però sense escarafalls, amb una prosa allora vigorosa i amable:

El nostre món rural —escriu el 1959 a propòsit de la festa major del poble— viu encara en la convicció que els veïns de la capital passen gana, molta gana. «De València vénen: amagueu els patos!», és una exclamació proverbial de Sueca. Quan ens cau a sobre una visita de la gran ciutat, cal «amagar» l'aviaram: ells, els famolencs urbans, podrien emportar-se'n alguna peça, tendra, devorable. Nosaltres, a casa, tenim ànecs, gallines, titots, pollastres, capons, i de tant en tant en sacrificuem un, en gràcia a l'estómac i al paladar; els de ciutat, si mengen, menjaran Déu sap què, però les carns domèstiques i afectuoses, no les coneixen. De més a més, ells, al nostre entendre, sempre són «pobres». Van més mudats, tenen més modos que nosaltres, fins i tot parlen en castellà,

però no deuen guanyar-se bé la vida. Ho creiem així, amb un orgull equivocat i pueril, segurament. Amaguem els patos!

La represa literària dels setanta, a càrrec d'una generació que no ha viscut la guerra, o males penes és un garbuix d'imatges d'infantesa, és la que trenca definitivament amb el pairalisme i el costumisme. Els motlles narratius són uns altres i els temes són tan plurals com la vida mateixa. La dècada dels seixanta fa de frontissa, quan el País Valencià es disposa a donar el pas d'una transformació tan accelerada i radical com no havia passat mai en set-cents anys. La immigració d'una massa enorme de castellans i andalusos, el turisme i l'expansió industrial, ara sí, fins passar al davant a l'agricultura per primera vegada en llocs de treball, convergeixen en aquest daltabaix esbalaïdor.

El 1967, Fuster ja observa tot un seguit de símptomes preocupants. A pesar que el País Valencià conserva una estructura de base agrària i els pagesos mantenen una plaça de protagonistes, «la veritat és que avui no resulta gens fàcil ni còmode ser llaurador i cada dia menys. A tot arreu la situació del món rural, ja molt deteriorada, tendeix al marasme i a la llàgrima». Tres anys abans, en un dels seus habituals volantins de clarividència i perspectiva, detectava una de les claus del problema. Si fins llavors la dificultat radicava a trobar la manera com cobrir la necessitat de mà d'obra reclamada per la indústria «ciutadana», ara es plantejava oposadament: com retenir en el camp la mà d'obra suficient perquè l'economia agrària pogués subsistir. Eren, a més, anys d'una forta transfusió valenciana cap als grans centres urbans de França, Suïssa i Alemanya. El pagès fugia, arreu del món,

a la recerca d'un benestar econòmic que el camp no li garantia: «l'agricultura, en el moment present, fins i tot allà on mostra xifres florides, constitueix un negoci d'esquifida consistència». El camp anava convertint-se en «una malenconiosa frustració» per al llaurador del País Valencià i, en aquestes condicions, deixava de ser-ho tot, com ho havia estat fins 1960. I no sols perquè l'economia avalava l'hegemonia de les empreses i l'inici de la decadència de l'agricultura, sinó perquè uns altres valors s'entronitzaven, lligats a la cultura urbana, el consum, la catequesi uniformitzadora dels mitjans de comunicació, comandats per la televisió, la revolució sexual, la veu reivindicativa de la dona o la democratització de l'ensenyament. Sanchis Guarner, en el pròleg a *Els valencians de secà*, havia fet una afirmació amb valor premonitori: Gaietà Huguet hi descriu un món viscut personalment, «un món que ara desapareix vertiginosament, i que, és segur, abans de cinquanta anys serà per als nostres descendents immediats tan remot, com ho són per a nosaltres els visigots».

La literatura acusa el colp. El camp ja no és el resum d'una essència pàtria. Ara és sobretot un refugi: refugi per a records d'infantesa i adolescència. L'escriptor pren consciència d'una pèrdua irreversible, sovint lancinant. Fa la impressió que assumeix la tasca de donar-ne testimoni a la tribu, mentre el formigó, els tètrics «polígons industrials», els ruscs horrorosos de pisos i l'asfalt comencen a engolir-se les hortes centenàries i les platges verges. La lectura d'*Els cucs de seda* de Joan Francesc Mira, de *Matèria de Bretanya* de Carmelina Sánchez Cutillas i fins tot de la *Mari Catúfols* d'Isa Tròlec, ens trasllada al paradís perdut, al lloc màgic, a un món alhora tan pròxim i

tan remot. Els poetes joves ja han decidit que no hi ha més paisatge que el de l'ànima i els seus corol·laris, en una pugna sedició contra l'herència de la poesia anterior. La queixa de Martí Domínguez és un pèl excessiva, però alerta d'una postergació i fins d'un «descrèdit»:

Cada vegada més, els nostres escriptors –i més encara els nostres poetes– busquen l'evocació urbana: el seu model literari és el de la gran urbs cosmopolita. Enyoren les boires londinenques, els molls parisencs, la barreja cromàtica de Nova York... S'ha produït una pèrdua dramàtica de contacte dels intel·lectuals amb el país, amb la natura, amb el patrimoni paisatgístic: els escriptors han menystingut –menystenen– la pròpia terra, els seus elements geogràfics, els escenaris rurals –la muntanya que tenen enfront de casa, que veuen des de la finestra del seu estudi–, impel·lits per la recerca d'una literatura aparentment més transcendent, més moderna, més contemporània.

El moviment pendular de la literatura imperativament s'allunyava, a la primèria dels setanta, del camp. Es tractava del refús lògic de l'herència artitzada i del resultat de la pluja de convulsions contemporànies: del maig del 68 a la mort de Franco, passant per la primera visita de l'home a la Lluna. A més, no calia ser ja astronauta per traslladar-se a l'espai sideral: unes substàncies químiques i naturals garantien viatges al·lucinants i sovint d'agraït rendiment literari. Era comprensible el viratge en aquells i aquelles joves de festejos llibertaris i revolucionaris. No hi ha dogma que reste dempeus, no hi ha passat que no siga impugnada. La llibertat, segrestada pel franquisme, esclata per donar pas a la

transgressió, la contracultura i els jocs dels sentits. Allò que atrau són mons nous i unimaginables, experiències inèdites, i més que trobar-ho en un escenari «urbà» i, no cal dir, «rural», el poeta, i el novel·lista que practica l'escriptura automàtica, ho troben dins seu. No és que s'allunyen del camp, és que la distància estètica, cultural i lingüística que posen entre ells i la societat, pedestre i espanyolitzada fins al moll de l'os, alça un profund abisme d'incomprensió. Enric Sòria ha fet lúcides reflexions a propòsit de la colla de poetes que s'insurgiren contra la poesia realista i resistent.

No és estrany que fins i tot es revolten contra Vicent Andrés Estellés. Ells tan hipercultivats i refinats i el de Burjassot tan prosaic i ordinari! I, si se'm permet, tan rural també. La seua obra és un mural immens del país. Canta València i tota la teranyina de ciutats enclavades entre el Sénia i el Segura, però canta també el camp. No li cal cap artífici ni cap retòrica embastardida. El camp és com és. De vegades fa l'efecte que l'observa amb ull d'antropòleg. En qualsevol cas, en l'operació poètica estellesiana sura una clara intenció d'exaltació del món rural agonitzant, però que encara perdura en el paisatge harmoniós i en personatges emblemàtics com l'«altíssim orb de naixement», el mut, l'home del sac, la drapaire amb el seu carro atrotinat i, és clar, el senyor rector d'*El gran foc dels garbons*. En versos d'*El coral romput*, la bellesa elegíaca del record té el sabor de les penes amargues i les alegries espurnejants del que fou la vida i el treball en els nostres pobles:

Parle de Beniferri, no tinc altre remei. /
 Recorde les moreres pel crepuscle, els alfalsos.
 / Les illes de les canyes allí, vora la sèquia.
 / Les alqueries pobres. L'enterrament. Les

sendes. / El sol pegant de ple en la creu.
 El taüt. / El llatí del rector i la remor de
 l'aigua / i la remor que feia la brisa en els
 canyars. / I les parres que feia l'aigua en
 entrar als camps, unes parres de troncs de
 cristall que es vessaven, / que creixien, per
 terra, palpitant en besllums. / I el rossí,
 renillant. I aquella olor del fem: / una olor
 que tinc ganes d'anomenar il·lustre... / I mon
 pare venia amb un saquet de brossa / que
 agafava a grapat dels marges pels conills / i
 de vegades duia, sense saber-ho, grills, / els
 grills entre la brossa, i a mitjanit, quan érem
 / tots al llit, començaven a cridar i cridar,
 / a plànyer-se'n, potser, a sentir-se petits, /
 molt més petits encara, i abandonats, i sols,
 / lluny dels camps, lluny dels marges, / com
 jo lluny del meu poble.

Beniferri ja era el passat. Després, el que sobrevé amb la mort de Franco no té nom. El desballestament definitiu d'una forma de vida, ja no centenària sinó mil·lenària, s'ha produït amb un ritme tan brutal i agressiu que, certament, per a la nova generació això mateix que Estellés encabia en els seus versos resulta tan remot com els visigots. El resultat és dolorosament a la vista. En els últims anys una paraula sinistra s'ha estès com una pandèmia medieval: PAI. En el nom sacralitzat dels Plans d'Actuació Integrada s'han colgat superfícies immenses d'horta i secà productiu, s'ha desviat una massa descomunal de capitals de la inversió en noves tecnologies cap a la rajola i la rapinya especulativa, i s'han comès barbaritats urbanístiques que han merescut la censura europea i tot. El creixement s'ha elevat a la categoria de la pura depredació i destrucció del territori. Les lleis els han afavorit, el sistema de partits se n'ha beneficiat amb desviacions calculades i pactades amb els

promotors, els propietaris dels terrenys han cregut que tenien en les mans la gallina dels ous d'or, i ara mateix ni tenen gallines ni, per descomptat, ous d'or. Sota la pressió del turisme de masses, la dèria per les segones i terceres residències i el negoci especulatiu, la costa ha passat a ser una tanca gegantina de blocs de pisos, i l'interior un camp de mines d'urbanitzacions i adossats, centres comercials, polígons, bordells de pas, tanques que barren el pas a camins rurals d'antic ús comunitari i redones de trànsit coronades amb bunyols espantosos. El més dolorós és que la lletjor i la coentor aclaparen per la seua immensitat oceànica, tant la del xalet particular com l'obra pagada a preu de balafament dels diners públics. L'horta prompte serà un parc temàtic, com ho és el Tribunal de les Aigües, on l'alcaidessa de València no té cap escrúpol d'enfundar-se la *brusa* per exhibir-se després de la devastació perfectament programada del terme.

Tot el deliri que ha esclatat com una bombolla de sabó ha dut l'economia del país cap al predomini dels serveis escassament qualificats, a més de mostrar el raquitisme del teixit industrial tan cantat per historiadors i economistes. La precarietat s'imposa en el treball, de productivitat migrada. La taronja, d'un bé de Déu s'ha convertit en una condemna per al llaurador, impotent davant els tripijocs dels empresaris de la comercialització i el desinterès del poder amb seu a València i Madrid, afegit a la pèssima direcció i les malversacions de les cooperatives. La «desruralització» ferotge i violenta, comandada per uns polítics arrogants, immunes a les responsabilitats, i una patuleia de nous rics ignorants, ens ha dut a l'atzucac. L'abandonament dels horts i els erms certifiquen el declivi dels millors gestors del territori: els llauradors, quan una

nova agricultura, lligada al coneixement i l'experimentació, és a dir, a l'especialització productiva, l'eliminació d'intermediaris gràcies a les possibilitats d'Internet i la reordenació parcel·lària, és possible.

Ara la literatura ja no pot apostar per l'arravatament narcisista. El camp ja és marc per a la novel·la històrica i, significativament, lloc per a cavil·lacions de dietaristes i punt de partida de les memòries. Enric Balaguer es confessa un «neorural», que fuig de la ciutat per instal·lar-se al camp. Aquí basteix *La casa que vull*, un aplec d'anotacions entre el Nadal de 2002 i el de 2003, que són alhora, aixopluc, teràpia i redempció pròpies enfront del desfici del país, polític i mediambiental: «Som fills de la terra. I cada passa és un massatge als peus, una carícia de la mare terra... les passes acoblades, és una mena de mantra, regular, pausat, balsàmic». L'escriptor i biòleg Martí Domínguez, per part seua, fa la tasca que Josep Pla féu el seu dia: dignificar amb una prosa elegant i d'adjectivació precisa les intimitats recòndites del variat i sorprenent teatre rural. En l'obra extensa de Josep Piera, fins quan s'embarca cap a Jerusalem, transita per les muntanyes africanes de l'Atlas o contempla l'Acràpolis, escoltem l'eco del seu petit paradís enclavat entre Beniopa i la Drova, rivetejat ara com *El temps feliç* i adés com el temps d'una *Putxa postguerra*. L'escriptor de Beniopa es plany en aquest últim llibre:

Vaig nàixer en un lloc que ara només existeix en la memòria d'uns pocs: un poble que va ser real i ara és ficció. Els camps d'hortalisses, les séquies, els camins, les sendes, les alqueries esparses, les vil·les enjardinades, els casups moriscos, les marjals i els marenys, les fonts, les bardisses oloroses, les dunes vora

mar, ara són blocs de vivendes, magatzems gegantins, naus industrials, llocs d'ocis i de negocis, bars i bancs, puticlubs, carreteres i carrers asfaltats... Del món llaurador que he conegut, aquell de dones endolades i d'homes amb saragüells, de carros carregats d'hortalisses, de cases amb balcons de clavellineres en flor i de carabasses amb forma de violí, de matances del porc, de paelles al camp, d'estius inacabables, d'immenses platges desertes... no en queda res. O només els records.

En la poesia el camp és l'ocasió d'una denúncia, d'una protesta, alhora que es revisen els diccionaris per traure el matís despectiu de mots com rústic i pagès. L'ecologia no és aliena a la manufactura literària. *For sale o 50 veus de la terra*, començant per la mateixa portada, és un crit col·lectiu d'alerta contra el cataclisme valencià. Els poetes joves, fent-se ressò del reclam de Martí Domínguez, adrecen les seues mirades cap a les marjals i els riurals, cap al Montgó, Bèrnia o Penyagolosa, els dacsars i el raïmet de pastor, tot l'univers encara no sepultat per obra i gràcia dels PAI: «aquest

llibre col·lectiu –diu Maria Josep Escrivà en el pròleg– naix de la intenció de reflectir, a través d'un nombre ampli de poetes valencians, el compromís ètic, estètic o vivencial envers qualsevol espai o motiu del nostre territori. Descartem rotundament la imatge del poeta desvinculat el món que l'envolta, de la terra que trepitja».

Són paraules reconfortants, malgrat la dimensió en alguns casos irreversible dels danys. Ha transcorregut mig segle des de la publicació de *Nosaltres, els valencians*. Aquell país meditat per Joan Fuster a males penes és recognoscible. Una cultura, uns valors, una tradició i el gran escenari del paisatge tenien encara una profunda sonoritat agrària. Ni les muralles havien protegit la ciutat de les reverberacions de la ruralia, en termes sobretot culturals. Serien més eficaces la ràdio, la televisió i l'escola i, a casa nostra, el turisme i la immigració espanyola. Els seixanta marquen l'inici de la gran transformació, els setanta el de l'extensió pertot arreu i la primera dècada del segle XXI la devastació del territori. Fins llavors, el camp ho havia estat tot, al País Valencià. □

«Nosaltres»?

Guillem Calaforra

No sabem si el 2062 hi haurà algú que faça els honors al centenari de la publicació de *Nosaltres, els valencians* (NV), de manera que, per si de cas, commemorem-ne el mig segle. Tornem-hi, «fusterianament», amb una bona dosi d'ironia, si pot ser. En realitat, aquesta celebració intenta retre homenatge a la consciència nacional que l'autor intentà desvetllar amb aquell llibre. Homenatge pòstum, extremunció o aposta seriosa de futur? En aquest punt hi ha divergència d'opinió entre els experts.

Si el lector d'aquestes pàgines m'accepta el repte, li suggeriria de fer el mateix exercici que em vaig imposar jo abans de redactar-les: rellegir els tres llibres fusterians de 1962 –per evitar idees preconcebudes i reflexos pavlovians, per reflexionar des d'una perspectiva actual sense recitar llocs comuns. Malgrat el perfum una mica vuitcentista que exhala, una mica *Volksgeist*, però que podem passar per alt sense dificultat, és un bon exercici. Rellegir NV l'any 2012 tenint en compte tot el que ha passat a

Europa i al món en els darrers cinc decennis ens produeix, però, una sensació una mica estranya.

Per descomptat que hi ha també una flaire inconfusible de *déjà vu*. La qual, en gran part, no es deu només al contingut mateix del llibre, sinó sobretot a la sedimentació de capes de lectura que *nosaltres, els comentaristes* de Fuster, hem anat dipositant a sobre seu. Però, per dir-ho a la manera d'un conegut filòsof, la nostra alegre colla d'exegetes ¿ha emprat aquest llibre com a *monument* o com a *document*? Un observador equànime diria que hi ha de tot. Un observador crític subratllaria, tanmateix, la utilització *monumental* de NV. Diversos indicis assenyalen en aquesta direcció, des d'aquella famosa sentència segons la qual NV marca al País Valencià el pas de la prehistòria a la història, fins a la idea recursiva de situar-hi el naixement del valencianisme contemporani. És cert que NV generà també un devesall d'estudis que encara té conseqüències, treballs de confirmació o de controvèrsia, per no dir res de les vocacions diverses que despertà en el món de les «humanitats», de les ciències socials i de la política. Aquest ús instrumental –o documental– de NV es pot constatar, i molts podríem contar-hi encara històries en primera persona, la majoria a una distància de dècades. Però, atesa la velocitat dels

Guillem Calaforra és funcionari de la Universitat de València. Ha publicat, entre altres, el llibre *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster* (PUV, 2010). És doctor en Lingüística per la Universitat de Cracòvia, i fa de traductor i assagista en el seu temps lliure.

canvis històrics, el seu valor documental i informatiu s'esgotà relativament aviat, tal com ho demostra el fet que el mateix Fuster renunciàs a retocar el text quan desaparegué la prohibició de reeditar-lo. Avui dia NV és, en bona part, un monument. Si no, no estaríem immersos en aquesta celebració ritual. Una celebració que deixa entreveure l'existència d'un entusiasme lector, si voleu, però que de moment no demostra res de definitiu sobre la «vitalitat» del llibre.

Segons un tòpic convenientment rebregat, certs intel·lectuals inspiren passions extremes, desvetllen un entusiasme acrític o un odi irreductible. Això li passa també, a Fuster, des de la publicació dels famosos llibres de 1962. Aquesta polarització estúpida, que es podia entendre en aquell context, ha canviat bastant poc en tots aquests anys, cosa que ens hauria de fer una certa vergonya. Demostra l'infantilisme amb què aquestes dues (o tres) generacions s'han enfrontat a un llegat intel·lectual que, pel seu propi valor, demana la maduresa de saber llegir i discutir amb criteri. En comptes d'això, continuem trobant una munió de detractors irrellevants i de panegiristes somnàmbuls, i tant els uns com els altres abominen i menyspreen els lectors crítics. I no diguem res d'alguns pallassos sense gràcia que s'atorguen el monopoli de parlar o callar sobre Fuster, i que en virtut d'això ataquen *qualsevol* comentari sobre el de Sueca, siga una lloança, una invectiva o un estudi normal i corrent (dels quals n'hi ha uns quants, malgrat tot!). Potser caldrà esperar encara una altra generació perquè això canvie. Mentre no canviarà, tot comentari sobre Fuster –inclòs aquest, només faltaria– serà en certa manera contraproduent, una aportació més de soroll ambiental. I tanmateix...

Amb NV, Fuster demostra que el valencianisme «prehistòric», amb les seues efusions emocionals, amb aquella retòrica ensucrada i tòxica de patriotisme regionalista, amb una erudició indigesta i indigerida, no ens serveix per a intentar explicar i canviar el país. Que el que cal és recollir informacions molt diverses, estudiar aspectes diferents del passat i del present, integrar-los en un discurs coherent i imaginar un programa atractiu. Després de NV, altres prohoms nostrats han acceptat el repte, per bé que cap dels intents no sembla que haja tingut tanta fama i influència com el llibre de Fuster. Entre els aspirants a successors de NV hi ha de tot: algun llibre important i digne d'atenció, obres irregulars, i també alguns productes inservibles, perfectament irrellevants. Però els autors havien après la lliçó, i la majoria d'aquestes reflexions postfusterianes són ja llibres «moderns», no pas bunyols anacrònics com els que hom solia fer abans de 1962. Amb el seu llibre, Fuster imposa un canvi en tots aquests paràmetres que he esmentat: el to de l'escriptura, l'enfocament analític i integrador, l'articulació de propostes de futur.

Més amunt he suggerit que el pas del temps ha malmès l'actualitat d'algunes de les idees de NV. Això era inevitable, i qui no siga capaç d'acceptar-ho viu en un món de felicitat i fantasia, per dir-ho suaument. Relllegir NV tenint al costat les fotografies del malaurat Ramon Dimas en *El País Valencià* és més revelador que totes les discussions que hi ha hagut sobre si les dades que manejava Fuster eren correctes o no. Per exemple, és clar que la famosa «tesi del ruralisme valencià» avui dia és fora de lloc. Tanmateix, la pervivència intensificada d'alguns trets *col·lectius* preindustrials encara ben vigents –personificats en un famós

expresident de la Generalitat: antiintel·lectualisme furibund, comportaments de nou ric, mentalitat i estètica d'un *kitsch* extremament caspós, sentimentalisme ultracatólic, primitivisme maniqueu i victimista, etc.— insinua que potser la interpretació fusteriana de 1962 era més encertada del que volien fer creure alguns autors. També té interès la perspectiva «de classe» amb què Fuster aborda la història del País Valencià. A alguns, el materialisme històric de NV els sembla avui dia una curiositat passada de moda, sabor d'època; però aquest *argumentum ad populum* no demostra que l'enfocament de Fuster siga erroni —discutible sí que és, per descomptat.

Però la intenció de Fuster amb NV no era d'oferir un llibre d'història, ni de sociologia. Ni tan sols no pretenia que fos un assaig literari. NV és un pamflet en el sentit més clàssic i venerable del terme: un escrit fet amb el propòsit de canviar la realitat, i que intenta canviar-la difonent —amb estil polèmic— un pensament *dissident*. Aquest propòsit, expressat amb una circumspecta autocensura, en mans de Fuster pren un aire pudorós que em sembla una absoluta delícia:

La veritat —els fets constatables i explícits—, un cop delatada, esdevé consciència, i una consciència desperta sempre revertirà en acció o, si més no, en remordiment. Per dir-ho abusant de la terminologia d'un il·lustre barbut: «explicar» serà una invitació a «transformar». És «transformar» el que ens interessa.

NV és cèlebre perquè l'autor hi aspira a exercir del que un estudiós —potser Ernest Gellner— anomenava *despertador* de la consciència nacional. L'explicació de Fuster sobre la nació dels valencians és

diàfana i ben coneguda, i no caldrà que la resumesca ací.

Fuster constata l'origen històric de la «dualitat» valenciana, i presenta la catalanitat lingüística dels valencianoparlants d'una manera transparent, sense concessions, cent per cent «moderna». La qüestió onomàstica, així, queda resolta per la via diguem-ne «estàndard»: l'idioma rep el nom de *català*, sense més romanços. En això s'allunya dels subterfugis retòrics i de la candidesa habituals abans de 1962, notoris fins i tot en *La llengua dels valencians*, de Sanchis Guarner (sobretot en la primera edició). Aquest atreviment continua sent avantguardista avui dia, si jutgem pels resultats aconseguits durant aquest mig segle. La normalització *linguonímica* que reclamava Fuster continua sent exclusiva d'un finíssim estrat d'«intel·lectuals» i dels seus satèl·lits.

Fuster planteja la qüestió identitària en termes d'un essencialisme inequívoc, per molt que alguns s'esforcen a negar-ho. La famosa sentència segons la qual «[d]ir-nos “valencians”, en definitiva, és la nostra manera de dir-nos “catalans”» resumeix el que NV no para de confirmar, pàgina rere pàgina. És clar que la frase és ambigua, perquè el *nosaltres* implícit en el verb pot entendre's de moltes maneres —per ordre descendent: els valencians en conjunt, els valencians catalanòfons, o els valencians catalanòfons conscients de la seua catalanitat. No intentaré posar suspens allà on no n'hi ha; el *nosaltres* que en dir-se «valencians» es diu «catalans» és el dels valencians catalanòfons, que probablement són catalans *encara que no ho sàpiguen*. Dotze anys abans, Fuster ho anomenava «el Cos místic de la Pàtria»; el 1962 serà una mica més explícit: «Al capdavall, una unitat lingüística sempre és correlació d'una altra unitat subjacent, feta

de societat viva o d'inèrcies no derogades», ens diu amb una prudent perifrasi. Alguns dels qui vingueren després ja s'encarregaren de convertir aquestes cauteles fusterianes en el simplisme vulgar d'una equació no precisament subtil, i que encara circula. La confusió entre els trets culturals definitoris i l'àmbit màxim de lleialtat s'havia convertit en una moda.

Amb el seu essencialisme, Fuster intentava oferir un terreny planer per a la conscienciació col·lectiva en uns anys en què calien urgentment plantejaments fàcils d'entendre i de convertir en acció. Però tot plegat es va complicar, i no sols a causa de la resposta espanyola al perill que contenia la difusió de les idees de NV. La proposta fusteriana, resumida en la metàfora muntaneriana de «la mata de jonc», consistia a inserir de nou el País Valencià en «la nostra comunitat natural», els *Països Catalans*—concepte del jurista Benvingut Oliver que el de Sueca revitalitzava «a falta de terminologia millor». L'adhesió a aquest projecte nacional orienta la resta de l'argumentació del llibre: abandonament dels particularismes nocius, necessitat de superar el provincianisme i el provincialisme, inexistència al País Valencià d'una política no subordinada a Espanya («acatament centripetista», «sinistre furor jacobí», «mimetisme madrilenyista», «certes vagues superestructures estranyes»: calia estar alerta i evitar la censura), etcètera. Es tracta d'un *imperatiu d'autenticitat*, un «esdevé qui ets» fonamental al llarg de tot el llibre: «és l'únic camí que ens queda, si volem subsistir com a poble», «[o] això, o el buit social més absolut, el desert, el no-res» (notem-ne el to bíblic, profètic, mosaic), «[p]erquè, en últim terme, el poble es manté fidel a si mateix: fidel al país, que és ell en definitiva».

Mig segle després, aquesta fidelitat del poble al país no acaba d'estar gaire clara. I cadascú es fa el balanç a la seua mesura, segons en quin punt es troba entre els extrems del catastrofisme i l'optimisme. Aquesta mena de judicis, com tota percepció de la realitat social, depèn en bona part del tipus de gent amb qui ens relacionem, de fins a quin punt la nostra xarxa social és molt endogàmica ideològicament o poc. *La veritat era verda i se la menjà un burro*. Siga com siga, el poder revulsiu —d'incitació al qüestionament— de NV es manté intacte. Només els enemics o els irresponsables discutirien la idea fusteriana del país com a patrimoni cívic que paga la pena de preservar. A més, continuen vigents la peremptorietat de superar el provincianisme i la mentalitat rural, la necessitat d'una classe dominant capaç de no traïr el país *almenys* en determinats aspectes, o la urgència d'una política pròpia i en benefici de la «comunitat natural». Però això, ai!, és només la part més abstracta i esquemàtica del llibre. No deia Mies van der Rohe que el dimoni s'amaga entre els detalls?

El «café per a tothom» dels espanyols, tot i prohibir explícitament la federació entre comunitats autònomes, al principi semblava que podria afavorir d'alguna manera la reinserció nacional que propugnava NV. Fuster mateix s'apuntà al carro «optimista» en arribar Joan Lerma a la Generalitat, amb aquell famós —i lamentable— article «Llengua i política», més conegut com «l'article del "gat pel rabo"», i no pocs fusterians s'hi van escandalitzar. Amb raó. Però, lluny d'aproximar-nos als Països Catalans, l'inqualificable invent administratiu espanyol ens en va distanciar més encara, perquè intensificà el fetixisme de les fronteres. Per si això fos poc, l'anticatalanisme de la classe dominant (i no sols d'ella) va actuar i actua,

a València, fins i tot contra els interessos dels qui l'esgrimeixen, tal com assenyala el mateix Fuster i confirmà anys després Joan F. Mira. Avui, a mig segle de distància, a València les classes dominants sembla que podrien començar a descobrir alguna cosa important, ni que siga a contrapèl, perquè cabra avesada a saltar fa de mal desavesar: *l'eix mediterrani*, o el *corredor mediterrani* –quins eufemismes tan ridículs!–. Potser algun dia fins i tot tindran en somnis la revelació que l'idioma també és un capital. Si se n'assabentassen abans que fos massa tard estaria molt bé. Tot podria ser. Però fins ara ha predominat la idea de competència, de rivalitat –i sobretot la submissió a l'Imperi Parroquial, és clar, tal com ho mostra l'exhibició frenètica de genuflexions que provocà fa poc la inauguració de l'AVE Madrid-València.

Què ha passat amb la nació de *Nosaltres, els valencians*? És un història trista. Molts dels seguidors de la idea fusteriana la van prendre com un fet objectiu, un fet que senzillament s'estava allà, esperant que el convertissen en fet de consciència i, a partir d'això, en realitat política. El plantejament no va resultar gaire efectiu en termes d'estratègia, ja que *naturalitzava* la nació (és a dir, en negligia el caràcter de procés social emmarcat en determinades coordenades històriques). Dit més clarament, aquella manera de difondre la idea de NV ensopega-va contra la realitat. La resposta fusteriana, en plena «batalla de València», va ser que «tenim un poble magnífic, però manipulat». Magnífic o no, els nacionalistes es van quedar sobretot amb la idea de la manipulació. Una manipulació certa, certíssima. S'ha dit moltes vegades que el problema no era el missatge fusterià, sinó la imatge distorsionada que en difonia el *statu quo*

espanyol(ista). Però repetir-ho, per molt que siga veritat, no ha ajudat a resoldre el problema. I, a més, res no ens garanteix que aquest argument ho explique tot.

Tal com ho diria un botiguer, els encarregats de vendre el producte potser no l'encertaren del tot, i com que la competència tenia gairebé el monopoli de la publicitat, pocs el van comprar, tot i que, això sí, se'n convertiren en consumidors fidels. Però aquests consumidors fidels es van anar dividint en dos grups: el dels «addictes» i el dels «cremats». Els «addictes» mai no hem passat de ser uns pocs. La immensa majoria dels consumidors «addictes» intenten relacionar-se només amb els correigionaris, amb la qual cosa la seua visió de la realitat és tan esbiaixada que estan convençuts que les vendes del producte («la idea») avancen, i que cada vegada en som més. Als «cremats», se'ls ha de reconèixer que tenen poderoses raons per a estar-ho, i que el possibilisme no és intrínsecament malvat i nociu en política; però el fet que una de les grans fites del possibilisme siga la col·laboració activa en la dictadura dialectalista vigent, encarnada per la sinistra acadèmia de les mangarufes, pel cap baix invita a la desconfiança, o a la repugnància. Ara mateix sembla que, en l'àmbit polític i en l'activisme rellevant, entre els qui defensen la nació de NV n'hi ha ben pocs que no siguen essencialistes –l'error es perpetua, tossut–, mentre que el valencianisme més estès ha renunciat a la nació fusteriana, amb recança o sense. Uns es miren els altres amb displicència, o directament amb menyspreu, titllats de «fusterians ortodoxos» (imaginem-los amb barret d'ala ampla, vestit negre i tirabuixons) o de «blavers il·lustrats» (passant per alt la contradicció flagrant). Els uns es veuen ells mateixos com a «possibilistes» (o «realis-

tes»), mentre que els altres es consideren «íntegres» (o «fidels», «radicals»). Tots ells passen per alt les connotacions que afecten aquestes maneres d'entendre's: la *Realpolitik*, el conformisme impossibilista, l'integrisme, la fe. Si entre ells no semblen disposats a mantenir un diàleg constructiu sobre els Països Catalans –uns, abandonant l'èpica i l'essencialisme; els altres, admetent les bondats potencials de la *utopia* fusteriana–, ¿com ens ha de sorprendre que en la societat valenciana no haja existit un debat públic i constructiu sobre tot això?

Aquest darrer punt s'ha de remarcar: no hi ha hagut un diàleg racional, obert i honest, sobre els Països Catalans. I potser ja és massa tard. ¿Hauria admès la societat valenciana, tan antiintel·lectual, un exercici de reflexió en aquests termes? ¿Hauria estat possible plantejar-lo sense les distorsions i els falsejaments del «centripetisme» dominant? ¿Hauríem sabut presentar el programa que suggeria NV d'una manera convincent? Al marge de la història ficció, cal admetre que la descendència mateixa de NV, l'ona de xoc que provocà el llibre, tampoc no s'ha caracteritzat per la seua coherència. Primer, els convençuts s'aferrenen a l'essencialisme barroer del «fet objectiu», i els no convençuts es negaren a considerar cap plantejament que no perpetuàs la submissió provinciana. Després, alguns dels convençuts van decidir que, posats a triar entre el possibilisme, la fe evangèlica («un dia en serem molts!») i l'heroisme («morirem amb les botes posades»), preferien quedar-se amb el possibilisme. Per això, els qui pensaven que la nació de NV era *una proposta de construcció racionalment justificable i al capdavall profitosa* són ara els pàries de tothom, triplement minoritzats. La «tribu valenciana» és san-

guinària; la dinàmica de sectes no perdona la matisació, ni el dubte, ni la dissidència.

Una nació bastida sobre la llengua? Dues anècdotes reals i recents, recollides per transmissió oral, ens ajudaran a entreveure una mica el que hi ha per darrere d'aquesta bigarrada i enlluernadora façana de neons ideologicopolítics. Primera. Tres persones catalanoparlants, dues d'elles de pobles valencians i una d'indígena de la ciutat, fan temps en una taverna de València fins a l'hora de sopar. Una cambrera va amunt i avall portant en la safata unes broquetes o canapès o no se sap què, i insistint perquè la gent n'agafe algun. Passa diverses vegades per on són els tres personatges, que en aquest moment no tenen ganes de fer un pica-pica. Finalment, després d'un últim intercanvi d'incitacions i refusos en modalitat «bilingüisme passiu», la senyoreta en qüestió fa un enunciat impagable en la seua candidesa:

–*Venga, hombre, no pueden ustedes irse de Valencia sin probar una cosa típica...*

(Una pista: el punt rellevant, per descomptat, no és la *cosa típica*, sinó la construcció *irse de Valencia*. De res.)

Segona. Transcorre també a València, durant un dinar amb dos sociòlegs valencians que han fet una important recerca empírica. Un dels comensals els pregunta:

–Els informants que han respost que la seua llengua pròpia és «tant el valencià com el castellà» ¿són fills de parelles mixtes? He observat que, entre els que responen això, cal comptar-hi un percentatge sorprenent dels qui declaren que la llengua apresada a casa és el valencià.

Un dels sociòlegs, amb una punta de sarcasme en els ulls, respon:

–Tu el que vols és saber si la llengua delimita grups de pertinença. Doncs mira, no. En la immensa majoria dels casos no. No es pot parlar amb propietat de grups autodefinits conscientment mitjançant la noció de «llengua pròpia», aquesta consciència sol ser ambigua o mixta en el cas dels valencià-parlants.

De propina, una història de tots els dies. Una castellanoparlant «reciclada», a la sala d'espera de l'ambulatori d'Asp, s'asseu al costat de dues senyores de Novelda que parlen entre elles en català. S'hi adreça en aquesta llengua i, als cinc minuts, les dones es passen al castellà. La d'Asp, en adonar-se que el canvi de llengua respon a les seues insignificants mancances de competència lingüística, els demana que li parlen en valencià, que ella vol practicar-lo. Cinc minuts més tard, les dues novelderes canvien de bell nou al castellà, del qual no s'apartaran durant la resta de la conversa. Com deia fa poc Josep J. Conill, «el subjecte de la normalització [lingüística] no pot ser altre que la comunitat lingüística, encapçalada pels usuaris lleials».

Per als creients compulsius, capaços de reprendre que tot això només són exemples banals triats malèvolament, els sociòlegs Ariño i García Ferrando ens hi afegiran la cirera del pastís, de manera ben poc ambigua: «Si hem de fer cas a les estadístiques, la identitat valenciana més clara és l'espanyolisme». Algun docte de cuina dirà que no calia furgar en les enquestes del CIS per a adonar-se'n. No és cert. Sempre és millor que ens ho diguen els professionals. Ara bé, com deia un altre sociòleg, *contra*

el vicio de existir, hay la virtud de no hacer caso. En fi, *sempre tindrem París*, com Rick Blaine i Ilsa Lund, i podrem repetir-nos fins a l'eternitat el nostre *mantra* preferit, siga el de «és molt senzill», siga el de «la romanística internacional», siga el de «una llengua, una cultura, una nació», siga el de «de Salses a Guardamar», o siga qualsevol altre del repertori. O podem ballar la dansa de la pluja, també.

Hauríem de ser conscients d'aquest fet, i millor serà que ens n'adonem aviat: no tenim aquest *nosaltres*. Aquest és el punt flac de NV. El 1962 també tenia aquest problema, però encara hi havia per davant els anys de la «democratització» i la «modernització», i encara tenia a favor seues circumstàncies demolingüístiques que almenys *ex hypothesi* haurien pogut permetre la cohesió del grup catalandòfon, la creació d'una veritable comunitat de discurs al voltant de la llengua. Les delimitacions de grup basades en l'idioma eren molt més nítides a principis dels anys seixanta que no pas ara. Pot semblar paradoxal, però avui és més difícil convertir els parlants rutinaris i acomodaticis en parlants lleials i conscients, i aquests en un subjecte col·lectiu basat en la llengua i que, eventualment, es pogués plantejar la qüestió nacional en termes fusterians. En comptes d'això, a base d'historicisme (*la història ho demostra*), d'essencialisme (*el teu ésser consisteix en això encara que no ho sàpigues*) i del complex de «paleocristianisme» (*ara en som pocs, però amb el temps ho serem tot*) hom va voler cremar etapes tan aviat com fos possible. I som on som, tal com deia un poeta. Sembla que el *nosaltres* a què apel·lava Fuster ja no és aquell «poble anòmal» que llegim en NV, sinó el titular d'una identitat en descomposició. Hem

arribat en un punt en què sembla que «és valencià qui viu i treballa a la Comunitat Valenciana». La gran lliçó de *Nosaltres, els valencians* consisteix precisament a mostrar que no ens hauríem de deixar estafar amb frases com aquesta.

¿Fins a quin punt l'impacte d'aquest llibre, l'impacte més fort que ha tingut al País Valencià un llibre durant el darrer mig segle, inclou la creació de les «minories preparades» que aspirava a deixar el nostre assagista, capaces d'encarrilar la història del País Valencià cap a la nació fusteriana? Això, ja és més difícil de saber-ho. Una part essencial del procés de conscienciació (política lingüística, activisme sociocultural) té tota la pinta d'esdevenir o haver esdevingut una *causa expropiada* per buròcrates diversos, lloctinents variats i unes poques autoproclamades *celebrities* ridícules i de vol gallinaci. Entre els descendents intel·lectuals i ideològics de Fuster, els més mediocres són els qui en bona part n'han patrimonialitzat i confiscat la causa al País Valencià. El fet que *precisament ells* s'hagen quedat al marge dels èxits polítics recents del nacionalisme –cosa

predictible, d'altra banda– és la part de sort que ens ha pertocat dins de la desgràcia.

En un documental sobre Fuster deia Eliseu Climent: «Les bíblies i els catecismes són molt importants, eh?, per a la Història. I els *corans* [sic] també, eh?!». El malnom *la biblia*, amb què hom ha conegut NV durant molt de temps, resumeix la major part del que he intentat explicar en aquest article. Avui dia, continuar anomenant-lo així és la puerilitat més imperdonable que se li pot infligir a Fuster, és un exemple patètic de necessitat compulsiva d'una fe religiosa. El que ens cal no és una *biblia* ni –per Al·là!– un *corà*, gràcies; ni capellans ni imams tampoc. Fins quan s'allargarà això? *Nosaltres, els valencians* és un llibre que ha envellit bé, dignament, un llibre de lectura encara molt plaent (en són magnífics els tocs de sarcasme), informatiu i que incita a pensar. A la seua proposta nacional, restem-li el raonament historicista i la idea de les essències. I el que en queda és material de primera categoria, ben aprofitable. Mirem-ho així, o farem un mal servei a la memòria de l'autor. □

Camp i ciutat al País Valencià, fa mig segle i ara

Maria Josep Picó

«El camp ho és tot al País Valencià. La nostra és una economia fonamentalment agrària, i això determina en una bona mesura el caràcter i el comportament genèrics de la societat». Joan Fuster començava amb aquestes sentències l'apartat «Llauradors i artesans» de la secció titulada «Els problemes» de *Nosaltres, els valencians*. El camp valencià ha canviat considerablement en les cinc dècades que s'han escolat d'ençà de la publicació d'aquesta obra decisiva de Fuster, i tanmateix el seu diagnòstic sobre el paper de l'agricultura en l'economia valenciana no solament fou encertat, sinó premonitori: el minifundisme ha resultat antieconòmic i l'escassa ambició de la burgesia va impedir la reinversió dels guanys agrícoles en la indústria o en d'altres sectors amb valor afegit, alhora que ha estat, en temps més recents, darrere d'iniciatives d'especulació amb el territori i l'horta, en detriment de sectors com ara la indústria o d'activitats de recerca i innovació.

Fuster, fa cinquanta anys, considerava que el camp valencià, en línies generals, oferia «una consistència de relatiu esplendor» en relació, sobretot, a les terres de regadiu de la franja litoral. Tenia a la mà les xifres d'hectàrees en producció –i a la vista el paisatge dels arrossars suecans– a més de les dades de la població activa valenciana dedicada a l'agricultura, un 46,5% segons afirmava. Aquest percentatge queda ara ja molt llunyà perquè ha caigut fins el 2,9%, com indiquen les dades de la Cambra de Comerç de València, tot i que el Llibre Blanc de l'Agricultura Valenciana eleva la xifra fins el 4%. Tot i això, era conscient que un predomini agrícola tan marcat implicava una economia «subdesenvolupada» perquè revelava l'absència de la transformació industrial.

La comparació de la instantània fusteriana amb els conreus valencians actuals mostra una clara intensificació de l'agricultura d'exportació centrada en els cítrics. Les 46.000 hectàrees d'hortalisses han baixat fins les 15.830, mentre que els cítrics s'han més que duplicat, ja que han passat de les 70.000 hectàrees a les 177.486. La vinya també ha perdut molt de terreny: les 200.000 hectàrees de Fuster han quedat en 79.785. Per la seua banda, les 28.000 hectàrees d'arròs que citava l'escriptor s'han reduït a quasi la meitat, a 15.215 en 2010. Aquest sector si més no és un dels que han experimentat una major professionalitat-

Maria Josep Picó i Garcés (Sagunt, 1973) és periodista, escriptora i divulgadora científica. Ha estat directora de la revista *Nat* de divulgació de natura, medi ambient i ciència. Ha rebut el Premi Nacional de Periodisme Ambiental (2005). Actualment, treballa en la Càtedra de Divulgació de la Ciència de la Universitat de València. És autora dels llibres *El canvi climàtic a casa nostra* (2007), *El Planeta i tu. Idees pràctiques per a cuidar el medi ambient* (2008), *Inventat en català* (2008) i *Les veus del CADS* (2009).

zació i increment de la productivitat, alhora que ha assumit una certa consciència ambientalista, ja que ha assolit una bona convivència amb la conservació del Parc Natural de l'Albufera.

I en el còmput global actual, l'agricultura i la ramaderia aporten 1.873 milions d'euros a l'economia valenciana, seguint les xifres de 2010 que dona la Unió de Llauradors i Ramaders. En conseqüència, l'agricultura representa quasi el 2% del Producte Interior Brut del País Valencià, segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística (INE). Tot i aquest baix percentatge de producció, la indústria agroalimentària representa quasi el 18% de l'economia valenciana.

EN L'AVANTSALA DE L'AMBIENTALISME

Curiosament, Fuster fa una detallada lloança del bon quefer dels llauradors valencians i valora intervencions sobre la natura i el sòl rústic que serien ara del tot inconcebibles, com és el cas de la dessecació d'aiguamolls. «No han regatejat suor ni temps per a robar-ne a l'erm i al llot, o per a “inventar-ne” sobre les roques de la muntanya. Han tret aigua d'on han pogut, i han substituït les oliveres i els garrofers, les vinyes, pel taronger de compradors internacionals», continuava. L'escriptor feia aquestes reflexions a principis de la dècada dels seixanta, quan el moviment ambientalista era encara massa incipient al nostre país i, ben al contrari, en l'àmbit polític triomfaven els projectes desenvolupistes poc respectuosos amb la biodiversitat i l'equilibri de l'entorn.

El mateix any de la publicació de *Nosaltres, els valencians*, es projectava una de les obres amb més impacte ecològic a la

costa valenciana al llarg de la història: la urbanització del Saler. A l'agost de 1962, la societat TEVASA sol·licitava l'autorització per a la redacció d'un «Pla d'Ordenació de la Muntanya de la Devesa» i l'Ajuntament de València l'hi concedia només dos mesos després. I a finals d'any, el consistori va cedir gratuïtament terrenys de la Devesa del Saler al Ministeri d'Informació i Turisme per a construir el Parador i fer el camp de golf (encara en funcionament). Entre 1964 i 1965 s'aprova definitivament el pla i en 1967, bon punt s'adjudiquen les obres a TEVASA, la Facultat de Ciències de la Universitat de València ja fa públic un informe en defensa de l'Albufera. Fou a partir de l'any 1970 que sorgeix un moviment de denúncia contra aquest projecte. Sota el lema «El Saler per al Poble» diverses persones i col·lectius es van oposar a la privatització de l'espai públic i a la destrucció de la natura que aquest projecte urbanitzador comportava. Fins i tot, l'oposició va tindre ressò estatal, ja que Félix Rodríguez de la Fuente el va portar al seu programa de divulgació de natura *El hombre y la tierra*.

La intervenció al Saler —que implicaria un gran projecte de restauració ambiental amb fons europeus, a la dècada dels noranta del passat segle, a fi d'enderrocar el passeig marítim i recuperar el cordó dunar— no va ser l'única amb contestació social. Tanmateix Fuster es va quedar en l'avantsala de l'empena conservacionista. L'any 1961 les Corts franquistes van aprovar la llei que establiria les directrius per finançar el «Plan Sur», l'obra que va traure el curs del riu Túria del seu llit natural, pel bell mig de la ciutat, a fi d'evitar inundacions dramàtiques com ara la del 1957. Les obres, a través de l'horta i fins la pedania de Pinedo, començaren en 1965 i van finalitzar quatre

anys després, tot i que l'aigua del Túria fou desviada definitivament al voltant del 1973. El govern de la dictadura volia aprofitar el traçat històric del riu per fer-hi una autopista (una «via ràpida», en deien), però de nou es van alçar veus ecologistes i ciutadanes, que aconseguiren parilitzar el pla gràcies a mobilitzacions que clamaven «El riu és nostre i el volem verd». Altres accions ambientalistes de la dècada de 1970 van ser la defensa de les Illes Columbretes de la realització de proves militars i pràctiques de tir o les mobilitzacions antinuclears contra la construcció de la central nuclear de Cofrents.

El moviment ecologista valencià es consolidava una dècada després de *Nosaltres, els valencians*, també alimentat pel Maig del 68, i s'arreglerava amb altres reivindicacions com ara la llibertat, la democràcia i l'Estatut d'autonomia. El 1974 naixia l'Associació Espanyola per a l'Ordenació del Territori i el Medi Ambient amb la publicació del Manifest de Benidorm i el 1977, dos anys després de la mort del dictador, es creava l'Associació Valenciana d'Iniciatives en Defensa del Territori (AVIAT), que va donar a conèixer el Manifest Ecologista del País Valencià, adreçat «Als valencians de bona voluntat», els principis del qual encara són vigents. I en aquell període van aparèixer diversos col·lectius com ara Margarida, el Grup Ecologista Llibertari (GEL), la Colla Ecologista de Castelló, Agró o Acció Ecologista.

Joan Fuster també lloa l'ús de l'aigua que fan els agricultors valencians, sense cap apunt ambiental. «L'escassa pluviositat fa que l'aprofitament dels rius hagi d'ésser meticulós i exhaustiu. Les obres de canalització (...) mai no han deixat d'ésser eixamplades i perfeccionades», indica l'autor, qui recorda

que la utilització de les aigües subterrànies «ha contribuït en gran manera a la prosperitat rural». Hem d'avançar en el temps tres dècades per comprovar, per exemple, que l'habitual reg a manta no és gens eficient, per la qual cosa es comença a implantar la irrigació localitzada o per degoteig. De fet, l'agricultura consumeix el 80% dels recursos hídrics. Alhora, la falta de control d'extraccions d'aigües subterrànies i l'ús abusiu de productes químics en zones de regadiu intensiu ha provocat l'esgotament d'aquests cabals i, alhora, la contaminació per nitrats dels aquífers fins a afectar la qualitat del subministrament urbà de nombroses poblacions valencianes.

UN MINIFUNDI ANTIECONÒMIC

Joan Fuster va apuntar un aspecte clau que ha estat un llast tant per a l'agricultura valenciana (tot i el seu èxit) com per a la comercialització de la seua producció: la reduïda extensió de les explotacions. Una peculiaritat heretada de la Conquesta, ja que el repartiment de terres als repobladors va ser per lots no massa extensos, la qual cosa «creà una capa de petits propietaris rurals francament sòlida, en el regadiu», en la seua opinió. Assenyalava en aquesta línia que en tota la regió no hi havia cap explotació agrària que excedís les 250 hectàrees. Només un 20% del regadiu valencià es distribuïa en explotacions de més de 50 ha. Alhora, els petits propietaris constituïen el 99% de les empreses agràries de regadiu i, al secà, un 90% de les empreses no arribava a les 10 ha.

«La parcel·lació actual de la terra al País Valencià és fins i tot antieconòmica pel seu excessiu fraccionament», segons Fuster.

En conseqüència, «només l'alt rendiment dels conreus principals evita, en el millor regadiu, que el minifundisme siga una situació francament lamentable», apuntava en *Nosaltres, els valencians*. En l'actualitat, no sols es manté el minifundi —la mitjana de les explotacions se situa al voltant de les set hectàrees—, sinó que aquest minifundisme ha afavorit l'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, alhora que l'abandonament de les terres, agreujat també per altres motius de caire econòmic. A banda, els més beneficiats per la globalització i les polítiques europees —que tot i potenciar la sostenibilitat econòmica no posen cap entrebanc a les importacions—, no són precisament els petits propietaris (els llauradors), sinó els grans terratinents. I, a la mateixa vegada, des de la Unió Europea es va cedint la sobirania alimentària a països tercers.

Entre 1999 i 2009 el nombre d'explotacions al territori valencià es va reduir en un 47,35% al passar de 227.676 a 119.867, mentre que la superfície conreada va descendir de les 1.688.910 a les 900.706 hectàrees, és a dir, una davallada 46,67%. L'abandonament progressiu de cultius iniciada en l'interior ha arribat al litoral, sobretot atesa la pèrdua de rendibilitat dels cítrics. El ritme de desaparició de camps de tarongers havia estat d'un 4% l'últim lustre, però la Unió de Llauradors i Ramaders va documentar que aquesta xifra es va duplicar en 2011, una campanya en la qual els citricultors van deixar d'ingressar 460 milions d'euros.

La renúncia a treballar la terra va acompanyada d'un envelliment progressiu de les persones que s'hi dediquen, molt sovint a temps parcial. En vint anys, del 1989 al 2009, el nombre d'agricultors fins a 34 anys va passar del 6 al 2% i els de 35 a 54 anys,

del 38 al 28%, mentre que els llauradors de 65 o més van passar de representar el 27% al 43%. Paral·lelament es registra una disminució de les persones dedicades al camp: en aquestes dues dècades es van reduir en un 3%. De fet, només un 7% dels titulars d'explotacions agràries hi tenen plena dedicació.

Joan Fuster assenyalava que el paper de l'agricultura en l'evolució de l'economia valenciana havia estat ben distint del que havia tingut al Principat, tant pel minifundisme, que qualifica d'abusi, com per altres raons de caire institucional o consuetudinari. La institució de l'hereu a Catalunya «recolzada sobre la unitat del patrimoni familiar tradicionalment infrangible, va permetre unes connexions econòmiques que entre nosaltres eren impossibles», apunta. D'aquesta manera, no solament s'evitava la fragmentació de les explotacions de grans dimensions per l'herència del patrimoni familiar, sinó que s'afavoria que els diners del camp aflüiren «a l'edificació de les altres branques de l'economia que el temps imposava», com ara la indústria i el comerç, i naixia una íntima solidaritat entre el camp i la ciutat.

«La perspectiva de proletaritzar-se» no sedueix l'agricultor valencià, com indica Fuster, qui considera que aquest no renunciarà a conrear mentre tinga un tros de terra, «sigui tan petit com vulgueu», mentre que si decideix emigrar ho farà a altres zones agràries. *Nosaltres, els valencians* recull la idea que el minifundi «tampoc no era la millor palanca per a proporcionar ajuts a la indústria i al comerç», al contrari, sovint els beneficis d'aquests sectors es reinvertien en la terra. Una pràctica similar a la produïda recentment amb l'especulació del territori, quan els guanys en diversos sectors s'han

dedicat íntegrament al monocultiu de la construcció tot deixant de costat la indústria, la tecnologia o la recerca, les quals fan possible una economia menys dependent dels dalta baixos dels mercats borsaris. Com deia Fuster: «El camp restava estancat en ell mateix. I la ciutat, sense rebre'n la saba, no s'hi sentia vinculada».

L'ESPLENDOR DE L'EXPORTACIÓ

Per a l'intel·lectual suecà, «l'abundància de minifundis insuficients és un perill que només corregeixen els bons preus europeus de productes exportats». L'exportació de cítrics al nord d'Europa va viure el seu esplendor i fa cinquanta anys, quan Fuster concebia *Nosaltres, els valencians*, no s'albirava un horitzó com l'actual. Als anys setanta del passat segle, de fet, la situació era ja completament diferent. El professor de la Universitat de València Emèrit Bono, en la seua tesi llegida el 1974 (i publicada el 2010), advertia que l'agricultura d'exportació, també anomenada d'especulació, comporta diversos perills i està sotmesa a alguns condicionants. Per exemple, en primer lloc, una diferència àmplia entre els ingressos i els costos perquè es garantisca la remuneració de tots els actors que hi intervenen i, en segon, el lliure funcionament, sense límits, del mercat internacional.

L'exportació de cítrics des del País Valencià va anar en augment des de principi del segle XX—alhora que creixia la superfície dels cultius— fins la dècada dels anys seixanta, quan es produeix la fallida de l'economia cítrícola, és a dir, el model d'exportació de taronja es manifesta esgotat. Bono ho explicava clarament amb dos arguments: per

un costat, la política proteccionista de la Comunitat Econòmica Europea i, per un altre, l'estancament del preu de compra de la taronja al productor. En opinió de l'investigador, només els comerciants van reaccionar a aquesta situació mitjançant una major centralització de l'exportació. Els efectes d'aquest Comitè de Gestió de l'Exportació anunciats per Emèrit Bono van ser correctes: una concentració més gran del comerç en els exportadors de més pes i un control monopolista cada vegada més gran de la compra de cítrics a l'agricultor.

Efectivament, l'anarquia de la producció de cítrics i de la seua comercialització—absència de coordinació i realització de noves plantacions fins als nostres dies malgrat l'esgotament del negoci—, la pèrdua de quota de mercat pel creixent de competència des d'altres països amb mà d'obra més barata i l'augment dels costos de producció a casa nostra han portat a l'escenari que preveia Bono. Així, el col·lapse va arribar durant la primera dècada del segle XXI: control ferri dels exportadors i un baixíssim preu de la taronja, el qual porta al malbaratament de les collites i a l'abandonament progressiu dels camps. Des de la Unió de Llauradors i Ramaders se subratlla com, des dels anys 60 fins avui, s'ha perdut el paper de la paraula com a valor de contracte. I amb *la paraula* també han desaparegut els preus al camp, mentre s'han degradat els compromisos de compravenda de la taronja, la qual cosa ha perjudicat l'agricultor.

AL MARGE DE LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL

A mitjan segle XIX el camp valencià «descobria la seua gallina dels ous d'or: la taronja»,

afirma Fuster, qui estima que aquest és «un dels esdeveniments econòmics més revolucionaris de la història del País Valencià». Però els guanys a curt termini afavorits per la ràpida obertura dels mercats europeus a la fruita autòctona va frenar que els rendiments de l'agricultura alimentaren la indústria. «Abans que invertir els seus diners en un negoci que per a ell resultava remot i problemàtic, el propietari rural va decidir-se, assenyadament, a invertir-los en més terra o a augmentar les plantacions de taronger», segons l'autor.

Fuster lamenta aquesta tendència progressiva i, fins i tot, critica que «beneficis de la petita indústria urbana vagin a parar a aquella poderosa bonificació de la terra». «I el riu de diners que venia i ve de l'estranger busca col·locar-se en el camp, incessantment». Fuster arriba a qualificar de «psicosi» el costum de qualsevol —«kulak o notari, botiguer o metge, industrial o canonge»— de comprar un hort només ha recollit un grapat considerable de duros, perquè aquests «són diners que escapen a una ben necessària inversió industrial». I no sols això, sinó que quan les possibilitats d'inversió al camp del país han estat poc rendibles, «no solament amb braços, sinó també amb diners valencians han estat colonitzades extenses zones de nous regadius espanyoles: Guadiana, Guadalquivir, Extremadura», recull *Nosaltres, els valencians*.

«El País Valencià ha quedat al marge de la revolució industrial». Joan Fuster ho assevera contundentment —encara que destaca els casos d'Alcoi, Elx, Sagunt o la mateixa ciutat de València— i desaprova la tasca de la burgesia valenciana. Perquè «era d'esperar que realitzés una transformació de la societat valenciana semblant, salvades les proporcions, a la que durant aquella

centúria experimentava la del Principat». Tanmateix, segons les paraules de l'escriptor: «el resum que podem fer-ne no és precisament gloriós».

«MIL DUROS I TARTANETA»

Joan Fuster censura la contribució de la burgesia valenciana —la considera «mediocre»— a l'economia del país i la seua mancança de lideratge i voluntat de progrés. «Diríem que és com una rèplica del minifundisme rural. Però amb el desavantatge d'una absència de voluntat expansiva». L'èxit agrari beneficia la indústria, però aquesta «no ha avançat com caldria».

«La memòria folklòrica ha retingut una frase que, al segle XIX, fou la consigna del comportament dels “burgesos” de València: “mil duros i tartaneta!”. Es tractava d'una ambició ben moderada: de rendista». A banda de l'empenta burgesa, el desenvolupament de la indústria també requeria diners i aquest capital havia de ser aportat per l'agricultura o el mateix sector industrial.

Més que la denominació d'indústria, Fuster es refereix a aquest sector al País Valencià com una «prolongació de l'artesania». «Es tracta d'una indústria desconcentrada, dispersa en petites empreses, en tallers gairebé familiars. Per dir-ho sense embuts: quan les estadístiques parlen d'indústria al País Valencià, hem de pensar que més aviat es refereixen a “artesania”».

Malgrat aquesta perspectiva fusteriana, analistes com ara Emèrit Bono o, posteriorment, Juan R. Gallego, ambdós de la Universitat de València, reflexionen sobre com el desenvolupament agrícola basat en la taronja i orientat cap a l'exportació havia generat acumulació de capital i, per tant,

hauria estat un estímul essencial per a la indústria valenciana. Aquesta empena es podria donar per dues vies: a través dels efectes d'arrossegament de l'agricultura i per l'augment de la demanda de productes industrials gràcies a la millora de la renda dels agricultors.

L'afany d'adquirir terres i el caràcter rendista de la burgesia valenciana ha arribat fins als nostres dies. Bona prova d'aquesta herència són les exorbitants xifres del sector de la construcció, juntament amb la feblesa en tecnologies i d'altres d'alt valor afegit (indústria farmacèutica, química, etc.) fonamentals per a incrementar la competitivitat de l'economia en un entorn creixentment difícil en el qual es fa notar la pressió d'economies emergents.

Fuster comentava que l'afany de comprar terra ja en cultiu havia creat «una excitació en el mercat de la immobiliària rústica que té més d'un caire calamitosos. La gran demanda de camps –un bé limitat– ha produït un alça dels preus dels predis, que resulta desproporcionada, ben sovint, als beneficis obtinguts de llur explotació». De la mateixa manera, el territori valencià ha experimentat, durant les últimes dues dècades, una enorme pressió urbanística, la qual també ha provocat, a mitjà termini, perjudicis tant per al medi ambient com econòmics. La construcció representava el 26,4% del creixement de l'economia valenciana entre el 2000 i el 2004, enfront d'un 16% de l'economia espanyola en el mateix període. El sector industrial valencià només va contribuir en un 1,9% a aquest concepte, mentre que l'agricultura representava l'1,1%.

L'economia valenciana va experimentar una polarització cap a la construcció en detriment de l'agricultura i la indústria,

especialment intensa durant la primera dècada del segle XXI. Aquesta aposta fàcil i de rendiment ràpid a causa de l'especulació del territori i els diners barats, tenia un preu car: la seua feblesa. Amb l'arribada de la crisi, es produeix una caiguda de la taxa de creixement i índexs més elevats de desocupació que a la mitjana estatal. L'Observatori de la Sostenibilitat d'Espanya documenta que a la costa mediterrània es conforma un model econòmic on la primacia del transport, la construcció –entre 1987 i 2000 la superfície artificialitzada al País Valencià va augmentar un 50%, segons dades del CORINE–, el turisme i l'assentament residencial comporten processos d'acumulació d'actius immobilitzats i ociosos que resten possibilitats de progrés als sectors de capital productiu, orientats a l'ecoeficiència i generadors de noves oportunitats lligades a la innovació, la millora de la qualitat i de la competitivitat.

Durant els anys de bonança econòmica, el sector de la Recerca, Desenvolupament i Innovació no va rebre inversions tan potents com la construcció al territori valencià, per la qual cosa no és capdavanter, tot i que té el seu paper. Els barems de la Cambra de Comerç de València, amb dades de l'INE, mostren que el 2009 hi havia al País Valencià 151 empreses del sector manufacturer de tecnologia alta, 30 menys que l'any anterior. A més, el volum de negoci també va caure des dels 788.137 als 448.500 milers d'euros. El nombre d'empreses de tecnologia mitjana-alta i el seu negoci va disminuir: es va passar de 2.012 a 1.961 empreses i dels 14.814.501 als 11.436.520 milers d'euros. Per la seua banda, de serveis d'alta tecnologia o punta, en 2008, n'hi havia 3.725 empreses al territori valencià, les quals generaven 1.015.115 milers d'euros de volum de negoci. Quant als recursos

humans dedicats a les activitats de R+D, el País Valencià ocupa el 8,9% del personal a nivell estatal (19.691 professionals) i el 9% dels investigadors (12.116), mentre que l'autonomia representa el 7,7% de la despesa en aquest sector en el total espanyol.

Les patents són un altre dels indicadors importants de la producció tecnològica. L'Observatori de la Recerca de l'Institut d'Estudis Catalans va analitzar les dades de l'Oficina Espanyola de Patents i Marques durant el període 2000-2008 i va detectar un «creixement moderat» en les patents sol·licitades per Catalunya, el País Valencià i Illes Balears, les quals representen el 36% de les 20.186 demanades arreu de l'Estat espanyol. Tanmateix, les patents valencianes (11,2% del global estatal) són menys de la meitat que les catalanes (24%), mentre que l'arxipèlag balear es quedava en un 0,8%. Des del territori valencià es van demanar 226 patents el 2000 i 262 en 2008.

Joan Fuster, amb to de retret, critica que València, tot i posar-se «el discret uniforme cosmopolita que li correspon, encara s'hi respira ruralisme». Avui, la situació resulta molt remota perquè l'horta ja no assalta l'urbs, com ressaltava l'escriptor suecà, sinó, ben al contrari, cinc dècades després de *Nosaltres, els valencians* l'expansió voraç de la ciutat amb un model d'urbanització dispers, poc eficient en consum d'energia i recursos naturals, ha ferit de mort el paisatge de l'horta. I amb la pèrdua d'aquest paisatge tradicional han marxat no sols varietats locals de conreus, sinó també senyes d'identitat del territori, patrimoni històric i possibilitats de sobirania alimentària. □

REFERÈNCIES

- BONO, Emèrit (2010): *Naranja y desarrollo. La base agrícola exportadora de la economía del País Valenciano y el modelo de crecimiento hacia afuera*, València, Universitat de València.
- CANALES, Abraham i Salvador PIERA PUIG (coords.) (2002): *2002: la situació al País Valencià. Tendències i indicadors de desenvolupament humà i sostenibilitat mediambiental*, Alzira, Editorial Germania.
- MIQUEL, Carme (coord.) (2006): *Llibre verd del territori valencià*, València, Escola Valenciana. Federació d'Associacions per la Llengua.
- DIVERSOS AUTORS (2008): *Territori valencià i canvi climàtic*, València, Edicions 96 i Acció pel Clima.
- La Comunidad Valenciana en cifras*. Juny 2011, Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Valencia <www.camaravalencia.org>.
- Revista *Camp Valencià* (juliol-agost 2011), núm. 197, València, La Unió de Llauradors i Ramaders <www.launio.org>.
- Revista *Informacions* (gener 2012), núm. 248, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya <www.upc.edu/revistainformacions>.

Viatge a la identitat: encara Joan Fuster

Enric Bou

Només hi ha una manera seriosa de llegir, que és rellegir.

JOAN FUSTER

A *Figures del temps*, dietari del 1954, Joan Fuster apuntava una reflexió, que sembla tot un programa de futur: «Contra el que poden pensar certs esperits descontentadissos o pessimistes, l'espècie humana abunda en entusiastes. Si convenim que l'entusiasme és una virtut –i, tant si ens agrada com si no, així se sol reconèixer– no hi ha dubte que les reserves que en posseïm són inesgotables i, naturalment, esperançadores». En la mateixa nota perfeccionava la definició i conclouia que en realitat, l'entusiasme «no és més que una fe arravatada. Li cal, per a prosperar, la creença radical en allò sobre què es projecta, concebut com a valor ferm». Ell mateix reconeixia el perill dels excessos de l'entusiasme, contrapuntat pels escèptics: «L'escèptic serà un irònic; l'indiferent, un apàtic; un altre, un poca-

vergonya». La seva contribució a la cultura, de la qual tants hem après tant, fou la d'un entusiasta total. Fuster, a qui com als bons filòsofs o els grans polemistes, agradava compulsar les diverses possibilitats d'una idea, els pros i contres, també notava una varietat de matisos en la definició d'entusiasta: «Ben mirat... en cadascú de nosaltres conviuen l'entusiasta i els altres: som una mica tot això –entusiastes, irònics, apàtics, poca-vergonyes–, segons l'edat, el clima i l'humor de cada hora. La qual cosa, comptat i debatut, és una sort». Ara que tantes publicacions i fòrums ens pregunten sobre què queda del llegat de Joan Fuster, la primera idea que em ve al cap és justament aquesta: l'entusiasme d'una actuació civil, cultural. Però al mateix temps la intel·ligència, la liberalitat radical i essencial, de saber-ne les limitacions, d'exigir una resposta contrària, coherent i raonada. Una virtut o condició que tant trobem a faltar en el nostre entorn, ara que tants –masa– se n'omplen la boca amb mots com llibertat i liberalisme, ensulsiant-ne un sentit original.

Enric Bou (Barcelona, 1954) és catedràtic de literatura espanyola i catalana a la Universitat Cà' Foscari (Venècia). Ha publicat recentment *Panorama crític de la literatura catalana. Segle XX* (2 vols.), 2010.

Va ser Joan Fuster un dels primers a tenir clar i practicar, potser no de manera conscient, el que Hayden White va formular en una influent reflexió a propòsit de la metahistòria: qualsevol obra d'història és una estructura verbal en forma de discurs de prosa narrativa que classifica i processa estructures del passat per tal d'explicar el que eren tot representant-les com a models. L'historiador, a partir d'esdeveniments que han succeït, en construeix un relat. La distinció en anglès entre *history* i *story* és encara més punyent i expressa molt clarament aquest concepte, és a dir, el caràcter imaginari, ficcional que té qualsevol llibre d'història. *Nosaltres, els valencians* és un exercici brillant de metahistòria, una quasi novel·la de la identitat valenciana, en la qual sobresurten factors com el de construcció de la trama en (els conceptes de Hayden) termes de tragicomèdia, o una atenció als mecanismes de l'acció, tot cercant les lleis que governen el funcionament de l'activitat humana. Fuster es va inspirar en el llibre d'un historiador professional i de pes, la *Notícia de Catalunya* (1954) de Jaume Vicens Vives. Ho va fer per encàrrec dels impulsors d'una nova editorial que aprofitava les esclatxes de permissivitat d'un règim dictatorial. Així indagà en la identitat valenciana i bastí una sèrie de duplicitats: aragonesos/catalans, interior/litoral, esperit feudal/esperit burgès que –deia– resumien el nucli de la societat valenciana. Imitava el que Vicens Vives exposava sobre Catalunya: definir l'essència de la catalanitat a través del dualisme litoral i muntanya, seny i rauxa. Una de les conclusions a les quals arribava Fuster era molt contundent: «Dir-nos *valencians*, en definitiva, és la nostra manera de dir-nos *catalans*». Segons ell ni la intrusió castellanoaragonesa, ni l'hi-

bridisme ètnic, no havien pogut desfigurar aquesta «primera autenticitat». Ignorar aquest fet, o deformar-lo amb arguments capciosos, equivaldria a interceptar el camí d'una comprensió sincera del «cas valencià». Per això, afegia, «Un dels més lúgubres errors dels polítics indígenes del XIX i del XX ha estat, justament, d'haver desconegut la gravetat d'aquest punt. Això era tant com pensar, parlar i actuar d'esquena als interessos més primaris de la mateixa societat».

Una de les grans frustracions que Joan Fuster va tenir després de la publicació del llibre fou la mena de reacció que provocà. El pròleg a la segona edició, escrit a cop calent, al cap de pocs mesos de la sortida del llibre i amb eco de les polèmiques que generà, és un document dramàtic, on sentim una veu que expressa la frustració íntima davant una reacció carpetovetònica a les seves propostes. Com si parlessin dos idiomes (bé, en bona part era així) diferents. Amb la distància dels cinquanta anys de la publicació són més punyents els laments i denúncies de la poca qualitat de la resposta que va tenir:

El llibre havia sorgit d'un esforç sincer per a comprendre, per a aclarir-me a mi mateix, en reflexió solitària, les causes i els efectes del nostre fracàs com a «poble». Que els meus resultats eren, són, «discutibles»? La discussió, doncs, hauria estat convenient, profitosa. Per a mi, més que per a ningú. Sóc un home escassament dogmàtic, i m'agrada de contrastar amb les d'altri les meves idees i les meves persuasions: des d'aquest angle, puc qualificar-me de «liberal» en l'accepció més vulgar i més noble del terme. Però la discussió hauria tingut també uns altres avantatges, generals i eficaços, de cara a tothom.

En particular se sent la frustració davant la manca de nivell de les respostes, la poca voluntat de dialogar, d'encetar una productiva discussió. Aquest possible debat va ser substituït pels atacs més ferotges i per la devaluació de nivell, substituint la conversa per la xafarderia:

La polèmica esclatà, naturalment. Només que no va ésser formalitzada en públic, ni amb un mínim de serietat. Ningú no em «contestà» en el terreny i en el to en què jo em col·locava: argument contra argument, dada contra dada, constatació contra constatació. No va passar d'un enrenou privat i difús. Els meus previsibles contradictors es limitaren a expressar-se amb pures i simples manifestacions de mal humor, que no eren una fórmula dialèctica massa neta.

Sobten aquests qualificatius, com ara «enrenou privat i difús» o «pures i simples manifestacions de mal humor». Però, dissortadament, són una descripció prou exacta de la poca capacitat per la discussió, el debat en termes d'intel·ligència, de contraposició d'idees que vivíem en els nostres verals. I que encara no hem millorat.

La publicació de *Nosaltres, els valencians* coincidí gairebé amb un altre text polèmic del mateix Fuster, *El País Valencià* (1962) de la sèrie «Guías de España» de l'editorial Destino. El llibre s'apuntava, fins a cert punt, a una tendència entre els escriptors espanyols de l'època d'escriure llibres de viatges a la quotidianitat. Lluny de paisatges exòtics, exploraven un territori molt proper i adoptaven l'estructura d'un llibre de viatges. Eren llibres que, donades les condicions del moment, en plena dictadura i allunyats d'una Europa somiada, resultaven d'alt voltatge crític. Era una manera si no fàcil,

sí possible, d'introduir comentaris sobre la situació política i social de l'Espanya sota el règim dictatorial, a partir d'observacions sobre la realitat d'un país endarrerit i limitat. Ho havia fet Camilo José Cela al seu *Viaje a la Alcarria* (1946): «este libro no es una novela, sino más bien una geografía». En un altre llibre el mateix Cela explicava que els seus llibres de viatges volien ser una mena de «geografía... esa cosa que el Estado, en España, históricamente ignora» (*Primer viaje andaluz*). Juan Goytisolo viatjà als *Campos de Níjar* (1960) i a *La Chanca* (1962). Altres llibres coetanis dels de Fuster són: Antonio Ferres i Armando López Salinas *Caminando por las Hurdes* (1960), Alfonso Grosso i Armando López Salinas *Por el río abajo* (1960), Alfonso Grosso i José Agustín Goytisolo *Hacia Morella* (1961), Alfonso Grosso i Manuel Barrios *A poniente desde el Estrecho* (1962). Aquests escriptors-viatgers, com feia anys alguns dels romàntics o ara en els anys seixanta, corresponien a dues categories que han estat estudiades per Michael Kowalewski: «els autors estan potser lloant allò local i poc conegut; o —en una llarga tradició d'exploració social— denunciant i investigant problemes del propi país que la gran majoria de la gent preferiria oblidar». Joan Fuster havia tingut precedents il·lustres com el *Viaje en autobús* (1943) de Josep Pla i el *Viatge al Pirineu de Lleida* (1957) de Josep M. Espinàs. El llibre de Fuster seguia vuit recorreguts en els quals no només viatjava, sinó que també opinava: analitzava i criticava des de l'ull de l'assagista, de manera que el resultat no fou una simple guia turística sinó una opinió complementària a *Nosaltres, els valencians* que suscità una enorme polèmica entre els sectors més conservadors del valencianisme.

Recentment s'han publicat llibres que reprenen el tarannà d'aquella exploració, *València per a veïns i visitants* (1999) de J. F. Mira, o *Les Valències* (2007) de Josep Sorribes. Aquest darrer, en el pròleg recorda el que escriví Fuster en el seu *El País Valencià*, que volia que el llibre fos «una invitació al viatge. O mejor aún que una invitación, aperitivo: algo que abra la gana y la perspectiva de conocer el País Valencià, que induzca a recorrerlo». Sorribes va efectuar una anàlisi del poliedrisme de la ciutat de València. Seguint l'exemple de Fuster proposà que s'escrivissin altres estudis de poliedrisme valencià: «com que sóc un ferm defensor de la necessitat de construir entre tots un País de Ciutats, on siguen aquestes les protagonistes d'un canvi cívic i cultural tan necessari, val la pena fer ara i ací una crida perquè des de les diferents longituds i latituds del País sorgesquen anàlisis d'altres ciutats, de segur sempre polièdriques». L'obra de Fuster, constatem en aquests exemples, no va deixar mai ningú indiferent. En un sentit positiu. I en l'altre.

Si aquests llibres es refereixen a la passió de Fuster per conèixer el país, d'altres coincideixen amb el seu interès fonamental de reflexionar sobre el país, en termes d'identitat i organització, entès com a millora de la política. En els últims anys també ha generat reaccions alternatives. Entre les que m'han interessat més ha estat un pamflet de títol en calembur, *Nosaltres, exvalencians. Catalunya vista des de baix* (2005). Un paper que no enganyava des del mateix títol en la contundència de la crítica. I, òbviament, en el sentit de l'humor, el sarcasme que, dissortadament és encara el millor bagatge i parallamps per moure's en els països del sud d'Europa, patrimonis de la *homenitat*

a la vora de la mar Mediterrània. El llibre era escrit des d'una perspectiva aliena a la dels «blaveros», «catalanistes», «fallers» i rebutjava cap altre estereotip d'aquesta mena. Els autors n'eren Toni Mollà, Joan Dolç, Rafa Arnal, Emili Piera, Francesc Bayarri, i Manuel Sánchez Jardí. Era un «crit laic i descregut contra una concepció identitària que ens ha fet patir... Un crit contra la submissió a una veritat revelada i hermètica, acabada i definitiva, que, segons les vestals de la pàtria, defineix la nostra herència cultural».

En el llibre, els exvalencians proposaven de reprendre aquell diàleg encetat per Fuster ara fa cinquanta anys, des d'una perspectiva no reverencial. Reconeixien la força intel·lectual de Fuster, que és immensa. I reivindicaven el dret a la dissensió, justament en els termes que jo apuntava a l'inici, quan Fuster se sentí frustrat per la poca qualitat de les reaccions al seu llibre: «ell mateix va estar buscant qui el contradiguera i, malauradament, només va trobar qui l'insultara, com ara Ombuena o Consuelo Reyna». Al llarg dels anys, unes circumstàncies profundament adverses, han coadjuvat que es produís un fenomen de sacralització (i odi profund) envers la figura de Fuster. Per això els autors del pamflet volien replantejar la lectura de l'obra: «Nosaltres hem reivindicat el Fuster heterodox, que és el que humanitza el personatge. No era un sant del cel sinó un senyor de Sueca que va viure en una època determinada, amb uns interessos i influències determinats, i que uns dies estava més encertat que uns altres».

Una de les crítiques més fortes que plantejaren aquests exvalencians fou contra les relacions atípiques entre veïns d'una mateixa cultura. Per això renegaven de les

actituds del catalanisme d'unes minories valencianes pretesament lúcides que ha generat un negoci basat en la *catalanodependència*. Una de les certeses que recollien era la transformació radical del país –del món– en els anys del tombant de segle, en la reacció brutal de l'Occident contra l'altre, en la constitució demogràfica de les nostres societats, en la profusió i varietat dels nous mitjans telemàtics. Som en un món en el qual els antics eslògans ja no tenen sentit («cansats d'eslògans i de paraules-maletí buides de significats. O massa plenes de sistemes semàntics absoluts, metafísics»). Contra les actituds meselles, contra una situació del País Valencià, «invisible i paratèmic alhora», reivindicaven la formalització de relacions *nacionalitàries* amb Catalunya, un país amb el qual el País Valencià està, per història i llengua, irremeiablement vinculat. Així atacaven la comoditat d'una situació vista des de l'Ebre enllà «arrecerada en l'argument de la no-intervenció, sense fer soroll, practica un subtil neocolonialisme gens igualitari contra el qual ens declarem en lluita». En la proposta denunciaven amb lucidesa el blaverisme (al nord i) sud: «Els principals trets d'aquest moviment conegut com a blaverisme són la xenofòbia, l'autoodi i l'antiintel·lectualisme populista, l'antiracionalisme i el conservadorisme social i polític, el conformisme i l'autosatisfacció narcisista. L'anticatalanisme hi és l'element cohesionador i el català o el valencià catalanista fan de bocs emissaris, per definició sumària». Recordant el que va dir Manuel Castells, «la identitat comuna no es construeix amb propaganda, mitologia o ideologia, sinó a partir de processos materials de convivència», proposaven definir àrees de consens i de contacte que supe-

ressin els vells enfrontaments i els malentesos heretats. Més enllà de la política, ja prou desprestigiada, es tractava, d'endegar un projecte civil i cultural, al marge de fronteres interiors i de símbols d'identitat administratius.

Els escrits del llibre constitueixen «un acte desesperat d'apostasia», que els duia a renegar «de l'ampli espectre de tòpics compresos entre el *menenfortime* i una jovialitat meridional mai no demostrada –malgrat els esforços d'autors de molta anomenada– i el tortuós imaginari del català exiliat que sospira pel retorn a la pàtria “nord enllà”». A banda del caràcter de crit desesperat amb punts d'histrionisme, sobresurt la voluntat de iniciar un diàleg entre iguals, que rebenti els llocs comuns acceptats del miserere nacionalista:

No ens reconeixem en cap de les caricatures nacionals que s'han imposat com a models durant els últims trenta anys. Renunciem, doncs, a la nostra condició de valencians i declarem inaugurada la pàtria dels exvalencians, oberta de bat a bat a tots aquells que se senten damnificats pel penós procés polític, cultural i social que s'esdevé des de la publicació del llibre de Fuster. Volem recuperar l'arquetip original i començar de nou. I si no pot ser, organitzar l'èxode urgent i necessari «nord enllà», és a dir, cap a Suècia.

Toni Mollà, un dels autors «rebels», ha proposat en un article recent publicat a *L'Espill*, «Joan Fuster i nosaltres», que cal iniciar un «nou cicle virtuós» l'objectiu més urgent del qual ha de ser, «la recapitalització social i moral del país, la reelaboració amb patrons propis dels fluxos culturals que marca l'aire dels temps i, finalment, l'ela-

boració d'una proposta de gestió pública d'aquest racó del món amb paràmetres de solidaritat social. I tot això, per descomptat, no depèn de l'obra de Joan Fuster. Sinó de nosaltres, els valencians».

Com deia Fuster, en un dels seus aforismes més cèlebres, «Totes les meues idees són provisionals. (Però que conste que no ho dic amb orgull)». O en aquest altre: «Reivindiqueu sempre el dret a canviar d'opinió: és el primer que us negaran els vostres enemics». Aquest és encara el mestratge que li devem i que –molts, massa– no han/hem sabut aprendre: l'escepticisme militant, la intel·ligència d'equivocar-se. I d'allunyar-se de les grans conviccions:

Tota convicció –convicció seriosa– se us convertirà en perjudici per a les conviccions ulteriors. Penseu-hi. Cada convicció que adquiriu és un perjudici més que acumuleu. I ja sabeu què vol dir un perjudici: un vici d'origen. Si sou zelosos de la vostra llibertat intel·lectual, si aspireu a conservar la «disponibilitat permanent» que n'és el pressupòsit, heu d'esforçar-vos per ser homes d'escasses conviccions. El fanàtic és un convençut: un individu que està convençut de tot, que té moltes conviccions.

Fuster no pot ser només un *sadhu* o un boc expiatori. És un pensador, assagista lúcida, que dubta i s'atreveix a confessar-ho. En el fons del que estem parlant quan el recordem és el retorn a un grau zero de l'ús d'aquesta franja de la Mediterrània, un grau que inclou qüestions tan elementals com un sistema de trens que funcioni. Com tots

sabem, l'any 2012 els llampants Euromeds de Santa Renfe encara s'aturen per cedir el pas en el tram de via única que hi ha al sud de Tarragona. O bé, en nom de la llibertat i liberalitat és impossible i prohibit de veure la televisió catalana al País Valencià o la valenciana al Principat. I això no és només culpa dels partidaris d'un antic règim que fan la viu-viu en la nova democràcia, sinó de polítics amb perspectives polítiques de vol gallinaci que no van més enllà de fer bullir el *caldu* electoral. Al nord (i al sud) de l'Ebre. Propostes polítiques que no passen de *neoregionalisme federalista*, i acceptar sense escarafalls la corrupció sense control, amb propostes de revolució en l'estructura de la comunicació que no passen del consol expiatori d'incloure un determinat mapa del temps als *telerosaris*.

Fuster confessà a Josep Pla que volia deixar «en funcionament i en forma» al País Valencià «uns quants equips d'intel·lectuals i de no intel·lectuals capaços de remoure aquesta societat en perpètua somnolència digestiva.» Alguns dels llibres que he esmentat, des de la radicalitat de plantejaments, en la confusió i la provocació, presenten opcions de continuïtat. I, en especial, de dialogar, malgrat que sigui cinquanta anys més tard, amb les idees que havia proposat Joan Fuster, el falcó de Sueca. Per a «vosaltres els valencians» proposa encara idees suggerents per debats. Per a «nosaltres els catalans» són un repte de reflexió a fons, encara per complir, del que som i del que volem. Són un viatge en el temps de la identitat, que hauria de ser, recordant Sanchis Guarner, «policèntric però convergent». □

El discurs antifusterià: una anàlisi

Josep Guia

Estudiar una obra sense canviar les paraules que hi fa servir l'autor hauria d'ésser un principi d'aplicació general, tant per a l'anàlisi del pensament de Fuster com de qualsevol altre escriptor. Tanmateix, és molt freqüent entre els refutadors de Fuster —o entre els qui ho intenten, si més no— capgirar o distorsionar el seu pensament fent servir uns temes i uns conceptes, per a l'anàlisi de la qüestió nacional al País Valencià, que Fuster no usà ni hagués usat mai. I ho fan des d'unes determinades posicions ideològiques de l'anomenada «tercera via», volent fer passar com a normal i neutre les formes de dir pròpies d'aquesta opció, segons les quals s'ha d'evitar usar el mot *atalà* en res ni per a res on s'inclouen els valencians, exactament al contrari del que postulava i utilitzava Fuster i exactament igual que els dictats emanats del poder. En aquest article veurem diversos exemples d'aquestes esbiaixades lectures de Fuster.

Josep Guia i Marín (València, 1947) és doctor en Matemàtiques i en Filologia i ha estat durant molts anys professor a la Universitat de València. És autor, entre altres, dels llibres *És més senzill: digueu-li Catalunya* (1985), *València, 750 anys de nació catalana* (1988), premi d'assaig Joan Fuster, així com *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del Tirant lo Blanc* (1996) i *Ficció i realitat a l'Espill* (2010).

PRECISIONS TERMINOLÒGIQUES

En un article recent, un autor que dedica gran part de la seua activitat acadèmica a contradir Fuster, reiteradament i reiterativa, trobem el text següent:

Com hem de situar Fuster, però, en un hipotètic mapa intel·lectual de l'Espanya de la Transició? És impossible menystenir el paper que jugava en el món de l'esquerra i del nacionalisme, al País Valencià i a Catalunya. (...) En el marc general de la cultura espanyola, en canvi, la de Fuster pareix més aviat una veu «perifèrica» destacada, prestigiada (ja que podia ser citat per Dionisio Ridruejo, Pedro Laín o Pierre Vilar, per exemple) però que en absolut no ocupava un lloc semblant. De tota manera, Fuster no aspirava *políticament* a res més. La seua presència en l'esfera pública del moment es va basar en la defensa sistemàtica i constant d'una doble posició. D'una banda, pel que fa a l'àmbit català i valencià, va defensar uns plantejaments fermes i no maximalistes però sí de màxims. De l'altra, en el marc espanyol, va assumir la funció de crític implacable del nacionalisme espanyol i de les maniobres que tendien a limitar una possible solució de plenitud del problema nacional català/valencià.

(F. Archilés, 2010: 566-567)

¿Fuster en «el mapa intel·lectual de l'Espanya de la Transició»? ¿Fuster en «el marc general de la cultura espanyola»? «Alto! —com diria ell—. Si vols t'hi poses tu, en aquest mapa i en aquest marc espanyols, però a mi no m'hi emboliques». Evidentment, aquests plantejaments, formulats en un determinat llenguatge d'avui —ni general ni, menys encara, d'aleshores—, distorsionen d'entrada la figura i la significació de Fuster, que hom pretén analitzar. En primer lloc, perquè allò de «l'Espanya de la Transició», amb les seues connotacions polítiques, és una expressió posterior als fets que es volen historiar, i l'autor hauria de deixar clar quin és el seu llenguatge i quin és el que usava Fuster sobre els mateixos temes. En concret, sobre l'ús del mot «Espanya», cal arribar a ben entrada la dècada dels 80 del segle passat per començar a trobar que, de la mà sobretot dels ideòlegs i els publicistes del PSOE, s'hi esbandia la menció sistemàtica a «Estat espanyol» (que hom havia adoptat per distanciar-se'n de l'Espanya de Franco) i s'hi reintroduïa el mot «Espanya» com si fos la cosa més natural del món (amb nosaltres a dintre). En segon lloc, perquè posar Fuster, de València estant, «en el marc general de la cultura espanyola» oscil·la entre la relliscada i l'atemptat. En qualsevol cas, és una llicència inadmissible per inexacta, farcida així mateix de connotacions ideològiques, d'abans i d'ara. I de passada, per fer més gros el sac, sembla que Pierre Vilar també cau a dins d'aquest «marc general de la cultura espanyola».

Més avant, al text reproduït adés, en descriure la doble posició defensada per Fuster a l'època, «en l'esfera pública del moment», l'autor torna als *àmbits* i els *marcs*, passats pel filtre dels seus pressupòsits de vocabulari i ideològics, conscients o no. Així, d'una

banda, escriu «pel que fa a l'àmbit català i valencià» i, de l'altra, «en el marc espanyol» (tornem-hi, per tercera vegada en 16 línies), de manera que la primera construcció distorsiona la posició de Fuster, el qual mai no ho hagués dit així car ell incloïa el valencià (llengua i poble) dins l'àmbit català general. Es tracta, doncs, d'una terminologia i d'una concepció posterior i correctora del que Fuster pensava i deia sobre això. Una concepció que es completa amb l'expeditiu «en el marc espanyol», on l'autor ja no ha considerat necessari afegir-hi «i valencià», probablement perquè deu pensar que el fet d'incloure el valencià en el marc espanyol forma part de la naturalitat de les coses. Hi ha o no hi ha ideologia i *parti pris*? Si més no, hi manca l'estètica de la simetria...

A continuació, ja dins de «l'àmbit català i valencià», l'autor diu que Fuster «va defensar uns plantejaments nacionalistes fermes i no maximalistes però sí de màxims», tot descuidant-s'hi d'aclarir —més enllà del joc de paraules sobre els maximalismes i els màxims, de difícil comprensió— quins són aquests «plantejaments nacionalistes fermes», la qual cosa fa l'efecte d'ésser un nou exemple de les mil maneres d'eufemismes i sobreentesos a què els refutadors de Fuster ens tenen acostumats per evitar el mot *català* i dissimular, així, l'exacta comprensió del discurs fusterià. Finalment, ja «en el marc espanyol», l'autor reporta ben correctament que Fuster «va assumir la funció de crític implacable del nacionalisme espanyol» (encara que, al meu entendre, la va desenvolupar, sobretot, en el marc català, adreçant-la més a nosaltres que no pas a «ells») i hi afegeix «i [crític també] de les maniobres que tendien a limitar una possible solució de plenitud del problema nacional català/valencià». Més enllà de l'ex-

pressió «una possible solució de plenitud», d'una redacció ambigua i agafada pel pèls, el que interessa destacar és la significació equívoca de la construcció «problema nacional català/valencià» (deixant de costat el vell tema, molt debatut fa anys, que fóra millor parlar en termes de «qüestió nacional» que no pas de «problema nacional»). ¿És possible que l'autor no s'haja adonat que aquesta construcció —absolutament posterior i estranya a Fuster, no cal dir-ho— pot entendre's més aviat com a referent al conflicte intern valencià/català que no pas al conflicte extern del nacionalisme català (valencià inclòs) *versus* el nacionalisme espanyol? Fuster —i, amb ell, els qui entraven al tema, en aquells temps, des de posicions democràtiques i d'esqueres— hauria escrit senzillament «nacional català» *tout court* o «nacional dels Països Catalans».

Aquesta anàlisi lingüística —i per tant conceptual: les paraules no són neutres— permet posar de manifest, al text reportat, l'existència d'expressions que il·lustren una determinada manera de presentar i representar Fuster i el temps anomenat de la Transició, amb paraules i conceptes d'alguna escola d'avui, que no són fidels a l'objecte d'estudi i que, en canviar el vocabulari, poden certament distorsionar la informació i l'anàlisi que arriben al lector. És clar que un autor és lliure d'emprar la terminologia que vulga quan parla ell però no quan està explicant què diu un altre, induint el lector a no entendre bé què i com ho deia aquest altre.

Altres exemples d'aquesta manipulació terminològica es troben al llarg del mateix article. Així, quan llegim «les premisses analítiques fusterianes a propòsit dels fonaments històrics de la identitat valenciana...» (p. 568), Archilés comet un abús

terminològic i ahistòric, perquè Fuster, ni gairebé ningú, no usava aleshores aquest sintagma —«identitat valenciana»— en referència a la qüestió nacional al País Valencià. Això és prou posterior i té, en general, unes connotacions ideològiques poc fusterianes.

En uns altres moments, Archilés escriu: «Fuster mostraria el seu convenciment que la solució a la “qüestió nacional” valenciana i catalana seria...» (p. 569) i «per a Fuster, ja des de l'inici del 1976, el pessimisme s'imposava (...) tot el procés d'eixida de la dictadura (i la “resolució” de les qüestions nacionals, catalana i valenciana) en quedava contaminat» (p. 572). Qualificar la qüestió nacional com a «valenciana i catalana», en referència a Fuster i a l'any 1976, com si aquest ho hagués dit i teoritzat així, és una altra llicència terminològica —no exempta d'ideologia—, que es permet l'autor a expenses de Fuster i amb manca manifesta de rigor acadèmic.

Una llicència del mateix estil es troba quan diu que Fuster, a l'època de la Transició, era «la figura esdevinguda mítica del nacionalisme valencià i de bona part del catalanisme» (p. 568) i «no és ben bé que Fuster es deixés arrossegar (com li va passar a bona part del nacionalisme valencià del moment) per la sensació...» (p. 577). En aquells moments, allò del «nacionalisme valencià» era inexistent en la literalitat del sintagma: ningú no l'usava i ningú no se'n reclamava. Ara, si l'autor l'agafa com a categoria encunyada *a posteriori* per a descriure fets anteriors, és la seua responsabilitat. En qualsevol cas, el nacionalisme (valencià) existent aleshores era el catalanisme, que l'autor cita com si fos una cosa diferent, amb notable manca de precisió. Tret del nacionalisme catalanista, als anys 70 del segle passat, no hi havia cap més nacionalisme

al País Valencià que l'espanyol, a no ser que l'autor vulgui elevar a la categoria de *nacionalisme* el regionalisme valencià de nació espanyola.

DE QUINES NACIONS PARLEM?

Amb un entusiasme semblant al dels alquimistes que defensaven haver trobat la pedra filosofal, els refutadors de Fuster solen assumir com a pròpies les teories sobre la qüestió nacional que faciliten el reconeixement de les nacions opressoras (la majoria dels *estats-nació* amb minories nacionals al seu si) i dificulten el reconeixement de les nacions oprimides (també dites *minories nacionals* i *nacions sense estat*). Segons aquestes teories (ben antigues, encara que hi haja autors més moderns que les hagen represes), «les nacions i les identitats nacionals (...) han estat bastides pel nacionalisme, entès aquest com un fenomen polític, ideològic i social emergent a Europa occidental a partir dels segles XVIII i XIX» (Baydal 2008: 183). En conseqüència, qualsevol referència que hom pugua fer a una nació, amb anterioritat al segle XIX, és estigmatitzada com a *essencialista*.

La veritat és que això de posar el *nacionalisme* abans de la *nació* sembla un atemptat a la lògica. És com si hom digués que el cristianisme és anterior a Crist, que Marx va estar bastit pel marxisme, que el socialisme precedeix la classe social (obrera) que li dona sentit o que les excursions han estat inventades pels excursionistes. Es tracta, en definitiva, d'una més de les construccions teòriques elaborades per autors reticents als reconeixements nacionals. En concret, als reconeixements nacionals de les *minories na-*

cionals, ja que per a les nacions amb un estat al darrere no tenen cap problema. Ja vaig escriure sobre això fa anys (Guia 1982) i potser cal tornar a insistir-hi. Al capdavall, sobre la *teoria de les nacionalitats* tots parteixen –tots partim– d'una posició ideològica, més o menys derivada de l'opció nacional –i de classe– de cadascú. Després, hom construeix o adopta la teoria i s'ho fa venir bé. La diferència, a la fi, és que unes teories afalaguen els poders constituïts i altres els qüestionen. Jo, per un elemental imperatiu diguem-ne ètic, d'entrada estic a favor de les segones, és a dir, de les teories que reconeixen les nacions febles, dels pobles que es reclamen com a nacions i no tenen un estat al darrere, però sí un estat, o més d'un, al damunt, que els nega la condició de nació (i el dret d'autodeterminació subsegüent).

ANATEMITZAR FUSTER

Així doncs, és des de la base teòrica segons la qual els *nacionalismes* són anteriors a les *nacions*, és a dir, que és incorrecte (anacrònic, essencialista, etc.) parlar de nacions abans de les definides i creades pel constitucionalisme burgès, des de la què hom anatemitza Fuster. Es podria pensar que estic exagerant, però no és així. Només cal observar com F. Archilés (2011) titlla Fuster, una i altra vegada, d'*essencialista*, *anacrònic* i *entestat* en les seues opinions:

Estem davant d'una pregunta introspectiva sobre la identitat que, en Fuster, es desplega sobre la base d'una reflexió essencialista com a fonament de la definició de la identitat valenciana, que feia de la llengua el marcador decisiu de la identitat col·lectiva nacional (p. 18).

Fuster quedà així atrapat en un laberint d'essencialismes... (p. 18).

Segons aquest autor [Etienne Balibar], els discursos sobre la nació construeixen una il·lusió retrospectiva que consisteix a «creure que les generacions que se succeeixen al llarg dels segles en un territori més o menys estable, amb una denominació més o menys unívoca, es transmeten una substància invariable». Aquest és, també el supòsit implícit en Joan Fuster a l'hora d'abordar la seua concepció de la identitat valenciana (p. 21). Cal concloure, en definitiva, que en afirmar la possibilitat de definir el grup ètnic (...), Fuster li estava atribuïnt a aquesta definició un element de cohesió interna o, millor dit, d'*essència*... (p. 25).

El relat fusterià sobre la identitat valenciana, per tant, es construirà en els termes de la continuïtat d'un subjecte: el poble valencià a través del temps. (...) La definició del «poble» es farà, a més, a partir d'una fonamentació necessàriament essencial: la llengua, que defineix els límits precisos de la comunitat (p. 26).

En realitat, Fuster abordava el relat històric a partir de la premissa de l'essencialisme lingüístic (p. 29).

Col·locar el punt d'arribada: la unitat en el present de les terres de parla catalana, tot projectant-lo cap a endarrere planteja, com queda dit, el perill de l'anacronisme (p. 34). A més de l'element essencialista, per definició previ i extern, Fuster interpretava com un tot estable la identitat valenciana pel que feia al seu marc jurídic (p. 35).

Cal assenyalar que aquest concepte [¿? La redacció confusa no permet esbrinar a quin concepte fa referència] estava carregat de ressonàncies en l'obra de Fuster d'aquells anys, oscil·lant entre una noció interclassista i l'essencialisme lingüístic (p. 38).

...un seguit de queixes [del dietarista del XVII Pere Joan Porcar], que potser Fuster no va saber valorar com calia, respecte de recaptacions i fiscalitats (p. 38).

...la premissa essencialista fusteriana a l'hora de definir la identitat valenciana (p. 41).

...atribuir-li un sentit identitari únic i estable [a la llengua], com va fer Fuster, només és possible si es fa des d'un plantejament de la identitat essencialista (p. 43).

...llegir aquesta mena de plantejaments [dels cronistes valencians de l'època moderna, sobre la llengua] com un reconeixement a un temps de la unitat perduda i de la fragmentació per afebliment (...), com faria Fuster, (...) és un anacronisme (p. 45).

...el liberalisme espanyol –en absolut feble, com Fuster s'estentava a argumentar–... (p. 50).

Pel que feia a Fuster, però, davant d'aquest fracàs [de la construcció de la nació espanyola], nodrint-se d'ell i podríem dir que «per sota», parlava del manteniment de la identitat valenciana, basada en la concepció essencialista centrada en la llengua (p. 53).

En la nostra opinió aquesta manera de semblar que s'està «més enllà de la història» és l'efecte de l'essencialisme fusterià que, en realitat, no és ahistòric –ja que està precisament datat en el seu naixement i evolució– però sí que és *immanent* (p. 58).

Després d'aquest patracol de citacions, hom pot ben constatar que l'autor és marcadament repetitiu. Quina obsessió a qualificar Fuster com a *essencialista*, *anacrònic* i *immanent*! I tothom sense adonar-se que l'escèptic Fuster era un *essencialista*! La veritat és que no en tenia l'aspecte, ni els seus escrits tampoc, farcits de punts suspensius, interrogants i propostes diverses i suggerents, destinades més aviat a fer pensar el lector que no pas a adoctrinar-lo.

Al capdavant, l'existència continuada, al llarg d'uns quants segles d'història, en un territori determinat, d'un contingent humà catalanoparlant, que es va dotar d'unes normes de dret pròpies i unitàries, més que una creença essencial és una constatació material. I que aquest contingent humà, que viu i treballa en el vessant oriental de la Península ibèrica, es reivindica com a nació, amb major o menor èmfasi, és una altra constatació real. Això dit amb independència de quin serà, finalment, l'abast territorial i humà de l'èxit polític d'aquesta reivindicació nacional. Titllar d'*essencialistes* els qui defensem això ja són ganes d'insultar. Com ho va fer la caverna mediàtica espanyola, en reaccionar contra les declaracions del president del Consell d'Estat espanyol, Francisco Rubio Llorente, el qual, com a persona senzillament culta i sense prejudicis, va dir, al Fòrum Europa, el 8 de març del 2005, que «La comunidad nacional vasca se extiende, como se explica bien en el célebre *plan Ibarretxe*, en muchos territorios distintos de dos Estados diferentes. La comunidad nacional catalana abarca al menos tres Comunidades Autónomas». Comptat i debatut, dir que el País Valencià (en la seua majoria, si més no) forma part de la comunitat nacional catalana no respon a cap essencialisme sinó que és cultura general.

NACIONS I REGIONS

Els valencians excatalanistes o anticatalanistes que critiquen Fuster ho fan no tant perquè parla de *nació catalana* abans del segle XIX sinó perquè la fa extensiva a terres i gent més enllà de la Catalunya estricta. Això és el que els dol. La teoria dels qui es diuen «contemporaneistes» sobre la qüestió

nacional pot arribar a admetre que algunes *identitats regionals*, existents a l'interior dels *estats-nació* reeixits amb el constitucionalisme liberal, poden segregar un *nacionalisme* que les eleva i promociona de *regió* a *nació* (com el cas *català* a dintre de l'*estat-nació* espanyol). Tanmateix, aquesta excepció a la regla només l'admeten dins d'un ordre, sense depassar els límits: res d'entrar en un altre *estat-nació* (adéu, doncs, la Catalunya del nord) i res d'entrar en una altra *regió* (ni parlar-ne, doncs, de catalans, a l'Aragó, al País Valencià i a les Illes). ¿I si, posem per cas, la *identitat regional* que vol esdevenir *nacional* reivindica una nació més àmplia que la seua regió estricta, què fem? Doncs, que no. Prohibit! Impossible. Això no és previst a la teoria. Però, ¿i si a més de ser reivindicada aquesta nació *supraregional* per la *regió* motriu i matriu de la maniobra, també n'hi ha, a les *regions* de la vora, qui vol apuntar-s'hi? Que no i que no. Que no pot ser. Perquè l'eventual *promoció nacional* per a les *regions* és només d'una en una, per separat, i prou. Però, encara, ¿i si n'hi ha molts més valencians que, com Fuster, es reclamen de *nació catalana* que no pas els qui es diuen de *nació valenciana*? Res a fer, els valencians no poden ser ni poden voler ser de nació catalana, perquè així ho diu la teoria: únicament poden ser o pretendre ser *regió* (i *nació*) *espanyola* o *nació valenciana*. En fi, no vull pensar què passaria si algú hagués de dur a la pràctica aquesta teoria segons la qual nosaltres, els valencians de nació catalana, no podem existir.

DIÀLEG, AMB QUI?

La *tercera via* es presenta ella mateixa com un *valencianisme dialògic*, de diàleg o de

conciliació. Però no ens fem il·lusions els valencians de nació catalana: el diàleg que preconitzen és cap a la dreta, no pas amb nosaltres, els *fusterians*. Potser no debades són d'inspiració cristiana, en concret, paulina. Saül de Tars, després conegut com Sant Pau, aquell a qui fa referència Salomó (jueu), aparegut en somnis al protagonista de l'*Espill* (cristià): «lo Sau ans nostre, / ara gran vostre / apòstol Pau», va ser el gran «apòstol dels gentils». Després de caure del cavall, quan perseguia cristians, camí de Damasc, va preconitzar una mena de *cristianisme dialògic*, orientat cap als gentils, entre els quals i de manera preferent, els romans i, amb ells, tot l'imperi. I ausades que aquesta girada cap al poder els va donar bon resultat: al cap del temps, s'hi van instal·lar a Roma, van aconseguir fer del cristianisme la religió oficial de l'imperi i els papes van esdevenir els nous emperadors romans, construint palaus i arcs triomfals. Tanmateix, als valencianistes dialògics no els augure tant d'èxit amb la dreta (valenciana i espanyola) en el poder. Però l'analogia encara presenta un altre aspecte: així com sant Pau, exjueu, no volia saber-ne res dels seus antics correligionaris jueus, per dir-ho de forma suau, així els seus emuladors, excatalanistes, no volen saber-ne res de nosaltres, els *fusterians*. Ho portarem amb santa paciència.

August Monzon (2008), en fer una presentació apologètica d'aquest corrent, descrit com «una lectura complexa i integradora de la personalitat valenciana», diu que ells volen «evitar els riscos de sectarisme, dogmatisme i manca de sentit crític (també autocrític)», en referència evident a nosaltres, els catalanistes. Després, s'hi deixa portar per la passió, amb aquesta perla de la crítica històrica i literària: «Crec que *De*

impura natione, dins el pensament nacionalista valencià, constitueix un punt d'inflexió, una fita comparable a *Nosaltres els valencians*, de Joan Fuster (1962)». Només tenint en compte l'*índex d'impacte* d'una i altra obra, la comparança esdevé ridícula. Però la cosa no queda en empat. Per aquest autor és molt millor *De impura natione*, ja que «fa veure amb raó com es dóna en l'escriptor de Sueca —que, cal recordar-ho, no era pròpiament historiador, filòleg, filòsof ni economista— una estranya mixtura, una combinació incoherent de nacionalisme “essencialista” d'arrel romàntica i factura germànica, de racionalisme (i jacobinisme) francès, i de marxisme gramscianista». Ben carregat va el cabàs. L'intent de desqualificació de Fuster, ja s'hi veu, és integral, gairebé còsmic —i còmic—, però Monzon no n'està a l'alçada intel·lectual de la seua pretensió. El seu curt article no passa de ser una enumeració de llagoterries envers els amics de colla, exposades de forma entusiasta, volent elevar a categories acadèmiques escrits que no resistirien cap dictamen d'avaluació externa. Així, per exemple, quan diu: «També en esta dècada es va encetar la revisió crítica del llegat fusterià, la qual ha produït nombrosos estudis realment rigorosos i sòlids. Cal citar ací el número 171 de la revista *Quaderns de Vida Cristiana* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), titulat “L'Església en la cultura valenciana” (1994), coordinat per Antoni López i Quiles, que va ser pioner en aquesta direcció». Acabàrem.

Finalment, aquest autor encara inclou una andanada contra la generació anterior (no sé si la meua o la de Fuster): «nosaltres no enteníem, i sobretot no sentíem, les actituds de rebuig i de despreci, d'afany de revenja i trencament, de prepotència intel·lectual, que eren característiques de la gene-

ració immediatament precedent a la nostra respecte de la tradició anterior». Quina era la tradició anterior?

Acabaré amb una confessió. Sempre he considerat positivament Teodor Llorente i Carles Salvador, posem per cas, i sempre he mantingut, des dels meus escrits o des de les meues responsabilitats universitàries i polítiques, una actitud de diàleg i d'entesa amb el conjunt del valencianisme, perquè he considerat que tota pedra fa paret, en una perspectiva d'alliberament nacional. Tanmateix, a la vista de les distorsions i els emmascaraments del missatge de Fuster, de les desqualificacions i de la radical opció –teòrica, per ara– de negació del dret a l'existència de valencians de nació catalana, potser m'ho repensaré. Al capdavall, seré fidel al fet de pertànyer al nucli més estricte del *nosaltres* fusterià: «¿Que Guia, o jo, o mil més, estem “equivocats”? Potser sí. En política, qui de moment “perd” s'equivoca, així mateix “de moment”» (J. Fuster, 1983).

POSTIL·LA SOBRE «IDENTITAT VALENCIANA»

Algú hauria d'estudiar la cronologia i els significats precisos amb què, al nostre país, s'ha introduït el sintagma «identitat valenciana», tant en l'àmbit acadèmic com en el polític. Mentrestant, avançaré algunes observacions sobre això, que em semblen pertinents al tema que ens ocupa. D'entrada, cal consignar que «identitat x» no és altra cosa que un genèric, una expressió contenidor –de fet, en lingüística, una *col·locació*–, amb un terme base i múltiples aplicacions, segons com s'ompliga la casella buida. Així, hom troba «identitat personal», «identitat sexual», «identitat de

gènere», «identitat cultural», «identitat racial», «identitat ciutadana», «identitat fallera», «identitat professional», «identitat regional», «identitat nacional», etc. Sembla que el terme bàsic, «identitat», és propi –o, si més no, habitual– de l'antropologia i la sociologia, i que el seu ús ha penetrat en altres disciplines, arrossegant una certa polisèmia en la seua aplicació a col·lectius humans. De fet, *identitat valenciana* tant pot fer referència a la qüestió nacional al País Valencià com a les traques, les paelles o les taronges, oscil·lant entre l'ambigüitat i la banalització.

Potser, qui va iniciar-ne l'ús acadèmic entre nosaltres va ser A. Piqueras, amb la seua tesi doctoral *La identidad valenciana. La difícil construcción de una identidad colectiva* (1995), a la qual seguiren altres treballs que incorporaren el sintagma al títol, amb significats i intencions ben diversos: «La identidad valenciana en el Estatuto» d'A. Palomares, J. L. Manglano, F. Crespo i V. Garcés (2001), «Ethnicity, region and nation: Valencian identity and the Spanish nation-state» de F. Archilés (2001), «Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana» de Pau Viciano (2005), «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània» de F. Archilés (2006), «El exilio republicano en México y la reconstrucción de la identidad valenciana a través de las revistas *Levante*, *Mediterrani* y *Senyera*» de J. C. Pérez Guerrero (2006), *El discurs històric en la construcció de la identitat valenciana contemporània: Xàtiva com a mite* de J. R. Segarra (2006), «Entre la regió i la nació. Nació i narració en la identitat valenciana contemporània» de F. Archilés (2007), «Derecho foral e identidad valenciana. Comentarios al Título I del Estatuto de Autonomía» de V. Garcia Edo

(2007), «La instrumentalització mediàtica de la identitat valenciana. El discurs anticatalanista de *Las Provincias* (1978-1999)» i «*Noves glòries a Espanya*». *Anticatalanisme i identitat valenciana* de V. Flor (2010, 2011), «Vicent Andrés Estellés: la construcció poètica de la identitat valenciana» de P. Mascarell (2011), etc.

És obvi que, en molts casos, hom recorre a parlar d'*identitat valenciana* per evitar o diluir la qüestió nacional, com si «Identitat valenciana» fos una expressió més amable i menys compromesa. Tanmateix, des del punt de vista de les significacions polítiques, sembla que no és gens amable ni neutral. En la relació de més amunt, hi ha dos articles (l'un signat per polítics i l'altre per un professional del dret) que fan referència a l'Estatut d'Autonomia, i hom pot observar que, també en aquest camp, s'hi ha produït una utilització progressiva del sintagma —per al tema de fons, és imprescindible la lectura del treball *La polémica identidad de los valencianos: a propósito de las reformas de los Estatutos de Autonomía* de J. Martín Cubas (2007)—. Així, mentre que, a l'Estatut de 1982, només apareixia una vegada el mot «identitat», a l'article primer: «El poble valencià (...) com a expressió de la seua identitat històrica...», a l'Estatut reformat del 2006 ja figura quatre vegades, amb unes connotacions ben significatives; al preàmbul: «un desarrollo institucional que ha permitido el autogobierno y la afirmación de su identidad», «la Generalitat velará por la defensa de la identidad y los valores del Pueblo Valenciano»; a l'article primer: «El pueblo valenciano (...) como expresión de su identidad diferenciada...»; a l'article dotzè: «La Generalitat velará por la protección y defensa de la identidad y los valores e intereses del Pueblo Valenciano»;

i a l'article 18: «Desde el reconocimiento social y cultural del sector agrario valenciano y de su importante labor en la actividad productiva, en el mantenimiento del paisaje, del territorio, del medio ambiente, de la cultura, de las tradiciones y costumbres más definitorias de la identidad valenciana, La Generalitat adoptará las medidas políticas, fiscales, jurídicas y legislativas que garanticen los derechos de este sector...», on ja apareix el sintagma complet lligat a una ideologia de signe agropecuari. En resum, doncs, que el nou estatut del PP, amb el concurs subsidiari del PSOE, ha avançat en l'afirmació i la defensa de la identitat «diferenciada» del poble valencià. Simptomàtic.

Per això i en concordança amb això, seguint en l'ús polític del sintagma, trobem informacions de premsa com les següents:

Les Corts debatirán la defensa de la identidad valenciana

El Partido Popular presentará en el Debate de Política General de Les Corts Valencianas, que se celebrará el 27 y 28 de septiembre, una iniciativa «en defensa de los símbolos y la identidad valencianos». (*La Razón*, 10-09-2010)

Serra advertix que Soler «intenta dinamitar la identitat valenciana a través d'una campanya encoberta»

El vicesecretari d'Organització del Partit Popular de la Comunitat Valenciana, David Serra, ha advertit hui que l'alcalde d'Elx i número dos del PSPV, Alejandro Soler, «intente dinamitar la identitat valenciana a través d'una campanya encoberta finançada pel tripartit català». (*ppcv.com*, 20-11-2010)

Juan Cotino: «Cataluña intenta apropiarse nuestros parques naturales»

Juan Cotino ha remitido una carta de pro-

testa al conseller catalán de Cultura, Ferrán Mascarell: (...) «No permitiremos que nadie se apropie de nuestro patrimonio natural, ni de nuestro territorio, ni de nuestra cultura, ni de nuestra identidad valenciana», ha concluido Juan Cotino. (*Minutoidigital.com*, 11-02-2011)

Novo: «Los manifestantes lucieron símbolos contrarios a la identidad valenciana»

El portavoz de campaña del Partido Popular en Valencia, Alfonso Novo, ha calificado de «espectáculo bochornoso y ofensivo» la manifestación de ayer en defensa de las emisiones de TV3, la lengua y la transparencia, y ha lamentado que se exhibiesen «símbolos contrarios a la identidad valenciana». (*Efe*, 17-04-2011)

Unes informacions que mostren com, a nivell polític, el PP està erigint-se, de més en més, com el gran valedor, afirmador i defensor de la «identitat valenciana», la qual cosa fa que, cada vegada més, la significació del sintagma es desplaça cap a la dreta i el regionalisme espanyolista. De fet, a nivell polític internacional, el terme *identitat* és generalment usat per organitzacions de dreta i d'extrema dreta: l'any 2007, es va constituir al Parlament Europeu un grup de 20 diputats d'extrema dreta (entre els quals Jean-Marie Le Pen i Alessandra Mussolini) amb el nom *Identitat, tradició, sobirania*. Així mateix, el terme *identitarisme* és el que s'usa per designar els partits d'aquesta mena, com ara els Veritables Finlandesos (*Perussuomalaiset*), els Demòcrates Suecs (*Sverigedemokraterna*) el Partit Popular Danès (*Dansk Folkeparti*), el Moviment per a una Hongria Millor (*Jobbik Magyarországért Mozgalom*), el Partit de la Llibertat d'Àustria (*Freiheitliche Partei Österreich*),

el Partit de la Llibertat d'Holanda (*Partij voor de Vrijheid*), etc.

Caldrà anar amb compte, doncs, amb els identitaris i amb la «identitat valenciana». En qualsevol cas, Fuster i els catalanistes del segle XX no usaren aquesta terminologia per referir-se a la qüestió nacional. □

REFERÈNCIES

- ARCHILÉS, F. «L'inevitable desencís. Joan Fuster i la Transició democràtica al País Valencià», *Afers*, 67 (2010), pp. 565-593.
- «Sobre la nació dels valencians i els seus relats», F. Archilés (ed.), *La regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909*, PUV, 2011, pp. 15-58.
- BAYDAL, V. «“Què som i per què som com som”. Un nou model interpretatiu per a l'evolució històrica de la identitat col·lectiva valenciana», dins AADD, *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, Universitat de València, 2010 (1a. edició 2008), pp. 179-213.
- FUSTER, J. «No podia ser d'una altra manera», *Què y donde*, 278 (11/17 de juliol de 1983).
- GUIA, J. «Sobre el reconeixement de les nacions oprimides», *L'Espill*, 13-14 (1982), pp. 87-94.
- «La catalanitat dels valencians en l'obra de Joan Fuster», dins AADD, *Fuster entre nosaltres*, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, 1993, pp. 263-270.
- MARTIN CUBAS, J. *La polémica identidad de los valencianos: a propósito de las reformas de los Estatutos de Autonomía*, Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2007.
- MONZÓN, A. «Valencianisme dialògic i canvi generacional», dins AADD, *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, Universitat de València, 2010 (1a. edició 2008), pp. 429-433.

Intoxicats amb la il·lusió

Simona Škrabec

«L'heroisme sol ser un mal assumpte, i l'èpica, una droga letal.»

JOAN FUSTER, 12 d'agost de 1962

«TODO ESTO ES MENTIRA»

Fa poc vam fer un excursió familiar a Poblet i sortint al sobreclaustre, el guia va cridar l'atenció sobre les quatre torres que s'aixequen damunt les teulades: la solidesa del campanar romànic, les puntes del gòtic, brodades en pedra, l'harmonia de la torre renaixentista i l'esvalotament de les corbes del barroc. Allà davant s'estén no només la presència tangible de la vida –i la creativitat– en aquest lloc concret, sinó directament la història de l'Europa moderna. Les torres que sobresurten són una mena d'icebergs, puntes visibles de la realitat que els va fer possibles. Els quatre estils arquitectònics representen els moviments d'idees que es van estendre pel tot el continent.

Així, la cúpula barroca agermana aquesta vall de pollancre amb València i Girona, però també amb Nàpols o Cracòvia. En totes aquestes ciutats, hi trobaríem esglésies que ocupen «un lloc entre les cases senzilles i les tavernes enmig de la misèria, com si es tractés d'un vaixell que ha encallat a la riba del riu, després de navegar per un mar llunyà i ample.»¹

L'ornamentació excessiva del Barroc parla d'unes esperances que floreixen no només en els centres de decisió, sinó també als marges, potser sobretot als marges. Quina energia no es va gastar per fer els seus altars impactants. Els edificis, retallats contra el cel, es podrien anar desgranant així, associació per associació, línia per línia, però les visites aquí són ràpides i professionals, estudiades per evitar que el grup heterogeni d'excursionistes de diumenge no s'impacienti.

Ja sortint, mentre baixem per les escales, sentim la conversa d'una parella jove que comenten les explicacions del guia. El noi li diu a la seva companya: «Todo esto es mentira». Què és mentida? Es referia

Simona Škrabec (Ljubljana, 1968) és assagista, filòloga, crítica literària i traductora. Ha publicat nombrosos articles sobre teoria i crítica literària així com traduccions de l'eslovè al català i del català a l'eslovè. És autora dels llibres *L'estirp de la solitud* (IEC, 2002) i *L'atzar de la lluita* (Afers, 2005).

als reis amb les seves espases i els lleons adormits als peus? El passat de Catalunya s'està convertint en una «mentida», en una mera il·lusió òptica? I no són els sarcòfags amb els reis que testimonien la presència dels seus regnes antics, només, el que està en joc. Perquè el passat no és una història inamovible que ha estat escrita una vegada per totes. La tradició només ens pertany si la podem mantenir viva. Si sabem anomenar les armes dels cavallers, si hi ha algú capaç de vestir totes les peces d'un «arnès blanc complit» –llavors sí que tenim una tradició que pot influir en la manera de veure el present, llavors sí que posseïm el propi passat.² El llegat cultural no s'hereta com un bagul tancat que està allà, segur per sempre, com un tresor de monedes d'or. La tradició s'assumeix i per això, cal invertir-hi porcions reals d'una vida per saber què, de fet, era el passat i quina és la història que diem tenir.

Al pàrquing, fent una última ullada al monestir, m'adono que el conjunt emmurallat té a dins del recinte un suplement recent. El 2010 s'ha inaugurat una hostatgeria per als visitants. La societat ha canviat massa com per cabre entre les estrictes parets de la regla de sant Benet. I aquesta, és la cinquena torre. No ens n'adonem, encara, que vivim en una època que acabarà tenint el seus icebergs com ho són la torre romànica, gòtica, renaixentista i barroca. Una fita en el camí. Què el caracteritza, doncs, aquest temps del present? Com és possible que uns arquitectes –maldestres, potser sí, poc prudents, segurament– projectessin i realitzessin un mirador damunt el conjunt monumental de Poblet? El cinquè edifici té les parets llises perquè els seus murs pretenen ser invisibles i uns enormes finestrals, situats ben amunt, per permetre la perspectiva d'ocell.

Sí, vivim en una època que observa. Som voyeurs. Volem ser exclosos del joc, volem mirar des d'una posició segura. L'espectador en l'estadi de futbol és, sens dubte, una icona del nostre temps. O bé la il·lusió de la realitat que ens abraça en la sala fosca del cinema. Com puntualitzava Walter Benjamin, en una pel·lícula la càmera adopta el punt de vista de l'ull humà, el seu horitzó és mòbil i per això ens sentim capturats per una ficció del tot real. Però allò realment important no és la capacitat de crear la il·lusió gràcies a la velocitat vertiginosa dels fotogrames. El que importa és que sabem que no som dins de la pel·lícula –sinó a fora, segurs. El perill és potser precisament aquest excés de confiança en la pròpia invulnerabilitat. Com si el món que ens envolta també fos només una sala de cinema de la qual sempre es pot sortir.

Joan Fuster va demostrar que l'assaig és el gènere capaç de sospesar aquesta fascinació contemporània amb les il·lusions i els miratges. En la seva obra no només se sent allò que diu, sinó que també queda clar el seu posicionament envers el seu propi món. Com a pensador va prendre partit, sempre. No desapareixia rere un joc de miralls, sinó que es postulava, s'inscrivía, inscrivía la seva presència. I amb això captava la necessitat potser més íntima de la Modernitat. Sentim que per viure en aquest frenesí de comunicació hem de ser capaços d'anàlisi, de desglossament d'elements, d'observació crítica, d'autoreflexió. Per això l'assaig no és només un comodí on hi cap qualsevol ocurrència, sinó la forma que millor s'adapta al profund desencís amb tots els discursos èpics.

En certa manera, Joan Fuster també ens diu que tot això al voltant nostre és mentida, però l'àcid de la seva ploma pren molta cura per no descompondre la realitat

com a tal. El pensador rebutja frontalment tota mena de negacionisme –com podria ser el menyspreu del jove visitant de Poblet davant uns reis que ell no estava disposat a reconèixer, i amb això la seva mirada polvoritza tot aquell marbre i l'harmonia indescriptible de la nau gòtica. Fuster desemmascara els relats dominants que provoquen aquesta mena de ceguesa i proporcionen les eines per negar les evidències. Desintegra els discursos, evita els inevitables camins del pensament, planta cara als arguments més assentats. Per posar-se a pensar, el nostre autor demana «higiene lexicogràfica» (*Breviari*, 26)³ i la capacitat de qüestionar els enemics «automàtics i fixos» (*Breviari*, 53). Mig segle més tard, la seva lluita contra les inèrcies del llenguatge encara continua sent un far.

QÜESTIÓ DE JURISDICCIONS

L'any 1973, Joan Fuster recull de la premsa la convicció dels líders de la República Democràtica Alemanya que «amb unes fronteres –un mur–, els alemanys de la seva jurisdicció arribaran a sentir-se nacionalment diferents dels alemanys de Willy Brandt». El ciment de la nació és la diferenciació envers tots aquells que no hi pertanyen. I és precisament gràcies a aquesta diferenciació *fascinant*, que el projecte nacional aconsegueix un crèdit «fervorós, sense recels, visceral» (*Breviari*, 25). L'exemple de l'Alemanya de l'Est mostra una ceguesa característica. Podria ser que un país rere les muralles de la Guerra Freda acabés desenvolupant la seva singularitat, evidentment. Amb molt de temps, com puntualitza Fuster.

Aquest exemple, feliçment superat, serveix per il·lustrar la cara més fosca de la construcció d'identitats. La RDA apostava únicament a la carta de la categoria dels nonosaltres per aconseguir la imprescindible cohesió interna. El foment dels sentiments vagues, inarticulats, sobre l'amenaça de l'Occident va ser una perversa continuació de la mecànica d'exclusió, sí, perfeccionada durant el nazisme. Aquest joc es juga amb unes diferències gairebé invisibles, però convertides amb l'ús continu d'un fetitxe: no importa com són els altres, no cal pensar ni com parlen ni si compartim res, el germà de l'altra banda del mur ha de quedar exclòs del nostre grup perquè ens amenaça. La nació fascina, és cert, i la fascinació rau en el fet que promet allò que no pot donar: la seguretat absoluta que el grup és i serà tancat i que per a tots els membres està previst un tracte d'igual a igual, sense distincions, sense traïdors, sense diferències d'opinió.

El concepte de nació com d'un «poble de maqueta», igualitari i igualat té a dins el germen de les pitjors discriminacions. La recerca d'una obstinada unitat interna obliga a passar el ribot cada cop més arran, fins que les diferències es desdibuixen tant que la cohesió ja només descansa sobre la fe en la pròpia unitat. És a dir, que el club és reservat només a aquells que tenen la fe, que estan disposats a afirmar cegament l'homogeneïtat interna. Això implica també la voluntat de sotmetre's a tots els codis de conducta –i alhora, professar les diferències insalvables amb tots aquells que no tenen aquesta fe. El racisme primer és el fetitxe d'un color de pell com a signe visible, més o menys inequívoc, però aviat la comunitat que cultiva aquesta exclusió, exclou també tots aquells membres seus que no estan d'acord amb la discriminació basada en el

color de pell.⁴ Els règims comunistes de mà dura bandejaven els anticomunistes, però aviat la mateixa mà dura anava destinada també a aquells de les seves files que no creien en la política de purgues ideològiques. Es toleraven tics burgesos, però de cap manera les tendències democràtiques: l'actual Xina amb el seu capitalisme salvatge i el control ferri de tota oposició excel·leix com a exemple.⁵ La Sèrbia de Milošević es va rebel·lar amb fúria contra els veïns, usurpadors del seu benestar, però va acabar expulsant els membres més nobles de la seva pròpia estirp –moltes persones amb currículum «ètnic» impecable van haver d'exiliar-se, pensem només en Bogdan Bogdanović.⁶ Aquests exemples mostren com el punt d'unió pot ser tant un argument racista com una convicció ideològica, es pot apel·lar a la puresa nacional o recelar –si pensem en els moviments actuals d'islamisme radical– de la puresa de la doctrina religiosa. Per formar una bola de neu no importa si es tracta d'un factor o d'un altre –o d'una combinació de diversos arguments– sinó que importa el mecanisme, l'obsessió d'excloure tots aquells que no tenen les característiques del grup.

El procés contrari d'aquesta solidificació en una identitat rígida i dominant és la fragmentació, ben coneguda precisament en les terres catalanes. Joan Fuster a l'inici dels anys seixanta va descodificar la tàctica *divide et impera* que feia impossible pensar Catalunya nacionalment. Entre els catalans, l'impuls de pertinença i les capacitats de col·laboració es diluïen en sentiments tebis dels «nacionistes», mentre la realitat continuava dividint-se en entitats cada cop més petites. I aquestes subdivisions s'aturaven –i s'aturen– tot just en el patriotisme més local, en els «amors de campanar». Al costat

d'aquesta fragmentació de la catalanitat, encara avui es continua besllumant la sòlida mola de la nació espanyola, indivisible i ferma.

Els catalans estan marcats, porten el signe d'un poble frustrat i inacomplert, que tanmateix no sap callar, que «gosa queixar-se». És a dir que abans de poder ser acceptat en el gran món, un català ha de demostrar que ha deixat enrere «la pura tosuderia agresta, rural, obcecada» (*Breviari*, 36). La tara dels catalans, continua Fuster en el mateix comentari del *Diccionari per a ociosos*, és el fet que siguin vistos com uns bandolers d'entrada, sense haver fet res de res. La metàfora no podria ser més precisa i, de fet, ens ha de recordar immediatament *El comte Arnau* de Joan Maragall. El protagonista de Maragall –al contrari del Faust del gran Johann Wolfgang Goethe– és condemnat a viure en l'incòmode regne entre els morts i els vius.⁷ Tots els seus esforços li serveixen només per anar enfonsant-se més i més en el fang de la indefinició. El comte és el representant d'una cultura que mai no podrà justificar els seus actes amb uns objectius prou nobles.

El comte Arnau va ser acabat el 1911. En aquests cent anys de commemoracions culturals i aniversaris rodons que ens fan sortir periòdicament a l'escenari per repetir les consignes de la lluita cultural, ha canviat res? Fuster als *Diaris* dels anys cinquanta fa una anàlisi dels arguments antinacionalistes que mentrestant no han canviat gens ni mica: com més creixen les veus discordants en una regió «rebel», més energies ha d'invertir la metròpoli per desautoritzar l'adversari. Només que en comptes dels arguments francs i directes de l'era de les conquestes ultramarines, ara cal assegurar-se la supremacia amb una

retòrica més matisada, amb l'enumeració freda dels factors econòmics, o bé amb les proves irrefutables d'una excel·lència cultural que només es troba entre quatre o cinc països europeus. Tots els altres pobles, al màxim que podem aspirar és a «vegetar en la modèstia del folklore» (*Breviari*, 36).

Un canvi substancial que sí hem d'observar des dels anys seixanta és la innegable globalització. Resulta cada cop més difícil de reduir el concepte «món» només a Europa i els seus satèl·lits tradicionals. Amb això, la lògica de les quatre o cinc cultures europees que «civilitzen» el món –i el dominen amb la duresa de l'imperialisme cultural–⁸ s'hauria de veure qüestionada, però no és pas així. La disfressa nacional, com bé demostra Benedict Anderson, no només ha tingut èxit a Europa. Els arguments de l'exclusió i de la preservació de l'hegemonia a tot preu han caigut en sòl fèrtil i han entroncat amb altres tradicions. La Xina s'imposa avui com un drac immens perquè el seu ancestral sistema de castes i la unificació secular de l'imperi a través de la xarxa de funcionaris ha tingut en el segle XX l'inestimable ajut de les ideologies comunistes. La pressió assimiladora deu ser-hi tan brutal que rieu-vos dels jacobins.

La coacció assimiladora dels exemples comentats per Joan Fuster és veu també en el cas de la incontrolable potència del món àrab. La capacitat d'indignació d'aquest Orient tan pròxim, ara com ara ningú la pot mesurar. Sobretot perquè el terme «àrab» difícilment pot ser defensat com una nació que correspongui al concepte europeu d'una societat assentada sobre tradicions compartides, com un «producte històric lentament elaborat» (*Breviari*, 28). Els «àrabs» són un producte d'aquella fosca energia que neix de l'exclusió perquè gairebé sempre són entesos

com una contra-força que cal combatre. No són pas poques les nacions petites d'Europa –i penso aquí en els girs obsessius que els últims anys experimenten Polònia, Txèquia, Eslovènia, Hongria, Croàcia o Eslovàquia– que han caigut en la mateixa trampa i han oblidat que la seva força no és copiar els models forans d'imposició d'una única veu, sinó la vida menuda, la proximitat, la convivència sense altaveus. *El món d'ahir* (1942) de Stefan Zweig és la crònica del final de l'Imperi que han compartit els països esmentats. El 1918 s'acaba el domini dels Habsburg, i també l'era otomana, i amb això l'espai danubià es converteix en una munió d'Estats suposadament indefensos i immadurs. És difícil no estar d'acord amb la diagnosi de l'autor vienès que cadascun d'aquests plançons pretenia reconstruir l'hegemonia sense esquerdes només per al seu propi poble. I és ben cert que molts dels greus conflictes que han patit l'Europa Central i la península balcànica tenen el seu origen en aquesta recerca inútil de grandesa. Segons Zweig, el «nacionalisme» –com ell anomena les tendències d'autoafirmació dels pobles febles– va enverinar el floriment de la cultura europea i va provocar que Viena esdevingués una ciutat provincialiana. Però aquesta és només la meitat de la història. L'altra meitat dels arguments de Zweig necessita una anàlisi més atenta i potser ens pot aclarir, de passada, per què aquest autor de l'Àustria daurada és tan estimat a Catalunya. Si oblidem l'atractiu de les seves novel·les sensibles i l'estil embriuxador amb què ens fa resseguir les vides de les personalitats històriques, hi ha alguna altra raó per les desenes de traduccions fetes en els últims anys?⁹

El 1962, Fuster reflexiona sobre la creixent mobilitat de la població entre els

països europeus i arriba a la conclusió que «l'única solució justa de les immigracions massives» és l'assimilació. La pretensió dels nouvinguts de perdurar com a grup al·logen dins de la nova societat significaria «un entrebanc insidiós» (*Breviari*, 45). El seu exemple dels treballadors alemanys a França és més aviat teòric, però tanmateix cal prendre el posicionament contra les diàspores amb molta seriositat.

Convé llegir el rebuig fusterià d'una col·lectivitat segregada amb la història recent d'Europa davant els ulls. La burgesia jueva benestant i extremadament cultivada de Viena o de Berlín que representa Zweig s'havia assimilat en la societat alemanya fins a «dissoldre's en la població nadiua» (*Breviari*, 45), sense residu. Però tots sabem que aquesta voluntat d'integració ha desencadenat l'efecte contrari. Com més invisibles es feien els jueus, més por de «contagi» provocaven. No n'hi havia prou amb la seva voluntat d'assimilar-se perquè la nació alemanya no els volia pas acceptar.

Quina és, doncs, la raó perquè Stefan Zweig sigui tan llegit a Catalunya?¹⁰ És perquè avisa del perill dels nacionalismes perifèrics i defensa a ultrança la corona i la necessitat de preservar la unitat de l'Imperi? D'entrada segurament que sí. Molts lectors veuen en aquest autor la legitimació de la por que Barcelona es pogués convertir en una ciutat provinciana de carrers enfangats si seguís l'impuls d'una major definició de la identitat catalana. És a dir, la idea que la ciutat només pot conservar el seu cosmopolitisme si és part d'un enorme rerepaís que l'alimenta amb el flux constant de cercadors d'oportunitats. La Viena del 1900 i la Barcelona del 2000 estan agermanades en el fet que proclamen la preeminència de la vida urbana i perquè han convertit el desarrela-

ment en un requisit de la seva identitat més atractiva. En aquest entorn, l'assimilació és un terme clau. L'exemple de Zweig contribueix a legitimar una suposada necessitat d'esdevenir directament ciutadans del món –i oblidar on vivim? Compartim, doncs, la seva il·lusió que Àustria era exclusivament una terra de músics i de poetes? És més encara, comparem l'encant d'aquest antic àlbum de fotos amb el marc espanyol? De les plomes dels autors jueus com Zweig a Viena o Werfel a Praga, constata Claudio Magris, «brollaven les més commovedores i afectuoses evocacions de l'Imperi»: la idea supranacional i l'imperatiu de no actuar –a més de l'hedonisme.¹¹ A Catalunya, les traduccions de Zweig encara avui ajuden a cultivar «l'equívoca submissió al mite de la reialesa espanyola»? (*Breviari*, 32).

Podria ser que amb Zweig passi exactament el contrari i que rere la façana de la seva exquisida educació i del seu discurs moderat intuïm la desesperació d'algú que ha estat terriblement i definitivament desencisat. Ell va creure en el miratge d'una Viena tolerant i d'una Europa d'igualtat d'oportunitats –hi va creure i va ser defraudat amb la màxima brutalitat. Tant a Alemanya com a l'Imperi dels Habsburg, la proximitat dels jueus i tots els seus esforços, tota la seva «docilitat», van acabar en una derrota implacable. Els alemanys, per haver pogut acceptar el veïnatge dels jueus, primer havien d'haver canviat la seva pròpia autorepresentació. No n'eren capaços. I no només a Alemanya. També a Viena, com mostra Thomas Bernhard en el seu últim drama, els carrers es van omplir de gom a gom el març de 1938 per celebrar l'arribada del *seu* cabdill.

Si resseguim amb atenció el fil de l'argumentació de Zweig no ens descobrirà

pas les conveniències de l'assimilació, sinó que ens obliga a plantejar per què la llarga i sovint ben plàcida convivència entre jueus i alemanys s'havia fet impossible. La responsabilitat no és al bàndol dels nouvinguts –sinó al contrari, és a la comunitat dominant i arrelada que s'havia negat a acceptar-los, i que a partir d'un veritable punt de no retorn els expulsava amb mesures d'un embogiment col·lectiu.

Els textos breus de Fuster, reunits en un volum com *Breviari cívic*, difícilment permeten arribar a cap conclusió ferma sobre quina era realment la seva opinió pel que fa a la possibilitat d'integració de la població forana, una qüestió tan punyent i tan necessària per a totes les societats europees avui, també per a la catalana. Seria massa fàcil apuntar el seu pensament que «els nuclis forasters seran un entrebanc insidiós en la salut [sic!] d'una ciutat o d'una comarca», i dir *voilà* amb els anys Fuster se'ns ha fet una mica inútil perquè amb aquests paràmetres no ens podem pas explicar les contradiccions del nostre món.

El dietari de Zweig pot ajudar a entendre aquests breus apunts de juny de 1962 d'*Examen de consciència* una mica més a fons: Fuster defensa la integració, defensa aquell pas que els alemanys no van saber fer als anys trenta del segle XX. I aquest sí que és un pensament veritablement imprescindible per construir un concepte integrador de la nació. Com en tants altres pobles «frustrats i incomplets» (*Breviari*, 32) la por davant el «contagi» i la preocupació per la «salut» del país pot acabar en la temptació de simplement barrar el pas als forasters. I d'això Fuster no en parla pas, sinó que proposa dissoldre els nuclis forasters i aquesta idea ens obliga, inevitablement, a repensar també la font principal de les seves

reflexions sobre la identitat: la cultura i el pensament polític francès.

La tècnica de la França jacobina –que el pensador tantes vegades denuncia– efectivament anivella tots els ciutadans i esborra qualsevol signe de pertinences anteriors, no hi ha llengües ni cultures que puguin continuar fent-la viu-viu sota la pressió d'una cultura vigorosa i dominant com la francesa. El lent procés de substitució d'una identitat per una altra ha fet empobrir les més vitals regions europees, convertint llengües i tradicions en un mer magatzem de rampoines inútils. És cert.

Fins i tot en aquesta batalla per una «supraestructura d'aparença liberal» s'ha esmunyit, doncs, el lligam entre l'Estat i la nació que tendeix cap a una igualtat orgànica. El model cívic a hores d'ara ja queda ben lluny de poder-ho imaginar com un marc que alberga els ciutadans lliures i permet la integració d'elements heterogenis. Però per feble que sigui aquest somni d'una convivència respectuosa i malgrat tots els abusos que hagin patit els propòsits nobles un cop realitzats, aquest ideal ciutadà és una herència europea que cal preservar, reescriure, matisar, però no pas abandonar. Perquè si no creiem que amb l'obertura de la ment i amb disposicions pragmàtiques els forasters poden esdevenir part integrant de l'espai on viuen, ens podem tornar a trobar davant la paradoxa d'una assimilació impossible.

El model colonial significava engolir províncies, sotmetre-se-les, imposar totes les lleis i tots els entrebancs formals per minvar la capacitat de presa de decisions autònomes. I alhora prohibia que els vençuts tinguessin en cap circumstància el mateix estatus que les velles soques de la nació. Aquesta discriminació tant podia ser vàlida en les llunyanes colònies com als mateixos

carrers de les metròpolis. L'exclusió és una cadena metafòrica, assenyala Coetzee a partir del dur exemple del seu país, Sud-àfrica, i els arguments de la diferenciació es poden anar reproduint en els contextos més imprevisibles.¹²

«On havia vist això abans? Primer a Itàlia, i llavors a Alemanya!», així descriu Zweig la seva consternació davant d'un grup de nois que fan cua al port de Vigo mentre el seu vaixell s'hi atura per unes hores en la travessa cap a Amèrica la tardor de 1936: «I de nou em vaig preguntar qui els proporcionava els uniformes, qui els pagava, qui organitzava aquests joves sense voluntat, qui els utilitzava contra el poder actual, contra el parlament electe, contra els seus propis representants legals?» La marxa sobre Roma i els sabotatges constants contra la República de Weimar tenen punts en comú amb la desconfiança envers la jove República espanyola contra la qual es va revoltar no només Francisco Franco, sinó ben bé la meitat del país. Una constatació semblant la podem trobar en una carta de Hermann Hesse sobre els fets del 30 de gener de 1933 que van comportar la crema de llibres arreu d'Alemanya:

Fins al final de la Primera Guerra, dins de les famílies com la meua el reconeixement de l'autoritat pública (l'Estat, el kàiser, el canceller, els funcionaris) era indiscutible. Però l'autoritat va fracassar, fins i tot el kàiser va fugir i la gent va haver de presenciar una revolució burgesa, de manera que de sobte no teníem cap Reich ni cap monarquia, sinó només la república... La república va ser per a la meitat de la població insuportable, i li eren contraris sobretot els antics protectors del tron i de l'altar, entre els quals tenen un lloc especial els professors de les universitats.

[...] En lloc d'haver-se preocupat pel jove Estat, el van sabotejar i van posar totes les esperances en els «homes forts» com Hindenburg i altres, i llavors Hitler ja no era gaire lluny.¹³

«La guerra ha de ser la teva pàtria» (*Breviari*, 50) diu la carta d'un home que es preparava per anar a defensar la bandera a Flandes el 1627, citada per Joan Fuster en un article de *La Vanguardia*. O bé els diners, diu el nostre pensador. Sí, la unió d'interessos és un concepte ben important. Si encara puc rescatar per un moment les memòries de Zweig, destacaria entre les seves conclusions la perspiciàcia amb què Hitler va lligar uns interessos molt dispars: prometia, però no complia res. El seu poder es basava en una grandesa futura, en un somni, en una possible realització que no era mai posada en dubte perquè el somni mai arribava al punt d'assoliment, era tan, tan gran que no es podia acomplir mai. La indústria pesant creia que els nazis els protegirien del bolxevisme, la petita burgesia els somreia per la promesa d'abaixar els impostos i assegurar el progrés, els botiguers de tota la vida confiaven que frenarien els grans magatzems, els militars necessitaven els nazis amb una urgència extrema perquè la Gran Guerra de 1914 havia creat massa pacifistes empedreïts, els jueus confiaven cegament en l'Estat de dret i els socialdemòcrates feien la petita trampa de no impedir el seu ascens, pensant que els nazis de passada aplanarien el camí també al seu partit, eliminant els comunistes, els contrincants més directes. Així resumeix Zweig la partida d'escacs de la seva vida i també la de tot el continent: Zweig va veure com els joves desvagats i sense futur, primer a Itàlia, llavors a Alemanya, i finalment la

tardor de 1936 també a Espanya, vestien «uns uniformes de blanc lluent, amb armes i baionetes.»

El paral·lelisme entre l'Espanya dels anys trenta i la feble República de Weimar és la falta de confiança en l'estructura política, en la capacitat d'organitzar un país políticament amb grups d'interessos que interactuen i es respecten. Per als alemanys la seva fe en la cultura era més aviat un entrebanc, demostra Wolf Lepenies: «Més que el seu programa polític, era la visió del món dels nazis el que havia seduït els seus votants.» L'ètica de la violència trobava els seus fonaments en els procediments estètics fins arribar a desencadenar una «veneració apoteòsica» de la pròpia identitat amb el propòsit de «transformar el món en una òpera de Wagner». ¹⁴ No estem parlant pas, s'entén, de mirades autoreflexives, sinó de l'èpica més gloriosa, de la necessitat d'afirmació a través de clixés de grandesa. A Alemanya hi va haver Wagner i la mitologia medieval, a Espanya, les castes dels intocables: res de tot això no pot ser mai analitzat ni pot ser realment qüestionat, la impunitat és immensa, l'immobilisme desesperant.

El símbol del feix relligat amb una corda és més que una insígnia casual que ha adquirit el seu funest significat a causa d'aquells que l'han utilitzat. És tanmateix també un trop que parla per si sol, una imatge: relligar un feix significa unir tot allò que és dispers i no té cap punt de connexió. Crear una corda significa crear un lligam virtual, un lligam que literalment no existeix. Res no unia, diu Zweig la indústria pesant, els petits botiguers i els militars en l'Alemanya del seu temps i tanmateix tots apostaven pel mateix lideratge indiscutible. La corda conceptual que relligava aquest feix, era la fe en la grandesa.

SENSE ÈPICA?

En la darrera pel·lícula de Kiarostami, Juliette Binoche es deixava conduir pels paratges de la Toscana —en companyia d'un home completament desconegut. La pel·lícula provoca una estranya inquietud perquè mostra que allò que ja havies viscut, es podria repetir, com una còpia exacta. En *Copia certificada* una parella improvisada passa un dia al camp per imitar el seu propi passat i reviure només els moments dolços, un repte evidentment impossible. Però no deixa de ser veritat que el desig de poder reviure el que ja havia estat aquí, és molt seductor. Sota la mirada nostàlgica, el passat esdevé un indret plàcid i és ben significatiu l'esforç que han d'invertir els dos protagonistes per conservar la calma durant el seu dia perfecte, somriure mentre dura l'excursió i no tornar a caure en els mateixos neguits que ja havien arruïnat les seves vides en una versió anterior.

Espanya és un concepte, una identitat imaginada. Imaginada, bàsicament, per albergar la grandesa i construïda per permetre la identificació amb la victòria. Proporciona seguretat i confort i permet oblidar tota la misèria. És, doncs, un ideal difícil de superar. Espanya és un escut que garanteix la llibertat d'actuació. Si la causa és prou gran, i aquesta ho és, els petits pecats no tenen importància. Els mitjans per mantenir la corda d'aquest arc sempre ben tibant, no poden ser qüestionats. La tècnica de simulacre afecta a hores d'ara qüestions ben substancials. Estem sotmesos a una política de globus sonda, de constants alarmes, de confrontació diària i de titulars que ja no poden ocupar més espai a les portades del que ocupen. Però la incapacitat de parlar en termes clars —confiant que

les paraules són de fet innòcues— amenaça el crèdit. Si ens hem de precipitar cap a la incertesa, serà sobretot perquè ens fallarà la confiança en el pròxim pas. De tant deixar que tot sigui vàlid, de no valorar el context de les declaracions, de suspendre el valor de paraula en els termes de la possibilitat d'un impacte real —acabarem confonent la realitat i la ficció.

I això és que el que fa tanta por en l'Espanya actual perquè els seus seguidors porten «les banderes a totes les parts del cos» —expressió de la meva filla de dotze anys després d'un encontre esportiu a nivell de la Península. El llaç d'aquesta unió no és analitzable ja que no correspon a cap interès concret.¹⁵ Avui ja les evidències més quotidianes parlen en contra del miratge del benestar —la meitat de població jove a l'atur, etc., etc., etc. — i tanmateix el Relat persisteix, indestructible, a prova de tot. És a dir que Espanya, un país sencer, no es vol veure en el mirall, refusa el reflex i el substitueix tossudament per una ficció. Viure en una utopia és còmode, simplement cal anar xutant la pilota més i més endavant. Acceptar alguna veritat, admetre les situacions irresolubles, és frustrant. No voler viure dins la realitat lletja és també la fugida davant de tota responsabilitat. Algú ja decidirà per a nosaltres...

Però dels anys vint i trenta del segle XX, que van gestar els moviments feixistes d'Europa, tanmateix ens separa avui una diferència abismal. Llavors la violència es va esmunyir per damunt de totes les barreres de contenció i va impactar com una allau en una època que Zweig descriu irònicament com a època de les asseguradores. Els homes previsors procuraven deixar escrites les disposicions testamentàries fins la generació dels besnèts. En el confort de les seves cases,

gaudint de la velocitat dels seus cotxes nous, els alemanys es repetien: «Això no pot pas durar». Així es va perdre la vella Europa: a causa de la incredulitat, la incapacitat de reacció davant d'una força massa bruta —i també perquè en un context de crisi, aquell qui prometia l'ordre era escoltat. I així, l'ordre va esdevenir més important que la llibertat i la justícia i aquesta concessió va portar cap a silencis cada cop més profunds, i en aquesta passivitat aviat es va fer lloc aquella complicitat tan increïblement cega. La tècnica «cínica i genial» de Hitler consistia en petites incursions violentes d'una brutalitat mai vista, seguides de llargues pauses que deixaven que tot es calmés i es mig oblidés. Amb tants incidents aïllats costava veure que tots els actes formaven part d'un mateix tramat.

És relativament fàcil atrevir-se a pronosticar la fi d'un món podrit, abjecte, i proposar reformes urgents.¹⁶ Però la ideologia no té la forma d'un manifest que simplement es pot firmar o rebutjar. No n'hi ha prou de llegir la proclama d'un nou ordre davant d'una càmera de televisió de qualsevol cadena internacional, ni l'autonomia de cap país es pot aconseguir trobant la Declaració d'Independència a la americana en un buc vell.¹⁷ M'esgarrifó pensant que algú pugui trobar l'explicació del terrorisme en un joc d'infants dolguts per la poca atenció que havien rebut dels seus pares de petits i un cop crescuts juguen a atreure l'atenció dels mitjans de comunicació amb les seves accions. «Tot és molt relatiu», respon en una novel·la catalana de 2006 un activista quan li pregunten si ha mort mai algú. L'obra només pretén recollir l'atmosfera desenfadada i híbrida del Berlín actual,¹⁸ però sí, tot és molt relatiu. Tan relatiu que Europa s'enfonsa. El nazisme és potser mig oblidat, però la

memòria és tan curta que no recordem tampoc el cul-de-sac en el qual s'havia atrapat el moviment de la RAF i la seva lluita contra el sistema. Tampoc recordem la Itàlia d'Aldo Moro ni res que pogués tenir a veure amb el radicalisme extrem d'esquerres. El llibre *Indigneu-vos* de Stéphane Hessel (2011) és fàcil de llegir i fàcil d'assumir, però no és pas fàcil recordar que la indignació es pot transformar en un remolí de ràbia incontrolable.

A Europa tenim «un sòlid mercat comú on circulen Ilíades, Divines Comèdies, Bachs i Pieros della Francesca, sense pagar duanes» (*Breviari*, 28), però l'autor més traduït segons l'*Index Translationum* de la UNESCO és Walt Disney. La dada que es pot extreure d'aquest immens catàleg és absurda perquè no es tracta d'un autor, sinó del nom d'una corporació omnipresent. Però aquesta informació tanmateix confirma que el subjecte ha esdevingut un mer objecte en una colossal maquinària. La vida ha quedat reduïda a allò que es pot tocar: visible, crua, pudenta com els mitjons d'uns joves britànics que s'han descalçat al tren de Barcelona a València.¹⁹

La literatura catalana actual no és gaire grandiosa. Els protagonistes es precipiten del tren a l'oficina, de l'oficina al bar, al restaurant, al concert i l'endemà tornen a començar les feines rutinàries: «...o sigui que ja torna a ser dimarts... i... no m'ho podia creure, no em podia creure que ja hagués passat una altra setmana. És com allò del dia de la marmota, és dimarts i ja torna a ser dimarts i ja torna a ser dimarts...»²⁰ Arreu altres persones, arreu la xarxa de relacions de la qual no es pot escapar. On és el recer? On aquell lloc, com diria Ausiàs March, «on ma pensa repose»? La figura del poeta encara té lloc en aquesta societat?

Sí, els poetes encara circulen pel país. Qui vulgui fer el paper d'un gran poeta s'han de deixar caure en «algun dels tuguris del Raval farcit de poetes que l'afalaguen i poetesses segregant lubricant vaginal, personal que se'l mira com si fóra un déu a la terra quan ix a l'escenari i recita els seus poemes de sexe i amor viciats.»²¹ És aquesta la realitat de la nostra literatura?

De l'èpica dels antics ens ha quedat només un record vague que els poetes tenen dret a pedestals i que una declaració feta en clau literària mai no la pot discutir ningú perquè ja se sap que la poesia és el vol de la llibertat més absoluta. Però tal com ja havia demostrat Heinrich von Kleist en el seu assaig sobre el teatre de putxinel·lis, qui vulgui aconseguir glòria copiant el gest d'una estàtua antiga, cau en el ridícul més espantós. L'art no aguanta la impostura, exigeix l'autenticitat dels sentiments, el compromís ferm amb els punts de vista exposats, indagacions doloroses sobre els propis prejudicis i les mancances. La bellesa, com bé deia Kleist, no té cap recepta que pugui ser copiada i reproduïda mecànicament. Així que tots aquests premis i homenatges, totes aquestes corones de llorer, no ens poden pas assegurar cap excel·lència.

És massa fàcil veure «en qualsevol manifestació artística, per petita que fos, l'única font d'eternitat de què disposem».²² On és la recepta per produir una obra d'art intemporal que assegni a l'autor la presència eterna en el llegat i una memòria inesborrable? A *L'Ombra de l'eunuc* (1996), Jaume Cabré ironitzava amb un protagonista autobiogràfic sobre la inutilitat de les lectures i l'acumulació del saber. El seu eunuc, aquesta figura erma, incapaç de procrear, de creure en res amb fermesa ni d'inscriure's amb cap obra en la història, és un signe

d'impotència? Potser tots els esforços seran en va? Potser ens hem equivocat deixant de creure en els grans ideals? Potser mai hauríem hagut d'abandonar el culte a les personalitats genials i demoníques que ens han donat òperes de Wagner, el Faust, que ens han permès entrar al cor de les tenebres i matar els metafòrics Moby Dicks?²³

En aquest entorn, també la política sembla no ser altra cosa que la cursa per assolir privilegis materials i la impunitat moral. Entre les relativament escasses obres catalanes amb protagonistes que ostenten un alt càrrec, hi podem trobar tanmateix un conseller que viu llargs mesos d'agonia i s'acomia de la vida amb un full escrit a màquina en què la llengua es descompon en un codi indesxifrabl de tecles tocades per atzar. Això vol dir que la seva vida no ha tingut cap sentit? O potser l'objectiu de la seva existència el reflecteix l'última frase que encara es pot llegir sencera: «Follar d'una puta vegada. Fo-llar, fo-llar, fo-llar. Quina merda tot!»²⁴

La cultura a Catalunya ha comès un error de càlcul perquè al final es dona el màxim suport a una mediocritat que no arrisca, a les fórmules comprovades. Les literatures petites—deia en el seu xocant estudi *Les literatures d'exigüitat* François Paré—²⁵ tendeixen a consagrar els seus autors amb rituals d'autoafirmació. Els premis i els reconeixements abunden. La crítica literària, en canvi, és escassa, molesta i vista com una agressió des de fora que amenaça la pervivència del grup. Tot estudiós és, doncs, un simple paràsit ja que aquells que llegeixen les obres dels altres només poden ser escriptors frustrats que amaguen la seva pròpia incapacitat sota l'erudició. Els suplementes dels diaris són un espai de revenja, diu Paré, i l'oportunitat on les capelletes mesuren les

seves forces i consoliden el cercle d'influència. Cal establir les jerarquies com si això d'escriure fos una estranya carrera de fons on algú pot quedar primer, un altre segon, fins que l'últim poeta passi per la meta.²⁶

La lluita per la influència pública gira, doncs, al voltant dels esforços d'usurpar la posició d'un artista intocable. I aquí ens tornem a trobar amb la qüestió del crèdit, que és la gran pregunta del moment actual. En qui creure? Qui dóna l'aval? Dins de l'àmbit artístic, el mecanisme de recepció s'ha capgirat completament. Abans de fer cap judici, el públic vol una avaluació externa, una mena de certificat emès per les més altes instàncies que l'alliberi d'haver de sospesar una obra. Com els col·leccionistes de pintura, que confien cegament en una casa de subhastes perquè fixi el preu i faci la tria, el comprador només es preocupa de pagar i exigeix invertir en valors segurs. Però això, és possible? Donem per suposat què és profitós i què no, què entreté i què no. Els motlles són reutilitzats i explotats fins a l'extrem. Atrapats en aquest miratge, encara podem pensar? Trencar el sostre de les inèrcies és molt més difícil que abans.

Allò que ha fet d'una obra una obra d'art és la lenta sedimentació de lectures, de mirades, d'emoció viscuda. Sense rebre o esperar res a canvi. No és una transacció, no és un pacte, et dono això per allò altre. A les comèdies televisives, els diàlegs dels actors incorporen també la gravació del riure d'un públic invisible. Mirant la televisió no et pots equivocar, ningú no s'adonarà si no has entès un acudit, la falta d'atenció quedarà tapada per un torrent de riure que es desencadena en el moment més oportú. La literatura actual sovint sembla pensada, com una *sit com*, per alliberar-nos de la necessitat de pensar.

Empar Moliner fotografia aquesta situació de simulacre general en la seva última novel·la *La col·laboradora* (2012).²⁷ Igual com és normal que algú et passegi el gos, et faci el cafè, el dinar, la bugada, ara ja és habitual esperar que algú t'escrigui la teva biografia si ets una personalitat prou important. Us imagineu que a les biografies de les celebritats que va escriure Stefan Zweig no hi figurés el nom de l'autor? Que donéssim la seva mà, la seva intervenció en la manera de relatar una vida per prescindible?²⁸ Avui, però, fer d'impostor ha deixat de ser una tara moral, la necessitat d'imposar-se a qual-sevol preu és generalment acceptada. Però dins d'aquesta comèdia ens hem oblidat de la qüestió bàsica, terriblement important: qui és l'autor? La indústria editorial usurpa sistemàticament el crèdit que la literatura havia adquirit. Tota desviació de camins assentats provoca suspicàcia, res de desconegut pot entrar a les llibreries fins que no hagi estat assajat amb èxit. S'imposa l'aposta programàtica a perpetuar els clixés.

I en alguns casos, el clixé es converteix en una xenofòbia gens dissimulada, visceral, com la que podem trobar en els primers paràgrafs de la novel·la negra universitària, proposada per Pau Vidal:

Dit així, més aviat semblava que em pengés la llufa de pastor sard, que diuen que a força de passar dies i dies perduts per la muntanya acabem copulant amb tot el remat. (Nota mental: copulant? És apropiat parlar de còpula en cas de zoofília? No seria millor fornicant? «El pastor fornicava amb les ovelles»? No, fornicar tampoc. Doncs com se'n diu? Fer un coit encara pitjor. Penetrant? Violant?)²⁹

En la mateixa novel·la ens trobem amb els belgues que tenen «morts enterrats pels jar-

dins» i amb «un camioner suat que fa quatre dies que no es dutxa i de cop et trobes revivint aquella visita a la medina de Marràqueix.»³⁰ Els pobles són aquí tenyits amb unes característiques nacionals ben llardoses. Suposo que no cal entretenir-se a pensar gaire on ens porten aquestes categoritzacions. Però la llufa del pastor sard va encara una mica més enllà. Abans de buscar el mot apropiat per descriure la infàmia, el protagonista —que en aquesta ficció és traductor de professió—, s'hauria hagut de preguntar si la llegenda negra dels sards és certa? En què es distingeixen els paisatges esquerps d'aquesta illa de la solitud de la transhumància als Pirineus, de les pastures sota els amples horitzons de Castella, de tot el Peloponès, del nord d'Àfrica i del sud d'Itàlia on pasturen les ovelles? En no-res, excepte que els sards s'han guanyat la seva llufa per no sotmetre's del tot a la unificació italiana?

Fuster ens diu que les traduccions són «una contínua i sinistra calamitat» (*Breviari*, 57) i és cert que la traducció, com bé demostra aquest exemple, es pot convertir en un mecanisme de transmissió de prejudicis. Tot «traduint», tot volent anostrar el mot sense valorar el context, el mitjancer fàcilment queda atrapat en les xarxes ideològiques de l'idioma original. A través de les traduccions, de tots aquests llibres amb «gran atractiu momentani», s'escola el pensament unificador, que exclou els febles i glorifica els forts. La influència de les superpotències es perpetua a través del mercat del llibre en la imposició d'uns autors, de les grans llengües (per no dir directament de l'anglès), de la temàtica que abraça sempre només els conflictes d'actualitat vistos des de la metròpoli, del clar predomini de la novel·la com aquell gènere que ja va ser concebut per coagular la societat.³¹

Però al mateix temps, cap llengua sobriuria en un hivernacle. I precisament les traduccions són el punt de contacte amb l'alteritat. La seva vivacitat mostra que la cultura és encara capaç de ser al món, capaç de comunicació, de mantenir el pas. La llengua es va nodrint amb els estímuls de fora i construeix una tradició literària integrada en la literatura universal. Sense aquesta cadena de transmissions, la llengua indígena esdevindria «un objecte folklòric». Però tanmateix «el lector d'avui s'alimenta bàsicament de traduccions» (*Breviari*, 55) i això bé és un problema perquè les traduccions no deixen de ser un miratge perquè reflecteixen unes condicions que no podem reproduir i ens bressolen agradablement en aquella fe que tot és possible. Sobretot aquells llibres que representen el gruix de les lectures, és clar, perquè la literatura més «exigent» arriba cada cop menys sovint al mercat del llibre internacional.

No deixa de ser imprescindible poder disposar de veus literàries directes, doncs, per afrontar les qüestions del moment. Sota el títol «Talla d'homes» Fuster apuntava l'octubre de 1962 a *Examen de consciència* un comentari sobre «la xamba còsmica» (*Breviari*, 101) que havia obsequiat el poble català amb la figura solitària de mossèn Cinto i com el seu impuls va donar pas a la presència «providencial» d'altres protagonistes de la construcció nacional, Fabra, Carner, afegim-hi Espriu i, evidentment la lluita del mateix Fuster... No van sorgir pas per atzar, sinó perquè «una gran necessitat social els reclamava». No cal dir que aquesta eferescència s'ha acabat. El que està passant ara «és: que hem deixat de ser un poble renaixent», diu Fuster el 1962, «i així ens va la cosa» (*Breviari*, 102). La

Poesia ha renunciat, en gran part, a lluitar per «superar la indiferència col·lectiva». I el poble ha oblidat una mica que necessita la literatura per definir i fonamentar la seva «voluntat de ser» (*Breviari*, 99).

A les lletres catalanes s'ha esmunyit sobretot el malestar. Hi ha el desencís, la lletjor, l'olor de la derrota. Jordi Coca, per exemple, acaba de construir una figura convincent del perdedor amb *En caure la tarda* (2012). L'autor deixa el seu protagonista suspès en un no-res, amb les misèries i les xacres de la vellesa. El drama es precipita perquè s'ha acabat creure en el progrés, les dècades de prosperitat es revelen un simple miratge.

Però el desencís encara és més profund si mirem les obres dels autors més joves. Igual com l'intrús sud-americà de Pau Vidal, que acaba brutalment assassinat, el «pulcre, intel·ligentíssim, vistós i superb Antoni, el catedràtic més jove de la facultat, eminència reconeguda, vedet de tots els congressos lingüístics del domini»³² també acaba ben malament... D'on aquesta ràbia? No hi ha cap camí obert, els llocs de treball es reparteixen en concursos trucats amb els resultats coneguts per endavant, com si visquéssim en un país de fireta. La ràbia ho contamina tot, fins la capacitat d'un raciocini serè.

I en aquest terreny esmunyedís és encara molt més important saber dir no, saber refusar la identificació amb els arguments d'exclusió, vinguin d'on vinguin, i especialment si neixen dins de la pròpia comunitat.³³ La llengua serà allò que el poble n'haurà fet, escrivia el gener de 1962 Joan Fuster (*Breviari*, 59). La missió de la literatura no pot ser altra que anar obrint l'esclatxa en la consciència per desintegrar els prejudicis i voler «insuflar» (*Breviari*, 59)

a la pròpia cultura les ambicions dels antics, i de les altres cultures veïnes, de transportar-hi, doncs, el desig d'un món millor. Les contradiccions del món postmodern ens obliguen a repensar sempre de nou el perill de l'obsessió amb la puresa. El fenomen de la nació es pot atacar des de molts angles conceptuals, però el pensament en clau nacional ha de tenir sempre present que la diferenciació envers els altres pobles es converteix en una tria de «bons» i «dolents» dins la pròpia nació. El mecanisme és el mateix, i els efectes, per descomptat, igual de *fascinants*.³⁴

La diferència abismal entre aquells anys tumultuosos en què vivia Stefan Zweig i el nostre avui és que nosaltres vivim envoltats d'una violència virtual –el simulacre de lluita, de presa de decisions, de revolucions, de carrers plens d'objectors, de barricades i de protestes – que només perduren fins que l'estatus quo no sigui amenaçat. Com si els crits portessin integrada una molla oculta, que ho torna tot al seu lloc després d'haver-se esgargamellat una bona estona. Per què les revoltes no provoquen cap canvi? El més frustrant en aquesta Europa nostra és que sembla submergida sota l'aigua i que cap veu pot emergir a la superfície perquè l'aire s'ha fet espès com el mar.

La *capoeira* es repeteix a Davos any rere any, però totes aquestes cimeres i els grans esdeveniments són només imatges gravades que arriben per la pantalla. Convé recordar que Wikileaks va descobrir ben pocs secrets que realment impactessin l'opinió global. Ni tan sols va assolir aquest objectiu la filtració d'una gravació –que va ser el nucli d'un documental televisiu prou difós– d'un helicòpter militar americà a Irak. La tripulació confonia les persones i cotxes als car-

ters amb les fites d'un videojoc. Des de l'helicòpter, la sang no es veu, a la cabina no hi arriba cap remor, així que no passa res.

La realitat no és un joc. La vella màxima de Goebbels que una mentida repetida mil vegades es torna veritat ha patit una substancial transformació. No és que ens creiem les mentides, amb un entrenament de gairebé un segle d'haver estat exposats als mitjans de comunicació de masses, l'audiència té capacitat de reacció davant les proclames falses. Però hi ha l'altre perill, immens, de no acceptar les veritats.

El perill al qual estem exposats, deia ja el 1978 Jean Baudrillard, que viurem en un món on el mapa precedeix el territori. Es tracta d'una directa suplantació de la realitat. La realitat mai més no es podrà produir, vaticinava el filòsof, perquè serà substituïda per la hiperrealitat. Disneylàndia és el model d'un microcosmos que proporciona el plaer espiritual de poder formar part d'una Amèrica en miniatura i retrobar-hi tot el que puguis desitjar, fins i tot totes les contradiccions quotidianes. Però els models idealitzats en miniatura poden ser reproduïts també a escala natural. Pensem només en tots aquests aeroports i trens d'alta velocitat, i les promocions immobiliàries de milers d'habitatges enmig del no-res, que s'han construït en la darrera dècada arreu d'Espanya: tot sovint buits, abandonats sense més, testimonien la força de la hiperrealitat, de construir el territori a partir d'un mapa. Primer va ser el concepte i després la realització. El simulacre inevitablement produeix la imatge congelada, esterilitzada, fossilitzada d'allò que hauríem volgut ser. Sí, ens trobem enmig d'una lògica de simulació que no té res a veure amb la lògica dels fets. L'anticipació ha creat

un curtcircuit perquè els fets i el model es confonen i esdevenen tan indestriables que allò que vols ser pesa més que allò que ets. «La torsió subtil, malèfica, inacabable del sentit» ha transformat la política en un espai «imantat, circular, reversible» de dreta a l'esquerra. Com el mirall còncau d'una fira d'atraccions, les distàncies ja no són mesurables i es confonen.³⁵

Algú recorda encara els grossos fils de *chapapote* que mostrava la càmera al re-refs de les notícies a la televisió mentre el ministre Àlvarez Cascos assegurava que s'havien segellat amb èxit totes les esquerdes del petrolier enfonsat? Era el novembre de 2002 i la marea negra del Prestige va arribar a les costes gallegues; Atocha va patir un atemptat; els responsables de la campanya de Zapatero van inventar l'eslògan simple i efectiu «No a la guerra» i amb el soroll de les repicades d'olles d'una població ja aleshores indignada el cicle va canviar. Però no per gaire temps ni el canvi va ser realment cap canvi.

I així, la realitat immediata encara és titllada de ficció, mentre continua escampant-se la fe cega en el Relat. Cap conflicte pot ser realment entès, tot tendeix a figures arquetípiques i explicacions d'antagonismes eterns. Tant se val, no importa, tot és vàlid. El traductor automàtic que es va fer servir per canviar els noms catalans de tots els carrers i pobles en Google Maps, a què ens acosta?

Catalunya està en aquests moments en un punt decisiu, sembla que finalment s'atreveix a allunyar-se de les premonicions i sentiments «difusos i constants» dels «nacionistes». I en un moment com aquest cal tenir present que els somnis també comp-ten, perquè tenen la curiosa característica

que sovint es realitzen. Si somiem, somiem amb atenció, amb totes les precaucions necessàries perquè sigui un somni en el qual puguem viure: un projecte que engresca i suma i que és, alhora capaç d'una autoreflexió com la que podem aprendre dels vells mestres d'art.

Allò més important que ens lleguen els tresors amuntegats als museus i les biblioteques no és pas la grandesa de saber-se millors que tots els altres pobles dels voltants: «Les discussions sobre si, com a poble, som més *guapos* o més llestos que el nostre veí, ja fa molt de temps que deixaren d'interessar-me» (*Breviari*, 97), apuntava Fuster a l'inici dels anys seixanta, però la seva veu encara no ha penetrat gaire en la consciència dels gestors culturals. Hem aconseguit forjar-nos una «pàtria que no necessita banderes»? (94). L'epopeia nacional, aquest instrument prodigiós, en el cas de Catalunya ha produït efectivament el miratge que encara ara margina bona part de la pròpia tradició cultural. Gràcies a «aquell Pirineu aglutinador» de Maragall, el país va perdre el seu sud –i també la voluntat, o la necessitat, d'encarar-se als problemes reals. «Les múltiples edicions de mossèn Cinto» i «els immensos paquets de literatura sobre l'Empordà» (134-135) han adaptat l'autoretrat a una imatge força idealitzada, d'acord amb l'esperit dels romàntics alemanys que en el llunyà segle XIX buscaven a les muntanyes i en la naturalesa un camí per recobrar l'autenticitat perduda. Als alemanys, aquest camí se'ls va tòrcer. Però més enllà de les àmplies implicacions del mite muntanyenc a tot Europa, a causa d'aquest somni de paratges verds, Catalunya va perdre la necessitat d'observar la seva pròpia realitat. No és estrany que avui els autors

més interessants del moment dediquen una energia considerable a reconstruir els llaços, a dibuixar primer la realitat tal com és, abans que definir el concepte de com hauria de ser el país.³⁶

«Crec que ja he comentat alguna vegada que em vaig fer humorista per causa de la meua poca fe en l'experiència humana», va apuntar Gabriel Galmés l'abril de 1999 en la seva tribuna de *7Semanari*, tan semblant a la capacitat de Fuster de fer-se sentir tot i la manca d'infraestructura. Els seus articles, recollits per David Castillo el 2011, podrien ser considerats una digna continuació del treball d'anàlisi menat per Fuster. Aquest llibre és un dels escassos documents analítics que penetra en la disbauxa dels anys del màxim engegament amb l'èpica del progrés i diner fàcil a Mallorca.

La temptació de construir la base d'una nació cohesionada a partir de la grandesa és «ridícula i temible a la vegada», deia Fuster i estaria bé que no ho oblidéssim mai (92). L'art desenvolupa la capacitat de pensar les pròpies condicions des d'una distància avaluadora. I és això el que necessitem tenir present, «la història és irreversible» (89), de manera que no guanyem res si utilitzem les lletres i la cultura per construir la nostra pròpia «fauna gloriosa» (90). Si la paraula perd el seu suport en la realitat, tot, realment tot serà perdut. Com, si no és amb l'humanisme, ens podem protegir davant l'estupidesa i «la confortable facilitat de moviments que proporcionen la ignorància i la desmemòria»?³⁷ □

1. Drago Jančar, descripció de l'església de Sant Lluís a Maribor, en la novel·la *Aurora boreal* (1984).
2. Martí de Riquer, *L'arnès del cavaller*, Barcelona, La Magrana, 2011.
3. He pres com a punt de partida d'aquest article els textos de Fuster reunits en el volum *Breviari cívic* (1996) a cura de Josep Iborra, publicat dins la col·lecció Les Millors Obres de la Literatura Catalana d'Edicions 62.
4. J. M. Coetzee, «El pensamiento del apartheid», dins *Contra la censura. Ensayos sobre la pasión por silenciar*, traducció de Ricard Martínez i Muntada, Barcelona, Debate, 2007, pp. 198-221.
5. Manel Ollé, *La Xina que arriba: perspectives del segle XXI*, Vic, Eumo, 2009.
6. Bogdan Bogdanović, «Les memòries enfrontades», *L'Espill* 37 (primavera 2011), pp. 46-52.
7. El paral·lelisme amb el breu conte «Caçador Grachus» de Franz Kafka és molt eloqüent i confirma que la figura d'un home que no pot ni morir ni viure és una imatge que descriu l'angoixa d'una comunitat amenaçada i en perill constant d'assimilació. He desenvolupat aquesta tesi en l'assaig sobre Joan Maragall, «L'escut brillant de l'èpica: Faust de Goethe i El comte Arnau de Maragall», Barcelona, ILC (en premsa).
8. Immanuel Wallerstein, *L'universalisme europeu. La retòrica del poder*, traducció de Maite Insa, València, PUV, 2008.
9. Stefan Zweig és traduït per primera vegada al català el 1927 amb el volum que inclou les novel·les breus *Amok* i *Vint-i-quatre hores de la vida d'una dona*, en una onada de traduccions de la literatura alemanya més actual d'aleshores que incloïa també obres de Schnitzler o bé el gran èxit de vendes *Res de nou a l'oest* de Remarque, traduït per Joan Alavedra el 1931. Després d'una eloqüent pausa de seixanta anys (en què se'n tradueixen al castellà alguns títols per l'editorial Juventud de Barcelona, als anys 50 i 60), el 1987 es retradueix *Amok* a Llar del Llibre i el mateix any apareix també *Novel·la d'escacs*, la primera de la llarga sèrie de traduccions de Zweig a la casa editorial El Alcantilado /Quaderns Crema. Al català s'han traduït en aquestes dues dècades, vuit novel·les i cinc biografies de personatges històrics, a més del diari *El món d'ahir*, de manera que Zweig és un dels autors més traduïts de l'alemany. Això contrasta amb el fet que Zweig en alemany és un autor pràcticament oblidat.
10. Gràcies a la invitació de l'Espai Betúlia de Badalona he pogut preparar la conferència «Stefan Zweig:

- una llarga partida d'escacs» (març de 2012) que és la base d'aquesta reflexió sobre l'autor austríac.
11. Claudio Magris, *El mito habsbúrgico en la literatura austriaca moderna* (1963), traducció de Guillermo Fernández, Mèxic, Universidad Nacional Autónoma de México, 1998, pp. 420-430.
 12. J. M. Coetzee, «El pensamiento del apartheid», dins *Contra la censura*, p. 221. La seva anàlisi de la gestació de la segregació racial fa visible la necessitat d'una atenció constant a les idees que «floten a l'aire» per poder anar comprnent el racisme i el seu funcionament. És impossible «eradicar-lo», diu, perquè el racisme no té cap arrel última, sinó que les metàfores de l'exclusió s'escolen en altres metàfores, i es tornen a transformar contínuament, de manera que no és possible arribar a cap mena d'origen primer. Amb un sentit comú admirable, Coetzee avisa que no hi ha cap solució definitiva, sinó que només es poden evitar les polítiques de discriminació si som atents a la seva aparició i reaccionem al moment quan els prejudicis comencen a prendre i a construir cadenes de significats enllaçats.
 13. Carta de Hermann Hesse del 24 de gener de 1951, citada per Kantorowicz, Alfred, *Politik und Literatur im Exil*, Munic, DTV, 1983, p. 264.
 14. Wolf Lepenies, *La seducción de la cultura en la historia alemana*, traducció de Jaime Blasco, Madrid, Akal, 2008, p. 49.
 15. En aquest sentit fa estremir l'article de Jordi Muñoz «Com hem arribat fins ací? Les bases de l'hegemonia electoral de la dreta valenciana» a *L'Espill* 39 (hivern 2011), pp. 37-49. La seva anàlisi dels votants de Partit Popular a València demostra que «el PP obté una part molt important del seu vot —la part que li dóna el predomini electoral que ostenta— de sectors que no hi estan identificats, ni per ideologia, ni per partidisme» (p. 41).
 16. La majoria dels comentaris sobre la literatura catalana en aquest text parteixen de les ressenyes que he anat fent des de 2007 en diferents mitjans (en el suplement literari dels diaris *El País* i *Ara*, i en les revistes *L'Avenç* i *Caràcters*, entre d'altres). De tota manera, els exemples són escollits per il·lustrar les tesis d'aquest article i no tenen cap intenció de dibuixar una panoràmica sistemàtica perquè he deixat de banda molts llibres representatius.
 17. Jordi Cabré, *Virus de la tristesa*, Barcelona, Proa, 2006.
 18. Àngel Burgas, *La fi d'Europa*, Barcelona, La Magrana, 2006.
 19. Xavier Aliaga, *Vides desafinades*, Barcelona, Edicions 62, 2011, p. 16.
 20. Imma Monsó, *La dona veloç*, Barcelona, Planeta, 2012, p. 101.
 21. Aliaga, p. 29.
 22. Monsó, p. 349.
 23. Tal com deia Víctor Martínez-Gil en una ressenya de *Senyoria* de Jaume Cabré el 1992: «Malgrat la rebuda entusiàstica d'una crítica sotmesa a les necessitats culturals-propagandístiques del país», els estudiosos haurien de començar a fer el seu paper també davant d'aquest enorme corpus de llibres que es publiquen en català actualment i «dir si n'hi ha cap que realment valgui la pena». *Els Marges* 45 (gener 1992), pp. 121-122.
 24. Joan Garí, *La balena blanca*, Barcelona, Edicions 62, 2007.
 25. François Paré, *Exiguïty: Reflections on the Margins of Literature*, Waterloo (Canadà), Wilfrid Laurier UP, 1997.
 26. Ingeborg Bachmann, *Lliçons de Frankfurt. Problemes de literatura contemporània*, traducció d'Anna Soler-Horta, Palma, Lleonard Muntaner, 2010. Bachmann anomena la literatura irònicament «els lingots d'or de l'esperit humà» i afegeix que no és possible enterrar les obres literàries en cap panteó i fer-les així «inofensives» perquè la literatura existeix «en la intenció ferma de produir un efecte en cada present, en aquest o en el que vingui després.» (p. 80)
 27. Empar Moliner, *La col·laboradora*, Barcelona, Columna, 2012.
 28. Ingeborg Bachmann en la seva lliçó sobre «El jo de l'escriptor» explica l'anècdota d'un nen que no vol reconèixer que havia fet una malifeta. «Digues: he estat jo!», li insisteix la mare, fins que el nen literalment explota repetint «He estat jo, jo, jooo!» Aquest «plaer insensat, al caire de la bogeria» d'haver d'assumir la responsabilitat pels propis actes i poder sentir el batec del jo ens és sistemàticament estafat en la cultura del simulacre. — Bachmann, p. 44.
 29. Pau Vidal, *Fronts oberts*, Barcelona, Empúries, 2012, p. 9.
 30. Pau Vidal, pp. 8 i 27.
 31. Sobre aquesta relació entre la novel·la i la construcció nacional han escrit amb gran perspicàcia Benedict Anderson i Franco Moretti: Anderson, Benedict. *Comunitats imaginades. Reflexió sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*, traducció de Maria Àngels Giménez, València, Afers-PUV, 2005. Franco Moretti, *Modern Epic. The World System from*

- Goethe to García Márquez*, Londres, Verso, 1996; *Atlas of the European Novel 1800-1900*, Londres, Verso, 1999; *The Way of the World. The Bildungsroman in European Culture*, Londres, Verso, 2000.
32. Aliaga, p. 236.
33. Apunto, en una «simple» nota a peu de pàgina, el volum imprescindible per a comprendre l'abast d'aquesta qüestió i la penetració de pensament exloent i dogmàtic a les lletres catalanes: Arnau Pons (coord.), *Escriure després. Formes de racisme refinat, banalització erudita d'Auschwitz*, Palma, Lleonard Muntaner, 2012.
34. Foucault escriu: «Com més nombroses seran les morts entre nosaltres, més pura serà la raça a la qual pertanyem.» *Hay que defender la sociedad*, Madrid, Akal, 2003, pp. 218-219.
35. Jean Baudrillard, *Cultura y simulacro*, Barcelona, Kairós, 1978, p. 40.
36. Algunes obres —a part de les esmentades en aquest article— per a comprendre com la literatura efectivament dibuixa una cartografia del país i ajuda a construir aquella «comunitat imaginada» de la que parlava Benedict Anderson podrien ser: Toni Sala, *Pere Martín* (1998); Jordi Puntí, *Animals tristos* (2002); Toni Sala, *Rodalies* (2004); Lluís-Anton Baulenas, *Àrea de servei* (2007); Francesc Serés, *La matèria primera* (2007); Vicenç Pagès Jordà, *Els jugadors de whist* (2009); David Castillo, *La mar de la tranquil·litat* (2010); Ramon Erra, *Escolta, Volòdia!* (2010); Ponç Puigdevall, *Un dia tranquil* (2010); Jordi Puntí, *Maletes perdudes* (2010); Toni Sala, *Marina* (2010); Julià Guillamon, *La Moràvia* (2011); Jordi Puntí, *Els castellans* (2011) o Francesc Serés, *Mossegar la poma* (2012).
37. Gabriel Galmés, *Vull una estàtua eqüestre. Cròniques de 1990-2001*, Barcelona, Quaderns Crema, 2011.

Joan Fuster: camp literari català i camp intel·lectual europeu

Antoni Martí Monterde

Un dels *Judicis finals* més divertits i controvertits de Joan Fuster és aquell en què realitza un «càlcul estadístic, bastant perfecte» de la temàtica de la literatura catalana d'ençà la Renaixença; el resultat era:

- a) el 60 per 100 és una glossa més o menys acadèmica d'aquells versos de Verdaguer que diuen:

Tot sia per vós,
Jesuset dolcíssim;
tot sia per vós,
Jesús Amorós.

- b) un 30 per 100 tracta de l'Empordà; i
c) el 10 per cent restant s'ocupa dels temes habituals en qualsevol literatura civilitzada.¹

Redactat en la dècada dels cinquanta, veritablement aquest aforisme té molt de provocació que ni el més obsessiu tema-

tòleg intentaria contrastar feiaentment. I, tanmateix, té l'encert, en la seva proverbial insolència, d'aconsejar un debat on no n'hi havia, o hi havia un debat només parcial.

Alguns anys més tard –en data emblemàtica: 1962– apareixia un comentari a aquest aforisme fusterià en uns termes ben curiosos:

Aquesta nota, que és fascinant per la quantitat de bon sentit que conté, podria potser arribar a l'exactitud posant-la d'acord amb les últimes notícies. El 60 per 100 de l'apartat a) s'ha de posar a 65; el 30 per cent del b) s'ha de posar a 20; el 10 del c) s'ha de posar a 15.²

L'autor de tal esmena és Josep Pla, en l'*Homenot* que va dedicar a Fuster –un retrat la història del qual conté unes quantes pàgines que caldria recuperar i estudiar amb deteniment. Deixant de banda la malícia del primer apartat, en què Pla fins i tot supera Fuster, cal subratllar com l'empordanès es rebaixa la quota que li pertocaria a ell mateix –sota la màscara de la geografia– a compte, a parts iguals, de la superació en sornegueria de la glossa verdagueriana, i a l'increment del darrer apartat, és a dir, dels temes habituals en qualsevol literatura civilitzada.

No resulta cap despropòsit pensar que aquest increment és la manera com Pla

Antoni Martí Monterde (Torís, Ribera Alta, 1968) és professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona. És autor d'obres com ara *J. V. Foix o la solitud de l'escriptura* (Edicions 62, 1998), *L'erosió* (Edicions 62, 2001) i *Poètica del Cafè. Un espacio de la modernidad literaria europea* (Anagrama, 2007), a més d'estudis sobre X. de Maistre, R. Gómez de la Serna, E. d'Ors, W. Benjamin, V. Klemperer, J. Fuster o C. Magris. Recentment ha publicat *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada* (PUV, 2011).

registra, amb la fórmula «últimes notícies», la irrupció del mateix Fuster en la literatura catalana durant la dècada precedent —«versos a part»— que l'«Homenot» ressegueix des de *El descrèdit de la realitat*, amb l'ajut del mateix Fuster, és cert, però també amb la lectura directa, especialment dels textos més afins, com ara el reescrit: els estudis d'història cultural, la crítica literària i l'assaig dietarístic i aforístic; i fins i tot d'altres aparentment més distants —un dels més elogiats per Pla és el pròleg de Fuster a l'*Antologia poètica* d'Ausiàs Marc, commemorativa del cinquè centenari del poeta. A més a més, Pla fa al·lusió als llibres que aleshores es trobaven en premsa: *El País Valencià, Poetes, moriscos i capellans*, el llibre sobre *Joan Serrallonga* (treball en col·laboració amb Joan Regla i punt de partida del volum *El bandolerisme català*), el pròleg a la poesia completa de Joan Salvat Papasseit, la traducció de *La pesta* d'Albert Camus i —en tràmit de censura— *Nosaltres, els valencians*. Un cop apareguts, aquests títols mereixeran una nota al peu de pàgina afegida a darrera hora: «En el moment de l'aparició d'aquest llibre, Fuster ha publicat alguns dels llibres esmentats en aquest paràgraf —llibres d'una importància excepcional, decisiva».³ Potser es podria pensar en la necessitat de refer l'aforisme fusterià amb una nova distribució geoliterària, que restès part a l'Empordà en benefici de València, però no calia. En tot cas, la possible modificació hauria comportat un increment a favor de l'apartat c); fins i tot si es pensa en *Nosaltres, els valencians* —la qual cosa potser a algú no li semblarà òbvia. Mostrar, subratllar aquesta obvietat és un dels objectius d'aquest escrit.

D'entrada, cal assenyalar que l'obra de Josep Pla, fins i tot quan parla de l'Empordà, pot ser perfectament assimilada a aquest

darrer apartat: la distinció que realitza Fuster té més d'admirativa que de descriptiva, i no és possible dubtar de la consideració fusteriana envers el conjunt de l'obra de Pla, que aquest mateix va saber caracteritzar com una adhesió incompleta, reprenent una fórmula orsiana —de la qual havia extirpat prèviament el terme *intel·lectual*, que Fuster recuperarà. Aquest triangulació assagística —en afortunada síntesi d'Amadeu Viana represa per Xavier Pla—⁴ forma un pont entre el *noucentisme* —i també el que Fuster considera *contra el noucentisme*: perduració de certs aspectes del modernisme, avantguardes, Pla, Gaziol, Sagarra, Puig i Ferrater...— d'abans de la guerra, que no desapareix amb aquesta ni amb l'exili, i l'època de la literatura catalana que Fuster representa, els autors que comencen a publicar als anys quaranta i cinquanta. Quan apareix *El quadern gris*, amb pròleg de Fuster, aquest pont queda definitivament consolidat, sense obviar d'altres carreus. Perquè la idea de continuïtat entre un temps i l'altre —continuïtat que no obvia les interrupcions de la dictadura, sinó que s'hi enfronta críticament— resulta determinant en Fuster, i és l'eix al voltant del qual s'articulen la major part de les seves meditacions sobre la relació entre literatura i societat. Aquesta continuïtat només és possible si s'estableix cap endins i cap enfora: cap a la reflexió sobre el camp literari català i cap a la seva dimensió internacional o la seva incardinació en el camp literari europeu.

La preocupació fusteriana per la relació entre literatura i societat comença a argumentar-se força aviat; generalment s'explica en relació a Karl Marx, Antonio Gramsci, i —de

manera crítica– Georg Lukács, fonaments inicials per a ordenar les seves idees en sociologia de la cultura, als quals caldria afegir un autor no gaire recordat, Robert Escarpit. D'altra banda, es pot apreciar nítidament un fons d'intuïcions crítiques particulars, que van madurant en el tracte amb els autors esmentats, tant en articles publicats en les revistes de l'exili, especialment *Pont Blau*, com en anotacions del *Diari* i assaigs esparsos posteriors que, gràcies a l'esforç d'Antoni Furió i Josep Palàcios, amb la nova edició d'*Obra Completa* de Joan Fuster tornen a estar a l'abast. Aquesta preocupació serà permanent, inesgotable en la seva obra: vol respondre a la pregunta sobre si la societat té consciència de la seva literatura, pregunta que, al seu entendre, passava necessàriament per l'exercici de la crítica literària com a màxima expressió d'aquesta consciència. La «crítica (...) dóna a una societat consciència de la seva literatura, en revelar-li que, sota la funció hedonística del poema, de la novel·la, del drama, hi ha un fort entrellat d'implacions morals, i la figura exacta d'un poble que també així fa la seva història»,⁵ anotava ja Fuster al seu diari el 10 gener de 1956. En aquesta anotació fundacional, però, els referents principals són Charles-Augustin Sainte-Beuve, Francesco De Sanctis, Albert Thibaudet i Charles Du Bos –la qual cosa implica tota la *Nouvelle Revue Française*–, Paul Valéry, T. S. Eliot, Carles Riba, Thomas Mann i Aldous Huxley. És a dir, que encara no planteja la qüestió com una anàlisi en debat amb d'altres posicions, sinó com un efecte de les seves lectures sobre el seu assaig.

Tot i que aquesta preocupació s'estendrà fins els seus darrers papers, podria traçar-se un punt d'inflexió, o una mena de final de cicle, al voltant d'un article de relectura més que necessària: «Literatura catalana?», publi-

cat a *Serra d'Or* el mes de març de 1978. Es tracta d'un escrit interessantíssim, en un moment de balanç tant de les seves reflexions com de tots els aspectes de la vida pública, segons el qual, en 1978, no té clar que aquesta consciència hagi estat assolida:

Crec que –i parlo seriosament– hauríem de preguntar-nos si avui existeix, de veres, una «literatura catalana». Seria una pregunta d'urgència i suspicaç. Perquè em fa l'efecte que tothom, i més que tothom els directament interessats en la cosa, que som els «literats», coincidim a esquivar el problema tal com caldria plantejar-lo. Què és una «literatura» al capdavant? Al capdavant o per començar: què és una «literatura»? En el nostre cas, en el cas de la «literatura catalana», pràcticament només és un acumulació d'escrits –i impresos– en una determinada llengua. Alguns de genials, la majoria mediocres, i tant se val, pero sense cap o poquíssimes interrelacions vives. Parlo de la «literatura catalana actual». Abans del 36 era una tota una altra cosa.⁶

No es tracta pas d'una malenconia reconstructiva, sinó de la recuperació d'un marc de referència en què sí que es donava aquell tipus de context, i en què la idea d'home de lletres, en el sentit que des de Voltaire es dóna a aquest terme, no tenia una existència excepcional –i, menys encara, semiclandestina o exclosa de la vida pública plena. Fuster mira de recordar exemples propis, per proposar seguir-los, en recordar-los. Però, passat el 36, el dubte de Fuster resulta molt clar: per més que hi hagi escriptors en català, al marge de la seva quantitat o qualitat, fins i tot algun «esforç gloriós –Riba, Foix, Brossa– però fatalment minoritari»– si no hi ha unes interrelacions vives entre

ells, no hi ha «una literatura» en el sentit del fet complex social i cultural que, des del segle XVIII, entenem com a tal. Des d'aleshores, des del gir cap a l'espai públic de l'escriptura que significa la Il·lustració, les relacions entre literatura i institucions socials resulten recíprocament constitutives, i Fuster ho subratlla *seriosament* perquè podria fer l'efecte que, en un moment de represa, amb fites brillants assolides malgrat les circumstàncies polítiques, volgués negar alguna evidència. No és així; però recomana no aturar-s'hi. Hi faltava alguna cosa:

Tenim poetes innumerables, o innumbrables, i quantitat de novel·listes, i gent que escriu sucant la ploma en la bilis o en el semen... I uns altres que fan teatre, o cinema, o pedagogia. I fins i tot ciència. ¿Tot això convergeix en una noció clara, nacionalment determinant, i dialècticament contradictòria, que se'n pugui dir «literatura catalana»? La «literatura francesa», la «literatura italiana», la «literatura anglesa», la «literatura catalana», totes les altres, l'«espanyola» i tot (no gaire), funcionen així: són un permanent debat sobre la «creació». La «literatura» cent per cent són els versos, les novel·les, el teatre: la resta sol ser «literatura sobre la literatura». La dificultat d'exercir aquesta «altra literatura» —que en definitiva és «consciència de literatura» és la meva preocupació. Sense aquests «paràsits» no hi ha «literatura».⁷

El que Fuster entèn per «interrelacions vives» és el que, des del pensament de Pierre Bourdieu, anomenaríem el Camp: els més interessants pel que fa a la nostra consideració serien el camp literari, el camp intel·lectual, el camp acadèmic i el camp polític, sempre tenint present que tots es

definirien, en els termes determinats per la seva especificitat, com a «camp de forces que actua sobre tots aquells qui hi entren, de manera diferencial segons la posició que hi ocupen (...) alhora que camp de lluites de competència que tendeixen a conservar o transformar aquest camp de forces. (...) El camp de forces és també un camp de lluites per transformar les relacions de forces.»⁸ És en aquest sentit que una nòmina d'escriptors no formen una literatura, un camp literari, sinó que allò que els fa perceptibles com a conjunt és la relació constitutiva, les seves posicions, les sacsejades d'aquestes posicions en relació amb tots els altres elements, factors i dinàmiques, que inclouen les tensions entre els diversos camps.

La dificultat d'articular un camp literari català durant el franquisme resulta evident, i tot i així no es pot dir que no existís. A partir dels anys seixanta i, sobretot els setanta, les dificultats són d'una altra mena. Quan Fuster es lamenta, interrogativament, sobre «per què són tan “avars” els les nostres mútues relacions literàries», i afegeix «¿I per què no parlem més els uns dels altres, i els uns contra els altres, si cal? I cal! Els uns contra els altres seria convocar-nos a la discussió permanent: a parlar, a manifestar-nos en una decisió de viure», no està fent una altra cosa que subratllar la insuficiència de tensió crítica en el camp literari, periodístic, acadèmic, intel·lectual català, que podria ben bé convertir-se en un estàtic museu, brillant però immòbil:

La «literatura catalana» habitual no és precisament una «literatura normal». Ho és —és normal— a través d'uns poemes d'Espriu, d'Oliver, de Brossa, o d'unes novel·les de la Rodoreda, de Pedrolo, de Moix, de Mesquida, d'un teatre poc representat, i de més

elaboracions. Però no és una literatura com les altres. Queda frenada per les circumstàncies polítiques, encara. I, sobretot, perquè els «literats» encara no saben que «escriure en català» és una opció complicada, en la qual tots som solidaris. El fet que «no parlem els uns dels altres» potser obeeix a minúscules anècdotes d'enveja o de benefici editorial. Fa riure i fa pena. La fauna dels «intel·lectuals» és horrida i a l'estil de fills de puta. Es neguen el pa i l'aigua els uns als altres. I per això no hi ha una «literatura catalana» com Déu mana. Som una gent que «escriu en català», i prou. Solitaris, amb els que ens són pròxims, i amb els antics. Quins «clàssics» ens són «clàssics»?⁹

Sense posar per escrit les relacions en tant que relacions crítiques, l'estructura del camp s'organitza només amb la part merament personal de les tensions, dels conflictes, de les anècdotes, que acaba abocant silenci sobre el camp literari. El camp ha de fer visibles les seves tensions, disputes, discrepàncies, jerarquies, centres, perifèries, ortodòxies, heretgies, tot plegat com una relació crítica legible, que incorpori posicionaments respecte al camp de la producció cultural actual i respecte al camp en tant que tradició literària intel·ligible en el present, en tant que reconeixement d'uns clàssics –la formació d'un cànon, se'n diria més recentment– la percepció dels quals com a tal també ha de ser una de les tensions principals. Si fem els termes amb què Pierre Bourdieu va acarar aquestes qüestions és perquè, amb un rerefons ideològic semblant però situacions respectives absolutament diferents, en molts sentits Fuster prefigura intuïtivament algunes de les concepcions força posteriors de l'autor de *Les Règles de l'art*, que resulten franca-

ment interessants per pensar la situació de les literatures als Països Catalans, com de qualsevol altra literatura europea, tant aleshores com avui; i ho fa des del primer moment en què va plantejar aquesta «consciència de literatura», quan la solitud en la literatura catalana era una alternativa a la solidaritat, però no precisament volguda.

En aquella anotació del *Diari* datada a Barcelona el 10 de desembre de 1956 ja es plantejava la qüestió en termes de «Hàbits, mercat, interès, la delicada trama d'economia i d'esperit que constitueix la relació entre lectors i escriptors»,¹⁰ que es trobava absolutament trasbalsada en aquells anys, doblement en el cas català, per les circumstàncies polítiques. Això no impedeix Fuster –més aviat al contrari, l'hi empeny–, considerar la qüestió des de la doble òptica de l'escriptor i del lector, en relació al camp editorial i amb una constant però tàcita al·lusió al camp polític en la qual no podia ser, en aquells anys, gaire explícit. Es tractava, doncs, sobretot de considerar la professionalització de l'escriptor i el problema del bilingüisme literari a què condueix,¹¹ el compromís amb la llengua que se li exigeix a la figura de l'escriptor, en què Fuster implica –imprecis– al lector; la necessitat, sobretot, d'un públic lector sòlid, l'exigència de superació de la Renaixença perpètua, la importància de les traduccions i la comparació amb situacions anàlogues en altres països de demografia semblant, però amb «una organització civil correcta». Qüestions a les quals cal afegir, encara, la perspectiva de (i sobre) l'exili, atès que, si bé ell no va ser un exiliat en el sentit que el 1939 dóna a aquest mot en la nostra cultura, alguns dels seus primers papers importants són, editorialment, assaigs exiliats, que no s'haurien pogut publicar al nostre país. I tot plegat

amb uns entrebancs que cap altra literatura europea de la dimensió de la literatura catalana tenia: com recorda en l'«Intent de col·lació» afegit en 1968 a aquella mateixa anotació del *Diari*, aquella reflexió partia d'un moment en què «no hi havia cap publicació periòdica en català, i els únics llibres d'edició tolerada –si n'exceptuem algun clàssic de la Bernat Metge– eren els de procedència estrictament autòctona. Les coses no han canviat. No estic massa segur que hagi canviat el fons del problema».¹²

Certament, en plena dictadura, moltes coses no havien canviat, especialment quant a l'organització civil; però d'altres sí. També pel que fa a les condicions mateixes de la seva reflexió: si al principi –per exemple a *Les originalitats*–, el Jean-Paul Sartre de *Situations II*, altrament dit *Qu'est-ce que la littérature?*, és el que li serveix de punt de partida, especialment pel que fa a la consideració que un llibre que no és llegit és un llibre que no existeix, en canvi a començaments dels setanta, en el marc de reflexió ja incorpora la *Sociologia de la literatura* de Robert Escarpit, especialment pel que fa a la constitució del públic lector, la manera d'anar al seu encontre per part dels escriptors, i la importància d'una «comunitat d'evidències», és a dir, «un cert nombre d'idees, de creences, de judicis de valor o de realitat, que són acceptats com a evidents i no precisen demostració ni justificació apologètica».¹³ Poc abans, l'aparició de *La Révolution du livre*,¹⁴ del mateix Escarpit, l'havia permès aprofundir en la reflexió sobre el paper dels editors, especialment pel que fa a la cultura popular i les relacions entre lectura, edició i medi social, sobretot vinculades al llibre de butxaca i la cultura de masses. Per això, registrant el treball d'Escarpit, reprendrà la qüestió en una

breu però il·luminadora nota publicada a *Cuadernos para el diálogo* en 1969, «La literatura catalana de la postguerra»,¹⁵ que assenyalava clarament el doble camí –interior i exterior– que en realitat és múltiple: en perspectives, en dificultats, en reptes per a la literatura catalana.

Perquè el primer que Fuster hi fa és dubtar que encara s'hagi de parlar, de postguerra –encara que sí de resistència–, trenta anys després de 1939. En aquest canvi d'època Fuster assenyalava, tot recolzant-se en Joan Coromines, que en 1933 es publicaren 740 llibres en català, xifra encara no igualada en 1966 (548), però ponderada pels tiratges, i que s'assembla més a les estadístiques de 1926 (500), encara que sigui espectacular el pas dels 183 títols de 1960 a les possibilitats de futur de finals de la dècada. L'operació perspectivista de Fuster resulta nítida: sense deixar de remarcar les condicions polítiques objectives d'aquest *sous développement* forçós, assenyalava que una comunitat d'evidències és impossible sense una llibertat efectiva en el pla polític, cultural, lingüístic. Si desenvolupem el concepte d'Escarpit, podem concloure que per Fuster el franquisme, o tota dictadura, pot entendre's com una combinació de violència i suplantació d'evidències, que en el nostre cas partia de l'esborrament de l'estructura cultural i intel·lectual catalana. Però també entèn que perpetuar-se dins el quadre històric-conceptual de la postguerra feia perdre matisos en tot el que havia passat en aquelles tres dècades: «Entre la dècada dels 40 i la dels 60 hi ha molta cosa en comú, evidentment; és molt probable, però, que hi hagi encara molta més divergència»,¹⁶ escriu. Fuster mateix constitueix tota una divergència –heterodòxia, rebel·lia, originalitat–, i segurament ho

és perquè s'assembla més, en alguns detalls a la literatura catalana d'abans de la guerra, al seu camp literari i a la seva relació amb la literatura europea; fonamentalment Ors i Pla, que, a més a més, continuen escrivint papers igualment interessants per Fuster després de 1939, i –en el cas de l'empordanès, fins i tot per sobre de 1936. Pla que, recordem-ho, morirà només una dècada abans que Fuster, com Mercè Rodoreda i J. V. Foix. La continuïtat suggerida per Fuster no resulta, doncs, cap tort als calendaris, especialment als calendaris sense dates que solen ordenar les tradicions literàries.

Cal remarcar que totes les fonts d'anàlisi sociològiques que Fuster incorpora no havien de comptar –és a dir, patir– en el seu àmbit d'origen amb situacions com la que es donava en el cas català, pel que fa a la presència pública de la llengua i la literatura catalana sense entrebancs, la qual cosa, en plena dictadura franquista, no passava de mera hipòtesi: l'anècdota de la *Consideración de Cataluña* de Julián Marías, amb la denegació de réplica a Fuster en el mitjà en què aquell perorava, també és una qüestió de llibertat del públic lector, al qual no només li era retallada la lectura en la seva pròpia llengua –reduïda a usos domèstics per Marías en la seva *teoria* de la casa catalana amb dues plantes, ignorant de realitats tan elementals com que la majoria de la gent viu en blocs de pisos, entre d'altres– sinó en la seva pròpia perspectiva com a element amb el qual debatre en pla d'igualtat.¹⁷ I, en canvi, Fuster no cedeix a aquesta asimetria, no s'hi resigna a aquesta subordinació, sinó que l'analitza. El coneixement de la pròpia tradició en el conjunt de la tradició europea

li permet desemascarar aquests debats falsos. Un cosa és que, aleshores, Fuster parlés de la situació de subalternitat de la cultura catalana; una altra és que aquesta es defineixi de manera plana i ineludible.

Més enllà de l'internacionalisme d'esquerres, o de l'*au-dessus de la mêlée*, o de l'ecumenisme de l'anomenat *nou humanisme*, Joan Fuster, parteix dels ideals il·lustrats matisats per l'escepticisme, i adverteix clarament la dimensió nacional de la literatura europea, el paper que hi juga la literatura pròpia, i el que aquesta –sigui la que sigui– s'hi juga, en aquesta dimensió. Per això, gairebé com en la seva crítica a la teoria marxista del realisme, Fuster realitza una refracció del que incorpora, no només a través de la seva subjectivitat d'escriptor –cosa evident– sinó a través del context en què incorpora les seves referències. Fuster realitza un acte de consciència crítica de les relacions intel·lectuals i literàries molt semblant al que propugnarà Pierre Bourdieu en «Les conditions sociales de la circulation internationale des idées»: els camps literaris són sempre nacionals; i la internacionalitat –fins i tot els debats interns sobre cosmopolitisme i universalisme, també (o sobretot) a França– és una part important de la constitució nacional dels camps, no la seva superació:

Sovint es pensa que la vida intel·lectual és espontàniament internacional. No hi ha res més fals. La vida intel·lectual és el lloc, com tots els altres espais socials, de nacionalismes, i d'imperialismes, i els intel·lectuals vehiculen, gairebé tant com la resta, els prejudicis, els estereotips, les idees rebudes, les representacions més sumàries, més elementals, que es nodreixen dels accidents de la vida quotidiana, de les incomprendions, dels malentesos, de les ferides (per exemple

les que inflingeix en el narcisisme el fet de ser un desconegut a l'estranger). Això és el que em fa pensar que la instauració d'un veritable internacionalisme científic, que al meu entendre és el començament de l'internacionalisme en general, no pot fer-se tota sola. Ni en temes culturals ni en els altres, no crec pas en el *laissez faire*.¹⁸

Però les reflexions de Bourdieu, que són de l'any 2002, ja no registren en present, sinó afortunadament en passat, el pes dels totalitarisme a dins d'Europa, i graviten sobretot al voltant de les tensions paradoxals en la referència recíproca a la cultura alemanya i francesa, és a dir, dos grans estats sense els quals no s'enten la mateixa idea de conflicte europeu, la idea d'Europa com a conflicte. Tanmateix, la reflexió del francès resulta sumament interessant per entendre què fa Fuster en aquells anys. Els textos no arrossegueu el seu context amb ells —lògicament—, i, com assenyala Bourdieu, aquest fet és l'origen de força malentesos i paradoxes, algunes de les quals veritablement sosprenents, en els *transferts* entre la producció intel·lectual i literària alemanya i francesa; però aquest fet també és l'origen d'evolucions específicament afavorides per la distància, per aquest nou context en què ja es desenvolupen els textos, les idees, sense els lligams, fidelitats, servituds i obligacions de les premisses originals.

Fuster no pot ni imaginar-se la possibilitat d'un lliurecanvisme intel·lectual, literari, sense la mediació de la cultura francesa, però tampoc al marge de la tensió amb la cultura espanyola d'abans de la guerra i la seva posició de domini sota el franquisme. Les reflexions del capítol primer de *Les originalitats* al respecte, referides a la filosofia de la literatura individual, tenen en aquest

sentit una projecció general. Per tant, quan incorpora les seves lectures europees, i especialment les relatives a noves propostes historiogràfiques, sociològiques, crítiques, ho fa sempre adaptant al seu context —de pensament individual i de camp nacional— allò que incorpora: no pot fer-se d'una altra manera. La qüestió veritablement interessant és què en fa, de la literatura europea, del pensament europeu, de les figures de l'intel·lectual a Europa, per tal de superar el tancament de la literatura catalana en uns debats obligats per la situació de manca de llibertat de relació entre literatures. En això, Fuster es diferencia radicalment de la búsqueda de seguretats metodològiques acadèmiques, però també de l'actitud resistencialista o de l'exili, interior o exterior. No es tracta, com podria pensar-se respecte a una situació de claustrofòbia totalitària que busca tant d'altres lectures com d'altres aires, d'un desplaçament puntual. Fuster pensa la literatura catalana com una literatura entre literatures, com sempre ho havia estat, i actua en conseqüència. Per això, les tensions de relació que analitza Bourdieu s'assemblen tant a les tensions entre literatura espanyola i literatura catalana: el camp intel·lectual internacional, en aquestes situacions límit, esdevé un camp de paradoxes, de malentesos, d'encreuaments estranys de perspectives contradictòries que acaben per definir posicions de vegades insòlites, però mai incomprensibles. Dit d'una altra manera: *Nosaltres, els valencians* podria haver-se intitulat perfectament *València invertebrada*; si no fos perquè reescriure Ortega y Gasset contra Ortega y Gasset, una de les constants en l'obra fusteriana, és un gest tan afuat que tal títol resulta del tot impossible.

En aquest punt, Fuster actuava en aquells anys amb una lògica absoluta: davant la política de fets consumats en què no resultava possible consumir uns altres, ateses les posicions desiguals, la insistència de Fuster en eludir el marc imposat per la dictadura és directament lligada a la búsqueda de continuïtat amb el període anterior, pel que fa a la definició de literatura catalana. Es tracta d'aconseguir, malgrat tots els entrebancs, que la circulació internacional de les idees s'imposi –des de la lectura individual– a les condicions socials de circulació nacional-estatal de les idees. Fuster té molt clar que el camp literari català –plenament europeïsta pel que fa a la creació literària– no coincideix del tot amb el camp intel·lectual –també clarament europeïsta, però obligat a debatre's continuament amb el camp intel·lectual espanyol. El capítol de *Les originalitats* dedicat «Maragall i Unamuno, cara a cara», que ja havia vist la llum anteriorment,¹⁹ continua sent una de les millors aproximacions a aquesta qüestió; però també, o sobretot, una brillant mostra que cal considerar inaugural, a nivell europeu, del que ara entenem com a història comparada dels intel·lectuals –en la línia dels treballs actuals de Christophe Charle, Joseph Jurt, Wolf Lepenies, Michel Trebitsch, Marie Christine Granjon, Michel Espagne y Michel Werner. Fuster, seguint aquell model seu de 1956, s'hi llança com a proposta intrínsecament necessària, i alguns anys més tard afirma que

Ja m'acontentaria si la indagació donés bon rendiment en el camp peninsular: «Unamuno i Catalunya», «Ortega i Catalunya», «Víctor Pradera o Royo Vilanova i Catalunya», «Azaña i Catalunya», «Baroja, Lerroux, Quevedo, Primo de Rivera, Gra-

cián, Negrín... i Catalunya». Són moltes monografies que esperen autor. En són tantes que demanen massa temps i massa paciència.²⁰

Però és necessari tenir present que aquesta proposta es realitza en un article titulat «La visió dels altres», publicat a *Serra d'Or* en gener de 1973. La reflexió parteix, un cop més, de la voluntat de continuïtat amb el camp intel·lectual i literari català del primer terç del segle, concretament al voltant de les visites de Hermann Keyserling propiciades per Joan Estelrich als anys trenta, i el seu llibre *Sur l'art de la vie*, que Fuster comenta en relació a unes velles revistes on n'havia trobat una ressenya. Aquesta doble troballa –significativa pel llibre i per la seva presència a la premsa– li permet donar una doble temporalitat a la seva reflexió, i mostrar com, malgrat les aristocràtiques ingenuïtats del comte viatger, la incorporació del nostre país a la trama geogràfica intel·lectual d'un estol d'autors parlava d'una consciència europea recíproca, la reflexió sobre la qual era necessari reprendre:

¿com és que encara no disposem d'un «llibre» que parli dels llibres que parlen de Catalunya o dels catalans? Cada dia hi ha més gent que redacten tesis doctorals, i ben sovint, per manca d'imaginació dels dòmines que els aconsellen, acaben centrades en minúcies municipals o subalternes. Ja fóra oportú que sortís algú, amb pretensions escrupuloses i mètode vàlid, capaç de reunir i explicar el material d'origen local: no solament els textos clàssics del catalanisme, sinó també els anti, i els intermedis, no sempre exactament polítics. (...) Però, de més a més, hi ha la visió dels altres: la del foraster. Sigui un passavolant o un especialista, favorable

o enemic, circumspecte o frívol, tant se val, convé col·leccionar-lo, sospesar-ne el criteri, situar-lo en la línia d'una fèrvida discussió no cancel·lada. En alguna època, funcionà una etiqueta suggestiva: «internacionalitzar el problema». Pagaria la pena esbrinar què s'hi va fer, i què s'hi fa.²¹

Certament, d'això en dirien *Imagologia*, en el comparatisme francès dels anys cinquanta; però cal remarcar la doble dimensió de la proposta fusteriana, que té sempre en el centre la dimensió intel·lectual, no l'antropològica; i, a diferència de les propostes de Jean Marie Carré o Marius-François Guyard, no intenta reforçar l'autoimatge nacional per ella mateixa, sinó en relació a la trama europea, tant intel·lectual com literària. D'altra banda, Fuster se situa absolutament en contra dels estudis de recepció i efecte del vell comparatisme filològic, durament criticats en termes rabelesians. I, tot plegat, en el marc d'un enfrontament amb els estudis de Filologia catalana que s'havia desfermat arran de la publicació de la seva *Literatura catalana contemporània*, polèmica que el portarà a afegir que «Desde que tengo uso de razón “literaria”, recuerdo unos cuantos “métodos” aplicados a la literatura con más o menos fortuna, y con una mayor o menor duración. (...) Los profesores dan clases, y los chicos toman apuntes... (...) Entre los muchos “métodos” posibles, el de la “literatura comparada” no está nada mal. Quizá es el “método” más higiénico. El virus de la “almogavería”, o el del “cantonalismo”, es pernicioso».²² Fuster, que tan durament s'havia pronunciat —com abans Eugeni d'Ors— contra el corsecament del comparatisme francès, sap detectar els problemes literaris i crítics —també socials, polítics— d'una resistència al comparatis-

me que negligia aspectes fonamentals de la definició d'estudis literaris i aïllava la literatura catalana del marc en què resulta intel·ligible.

Això no treu que l'obligació de tenir present el marc del debat intel·lectual amb els representants de la literatura espanyola i amb el camp intel·lectual i polític espanyol s'havia convertit en una impossibilitat d'autonomia —en el sentit que empra el terme Pierre Bourdieu— de l'escriptor català, i no només en termes de professionalització o de llibertat. Resultava necessari en aquells anys, si nó un *engagement*, sí una consciència clara de les circumstàncies, per tal de no oblidar que l'escriptor català sempre tenia dos plans diferents en què desplegar les seves reflexions. Això queda molt clar quan, en 1950, a propòsit de la crítica literària de Carles Riba, assenyala que al seu entendre:

No atorga als factors de classe i d'enquadrament econòmic la importància que tenen —i una revisió històrica de la literatura catalana moderna amb aquest pressupost resta per fer i seria ben il·luminadora—: ell es manté en un terreny purament literari, de pressumpta autonomia. Això no obstant, les referències a la circumstància cívica, nacional, que envolta les obres dels nostres escriptors més grans tenen, en la ploma de Riba, un sentit explicatiu i militant ben decidit. La literatura, per a ell, la literatura catalana, està profundament lligada al disseny col·lectiu de recobrament que prospera d'ençà del començ del XIX entre el nostre poble. Si la crítica, en general, pot definir-se també com a «consciència de la literatura», per a nosaltres és encara consciència de *tenir* una literatura, amb tot el que això significa, per consegüent, de consciència cultural diferenciada i d'incitació a la normalitat i a la plenitud.²³

Però, al cap i a la fi –tret de la qüestió de les prohibicions– aquesta situació no resulta gaire diferent a com s'estructura el camp en qualsevol altra literatura. La «pressumpta autonomia» de Fuster no és gaire diferent de l'«autonomia relativa» de Bourdieu. Refermar aquesta autonomia, més enllà de la temptació de limitar-la a la *pura literatura*, i definir el principi d'independència del camp literari i intel·lectual català respecte a l'espanyol, sense renunciar a aquest principi d'autonomia, esdevenen els plans fonamentals en què planteja la seva reflexió sobre literatura en termes intel·lectuals. «On n'écrit pas les livres qu'on veut», no és pas gratuïtament la primera frase de *Nosaltres, els valencians*, que segurament va prendre d'Albert Thibaudet, qui al seu torn la recollia de Flaubert i dels Goncourt...

Es tracta, doncs, de pensar i fer possible la independència del camp, però no al preu de sotmetre'l a una pèrdua d'autonomia respecte als poders polítics, morals i religiosos; en general, es pot diferenciar, com fa Paul Aron,²⁴ entre «camp independent» –el camp de la perifèria respecte del centre, en el seu exemple–, i «autonomia/heteronomia del camp»; en el cas belga o quebequés, es donaria una interpenetració constant dels mitjans polítics i dels culturals que precisament en permetrien assolir la independència alhora que farien minvar l'autonomia, en un extrem molt superior al que s'ha donat mai en la literatura catalana. En una situació de resistencialisme respecte a un nacionalisme totalitari com l'espanyol dels anys en què Fuster comença a escriure, resulta indefugible aquesta qüestió, però no menys imprescindible mirar de superar-la: Fuster busca una alternativa, que passa per transformar, a cop de llibre, la idea mateixa de cultura catalana, i, des de la consciència

de la situació, impedir que l'oposició centre/perifèria es consolidi al voltant d'un centre que, per molt que exerceixi com a tal en termes estatals, no ho fa en molts d'altres aspectes, com el cultural. O, si més no, Fuster es proposa evitar que una cosa porti indefectiblement a l'altra.

De vegades s'ha dit que la literatura catalana constitueix una mena d'estat que Catalunya no té: la sinècdoque –o la metonímia– és interessant, però no rescabala de res, perquè de fet fa retrocedir la literatura catalana a posicions de manca d'autonomia que no es corresponen amb la realitat. Això li pot convenir molt als professionals o funcionaris de les institucions públiques autonòmiques, però resulta altament negatiu pel camp literari i intel·lectual, de la mateixa manera que el cosmopolitisme de disseny d'un altre sector d'aquests professionals públics, el municipal barceloní, ha confós ben sovint, en una actitud entre ignorant i malintencionada, la literatura catalana amb el nacionalisme català. Tampoc no semblaven ajudar-hi gaire, més aviat al contrari, encontres com l'organitzat per la Generalitat a Sitges, en desembre de 1981; i l'alternativa de pensar que la literatura catalana està sola a Catalunya tampoc no resulta satisfactòria. Un camp s'estén fins allà on arriben els seus efectes. Fuster és ben conscient d'això també: però aquest fet no l'obliga a renunciar a res.

En Fuster, a més a més, trobem una reflexió sobre la realitat de ser una cultura petita, com n'hi ha d'altres a Europa, i subalterna, com també n'hi ha moltes a Europa. Partint de la idea de normalitat amb aspectes de singularitat amarga, la clau consisteix a no

renunciar a l'horitzó europeu sigui quina sigui la perspectiva. Així, cap d'aquests dos conceptes –petitesa, subalternitat– es veu abocat a ser articulat merament respecte a la literatura espanyola. Pel que fa a la qüestió de la petitesa, condició compartida amb un gran nombre per no dir la major part de les literatures europees, l'inconvenient principal que hi troba és que qualsevol fet o incident, proporcionalment, té uns efectes devastadors en aquestes literatures, la qual cosa les aboca a un punt de dramatisme, que no es dona en les anomenades grans literatures perquè queda diluït en la dimensió i es fa fonedís en l'extensió de la xarxa:

Com més reduïda és l'àrea social on sorgeix l'incident, més acritud tenen les seves repercussions. Tanta acritud, que no és gens insòlit el cas que es converteixin en peripècies sense paral·lel. Hem pogut assistir –assistim encara– a polèmiques, a exercicis de displicència o d'agressió, a maniobres de desmantellament material, d'una ferocitat grotesca. Díficilment trobaríem equivalències a les literatures «grans». Fins i tot quan creiem endevinar-hi situacions semblants, l'aparença ens enganya: en elles, les disputes absurdes, les preteses sotragades insolents i els col·lapses d'editores mai no arriben a influir de debò en la circulació de les idees i dels papers, mentre ací tot això pren un perfil sinistre, de baralla entre vídues històriques. (...) I sospito que la desgràcia deriva de la nostra «petitesa». Certament, el «món» intel·lectual sempre és petit, siga petita o no la cultura que concentra: el constitueixen unes quantes dotzenes de persones que es coneixen, es respecten, s'admiren, es menyspreen o s'odien. Proporcions servades, tan petit és el «món» intel·lectual ianqui o el francès com el català. Però la qualitat

real de les respectives eficàcies és diferent. Un simple article bèstia en una publicació catalana resulta prou més catastròfic que una tona de paper idiota projectada sobre el mercat nord-americà; un fracàs bibliomaneuferer nostre, un sol fracàs, pesa més que deu similars a França. Suposo que aquestes indicacions simbòliques són suficients per a fer-me comprendre.²⁵

Efectivament, la distància impediria que el camp, en tant que espai de tensions, tingués prou zones laxes –que no buides–, inters-ticis, racons –perifèries del sistema– com per evitar els efectes de contacte entre el que Fuster anomena «un teixit lamentable d'ignoràncies, de ressentiments i de frivolitats espantosos»; però, més enllà de les mesquineses «personalistes» i les *crispacions «municipals»*, el que veritablement li preocupa és l'efecte que aquest teixit pot tenir en el desenvolupament del conjunt de l'activitat literària, tant per part dels lectors com dels autors i editors. I ho diu algú, com Fuster, que és «partidari de les trifulgues literàries, i de la discussió descarada, i de tirar al dret, sense exceptuar-ne les ramificacions industrials i mercantils».²⁶ Per tant, la literatura petita ho seria només en termes demogràfics, quantitius, no qualitius, i referir-se a aquesta dimensió per explicar o justificar certs problemes seria tant com convertir-la en excusa, i per tant en un sostre autoimposat des del conformisme, que se situaria a un pas de la *regionalisation* promoguda a França per diversos autors.

La subalternitat, al seu torn, no implicaria una dependència, o una situació de manca de prioritat consubstancial i amb conseqüències insalvables en la producció cultural: es tractaria senzillament de reconèixer que una nació com la catalana

podia ser una potència quan també ho eren Gènova o Venècia; però que aquell temps ja ha passat, per a tots. I que en un món on —Fuster ho assenyala en 1965— ni Anglaterra i ni tan sols França poden aguantar més que com a potències de segona fila, val més acostumar-se al fet que el capital simbòlic d'una cultura no coincideixi amb el poder efectiu, material de la seva nació. «El fet que ja no admetrà rectificacions, però, és la nostra classificació entre els pobles subalterns. Ens estan vedades les novel·leries polítiques, qua avui són exclusiva d'un parell de països mastodòntics —i per molts anys! Estic segur que això és un bé: una sort. Ara seria erroni que algú en deduís un motiu per agafar complexos».²⁷ Lluny de ser origen de frustracions diverses —potser més legítimament sentides als països esmentats, o a Alemanya o a Espanya— Fuster ho troba una circumstància saludable, i llança una «hipòtesi prou optimista»: un poble subaltern no és objectiu de disputes ni d'amenaques de destrucció per part de les grans potències de la guerra freda. «Nosaltres, els pobles de cinquena o sisena categoria, serem recompensats així de la nostra degradació».²⁸ Fuster no vol ni heroïsmes ni englantinismes; per això afirma que els veritables pares de la pàtria «no són tant els Jaumes i els Peres com els senyors Esteves urbans i els seus homòlegs rurals». Per Fuster, aquest és un punt de partida modern, un «començ radical». I, des d'aquestes referències, es limita a constatar una realitat:

Res de complexos, doncs. Un poble subaltern no és un poble inferior ni un poble liquidat: és, exactament, un poble que s'ha quedat en les seves dimensions precises de poble, i de poble a la mida de l'home. Els enormes estats que fan de «grans potències»

avui, no són ja «pobles» en el més amable i vell sentit de la paraula. No són pobles, sinó amuntegaments demogràfics d'una altra índole. (...) Als pobles —als pobles-pobles—, no els queda altra oportunitat que la de seguir vivint. Veurem si ens ho deixen fer. Mentrestant, no tinguem vergonya de declarar-ho: «seguir vivint» és una bella cosa, la més bella de totes. Viure cultivant el propi hortet, que deia el clàssic. ¿Que això és una idea mediocre? Probablement, sí. Però si la vida no és mediocritat, no sé què és.²⁹

Aquesta situació de sort paradoxal, de manca de prioritat, esdevé, doncs una posició intersiticial en les relacions polítiques. És possible pensar la literatura en termes semblants. Per això no deixa de ser menys lúcida quan recorda, diverses vegades a partir d'aquella anotació inicial de 1956, també amb dades, que la literatura catalana no és gaire diferent de les escandinaves, ni en termes demogràfics, ni en termes de producció, i que les diferències comencen simplement en el terreny de la possibilitat lliure de comptar amb un públic lector que pugui desenvolupar-se sense restriccions internes ni externes.

Jo no sé si un escriptor holandès o suec —un bon escriptor, s'entén: un escriptor normal— pot viure i passar casa amb els sols recursos que li produeix la pròpia labor literària. Probablement, no. En prou països de cultura estabilitzada, sabem del cert que l'escriptor no hi està millor retribuït que ho està entre nosaltres el nostre. L'escriptor espanyol, com l'escriptor bolivià o l'eslovè, posem per cas, no viuen de la seva obra. Ara bé: tot i que les seves literatures respectives no són un model envejable de normalitat, hem de tenir present que ells disposen d'alguns expe-

dients favorables –premsa, ràdio, professorat, etc.– per a subsistir econòmicament, sense eixir-se'n, o sense eixir-se'n massa, de la seva esfera peculiar literària, sense eixir del seu idioma. Ni res d'això, ni les subvencions o els fomentos que els Estats concedeixen, no tenim nosaltres.³⁰

És a dir: considera que totes les literatures compten amb unes estructures que, de fet, neguen l'autonomia efectiva del camp literari, però el rescabalen amb unes institucions que les impulsen, les recolzen, i les fan visibles, nacionalment i internacionalment. I aquesta és l'única diferència entre la literatura noruega, sueca, danesa, holandesa, finlandesa (entre d'altres que podrien adduir-se) i la catalana, per limitar-se a les literatures parangonables en termes de dimensió i subalternitat: la situació durant la dictadura i la realitat de l'exili, tant l'exterior com l'interior, hi afegeixen terribles matisos, però l'argumentació servia abans del franquisme i no s'esgota després. Totes aquestes literatures que Fuster qualifica de *petites* tenen problemes específics derivats d'aquesta dimensió, però la major part dels problemes del camp literari es donen a tot arreu –problemes que quan es donen en la literatura francesa, o en la literatura en llengua anglesa, proporcionalment, resulten imperceptibles, irrellevants–, però en cap cas s'estableixen límits perquè el talent literari pugui desenvolupar-se en tots els plans –tret del cas de les situacions de totalitarisme.

En aquest sentit, l'únic que fa Fuster és una operació crítica de transposició dels termes individuals als col·lectius: el que necessita com a escriptor és el mateix que necessita com a lector. Per això subratlla, en molts escrits seus al llarg de la seva tra-

jectòria, la importància de la traducció –de la intraducció i de l'extraducció–³¹ per a la literatura catalana. En els anys cinquanta no podia confiar, per raons evidents, en el fet que sí es donava en altres països, on «les traduccions i la inèrcia preservaven la perduració de la vida literària»³² i permetien entomar millor les irregularitats de la seva evolució; el tancament de fronteres era gairebé infranquejable. La situació sí havia canviat, però, en la qüestió de la relació amb les altres literatures en la pròpia llengua per part del públic lector, del mercat i, evidentment, també de l'escriptor. Quan assenyala aquelles xifres abans esmentades, Fuster no s'està de posar en qüestió que reflecteixin un *boom* de la literatura catalana, tot seguit matisa:

De la «literatura catalana»? No tant de la «literatura» en si, per descomptat, com de la «lectura» a seques. De les 548 obres publicades en català durant l'any 1966, 207 van ser traduccions. La qual cosa, segons com es miri, pot ser un senyal positiu o negatiu. Jo crec que, en última instància, positiu. Perquè el «llibre» va més enllà de la «literatura», i perquè una «literatura» viva no es limita al consum autòcton i proteccionista. En el nostre camí cap a la normalització cultural, necessitem «tenir» en català tot allò que sigui imprescindible. Peter Weiss i Shakespeare, Sartre i Einstein, Russell i Marcuse, Marx i Milton, Schumpeter i el Catecisme Holandès, Lukács i Pavlov, Brecht i Camus, la Bíblia i Marcial... Ja em faig entendre. Dins d'aquest marc, la producció nadiua adquireix sentit i vigor; sense aquest marc, seria tant com resignar-se al folklore regional. Afortunadament, doncs –és la meua opinió–, aquest elevat percentatge de traduccions reflecteix una ambició col·lectiva indiscutiblement sensata. Amb el

temps, se n'advertiran les conseqüències. I que consti que aquest comentari no és gens eufòric. Per tal de comprendre bé el que passa, o ens passa, convé recordar i subratllar una cosa que salta a la vista: que la «lectura» dels catalanoparlants, fins i tot la dels més monolíngües, no pot ser monolíngüe.³³

Ja en articles seus publicats a l'exili, als anys cinquanta, hi havia incidit, i en 1961 publica a *Pont Blau* «Literatura entre literatures», que encara avui és una lectura francament recomanable –i que encara podria orientar perfectament els treballs de l'Institut Ramon Llull, la tasca del qual prediu gairebé fins planificar-la–, i en el mateix any 1962 la seva reflexió al respecte està pràcticament elaborada, amb un article publicat a *El Correo Catalán*, «Mercat per a les traduccions», en què insisteix en què

Les llengües continuen sent –i així ho seran mentre existeixi la seva pluralitat– barreres culturals ineludibles: potser ho són avui més que mai, perquè l'home del nostre temps sol ser orgullosament conscient de la seva peculiaritat idiomàtica i en té cura amb la millor de les intercessions. Però el comerç intel·lectual seriós, i fins el simple mercantilisme editorial, no toleren ja un aïllament ni tan sols mitjà. Les «autarquies» culturals són suïcides, tant des del punt de vista «profesional» com des del punt de vista econòmic. La gent ha de llegir llibres en el seu propi idioma, però ha de llegir també –potser «sobretot»– llibres estrangers.³⁴

Perquè sense la perspectiva europea, Fuster té molt clar que la literatura catalana no se'n sortirà. En un moment en què la part de l'autor tenia tants d'entrebancs, la cura de la situació i figura del lector resulta fo-

nemental. Si la literatura catalana continua tenint lectors europeus, la seva existència estarà garantida. Aïllada de la resta de les literatures amb què forma un sol camp internacional intel·ligible, la seva desaparició passaria inadvertida. Ell mateix, la seva pròpia trajectòria literària i intel·lectual n'és la prova més clarament adduïble.

Tot això és el que permet comprendre com és que, arribats als anys vuitanta, és a dir, en una nova època, Fuster va saludar amb entusiasme *cínic* –en el sentit expressat al *Diccionari per a ociosos* o en el seu *Diari*– un article de Félix de Azúa, «Barcelona és el “Titànic”»³⁵ sobre l'hipotètic enfonsament de la vitalitat cultural a la capital catalana:

Vaig llegir l'article en qüestió, i si bé no em va semblar just, tampoc no em va semblar injustificat. La Barcelona cultural d'avui resulta més aviat trista. Ja no és tan clar, però, que la de la «pre-democràcia» fos tan distinta, i la comparació amb el *Titànic* famós, brillant i alegre, que l'oceà es va engolir en un obrir i tancar d'ulls, no passa de ser una serpentina nostàlgica. Ni *Titànic* ni res. (...) Darrere de «tot allò» hi havia, emulsionada, una bona dosi de provincianisme. I no de París, ai! De Madrid. Contra les presumptes vistositats del panorama, hi advertia una constant preocupació per Madrid: preocupació municipal, mesquineta i devota alhora. Tot l'esforç que per desprovincianitzar-se culturalment s'havia fet abans de la Guerra d'Espanya –des dels temps del Modernisme, si voleu– venia minat per una subtil infiltració «madrilenyoide» bastant dissimulada, però que feia pudor.

La reflexió de Fuster, que abasta més enllà de l'article esmentat, és clara: un dels resultats de la dictadura havia estat, al seu

parer, que s'havia consolidat un prestigi al voltant d'una mena de «dependència», per més que es vulgui cosmopolita». La conclusió fusteriana és que ha començat una nova època, efectivament, i que si aquella polèmica havia de suscitar una meditació sobre la pròpia situació, calia acarar-la sense obviar absolutament res. Per això, segurament per sorpresa d'uns i altres mirant-se de reüll, conclou —i recordem que fa vint anys d'aquests mots, tan actuals:

No existia el *Titànic* de Barcelona. A tot estirar era un miratge. La Barcelona-*Titànic* era mitja dotzena d'editorials, que no han deixat de fer el que feien, i algunes tertúlies somrients, i un anecdotari faceciós. ¿Les exposicions, els concerts, els teatres? No hi tinc accés per raons geogràfiques, i callo. Les conferències? El món idiota de les conferències —i de les «trobades» com la de Sitges— és ben revelador: prolonga la línia provinciana, la quimera «madrilenyoide», d'un sector de la societat barcelonina... Quan la mítica Isabel Llorach presidia el Conferentia-Club, els invitats eren de la talla d'Einstein, de Paul Valéry, de l'homèric Keyserling... Una cosa tan minúscula i còmica com Julián Marías ha tingut una determinada audiència, sol·licitada, en papers i tribunes de Barcelona, quan el *Titànic* navegava. No volia citar noms, se me n'ha escapat un. Ho lamento. Però «aquell» provincianisme —i el d'avui— ha estat ignominiosament fomentat, i fomentat per una «mentalitat» generalitzada per una burgesia curta de gambals i dimitida... I deixem córrer més factors. Com el «futbolero», posem per cas. Mentre a Barcelona hi hagi algú que pensi què pensarà Madrid de Barcelona, en cultura o en política, Barcelona només serà una província. Com en el *Titànic*. Com ara.³⁶

Això és el que volia evitar Fuster, des dels anys cinquanta, i no estaria de més reconèixer que ho va aconseguir, si més no en part. Pensar el camp intel·lectual català en la seva relació amb el camp intel·lectual espanyol mai no havia significat la seva confusió; tampoc pensar la literatura catalana i el paper del bilingüisme en la literatura a Catalunya, bilingüisme professional que ell mateix, com Pla, exercia, sense deixar de ser els autors que més pàgines han escrit mai en català, no significava la seva incorporació —ni de Pla, ni de Fuster, ni de tants altres— a la literatura espanyola. Fuster és, senzillament, un escriptor europeu perquè es pensa a si mateix com a tal, i no accepta que aquesta condició sigui retallada ni individualment ni pel que fa a la literatura catalana. La situació descrita per Azúa, i redescrita per Fuster, no era més que la demostració de fins quin punt el franquisme havia entrat a Barcelona per la part alta de la Diagonal, creant una nova posició que no és la de cultura petita, ni la situació subalterna, sinó una nova redempció de les províncies a través de la sucursalització.

La reacció davant d'aquesta situació només podia començar en l'escriptura i en termes europeus. Per això, defugint el tòpic compromís sartrià, quan medita sobre la figura de l'intel·lectual en el seu *Diari* ho fa a partir de la figura d'Erasme, i en la primera frase s'interroga sobre què en perdura, avui. I conclou que «només si té garantida la seva llibertat —interior i exterior— l'home de lletres es creu en possibilitat de continuar sent home de lletres. (...) La llibertat, de què tan gelòs està, li és radicalment necessària: sense llibertat no hi ha per a ell possibilitat de responsabilitzar-se davant els problemes, ni hi ha possibilitat de literatura.»³⁷ Ara bé: en 1927 Josep Pla deixava caure, al mig de

l'entrevista fictícia «Mitja hora amb Josep Pla», una altra afirmació ben interessant, si tenim present que es realitzava sota una altra dictadura: «Tot intel·lectual (...) és sempre, per definició, un creador de llibertat. I bé, la llibertat es crea essent lliure, de la mateixa manera que el moviment es demostra caminant.»³⁸ Així doncs, als principis d'autonomia i d'independència del camp literari, podríem afegir el principi de llibertat com a condició de possibilitat dels altres dos. «Erasmus no era un heroi», de fet, «l'heroisme és un talent totalment estrany a la família literària. Entre els homes de lletres no trobarem mai un heroi».³⁹ Joan Fuster tampoc era un heroi –si ho va semblar en algun moment, segurament va ser sense ganes–, i cap literatura ha de pensar que l'articulació del seu camp literari pot ser una qüestió d'heroisme. Els avatars de la censura d'aquella anotació del *Diari*, que va haver de convertir-se en entrada del *Diccionari*, són tan explícits que no cal afegir cap comentari.⁴⁰

La construcció d'aquesta llibertat no passava, doncs, merament pel resistencialisme, la revolta, el compromís, sinó per la plena consciència d'intervenció al marge dels impediments polítics d'un moment, no resignant-se a perdre de vista la dimensió europea de la pròpia reflexió, i la certesa de ser llegits, algun dia, quan el moment concret en què s'enceta la reflexió serà ja passat nostre. Des d'aquest punt de vista, es pot afirmar que Fuster va donar-nos aleshores unes quantes pàgines que ens permeten mirar el present de la literatura catalana amb més lucidesa, i no oblidar que és una literatura entre literatures. Això és exactament el que feia Fuster tots aquells anys, la qual cosa permet considerar-lo un dels fonaments més conscients de l'espai intel·lectual europeu. □

1. Joan Fuster, *Judicis finals* (1960), en *Obra Completa*, vol. primer. *Poesia, Aforismes, Diari, Vinyetes i Dibuxos*, ed. d'Antoni Furió i Josep Palàcios, Barcelona, Edicions 62-Universitat de València, 2002, p. 257.
2. Josep Pla, *Homenots. (Novena sèrie)*, Barcelona, Selecta, 1962, p. 67. Pla esmenta també, per la seva argumentació, un altre aforisme de Fuster, de caràcter semblant: «Per regla general, la literatura catalana moderna és una literatura feta per marits satisfets, sedentaris i no enganyats –i per capellans. D'aquí que resulti absolutament fada i, sobretot reiterativa», *Judicis finals*, ed. cit., p. 252.
3. *Ibidem*, p. 64.
4. Amadeu Viana, «La batalla dels llibres de Josep Pla», *Serra d'Or*, any XXXVIII, núm. 436, abril 1996, pp. 78-82; Xavier Pla, «La triangulació assagística contemporània: Ors, Pla i Fuster», en Vicent Simbor (ed.), *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, PUV, 2006, pp. 113-126.
5. Joan Fuster, *Diari*, en *Obra Completa*, vol. primer, p. 472.
6. Joan Fuster, «Literatura catalana?», *Serra d'Or*, XX, 222, març de 1978, en *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, p. 340.
7. *Ibidem*, p. 341
8. Pierre Bourdieu, «Le Champ littéraire», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, núm. 89, 1991, pp. 4-5 i 19.
9. Joan Fuster, «Literatura catalana?», en *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, p. 342.
10. Joan Fuster, *Diari*, en *Obra Completa*, vol. primer, p. 508.
11. Tornarà a aquesta qüestió en múltiples ocasions, que mereixerien un comentari més extens. En relació al que ara comentem, vegeu fonamentalment «La qüestió del bilingüisme», article publicat a *Serra d'Or* en abril de 1970, ara en *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, pp. 208-210.
12. Joan Fuster, *Diari*, en *Obra Completa*, vol. primer, p. 516.
13. Robert Escarpit, *Sociologia de la literatura* (1971), trad. cast. de Francesc Garriga, Barcelona, Oikos-Tau, 1971, p. 99.
14. Robert Escarpit, *La revolució del llibre*, (1965) trad. cast. sense firmar, Madrid, Alianza-UNESCO, 1968.
15. Joan Fuster, «La literatura catalana de la postguerra», *Cuadernos para el Diálogo*, XIV, maig de 1969; trad. cat. en *Obres Completes, 5, Literatura i Llegendes*, Barcelona, Edicions 62, 1977, pp. 435-446.

- Aquest i els altres escrits esmentats es reprenen, de manera més documentada i esplaiada, en *L'aventura del llibre català*—un text de gran interès per la història del llibre i la lectura, independentment del seu cas d'estudi—del qual constitueixen un esborrany de retòrica bastant eufemística, atès el context de l'article del 1969.
16. *Ibidem*, p. 435.
 17. Els articles de Julián Marías s'havien anat publicant en *El Noticiero Universal*, i després van ser recollits en *Consideración de Cataluña*, Barcelona, Aymà, 1966. Va aparèixer una resposta en forma de llibre, a càrrec de Maurici Serrahima: *Realidad de Cataluña*, Barcelona, Aymà, 1967. Però, sistemàticament es va impedir la seva resposta a les pàgines del diari barceloní, la qual cosa va portar a Fuster a buscar un mitjà alternatiu: «Carta al Director de *El Noticiero Universal*. "Contra Marías"», Madrid, *Triunfo*, año II, n. 186, 25 de desembre de 1965.
 18. Pierre Bourdieu, «Les conditions sociales de la circulation internationale des idées», París, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 145 (2002), 3-4.
 19. Joan Fuster, «Maragall, con Unamuno al lado», *Verbo. Cuadernos Literarios*, núm 26 (juliol de 1952); «Maragall i Unamuno, cara a cara», *Pont Blau*, núm. 8 (abril de 1953) i núm. 9 (maig-juny de 1953); rec. en *Les originalitats*, Barcelona, Barcino, 1956.
 20. Joan Fuster, «La visió dels altres», *Serra d'Or*, XV, 160, gener de 1973), en *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, p. 311.
 21. *Ibidem*.
 22. Joan Fuster, «Sobre los juicios de valor», Barcelona, *La Vanguardia*, 6 d'abril de 1975; rec. dins AA.DD.: *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, 1993, p. 324.
 23. Joan Fuster, «Carles Riba, crític», *Germinàbit*, núm. 65, agost-setembre de 1965; *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, p. 23.
 24. Paul Aron, «Sur le concept d'autonomie», *Discours social/Social Discourse* 7, 3-4 (1995), pp. 63-72.
 25. Joan Fuster, «El defecte de ser petits», *Serra d'Or*, núm. 128, maig 1970, *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, pp. 211-212.
 26. *Ibidem*.
 27. Joan Fuster, «La sort dels subalterns», *El llibre de tot-hom*, Barcelona, Alcides, 1965, en *Obra Completa*, vol. segon, *Assaig, I*, p. 695.
 28. *Ibidem*. p. 694.
 29. *Ibidem*, p. 696.
 30. Joan Fuster, *Diari*, en *Obra Completa*, vol. primer, p. 514.
 31. Emprem els termes de Valérie Ganne i Marc Minon, «Géographies de la traduction», en Françoise Barret-Ducrocq, *Traduire l'Europe*, París, Payot, 1992.
 32. Joan Fuster, *Diari*, en *Obra Completa*, vol. primer, p. 511.
 33. Joan Fuster, «La literatura catalana de la postguerra», ed. cit., pp. 442-443.
 34. Joan Fuster, «Mercat per a les traduccions» (*El Correo Catalán*, 21 de juliol de 1962) recollit a *Examen de consciència* (1968), en *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, pp. 489-490.
 35. *El País*, 14 de maig de 1982.
 36. Joan Fuster, «Barcelona i el "Titànic"», *Serra d'Or*, XXIV, 272, juny de 1982, en *Obra Completa*, vol. tercer, *Assaig, II*, pp. 482-484.
 37. Joan Fuster, *Diari*, en *Obra Completa*, vol. primer, pp. 480-481.
 38. Josep Pla (1927) [signat X.Y.Z. (autoentrevista)]: «Mitja hora amb Josep Pla», Barcelona, *Revista de Catalunya*, núm. 36, juny de 1927, p. 582.
 39. Joan Fuster, *Diari*, en *Obra Completa*, vol. primer, pp. 480-481.
 40. O potser sí: quan un llibre publicat a Barcelona sobre la figura de l'intel·lectual no incorpora una meditació sobre aquest escrit de Fuster sobre Erasme i la figura de l'intel·lectual —com quan un llibre publicat a Barcelona sobre l'exili literari obvia les *Elegies de Bierville de Carles Riba* o el *Nabí* de Josep Carner—, no està fent un lleig a la literatura catalana en nom d'un fals cosmopolitisme: el que està fent és un acte de negligència intel·lectual europea.

Fuster: el somni d'un sol estàndard lingüístic?

Francesc Pérez Moragón

En la trajectòria intel·lectual i civil de Joan Fuster, la preocupació per la situació social de la llengua catalana va ocupar un lloc que fóra difícil exagerar. Com a persona, que l'havia rebuda com a llengua familiar, en tant que ciutadà del País Valencià i en tant que escriptor. Des de tots aquests punts de vista, es va beneficiar de la situació creada a partir de l'acord de 1932, conegut com a Normes de Castelló, pel qual un ventall ampli i ben significatiu de personalitats i d'institucions proclamaven l'adopció per al valencià del sistema ortogràfic creat per Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans per al conjunt de la llengua. Aquella declaració, tanmateix, era només la primera passa d'un procés que va quedar molt condicionat pel fracàs de les iniciatives estatutàries

durant el període republicà i, més encara, per la victòria franquista el 1939. Com és ben sabut, malgrat les dificultats creades per aquelles circumstàncies, al País Valencià fou possible una certa continuïtat en l'ús escrit de la llengua, si bé amb mil limitacions de tota mena i només en determinats contextos i sobre certs temes. I des del 1932, Carles Salvador havia prosseguit amb algunes publicacions la tasca iniciada amb l'acord ortogràfic, que s'havia d'estendre al conjunt de la normativa gramatical, i ho faria sobretot amb els cursos de llengua que va crear el 1951 a Lo Rat Penat.

Aquesta és, per fer-ho curt, la situació de fet que es va trobar Fuster en prendre la decisió d'escriure en la seua llengua: en l'estàndard lingüístic, una relativa fragmentació que anava rebaixant-se, dins d'una tendència cap a la unificació —allò que després Sanchis Guarner anomenaria un procés de «policentrisme convergent»—; i, pel que fa a la denominació, una clara fragmentació onomàstica, que no impedia el reconeixement de la unitat lingüística, que a banda altres precedents, havien manifestat Carles Salvador, Emili Gómez Nadal, Miquel Duran i Tortajada i tants altres escriptors de les generacions actives en el primera terç del segle XX. En les dues qüestions, per tant, ja s'havia avançat molt en poc temps. A partir d'això, Fuster

Francesc Pérez Moragón (Algemesí, la Ribera Alta, 1948) és periodista i escriptor. A hores d'ara exerceix com a editor de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Fou secretari de redacció de *L'Espill*, en la primera època de la revista, i director del setmanari *El temps*. És autor de nombrosos articles i d'una amplíssima obra dispersa, així com, entre altres, dels llibres *Joan Fuster, el contemporani capital* (1994) i *Himnes i paraules. Misèries de la transició valenciana* (2010). Ha estat comissari de les exposicions «Joan Fuster: vida i treballs» (1983), «Els arxius de Joan Fuster» (2006) i «Nosaltres els valencians, 1962-2012» (2012) i assessor del documental *Ser Joan Fuster* (2008).

podia, doncs, enllaçar les seues opcions i iniciatives, per aquest cantó, amb el consens ja adquirit per personalitats que creaven autoritat en el món literari valencià. Hi enllaçà, sens dubte, bé que amb unes posicions pròpies i de vegades detonants, per la manera d'expressar-les i per la decisió amb què les encarava.

Una abundant bibliografia, que inclou estudis d'Antoni Ferrando, Júlia Todolí, Anna M. Pellicer, Jordi Colomina, Vicent Salvador, Lluís Gimeno, Josep Murgades, Guillem Calaforra, Abelard Saragossà, Joan Solà, Jordi Ginebra i d'altres, s'havia encarat ja amb la relació continuada que Fuster va mantenir amb el problema que representava la manca d'un sol estàndard lingüístic reconegut i vigent arreu dels Països Catalans. Antoni Mollà i Marisa Bolta publicaren fa anys un recull d'*Escrits sobre la llengua fusterians* (València, 1994, Tàndem). I no fa gaire, Vicent Simbor ha donat a conèixer en *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari* (València, 2012, Publicacions de la Universitat de València) un capítol ben articulat que es titula «Les dificultats de la llengua literària», d'un notable interès per al debat, en què traça el recorregut de les posicions adoptades per Fuster en tres etapes successives: la unitarista (1944-1949), la del policentrisme (1949-1959) i la que denomina de «l'«eclecticisme geogràfic» (1959-1992)», pel fet que l'escriptor adoptava unes o altres formes segons el lloc on havia d'aparèixer cadascun dels seus textos.

Es pot afirmar, per tant, que es tracta d'una qüestió àmpliament i profundament analitzada per especialistes, en molts aspectes i des de perspectives no sempre coincidents. Crec, tanmateix, que paga la pena d'insistir-hi amb algun comentari, perquè

les posicions que adoptà Fuster en diversos moments de la seua vida sobre l'estàndard a emprar des del País Valencià poden ser un excel·lent punt de partida per a llançar una invitació a reflexionar sobre com s'han produït determinats canvis operats entre nosaltres els darrers anys entorn de la norma i, sobretot, sobre el futur del valencià. I en aquesta simple invitació s'aturen el meus propòsits, ara com ara.

Hi ha dos moments que es poden considerar claus, en què Fuster va respondre públicament a la preocupació que sempre degué sentir per la qüestió de «com» escriure en català. Entre les respostes que es donà a aquest interrogant en la seua joventut i les que es donaria en la seua darrera etapa, hi ha canvis. En un pol d'aquesta modificació es pot situar l'article que publicà a l'*Almanaque de Las Provincias* el 1944, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana», escrit amb les formes pròpies de la normativa fabriana més estricta; en un altre, un text redactat amb les formes «valencianes»: «A tall de pròleg: una qüestió d'urgències», introductori del volum col·lectiu *La llengua als mitjans de comunicació* (València, 1990, Institut de Filologia Valenciana, a cura d'A. Ferrando).

Entremig, s'havien escolat totes les experiències de l'escriptor, des de la seua joventut, quan encara era estudiant a la Universitat de València, fins a pocs anys abans de morir. O, el que és el mateix, des de la fúnebre postguerra franquista, quan la Segona Guerra Mundial no havia acabat, i l'escenari polític de l'estat espanyol regit per la Constitució de 1978 i el País Valencià administrat per una Generalitat de signe socialdemòcrata. I, val a dir-ho, en aquest procés, a més de les experiències individuals –i les col·lectives, compartides– també s'havien escolat algunes desil·lusions.

No tot era tan fàcil de construir, després de la fi de la dictadura, com es podia imaginar abans que el franquisme desaparegués, si més no de manera oficial.

En les diferències de perspectiva degueren influir, a més, dos fets capitals. D'una banda, el pensament i els coneixements de Fuster entorn de la relació entre llengua i societat s'enriquieren de manera amplíssima amb el transcurs dels anys, per l'augment de lectures i observacions –no cal dir-ho–, però sobretot perquè a partir d'un moment determinat, va aparèixer amb força entre nosaltres una branca de la lingüística aplicada, la sociolingüística, que va proporcionar de seguida treballs notables, gràcies inicialment a Lluís V. Aracil i Rafael L. Ninyoles, i en l'aparició de la qual al nostre àmbit geogràfic no eren alienes les reflexions i intuïcions del mateix Fuster. L'altre fet a tenir en compte en el canvi de perspectiva és la brutal campanya secessionista iniciada a València el 1974 i que tant ha influït en l'evolució de la política lingüística local –i de la política, simplement– des de llavors.

Per a avaluar la importància que el desenvolupament del secessionisme degué tenir perquè Fuster reconsiderés algunes de les seues posicions, cal pensar sobretot en la sorpresa que li produí. Així, encara el 1971, podia escriure que, a partir de la publicació de les gramàtiques de Manuel Sanchis Guarner (1950) i de Carles Salvador (1951), s'havia produït la «liquidació –“per ruïna”– dels reductes insidiosos. Entre les victòries de Pompeu Fabra, la més clara, la més complexa i la més inconfessada és aquesta. I dic “de Pompeu Fabra” per xi-frar-ho en un nom emblemàtic. A partir de llavors, la “llengua literària” al País Valencià quedava definida. La *teua* i la *meua*, com *cante* i *diga*, i les altres minúcies, adquirien

un altre sentit, en el nou context: vam procurar que aquestes mínimes “dissidències” tinguessin una justificació en els clàssics, i que, en comptes de ser un tret de separació, fossin una referència històricament unitària. I ací s'acaba l'episodi.»

Però l'episodi no s'havia acabat. A penes tres anys després d'aquest judici fusterià, el secessionisme agafava una volada que mai no havia tingut. Per causes polítiques, certament, però que s'adreçaven de forma directa contra la normativa consolidada. No és casual, per tant, que comencés per ací l'atac, amb el llibre de Miquel Adlert *En defensa de la llengua valenciana* (1977) i que a continuació vinguessen les gramàtiques i els diccionaris secessionistes. Fins ara mateix, quan el problema es presenta sota una altra perspectiva, però no per això menys perillosa.

Des del moment que Fuster va decidir que la seua llengua habitual seria també per a ell una eina de comunicació a tots els efectes, en la mesura que li fos permès, hagué de comprendre que la decisió no sols comportava enfrontar-se a un ambient d'hostilitat, d'inferioritat respecte a les pautes de conducta de la societat en què vivia, sinó que el situava inevitablement davant d'un altre obstacle, igualment complex: com havia d'escriure la llengua que parlava? És clar que primer n'havia d'aprendre, ja que aquest exercici no havia format part de les seues obligacions escolars. Només llegint pel seu compte podia fer aquest aprenentatge, però, sens dubte, també les primeres lectures en català li degueren produir un seguit d'interrogants a què calia respondre, d'opcions que calia adoptar. Ací i allà, ell mateix va donar alguna dada sobre quins foren els primers papers en català a què tingué accés; d'altres, cal imagi-

nar-los. Posem-hi, tot sumat, algunes col·laboracions en publicacions locals suecanes o en periòdics de València, ja abans de la guerra, algun títol dels «Quaderns d'Orientació Valencianista», que Adolf Pizcueta havia impulsat i dirigit a primeries de la dècada de 1930 i que després del conflicte es trobaven encara per inadvertència de l'autoritat repressora en algun quiosc de València; un recull del *Glossari* d'Eugeni d'Ors localitzat a la biblioteca heteròclita i desordenada de Lo Rat Penat, o bé altres textos d'autors de tot l'àmbit lingüístic, de distintes èpoques i trobats a l'atzar...

De fet, la cosa era encara més complicada, perquè Fuster, amb la voluntat més o menys definida d'esdevenir home de lletres, es veia abocat, per les mateixes circumstàncies, a fer dues operacions paral·leles. D'una banda, es tractava d'aprendre a escriure en català, d'acord amb una normativa generalitzada i acceptada per un nombre suficient i accessible de lectors i tot construint-se unes fórmules expressives pròpies, un estil. D'una altra, havia de desenvolupar com a escriptor el castellà que obligatòriament havia après, però que, oralment, no formava part del seu ambient més immediat —és inútil recordar la qualitat del castellà que es parlava llavors a València, per exemple, fins i tot entre els més entusiastes seguidors d'aquella llengua— i, també per aquest cantó, de buscar-se un estil. I, no cal dir-ho, d'assegurar-se una quota mínima de lectors. Sobretot, quan va decidir professionalitzar-se com a escriptor, malgrat que aquesta decisió el forçà, sobretot, a escriure en espanyol.

Any a venir, el 1967, ja convertit en un escriptor professional i plenament reconegut pels seus mèrits literaris, Fuster va mirar d'explicar què havia estat per a Azorín

o per a Josep Pla aquella adaptació lingüística, com a escriptors. Alhora, va deixar una confessió plena d'interès sobre la pròpia experiència:

Jo, quan em veig en el cas d'escriure en castellà algun paper amb un mínim de pretensions literàries, utilitzo ara i adés el [diccionari] «Casares». És una manera efectiva de suplir deficiències idiomàtiques ben comprensibles. Per modest que un sigui en les seves intencions, aquesta mena de deficiències són sempre un obstacle enervant. Escriure *bé*, ¿què vol dir? Probablement, escriure a cada moment la paraula justa: justa i insubstituïble. Quan escrivim en una llengua que no és la nostra, el problema sol fer-se, de vegades, anguniós. Però fins i tot en la llengua pròpia es planteja, i més encara en situacions com la del català actual, en què la manca d'una base escolar i la promiscuïtat lingüística quotidiana en conversa i lectura ens deixa desarmats, literalment i literàriament desarmats.

Més avall, en el mateix escrit, declarava:

La diferència —gran, ¿per què amagar-ho?— que existeixi entre el meu dialecte familiar i el català literari és només una diferència de grau: quan escric en català, més bé o més malament, no surto de l'àrea d'uns mecanismes idiomàtics instintius. En castellà, en canvi —com és lògic—, he de salvar un buit absolut, que ni la formació escolar ni la inèrcia professional —he escrit en castellà *sempre*— no arriben a obviar.

En aquella aventura juvenil de destriar unes pautes lingüístiques que li servissen, Fuster havia descobert la codificació establerta per Pompeu Fabra en les seues obres

gramaticals i en el seu *Diccionari general de la llengua catalana*, de 1932. No fou, ja ho he dit, un descobriment directe, sinó que es produí a través de les conseqüències que l'obra fabriana havia tingut sobre la literatura catalana del seu temps i dels anys posteriors, incloent-hi la del País Valencià abans i després de 1932. El que va trobar, en definitiva, va ser un sistema d'escriptura, més o menys coherent, que s'havia fet visible en llibres i revistes, en autors i gèneres diversos. Un mitjà de treball literari, per tant, al qual podia sumar-se amb la seguretat de trobar-hi solucions per a una bona part dels problemes que, com a aspirant a literat, se li podien anar plantejant. En castellà ja li l'havien ensenyat, des de l'escola. En català, Fuster buscava una norma tan eficaç com aquella, tan adaptable a les seues necessitats, que eren des del principi molt àmplies, com a poeta, assagista i col·laborador en la premsa com a articulista i com a crític.

Són ben eloqüents, pel que fa a aquelles primeres decisions que hagué d'adoptar, les declaracions personals incloses –en tercera persona–, en la «Nota del traductor» que redactà com a encapçalament de la seua versió catalana de *La pesta*, d'Albert Camus. Era el 1962 i convé tenir en compte la data, perquè es tractava d'un moment en què Fuster s'estava embarcant en l'aventura decidida de crear-se un públic lector ampli i mantingut a Barcelona o, si es vol, en tot l'àmbit lingüístic però a partir de les plataformes barcelonines. Deia Fuster:

El traductor s'excusa d'haver d'al·legar, en primer lloc, la seva procedència valenciana. Els automatismes propis de la seva llengua col·loquial, no sempre coincidents amb els hàbits consagrats de la llengua literària,

potser donen a la seva prosa un matís una mica estrany al gust idiomàtic del públic de les altres terres catalanes. Confia, però, que ningú no li'n farà retret. Al cap i a la fi, si l'anomenada «llengua literària» no és una «terra de tots», on *tots* ens podem trobar, de què ens serviria?

En aquell moment, com gairebé sempre en la història de la llengua catalana, hi havia en marxa una determinada polèmica sobre el model lingüístic. Era, apuntava Fuster, «una polèmica que, sorda o descarada, debaten d'uns quants anys ençà uns quants intel·lectuals catalans», en la qual –«home tímida, cautelós o simplement escèptic per naturalesa, s'estimaria més de no entrar-hi mai».

Ara bé, això era una declaració merament retòrica. Com podia no entrar-hi, si l'afectava de ple, si l'havia preocupat des del principi? Els escriptors de diumenge a la tarda, per utilitzar la fórmula de Pla, que Fuster adoptà, bé podien desdenyar l'estudi de la qüestió. Per a Fuster, decidit a professionalitzar-se com a escriptor, es tractava d'una opció vital. A la vista d'això, doncs, anunciava, parlant en tercera persona que:

es decantaria per una solució de terme mitjà, que d'un cantó evités una mica l'encarament del purisme ultrancer, i de l'altre eludís qualsevol risc d'anarquia. Per això, en aquesta versió de *La pesta*, ha prescindit dels *llurs*, dels *àdhucs*, dels *quelcoms*, i d'alguns altres vocables igualment fora d'ús –d'ús general, si més no– i ha preferit *ser a ésser* com a infinitiu. És ben sabut que aquesta tria no contradia els principis de la més restringida ortodòxia fabriana. Però, també per la mateixa raó última, el traductor s'ha esforçat per no excedir-se a introduir en el

seu lèxic mots que no vinguin autoritzats en les pàgines normatives del *Diccionari* de Fabra. No li agrada gens l'expedient de substituir un arcaisme per un barbarisme [...], davant la majoria dels trencacolls lingüístics que presenta l'ús literari actual del català, entre l'arcaisme i el barbarisme hi ha sempre una tercera via: l'enginy de l'escriptor. Un simple gir de la frase pot salvar perfectament la disjuntiva, i el text, no apartant-se de la llengua viva, es mantindrà dins la més absoluta correcció: ni el *domine* purista, ni el lector desansiat no hi tindrien res a dir. Les circumstàncies—extraliteràries—que travessem aconsellen aquesta discreció, almenys provisionalment.

És clar que aquesta opció no podia ser predicada per a tothom, però sens dubte era una solució ben eficaç i així ho demostrà la quantitat i la diversitat de lectors que Fuster es va guanyar mantenint-la. En un altre lloc, i parlant sempre de la seua opció personal, Fuster en parlava també, en posar unes paraules inicials al primer volum de les seues *Obres Completes* (1968), fa uns pocs anys repeses per Edicions 62, a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios. La seua declaració anava ja més enllà de l'esfera individual i, a partir d'ella, proposava les formes adoptades per ell com a model per a d'altres que es trobassen en la seua mateixa situació, de valencià que volia escriure la seua llengua:

Sempre he estat partidari d'un ús gramatical únic i exclusiu. El del senyor Fabra, que al cel sia. Fabra ens va dotar, a tots els catalanoparlants, d'un mòdul lingüístic admirablement amanós. Els meus primers impresos, que són del 1945 o del 1946, ja donen fe d'aquesta convicció. Però les determinants socials en

què he hagut de moure'm, molt complexes, m'han decantat, i continuen decantant-me en ocasions, a militar tímidament en el particularisme lingüístic valencià. Cada vegada menys, per cert. I arribat a preparar aquestes *Obres Completes*, he decidit deixar-lo de banda [...] Corro el risc, ja ho sé, que alguns dels meus paisans m'ho reprotxin, com m'ho han reprotxat més d'un cop. M'acusaran de vel·leïtats «barcelonines». Ho lamento. M'he negat sempre a discutir legitimismes gramaticals: que sigui més «pur» un vocable, un gir o una conjugació del Maestrat, de la Cerdanya o de Menorca, que no pas una altra de Tortosa, de la Marina o d'on es vulgui—Barcelona i València incloses. Aquest esport no m'atreu. [...] La llengua literària, la fan els escriptors, i el català modern, l'han fet els escriptors «barcelonins». Podríem dir, fins i tot, que l'han fet els «barcelonins» amb una notòria indiferència respecte a la possibilitat de tenir lectors a Elx, a Maó o a la mateixa Tortosa. Però això és un altre assumpte, que no hem de debatre ací. De tota manera, Pompeu Fabra havia traçat les línies mestres d'una solució universalment acatable en tota l'àrea idiomàtica. A partir d'ella, tornava a ser factible d'escriure «en català» des de Sueca. Fabra en mà, he volgut escriure com un valencià del segle XX hauria d'escriure.

Aquesta darrera frase comporta un clar consell, un model per a d'altres valencians que volguessen escriure. Precisament en una etapa, a finals de la dècada de 1960, en què noves promocions s'estaven introduint en les tasques literàries o, simplement, en l'ús del català com a llengua d'expressió escrita.

Tanmateix, Fuster deixava sense «debatre ací», en aquell moment, les conseqüències que podia tenir el fet que «els

barcelonins» es mantinguessen més o menys indiferents a la possibilitat de tenir lectors en la totalitat de l'àmbit lingüístic.

I, certament, mentre duraren les penúries imposades pel franquisme, amb les molt estrictes limitacions en l'ús públic del català, aquesta indiferència podia no tenir conseqüències massa greus. Ara bé, la nova situació política, a partir de l'aprovació de la Constitució espanyola i dels estatuts d'autonomia de Catalunya, el País Valencià i les Illes, amb la legislació dictada en cadascun dels tres territoris de llengua catalana, la creació de mitjans de comunicació que l'empraven, l'entrada quasi universal –si més no, aquesta era la intenció– del català a les escoles de tots els territoris, foren factors que col·locaren la qüestió de l'estàndard morfològic i de les formes lèxiques no generals, o no generalitzades, en primer pla de rellevància. Es podria pensar –jo ho pense– que la nova situació, les noves necessitats, no podien tenir una resposta immediata adequada per part de l'Institut d'Estudis Catalans, organisme reconegut per la legislació espanyola durant la mateixa Transició com a autoritat normativa per a tota l'àrea lingüística. Ni tenia mitjans ni hi havia entre els seus membres una quantitat suficient de representants del País Valencià o de les Illes, posem per cas. I era impossible que els tingués perquè el nombre de lingüistes preparats, procedents d'aquests territoris, era el que era, entre altres raons perquè hi mancaven els estudis universitaris que podien formar-los.

Tanmateix, es tractà de suplir aquestes deficiències obrint la institució a nous especialistes en la mesura que anaven apareixent i introduint canvis en els textos normatius de referència, com ara el *Diccionari*. Tot això no es podia fer de la nit al matí i, efec-

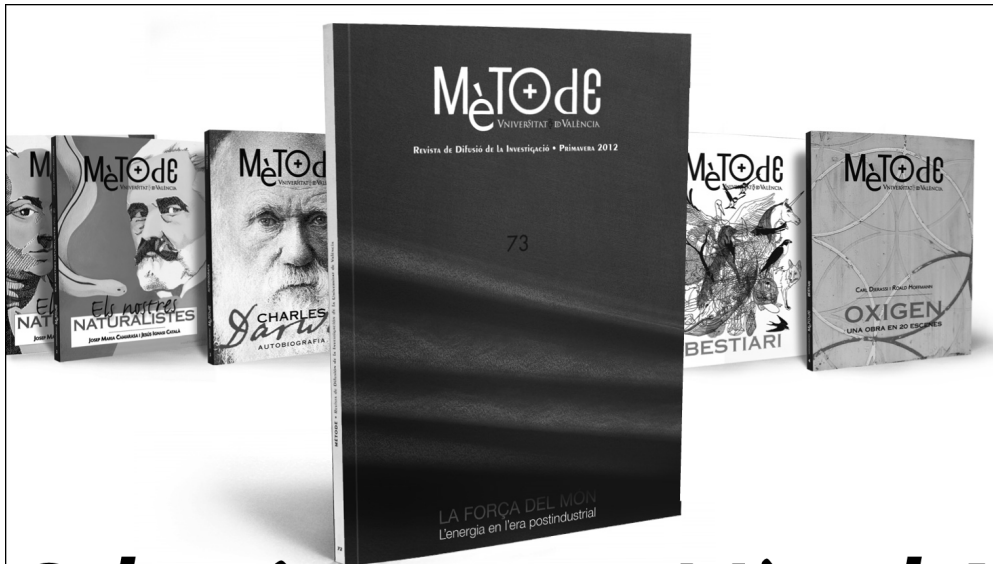
tivament, mentrestant el secessionisme valencià adquirí un pes més gran, fins al punt de condicionar les decisions polítiques que haurien pogut aturar-lo. En alguns casos, de particular repercussió pública, com ara els mitjans de comunicació, que no exigien processos per a l'adopció o l'aprovació de pautes lingüístiques tan exigents com els d'una institució acadèmica, s'hauria pogut actuar des del principi amb una flexibilitat, fins i tot en la fonètica, que sens dubte hauria contribuït a incrementar entre el públic el reconeixement de la unitat lingüística, a partir de la diferència de varietats. En això –i és un exemple d'una eloqüència ben òbvia–, a la Televisió de Catalunya no s'actuà amb l'ambició exigible. L'actitud lingüística seguida a la Televisió Valenciana és una altra mostra de miopia, fins i tot si es pensa en uns criteris restrictius d'origen polític.

I era precisament a aquestes matèries que es referia el text de Fuster que tanca l'arc de les seues manifestacions sobre l'estàndard, el que encapçala el volum col·lectiu *La llengua als mitjans de comunicació*. Amb la seua perspicàcia habitual, el prologuista ja havia comprovat de sobres que les possibilitats d'accelerar la convergència des del policentrisme, per tornar a la formulació de Sanchis Guarner, s'havien allunyat, si no esvaït. Del que es tractava era d'impulsar solucions que assegurassen la viabilitat de la llengua, en una societat, en un món fins i tot, que previsiblement en faria difícil la supervivència. Literalment, segons Fuster, malgrat que calia actuar «en la línia de modestia a què estem abocats, la d'una última potser trinxera de resistència», hi havia dues solucions «inesquívables». La primera era la unitat de la llengua. «Perdre-la de vista seria condemnar definitivament el “valencià” a l'extinció ràpida i absoluta».

Els textos estatutaris valencians, en què se silencia la identitat de la llengua han estat la font d'un grapat de conseqüències gravíssimes, que, si no han afectat de manera greu la normativa, han consagrat l'ús d'una denominació, «llengua valenciana», alternativa de la de «llengua catalana», que ara mateix qualsevol usuari pot trobar en una gran quantitat de gestions rutinàries de la seua vida.

Si bé és cert que, en aquest procés recent, s'ha preservat una unitat general en les formes regulades per la normativa, el

risc de perdre de vista la unitat de la llengua s'ha accentuat fins a límits perillosos. Contra aquest perill advertia Fuster. I no ha d'estranyar-nos que, els qui han perdut de vista la unitat de l'idioma, no ja en la seua realitat històrica –innegable–, sinó en la seua projecció de futur, insistesquen tossudament, cegament, canviant les eines de la construcció de l'estàndard per les de la recerca dialectològica, a subratllar les gràcies de tal o tal vocable d'abast restringidament local. I, com més restringidament local, millor. □

Subscriu-te ara a Mètode!

*I rebràs la col·lecció completa de les «Monografies Mètode»,
una col·lecció de llibres de divulgació valorada en 40 euros*

Revista de referència de la
Xarxa Vives
d'universitats

Subscripcions (4 números l'any):
25€ per a Espanya, 40€ per a l'estranger.

www.metode.cat

Joan Fuster i Montserrat Roig cara a cara

La relació epistolar i periodística

Lluïsa Julià

ENTRE EL RECONeixEMENT I EL REPTE

La relació entre Joan Fuster i Montserrat Roig ofereix l'al·licient de la trobada entre dues personalitats poderoses, centrals en la cultura catalana i d'una enorme projecció pública. Va ser atada per la jove escriptora a partir de 1970, des del moment que Roig vol dibuixar –i dibuixar-se– les «dimensions» del país –escriu a *Retrats paral·lels*– «desproveïdes de cofoïsmes, de triomfalismes o de falsos i matussers complexos d'inferioritat» (Roig, 1975: 11). I ho fa a través d'un diàleg obert amb les personalitats més destacades, del món literari i cultural, històric, i també filosòfic i científic. En aquest context, Joan Fuster és la peça clau per conèixer el País Valencià;

una part important de la primera aproximació que en fa es deu a la voluntat de donar explicació al «fenomen Fuster». Escriu el 1972 a *Destino*:

Si em pregunto com va començar el fenomen Fuster és perquè resulta estrany el seu cas, ateses les circumstàncies especials del País Valencià. És tanta la desolació, la pobresa cultural en què es troben aquelles terres [...] que és lícit preguntar-se com va sorgir un fenomen de l'envergadura intel·lectual de Joan Fuster. Va néixer del no-res?¹

Però a més a més de l'home d'idees i d'acció o de construcció sobre la realitat valenciana i dels Països Catalans, Montserrat Roig veu en Fuster el periodista, l'escriptor d'article de diari que busca la professionalització i, alhora, el polemista agut i rigorós, incisiu i punyent. És a dir un intel·lectual d'esquerres en la línia que ella mateixa pretenia. Fuster és un referent important en la trajectòria periodística de la jove Roig, per això busca la seva complicitat; com busca la de Maria Aurèlia Capmany en la imatge pública i feminista, o la de Josep Pla i Mercè Rodoreda, tot i les dificultats d'entesa amb aquests últims. Roig entrevista tots els citats entre 1971 i 1973, en els anys que es dona a conèixer, i després en farà noves aproximacions. La

Lluïsa Julià (Barcelona, 1958) és doctora en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona amb una tesi sobre Joaquim Ruyra, autor al qual ha dedicat diversos estudis. A hores d'ara és professora de Llengua Catalana i Literatura a l'IOC. Ha estat secretària de l'AELC, i coordina l'edició electrònica del *Qui és qui a les lletres catalanes*. És autora, entre altres, de *Joaquim Ruyra* (Parsifal, 1999), *Lectures de Maria Antònia Salvà* (PAM, 1996), *Vosaltres paraules: vint-i-cinc anys de poesia al País Valencià* (amb Teresa Pascual; Bromera, 2003), *Tradició i orfenesa* (Lleonard Muntaner, 2007) i *Ruyra: l'home i la seva imatge* (CCG, 2010).

correspondència, la conservada si més no, entre Roig i Fuster s'inscriu majoritàriament en la dècada dels setanta, i és una bona mostra, encara que necessàriament parcial, de les inquietuds i projectes dels anys de formació de l'escriptora.²

D'altra banda, Joan Fuster accedeix al diàleg amb la jove Roig; la relació amb les generacions joves, els «deixebles», era una pedagogia constant i necessària en la construcció identitària nacional dels Països Catalans. Fuster hi trobarà una interlocutora intel·ligent, capaç de mantenir les seves posicions i de defensar-les davant el to, a vegades condescendent o directament provocador. A més a més, Montserrat Roig és un dels pocs noms de dona que consten en l'extensa correspondència de l'escriptor de Sueca. Des de l'entrevista de 1972 per a *Destino*, Roig va ser una gran divulgadora de Joan Fuster i col·laborà a què altres escriptors o cantants com Estellés o Ovidi, fossin coneguts a Catalunya. La figura de Fuster es popularitza, esdevé coneguda d'un públic molt més ampli i no estrictament literari o polititzat, sobretot a través de les entrevistes televisives, que Roig li va fer per als programes *Tot Art* del 1976 i, sobretot, *Personatges* que dirigia i presentava ella mateixa, del desembre de 1977.³ L'entrevista de 1977 es realitza en un moment especialment dolç de la seva relació, Roig hi desenvolupa els elements de «l'home intel·lectual» o de «l'intel·lectual lúcid que ha preferit bastir totes les parcel·les abandonades de la societat valenciana», definits el 1972 i 1976 (Roig, 1978: 153); Fuster li correspon compartint projectes i escrivint el text per a la reedició de *Molta roba i poc sabó...*

Efectivament, sembla que Fuster es deixi arrossegar pels projectes de Roig, com la

renovació d'entitats associatives i culturals (PEN o Ateneu Barcelonès). Fuster, però, hi correspon des de la distància sorneguera i decebuda: «Tot això està molt bé, i no voldria desanimar-te en la teva bona voluntat. Però ¿vols dir que no quedarà en una mena de «club de leones» pobre i tronadet?» I encara: «Aquest penós cotolengo que és la cultura catalana del 1973 no donarà més de si. Creu-me. Ara: jo m'hi apunto [al PEN]. I tant. Dels primers! T'abraça» (Sueca, 12.I.1973).⁴ El 1975, Roig torna a engrescar-se a participar en l'Ateneu Barcelonès per renovar-lo: «De moment hi veig un lloc excel·lent per a portar a la pràctica la vella idea del PEN, que segons sembla es va morir d'inanició i de fàstic.» (26.VI.1975) i hi vol fer present la cultura valenciana: un recital d'Estellés, la presència d'Ovidi... «Em sembla bé si és que t'ho sembla a tu» respon Fuster aquell 8 de juliol. Més endavant, encara es troben a la Junta de l'Associació d'Escriptors (AELC) que Joan Fuster va presidir entre 1987 i 1990, també des d'una certa distància.

La realitat política no es reflecteix de forma directa en la correspondència tot i que el redreçament col·lectiu és el tema de fons. Tot i així, Roig s'exclama sobre la durada de la dictadura: «Però és que són 34 anys!!!!!!», escriu el 1973 i al·ludeix a la situació que es viu als Països Catalans amb el terme «la dissortada». No es fa referència als partits, al PSUC al qual pertanyia Montserrat Roig. L'aspecte ideològic, en canvi, és tractat en les dues entrevistes televisives. El 1976, Roig hi al·ludia a través d'una conversa amb Ernest Lluch: «—Convé que en Fuster estigui *au-dessus de la mêlée* política. Ens convé a tots.» I insistia que havia indagat «les preferències polítiques d'en Fuster» sense treure'n gran cosa; sols que li

semblaven «una mica massa radicals, però necessaris» els del PSAN (Roig, 1978: 153).

En l'entrevista del 1977, Fuster es reafirmava en l'opció de no militar políticament, «potser encara ara no cal militar, o no en val la pena» (Fuster, 2003: 202). Val a dir que la militància de Roig va ser la causa que es tanqués el programa *Personatges* que liderava; un episodi que, tot i l'enrenou que va aixecar, tampoc comenten en la correspondència. Pel que fa a Fuster, les seves cartes mantenen la línia d'escepticisme creixent que practicava ja aquells anys, parla d'una certa «retracció» pública, de «tàctica calculada» per treballar «encara un parell de llibres una mica útils, abans de morir-me» (8.VII.1975).

Lògicament, la relació Fuster–Roig és asimètrica. L'escriptora reconeix el pes central de Fuster en el desvetllament de la identitat valenciana i participa de ple en la seva visió dels Països Catalans. Alhora en destaca el cosmopolitisme o, el que és el mateix, la consistència d'un discurs enmig de l'erm valencià dels anys quaranta i cinquanta.

Fuster també esdevé un dels miralls de la trajectòria periodística de Roig, però al capdavant, el material analitzat –correspondència i entrevistes– descriu el pas de l'anàlisi del «fenomen Fuster» al naixement del «fenomen Montserrat Roig» en un temps gairebé rècord, en set anys. A principis de 1978 ho certificava el mateix Fuster –i per via doble– en el pròleg a la reedició de *Molta roba i poc sabó*. L'assagista hi destacava la figura d'intel·lectual compromesa i de «dona-escriptora». Així, després de referir-se a l'àmplia activitat periodística i a l'actitud davant l'escriptura, a la seva «insaciable curiositat pels comportaments i per les idees», a la voluntat de comprendre-

les «a través d'un judici “raonable”», en resumeix la personalitat literària:

Feminista? Posem-hi: dona. Catalanista? Diguem-ne: catalana. Marxista? Com la majoria dels marxistes del país: aproximativament. I sumant-ho tot, el «fenomen Montserrat Roig», arrelat en una vocació i en una decisió admirables, té un perfil insòlit. O no tan insòlit, i és igual. Ella fa la seva feina, escriu, i nosaltres la llegim (Fuster, 1978: 17).

I és que després del recull de contes de 1971, Roig havia publicat *Ramona, adéu* (1972), *El temps de les cireres* (1976), *Els catalans als camps nazis* (1977) i havia fet un desplegament periodístic impressionant. En el breu escrit d'agraïment, Roig hi escrivia: «Gràcies maco!, pel pròleg! N'estic tota emocionada. Vols dir que me'n sortiré, com escriptora? Petons, petonets i petonassos.» I encara hi afegia: «En la qüestió d'ésser “dona” has posat, crec, el dit a la plaga: no escriuré mai com un “home”. I n'estic contenta.» (4.II.1978). I és que Fuster apuntava també la genealogia literària femenina en què s'inscrivía Montserrat Roig i n'annotava alguns noms principals com Víctor Català, Clementina Arderiu, Mercè Rodoreda, Maria Aurèlia Capmany o Teresa Pàmies. Em sembla que el text de Fuster i l'actitud de l'escriptora posen en relleu el final d'una etapa, la que Roig havia considerat d'«aprenentatge» i a la qual va contribuir la relació amb l'escriptor de Sueca.

PLA, FUSTER I DESTINO

A finals d'agost de 1970 Montserrat Roig envia una primera carta, d'aspecte des-

cuidat, escrita en un rampell, al carrer Sant Josep 10 de Sueca, la casa d'en Joan Fuster. El motiu, afirmar el seu acord total amb l'article que Fuster, cofundador i col·laborador habitual de *Serra d'Or*, havia signat aquell 15 d'agost en la secció «Restriccions mentals». Efectivament, a «Un excés imperdonable» Fuster hi defensava l'escriptura com una «activitat laboral» regular, constant i lligada a «la necessitat de guanyar-se la vida», és a dir, retribuïda. En l'argumentació –que també és una defensa de la seva obra– arrenclera escriptors d'èpoques i consideracions ben diverses; des de Ramon Llull a Josep Pla (amic de Fuster i llavors discutit), d'Eiximenis a mossèn Cinto, passant per Sagarra, Pedroló o Porcel. En definitiva, defensa l'escriptor prolífic, el «grafòman», davant els partidaris d'una escriptura parca, controlada, sota l'argumentació que la perfecció és rara i, doncs, escassa; una actitud prou estesa en els nuclis literaris barcelonins. Amb la sorna i el llenguatge acolorit acostumat, Fuster qualificava els seus oponents de «limitats» o de patir de «*restrenyiment intel·lectual*.»⁵

Roig li escrivia:

Perdona la lletra i el paper però no puc estar-me de dir-te de seguida com m'ha agradat i no tinc res més a mà. T'he de confessar que, sense adonar-me'n, feia molt de temps que estava farta del menyspreu olímpic que es fabricava en aquest país contra els escriptors prolífics. En realitat aquest menyspreu potser amaga d'altres subtils mesquineses..., véa a saber. (20-VIII-1970)

La nota és interessant, documenta l'actitud literària de Roig, llavors escriptor gairebé inèdita; i es produeix en el mateix moment que inicia els reportatges i entre-

vistes a *Serra d'Or* (1970), *Destino* (1972), *Triumfo* (1972), i els articles sobre l'actualitat literària catalana a *TeleXprés* (1971).⁶ De fet, durant el període 1970-1972, la relació Roig –Fuster se centra en l'estada de quatre o cinc dies que Montserrat Roig fa a València i Sueca a principis de juny de 1972. A més a més d'entrevistar-lo acompanyada d'Estellés, Roig fa un acostament real a la realitat valenciana gairebé desconeguda (també per a ella, en parla com de l'«Andalucía catalana»), i conversa llargament amb altres figures destacades i també joves.⁷ Segons revela la correspondència, el contacte s'estableix a través de Max Cahner, amb qui la Montserrat ja havia estat a Sueca amb anterioritat, i d'Ernest Lluch, professor a la Universitat de València en aquells anys, que va fer d'amfitrió. Roig comptava, doncs, amb avaladors de pes perquè Fuster accedís a l'entrevista; també, naturalment, hi devia comptar el paper cultural de *Destino*. En diverses ocasions Fuster havia demanat al seu amic Josep Pla articles per difondre la seva obra, i a més a més havia arribat a imaginar-ne una de similar a València per ajudar a articular la transició. El 7 de febrer de 1963 escrivia a Josep Pla:

no podem fer res de bo, ací, sense un mitjà de difusió propi. No penso en la fundació d'un diari, naturalment. Però sí en la d'una revista setmanal, tipus *Destino* (gràfica, temes variats, orientació regional), que podria ser un negoci i ens serviria de tribuna. (Fuster, 1997: 129-130)

D'altra banda, la preparació del viatge a València, Sueca i alguna altra població del País Valencià s'inscriu en les col·laboracions que Roig va fer per a *Destino* al llarg de l'any 1972, les més destacades de les quals són

l'entrevista a Josep Pla en ocasió de celebrar 75 anys i les dedicades a Fuster i el País Valencià;⁸ també escriu altres articles relacionats amb el teatre, la dona immigrant així com les entrevistes a Perich i Josep Ferrater i Mora per encàrrec de Baltasar Porcel, si més no la darrera.⁹

Roig inicia l'entrevista a Fuster establint un lligam fort entre Pla i l'escriptor de Sueca, no per l'amistat que unia els dos escriptors, sinó per haver combatut «les xacres» del «provincianisme, la ignorància, la incuriositat i la indiferència», afirmació contundent que reblava amb el comentari: «Ara com ara és més fàcil passar per cosmopolita i denigrar els localistes (llegiu Pla i Fuster). És més fàcil –i més rendible– mostrar-nos ignorants amb allò nostre i savis amb la cultura del altres» (Fuster, 2002: 155). Roig s'inscrivía així en l'aposta de *Destino* per donar relleu als dos prosistes. Un mes abans que aparegués la seva entrevista a Fuster, era Baltasar Porcel qui publicava el resum d'una extensa enquesta titulada «Josep Pla, a debate» adreçada a assagistes, prosistes, poetes i personalitats de professions liberals perquè opinessin sobre la figura literària que representava Josep Pla. El resultat va ser desigual, encara que algú demanava el Nobel per a Pla.¹⁰ En aquest sentit de premis, cal dir que el 1975 quan Joan Fuster obté el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, Roig esmenta el cas Pla pel que fa a aquest premi. Escriu: «Et mereixes tots els honors i així t'ho demostraren al Palau... Però, i en Josep Pla? De tota manera, cal dir que tu has apaivagat els ànims de tots els bàndols. N'estic molt contenta, del premi, de debò» (La Floresta, 17.V.1975).

El retrat que Roig fa de Joan Fuster segueix el format que havia marcat Josep

Pla en les mateixes pàgines de *Destino* i que tenia Baltasar Porcel com a seguidor. (Porcel havia entrevistat Joan Fuster el 1965, així com Caterina Albert o Rodoreda entre altres.) Així, la descripció del paisatge sensorial i en relació a la personalitat de l'entrevistat, els detalls de la casa i l'ambient en què viu l'escriptor, els hàbits de treball, els seus costums personals, sobre l'escriptura, o alimentaris, recorden l'escriptor de Palafrugell; i aquest aspecte, abreujat amb el pas del temps, esdevé «marca» dels retrats que Roig popularitza amb el nom de *Retrats paral·lels* durant aquells anys. Dels trets que reapareixen en les distintes entrevistes realitzades a Fuster, en destaquen tres: l'hospitalitat i generositat, la intel·ligència i el treball continuat i la soledat del personatge, encara que aquesta última condició sigui desmentida en part pel mateix Fuster.

Del viatge al País Valencià d'aquell 1972, Montserrat Roig en va treure altres retrats. Els de Vicent Ventura, Vicent Andrés Estellés i Andreu Alfaro, tots ells relacionats amb Fuster, fent xarxa que en diríem ara.¹¹ En la conversa amb Vicent Ventura, per exemple, Roig escriu: «Segons l'escultor Alfaro, en Ventura és el 50% del País Valencià. L'altre 50% és en Joan Fuster» (Roig, 1976: 32).

ENTORN LITERATURA CATALANA CONTEMPORÀNIA

El retrat publicat a *Destino* el 1972 va comportar un cert malestar en Montserrat Roig que veia com Josep Iborra, un dels valencians entrevistats i amic de Fuster, enviava una «Carta al director» per rectificar l'afirmació que Roig li atribuïa: que Fuster «se'n reia dels escriptors» i «afirmava que

escriure no servia per a res», cosa que Iborra volia aclarir: «Fuster es burlava de qui es prenia seriosament com a escriptor», és a dir: atacava l'engolament i se'n distanciava irònicament (*Destino*, 12.VIII.1972: 47).

De manera que Montserrat Roig escriu a Fuster no sols per defensar la seva versió de la frase que fins i tot veia com una broma fusteriana, sinó per mostrar el seu disgust davant el silenci de Fuster:

M'ha sabut greu que l'única notícia que tingui de dos reportatges que em donaren molta feina sigui aquesta carta de l'Iborra al «Destino». Val la pena prendre's les coses amb tanta gravetat, encara que es tracti del País Valencià? (28.VIII.1972).

Abans d'acabar la carta encara insistia que no tenia cap ànim de «picabaralla» i anotava el que serà objecte de discussió literària immediata: l'estudi *Literatura catalana contemporània* (Curial 1971) i el tractament que Fuster dedica a Caterina Albert. En la carta, la disconformitat es reduïa a una breu nota final en què Roig apuntava el disgust que havia tingut el seu pare, Tomàs Roig i Llop, «quan va saber que no sortia al teu panorama de la literatura catalana».

La resposta de Joan Fuster és una carta llarga tot demanant excuses per la seva «ingritud» i per tranquil·litzar-la: «estigues tranquil·la: els teus escrits han estat satisfactòriament rebuts per la clientela. Per la clientela "fusteriana", que és la que jo conec, és clar» (2.IX.1972). També insisteix que les queixes dels lectors indiquen que «d'una manera o altra has posat el dit a la plaga, potser a una plaga que ni tan sols t'imaginaves i tot» i exposa el gran volum de material que havia de treballar i el seu aïllament a Sueca com a causes prin-

cipals dels errors i mancances del llibre. Escriu:

Entre els molts defectes que l'obra deu tenir, aquest [el de les omissions] és evident, i que no sé fins a quin punt m'és imputable: el de la manca de precedents. I no vull al·legar l'excusa d'haver treballat a Sueca en condicions d'absoluta precarietat, cosa que els graciosos cagallons de la crítica (oral) barcelonina són incapaços d'imaginar. (Ja sé que no és una «excusa» vàlida davant el lector, que no té cap culpa que jo visqui a Sueca...). En tot cas, les «omissions» han estat involuntàries, i si hi hagués la sort d'una reedició les esmenaré (2.IX.1972).

Finalment conclou, però, que en aquest «mapa» de la literatura catalana l'obsessió per registrar «els accidents del terreny», «l'obsessió per les muntanyes i els rius importants» «m'ha fet incórrer en més d'un descuit als nivells diguem-ne secundaris... Perdona la llauna, nena».

Montserrat Roig li respon amb l'article «El panorama de un año» publicat a *Tele/èXprés* en què, després de lloar el rigor intel·lectual de Fuster i la necessitat del seu «panorama» de la literatura catalana, utilitza el mateix argument exposat per Fuster («Supongo que la redacción del libro se realizó en Sueca, de ahí que sean admisibles algunas omisiones, errores bibliográficos y hasta biográficos») per passar a discutir-li el tracte que en l'obra reben Víctor Català i Manuel de Pedrolo, quan, en principi, el llibre volia ser «descriptiu» i «enumeratiu». ¹² «Y ello me inclina a pensar —conclou— que quizá hubiera sido mejor titularlo "Les meves lectures" o "Notes de lectura" en lugar de "Literatura Catalana Contemporània"». ¹³

Val a dir que Fuster va respondre en el mateix rotatiu en una de les «Notas para pasar el rato» en què citava expressament Roig i insistia en què calia «un reajuste de jerarquías en la apreciación de autores y obras». I considerava que Caterina Albert potser havia gaudit de «respetos más bien desafortados» potser pel fet de ser una dona «que escribía truculencias?».¹⁴

Roig responia immediatament amb una «Nota a Joan Fuster» en què tot i defensar Pedroló, deia, ara sense embuts, que considerava *Solitud*:

que a mi no me pareció nada truculenta, una de las novelas más densas, más complejas, más sutiles, en una palabra «más grandes» de entre nuestras novelas catalanas que se han escrito en este siglo. Por otra parte, Víctor Català quedó marginado, como Bertrana y Oller, durante el mandato estético de los noucentistas y su obra se resintió de ello de manera palpable.¹⁵

Però la relació entre Roig i Fuster no es va ressentir de la controvèrsia pública. Roig li escrivia tot seguit esperant que no s'hagués «enfadat, de debò que em sabia molt de greu», pel «comentari» de *TéleXprés*, i insistia que el seu llibre era de «primeríssim ordre per a la consulta», tot i que discrepava en algunes consideracions (26.X.1972). Fuster li respon amb una altra carta en què indirectament la situa com a deixeble d'en Molas –«de la tribu dels “moletes” inicials», escriu a *Molta roba i poc sabó*– i seguidora d'una equiparació autor per autor entre la literatura catalana i l'europea. El tema, però se centra en Caterina Albert:

Et recomano *Un film*. I et recomano de rellegir *Solitud* (a condició que, abans, et

treguis la barretina mental que et col·locà el Mestre Molas): calma, calma... Trobo molt natural que hàgim de ser algomogvers, perquè les circumstàncies ens hi obliguen (només per això) (9.XI.1972).¹⁶

La manca de criteri propi va encendre Montserrat Roig que li escrivia una carta a màquina que començava amb un contundent:

Estimat amic, La veritat, no acabo d'entendre per on van els trets. Què vol dir això de la «barretina mental que em col·locà el Mestre Molas»? El fet que jo hagi passat per uns cursos universitaris catalans de l'IEC amb en Joaquim Molas no vol dir pas que *totes les meves opinions provinquin necessàriament d'ell*. Amb en Molas vaig aprendre un mètode per a llegir i comentar literatura catalana. I no dic «criticar» perquè jo, personalment, mai no m'he considerat cap crítica. Després, me les vaig campar pel meu cantó i, si m'equivoco, sóc jo qui la píffio. (16.XI.1972)¹⁷

Roig tornava a insistir tant en el fet que el «Panorama» de la literatura de Fuster era «d'obligada consulta», com en considerar *Solitud* «una novel·la amb una autèntica tensió narrativa, on el personatge és destruït sense cap pietat, amb una simbologia eròtica –suposo que a causa de les “obsessions” personals de la senyoreta– que demana una profunda interpretació, amb una complexitat i riquesa de matisos que ja voldríem molts dels jovenets –i no tan joves– que escrivim novel·les.»¹⁸

Montserrat Roig no comenta la lectura que Gabriel Ferrater havia fet de *Solitud* el 1967 i que n'obria una orientació psicoanalítica i simbolista nova, tot i que segu-

rament la coneixia. De fet, Ferrater és citat en més d'una ocasió en els escrits comentats al llarg d'aquestes pàgines; Montserrat el compara amb Vicent Andrés Estellés, a qui considera «un dels grans que encara viuen» (26.X.1972). La discrepància en la valoració literària de Caterina Albert posava en relleu els punts de partida distints; la literatura d'idees que considerava Fuster i que posava l'assaig en primer terme; de Pedrolo destaca la versatilitat d'estils i tècniques, la capacitat de fabular: «l'impuls tumultuós d'invenció», a la manera de Balzac, una comparació, entre molts altres noms, que li retreu Roig.¹⁹ En canvi, Montserrat Roig se situa en un punt intermedi, entre la reflexió de la realitat i la ficció. El 1977, li demana per carta el pròleg:

Estimat Joan, t'escric aquesta nota d'urgència després de la nota d'aquest matí i és per demanar-te un favor enorme, de tan enorme que em fa vergonya i tot de dir-t'ho... Es tracta de demanar-te un pròleg. Ara em reediten, amb les pàgines que la censura m'escapà, la *Molta roba i poc sabó*. És una cosa urgent. (8.XI.1977)

Finalment Joan Fuster acceptava l'encàrrec, el pròleg no parla gaire de l'obra, fins i tot es refereix a «la literatura», és a dir la ficció, com una cosa «interferida», a la qual s'acudeix pel prestigi dels «gèneres codificats»; en canvi s'estén en elogis generals com a intel·lectual. A més a més, el text defineix la relació viscuda durant aquests anys:

Montserrat Roig ha certificat el pronòstic: el seu és, avui, un nom d'ampla vigència dins el petit món de les lletres catalanes. Ha publicat més obres de narració, però també, o sobretot, una pila immensa de papers

d'una altra mena, entrevistes, el meritori article de diari, l'impressionant volum sobre la nostra gent als camps nazis. L'ofici de l'intel·lectual combina tantes temptacions! Ella no ha renunciat a cap o a quasi cap. Ni tan sols els treballs als mitjans que en diuen audiovisuals. I al capdavall, tot ve a ser una sola i idèntica cosa, en el fons la seva actitud: una insaciable curiositat pels comportaments i per les idees i, alhora, la voluntat de comprendre'ls a través d'un judici «raonable». (Fuster, 1978: 15-16)

Les dues últimes notes conservades que Roig envia a Fuster són: un telegrama (del 3 d'octubre de 1981) arran de l'atemptat sofert per Fuster («Sé que la intel·ligència és poca cosa contra les bombes però és l'únic que tenim stop petó ben fort. Montserrat Roig») i una postal des de Bristol on fa de lectora. Hi diu:

Des de les boires del nord, un petó ben fort. Saps, de tant en tant convé separar-te de la «dissortada»... Aleshores t'hi reconcilies. Com et van les coses? Sé que no m'escriràs, helàs!, però de totes maneres t'envio un record enyoradís i nostàlgic. (Glasgow, 15.III.1983) □

BIBLIOGRAFIA

- BENET I JORNET, Josep M. (2010): *Material d'enderroc*, Barcelona, Edicions 62.
- FUSTER, Joan (1971): *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial, 1982.
- (1978): «Pròleg» a Montserrat Roig, *Molta roba i poc sabó...*, Barcelona, Edicions 62, 1992, pp. 15-19.
- FUSTER, Joan (1997): *Correspondència, 1 (Carners, Manent, Riba, Pla, Espriu, Vilallonga)*.

- Edició dirigida per Antoni Furió, volum a cura de Francesc Pérez Moragón, València, Tres i Quatre.
- (2003): *De viva veu. Entrevistes (1952-1992)*. Edició i introducció d'Isidre Crespo, pròleg d'Enric Sòria, Catarroja-Barcelona-Palma, Afers, pp. 197-214.
- (2011): *Obra completa de Joan Fuster*, volum tercer, *Assaig, II*. Edició, preliminars i apèndixs d'Antoni Furió i Josep Palàcios, Barcelona-València, Edicions 62, Diputació de Barcelona i Universitat de València.
- GIMFERRER, Pere (1973): «Literatura catalana contemporània de Joan Fuster», *Destino*, 4 d'agost, pp. 32-33.
- GUILLAMET, Jaume i Marcel MAURI (coords.) (2009): <<http://www.upf.edu/depeca/GRP/Roig/index-html>>, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (2008): «Joan Fuster i *Serra d'Or*», *Anuari Verdaguer*, núm. 16, dossier IEC, Barcelona, pp. 319-342.
- ROIG, Montserrat (1975): *Retrats paral·lels/1*, Barcelona, PAM.
- (1975): *Los hechiceros de la palabra*. Pròleg de Josep M. Castellet, Barcelona, Ed. Martínez Roca.
- (1976): *Retrats paral·lels/2*, Barcelona, PAM.
- (1977): «Montserrat Roig entrevista Joan Fuster», *Personatges*, TVE-Catalunya (21-XII-1977). (Editrama i AELC, 2002).
- (1978): *Retrats paral·lels/3*, Barcelona, PAM.
- (2002): «Joan Fuster: un Diderot de poble?», *L'Espill*, núm. 10, pp. 155-164. Traducció d'Isidre Martínez Marzo. (Versió original: *Destino* juliol, 1972).
1. «Joan Fuster: un Diderot de poble?», *L'Espill*, núm. 10 (primavera 2002), pp. 155-164. Traducció d'Isidre Martínez Marzo, p. 160. Primera edició, Montserrat Roig, «Joan Fuster: ¿un Diderot de pueblo?» «1. La medida del hombre», *Destino*, núm. 1815 (15.VII.1972), pp. 22-23; i «2. El hombre intelectual, medida de todas las cosas», *Destino*, núm. 1816 (22.VII.1972), pp. 22-23. Després recollit a Montserrat Roig, *Los hechiceros de la palabra* (1975), Barcelona, Ed. Martínez Roca, pp. 203-221.
 2. Es tracta de 18 documents, 16 cartes i dos telegrams, que Montserrat Roig envia a Fuster i de 10 cartes, més breus i sempre en resposta a Roig, que Joan Fuster trameta a Montserrat Roig. Es conserven, respectivament, a l'Arxiu Joan Fuster, Sueca, i en el «Dossier Joan Fuster» del «Fons Montserrat Roig», fons núm. 389 de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Els he pogut consultar gràcies a Antoni Furió i Roger Sempere Roig.
 3. L'entrevista per al programa televisiu *Tot Art* –TVE-Catalunya (realitzada l'agost de 1976) va ser publicada amb el títol «Una visita a Joan Fuster» en forma de reportatge, a Roig (1978), *Retrats paral·lels/3*, PAM, pp. 147-155; i «Montserrat Roig entrevista Joan Fuster», *Personatges*, TVE-Catalunya (21-XII-1977), enregistrada en vídeo per Editrama i AELC el 2002, i publicada a Joan Fuster (2003), *De viva veu. Entrevistes (1952-1992)*, Catarroja-Barcelona-Palma, Afers, pp. 197-214.
 4. Roig li contestava: «La cultura catalana és un penós cotolengo, però, i la castellana? D'altra banda, quedar-nos a casa, tancar-nos (en tinc cada vegada més ganes, de debò) i no intentar que el Pen representi alguna cosa d'aquest cotolengo és signar-nos la darrera sentència.» I afegeix: «He notat que tu estàs molt pessimista darrerament i és possible que tinguis tota la raó del món.» (26.II.1973).
 5. Fuster, Joan (2011), «Un excés imperdonable», dins *Obra completa de Joan Fuster*, volum tercer, *Assaig, II*, Barcelona-València, Ed. 62, Diputació de Barcelona i Universitat de València, pp. 219-221.
 6. Es pot consultar el catàleg periodístic d'algunes de les revistes i diaris en què col·laborà com *Serra d'Or*, *Triunfo* o *TeleXprés*, a <<http://www.upf.edu/depeca/GRP/Roig/index-html>>, 2009, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona. Per a la relació de Joan Fuster amb *Serra d'Or*, vegeu Josep Massot i Muntaner, «Joan Fuster i *Serra d'Or*», *Anuari Verdaguer*, núm. 16 (2008), dossier IEC, pp. 319-342.

7. El mateix Pla, que ja havia realitzat l'homenot de Fuster el 1962, havia deixat constància a *Destino* d'alguna de les seves visites a Fuster a Sueca. Josep Pla «Con Joan Fuster en Sueca y las naranjas» (*Destino*, 13.XI.1971: 12-13). Fuster també escriu en el mateix número sobre el tema (pp. 26-27).
8. L'entrevista a Josep Pla, extensa i força polèmica, aparegué a *Destino*, el 4 de març de 1972 (pp. 25-28) amb fotografies de Carlos Pérez de Rozas; anava acompanyada d'un altre article de Josep M. Castellet. Roig la va recollir el 1975 a *Los hechiceros de la palabra*, *op. cit.*, pp. 157-170; i també, el mateix any i traduïda, a *Retrats paral·lels/1*, *op. cit.*, pp. 27-40. El reportatge sobre el País Valencià: «Del País Valencià (1)» (*Destino*, 19.VIII.1972, p. 7); «Del País Valencià (2)» (*Destino*, 18.XI.1972, pp. 8-9); «Del País Valencià (y 3)» (*Destino*, 2.XII.1972, pp. 22-23).
9. «Perich o el triste mundo de su vida, un mapa de España que está llorando» (*Destino*, 22.IV.1972, pp. 16-17) i «Josep Ferrater Mora: más allá de la frontera» (*Destino*, 10.VI.1972, pp. 10-11), publicats respectivament en català a *Retrats paral·lels/1 i 3*, *op. cit.*, pp. 135-143 i 101-112, el primer amb el títol «En Perich, un petit burgès fill del Purgar-cito». L'entrevista a Ferrater Mora es va realitzar passejant pel mercat de Sarrià i a casa d'en Porcel a Vallvidrera.
10. «Josep Pla, a debate» (*Destino*, 17.VI.1972, pp. 14-22) Les opinions es divideixen entre els qui el consideren un gran escriptor i els que no. Montserrat Roig no hi participa.
11. Es tracta de: «Andreu Alfaro, antiromàntic», *Retrats paral·lels/1*, *op. cit.*, pp. 79-89; «Vicent Ventura, vitalista i pragmàtic», *Retrats paral·lels/2*, *ibid.*, pp. 24-34 i «Vicent Andrés Estellés, entre el sexe i la mort», a *Retrats paral·lels/3*, *ibid.*, pp. 156-163.
12. Montserrat Roig, «El panorama de un año», *Tele/eXprés*, 11.X.1972: 15.
13. *Ibid.*: 15.
14. Joan Fuster, «Notas para pasar el rato», *Tele/eXprés*, 23 d'octubre de 1972: 5.
15. Montserrat Roig, «Nota a Joan Fuster», *Tele/eXprés*, 25 d'octubre de 1972, p. 15.
16. Fuster considerava *Un film* «un desencert total» a *Literatura catalana contemporània* (1971), p. 82. D'altra banda, estava disgustat amb el tracte que havia rebut la seva obra per part del món acadèmic. Molas mateix no l'havia inclòs en els llibres de referència a l'Autònoma i el silenci va ser la resposta per part de la crítica. Vegeu «Notes a l'assaig», dins *Obra completa de Joan Fuster*, volum tercer, *Assaig, II* (2011), p. 1021. Pere Gimferrer escrivia «Literatura catalana contemporània de Joan Fuster» (*Destino*, 4.VIII.1973, pp. 32-33), en què, entre altres coses anotava el «no disimulado escepticismo» del treball de Castellet i Molas sobre Foix, segons Gimferrer, l'autor més mal presentat. Acabava, però, afirmant les «funcions supletòries», de manual, tot i no pretendre-ho, del llibre de Fuster. D'altra banda, en un principi el llibre havia de formar part de la col·lecció *Las literaturas hispánicas*, obra dirigida per Guillem Díaz-Plaja que no arribà a publicar-se; vegeu Josep Massot i Muntaner (2008), p. 322.
17. Tot i aquestes declaracions, és evident que Montserrat Roig formava part dels primers deixebles de Joaquim Molas i havia expressat la seva admiració per ell. També cal considerar, però, segons exposa Josep M. Benet i Jornet, que Joaquim Molas li recomanava no publicar *Ramona, adéu*, cosa que no va acceptar Roig. (Benet i Jornet, 2010, p. 145).
18. Roig insistia que *Solitud* necessitava més d'una lectura (ella l'havia llegit 3 vegades ja) i considerava que calia revisar *Un film*; també s'estén en altres consideracions sobre Puig i Ferrerter, a qui valora molt, Apel·les Mestres i Rusiñol. *Ibid.*
19. Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània*, *op. cit.*, p. 392. Escrivia Roig: «posats en aquest joc, també jo podria dir que tu consideres en Pedroló un Balzac català i suposo que no és així, oi?» Carta de Montserrat Roig a Joan Fuster, ja citada, del 16.XI.1972.

L'art de la citació en l'obra de Joan Fuster

Carme Gregori

FORMES I ESTIL DE LA CITACIÓ¹ A NOSALTRES, ELS VALENCIANS

Joan Fuster enceta *Nosaltres, els valencians* amb una citació: «*On n'écrit pas les livres qu'on veut*». Les cometes, la cursiva i l'heterogeneïtat lingüística indiquen ben a les clares que es tracta d'un text aliè, però l'escriptor no ens en dona cap notícia sobre l'origen o la filiació. Aquesta mena d'informacions no acostumen a formar part dels interessos de l'escriptura assagística fusteriana, ni tampoc de les característiques discursives del gènere. Per tant, s'hi solen deixar de banda o s'hi introdueixen només parcialment per a evitar interferències erudites que podrien distorsionar o emmascarar els seus objectius preferents. La frase que encapçala *Nosaltres, els valencians* és d'André Gide: apareix en l'«Epíleg» de *Le Prométhée mal enchaîné* i torna a repetir-la en un dels seus «Bitllets à Angèle»; encara

que Gide la hi presenta com una citació dels Goncourt, tot sembla indicar que es tracta d'una pseudocitació.² En general, la paternitat i el significat original de la frase només afecten relativament –molt relativament, en alguns casos– l'estatus i el sentit que la citació assoleix en el text que la incorpora. En un dels seus aforismes Fuster reflexiona sobre la doble enunciació pròpia dels textos que integren una citació i sobre les repercussions que la duplicitat té en l'adscripció de l'autoria i en la constitució del sentit del text: «És sorprenent, quantes ximpleries podem dir pel nostre compte –i el que em sembla pitjor: amb la consciència tranquil·la–, emparant-nos en la cita d'un autor il·lustre».³ La responsabilitat del text resultant, ens ve a dir Fuster, és de l'autor del text segon, el qual resitua l'intertext en un nou context textual, el manipula segons els seus interessos i el supedita als seus objectius d'expressió i de comunicació. La reflexió fusteriana també es pot entendre com una denúncia del recurs d'utilitzar les citacions com a referències d'autoritat sota les quals aixoplugar el propi discurs, com a blindatge de seguretat i com a argument dialèctic. La frase de Gide és un exemple idoni per a comprovar la naturalització de la cita aliena, adaptada a les necessitats del propi discurs. En origen, l'escriptor francès feia referència a la idea de «l'inconscient del

Carme Gregori Soldevila (Almoines, la Safor, 1961) és professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, on dirigeix el Màster en Assessorament Lingüístic i Cultura Literària. Ha publicat una quarantena d'articles i de capítols en volums col·lectius. És autora de *Pere Calders: tòpics i subversions de la tradició fantàstica* (PAM, 2006), *Contes del segle XX* (Brosquil, 2003) i l'*Antologia poètica de Miquel Duran de València* (Consell Valencià de Cultura, 1994).

llibre», és a dir, al fet que el llibre sempre diu més del que el seu autor té intenció de dir o és conscient de dir,⁴ mentre que l'assagista valencià usa la cita de Gide per explicar les obligacions imposades per la professió intel·lectual:

no escric els llibres que voldria escriure, i n'he escrit algun –més d'un– sense gens de ganes ni massa convicció. Certament, aquestes dissipacions intel·lectuals solen ésser un risc intrínsec en qualsevol «home de lletres», i no tinc dret a queixar-me'n. En la mesura en què m'he fet un ofici de la ploma, he hagut de resignar-m'hi.⁵

En general, a *Nosaltres, els valencians*, Fuster farà servir les fonts documentals i els materials bibliogràfics amb la llibertat pròpia del gènere assagístic. Una llibertat que té a veure amb la voluntat d'estalviar l'enfardament erudit, amb la intenció de subratllar la visibilitat de la pròpia argumentació, però que de cap manera afecta la fiabilitat de les dades. Els condicionaments imposats pels formats de l'escriptura professional i literària l'obliguen a manufacturar en gran part de la seua obra una mena de treball incompatible amb el llüiment docte, la qual cosa, però, no significa manca de documentació per part de l'autor ni, per descomptat, resta vàlida als judicis i a les interpretacions que s'hi fan.

La llibertat formal en la gestió i reproducció de les citacions pot emparar-se de fórmules impersonals: «Hi ha hagut historiadors que han volgut veure...» (p. 113) o «Ha estat dit que la ciutat va crear el regne» (p. 51), o fer ús d'expressions indeterminades: «dirà un dels aristòcrates locals» (p. 68) o «com diu un document de l'època» (p. 74). Igualment, pot traslladar al lector

els dubtes sobre l'origen de la informació: «Uns diuen que Unamuno, d'altres que Ortega y Gasset, i potser foren tots dos els qui van afirmar...» (p. 197). El tractament de les fonts està en sintonia amb la forma habitual de procedir de l'autor en el conjunt de la seua obra assagística i respon a la manera d'entendre l'exercici del gènere i a la funció que hi fan els materials llibrescos. Molt sovint, Fuster cita un text o un autor que li vénen al cap al fil de l'exposició, però la prioritat, en el procés d'escriptura, és construir l'argumentació del propi discurs, a l'interior del qual, la citació aliena acostuma a tenir, habitualment, una funció auxiliar i subalterna, de pretext, d'exemple o de corroboració de les idees exposades per l'assagista; ben poques vegades hi actua com a referent d'autoritat o com a testimoni d'erudició. No hi ha frivolitat en el procediment. En el *Diari*, per exemple, podem observar en multitud d'ocasions que les referències que ha estalviat en algunes de les entrades han estat més endavant convenientment precisades.⁶ Allò que importa, més que l'exactitud de la citació, és la fidelitat al sentit, com apunta el mateix Fuster en relació amb unes paraules reportades per Josep Pla que ell cita tal com les recorda: «No garanteixo que la frase sigui ben bé aquesta. La idea, sí».⁷ L'advertència, en idèntics termes o en paraules molt semblants, la podem trobar escampada ací i allà per tota l'obra assagística fusteriana. Ho torna a avisar, per exemple, en relació a una frase de Cesare Pavese: «Potser la paraula "drama" no li pertany: el cito de memòria i no en garanteixo la literalitat. Però la idea és aquesta».⁸

La vaguetat en l'atribució de l'autoria de les citacions que incorpora o la reproducció parcial o incompleta de les referències lli-

bresques responen a una opció d'estil i a un format de gènere. Ho podem comprovar si comparem l'ús que fa Fuster d'uns mateixos materials en *Nosaltres, els valencians* i en una altra obra seua, d'enfocament diferent: *Poetes, moriscos i capellans*,⁹ ambdues publicades el 1962. Una, a pesar del contingut historicosociològic, respon clarament a la modalitat assagística, amb un pes decisiu de l'opinió i de la interpretació de l'assagista, amb una oberta voluntat de persuasió i una implicació personal militant; l'altra, pertany a l'apartat dels estudis d'història cultural que, sense abandonar l'actitud intel·lectual pròpia de l'assaig, com bé s'encarregava de precisar l'autor, tenen una ambició erudita i s'ajusten a les exigències preceptives en aquest àmbit. En la primera, per exemple, en relació a la revolta de les Germanies, Fuster incorpora diverses citacions del «notari Miquel Garcia, testimoni dels fets» (pp. 67 i 69), sense donar cap més notícia de l'obra ni de l'edició consultada; a *Poetes, moriscos i capellans*, per contra, l'aparell crític li permet especificar-ne en nota a peu de pàgina la referència bibliogràfica completa. En algunes ocasions, *Nosaltres, els valencians* indica la procedència dels textos reproduïts, però sempre sense entrar a detallar les dades concretes de localització de la cita; és el cas, per exemple de les *Décadas de la Historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reino de Valencia* de Gaspar Escolano, una obra citada de manera recurrent en tots dos llibres de Fuster, que, en *Nosaltres, els valencians*, és identificada amb el nom de l'autor, el títol i l'any de publicació en una sola de les ocasions en què hi apareix,¹⁰ mentre que, a *Poetes, moriscos i capellans*, cada vegada que se'n reproduïx un fragment, l'anotació pertinent deixa constància de l'edició consultada i de la pàgina o pàgines concretes on

es troba la citació. Més significatiu encara és l'exemple del *Dietari de Mossén Porcar*: en *Nosaltres, els valencians*, el vicari és «un obscur dietarista de l'època» (p. 18), sense que mai se'ns hi donen majors clàrícies com a acompanyament dels extrets que Fuster incorpora al seu llibre; a *Poetes, moriscos i capellans*, en canvi, una de les tres parts de l'obra, titulada «La València del segle XVII a través d'un dietarista eclesiàstic», se centra precisament en l'anàlisi del *Dietari* de Porcar, ara curiosament descrit i referenciat, amb una detallada profusió de dades i de notes a peu de pàgina.

La vaguetat de la citació també pot afectar la certesa sobre la integritat o la literalitat de la citació invocada. En trobem un cas significatiu a *Nosaltres, els valencians*. Malgrat declarar que copia «una precisa formulació de Sanchis Guarner», la manca de marques textuais de citació, com ara, cometes, cursiva, separació tipogràfica, etc., ens impedeix assegurar l'abast i l'exactitud del text reportat, a més de desconèixer-ne l'obra de procedència:

Ara s'afirmarà –copio una precisa formulació de Sanchis Guarner– que, en comptes d'ésser el «valencià» una variant regional del català, eren el valencià i el català variants germanes d'una antiga llengua mare, la que anomenaven «llemosina» (p. 130).

Les marques tipogràfiques específiques de la citació són senyals que indiquen clarament que la paraula és cedida, que l'escriptor transfereix l'enunciació en profit d'un altre; a diferència d'aquest ús canònic, l'exemple suara esmentat integra el text confessadament aliè dins el propi discurs, sense cessió d'enunciació i sense garantia, doncs, de reproducció literal. La manera de

procedir, quant al tractament de les fonts, torna a ésser del tot diferent a *Poetes, moriscos i capellans*. En relació al mateix tema de la introducció de la denominació «llemosí» i el sentit i l'espai que ocupa en la nomenclatura de la llengua, Fuster resumeix de forma extrema l'explicació que Sanchis Guarnier exposa a *La llengua dels valencians*, però, tanmateix, remet escrupolosament, en nota, a les pàgines de l'estudi de Sanchis en què es basa la informació.¹¹

En consonància amb els amplis marges de llibertat que li són característics, l'assaig tolera bé les citacions indirectes, és a dir, fetes a partir, no de la consulta directa, sinó d'un intermediari. En el conjunt de la seua obra, Fuster manifesta obertament en in comptables ocasions l'accés a través d'una font interposada dels materials que esmenta o reproduïx. Com ell mateix s'encarrega d'aclarir, l'autenticitat de l'atribució o la literalitat de la citació tenen una importància relativa, tant pel que fa a les regles de l'assaig com per a la comprensió del seu propi text: «Trobo aquesta frase atribuïda a Renan. Ignoro si serà exacta. Però si no és d'ell, ben bé pot ser de qualsevol altre...».¹² Per aquest motiu, els dubtes sobre l'origen o l'exactitud d'un préstec literari poden acabar amb la constatació final de la superfluïtat de plantejar-ho com a problema en un gènere les normes del qual prescriuen una llibertat gairebé il·limitada en el tractament dels materials. Així, per exemple, la inseguretat confessada en relació a l'autoria d'una referència, sumada a la manca de certesa sobre la identitat del cas que evoca, pot desembocar en una constatació tan inequívoca com aquesta: «Però, tot ben garbellat, el meu error, si és error, no té importància. La transposició de noms no altera l'argument».¹³ Així, ben poc ens ha d'estranyar

que, a *Nosaltres, els valencians*, Fuster segurament incorpore alguna citació de segona mà, extreta d'alguna font indirecta. El *Libro de las alabanzas de las lenguas*, de Martí de Viciano, citat amb el nom de l'autor, el títol i l'any de publicació (p. 139), sense cap altra referència a l'edició consultada, com és habitual al llarg de tot el llibre, n'és molt probablement un exemple, si tenim en compte, una vegada més, la informació fornida per *Poetes, moriscos i capellans*. En aquesta obra, publicada, recordem-ho, el mateix any que *Nosaltres, els valencians*, el llibre de Martí de Viciano apareix citat en dues ocasions i, en ambdues, la font de la informació anotada minuciosament a peu de pàgina per Fuster és indirecta: en un cas, l'intermediari és Jordi Rubió, concretament, la seua *Literatura catalana* (p. 388, n. 27) i, en l'altre, és un article de Sanchis Guarnier publicat al diari *Levante* (p. 412, n. 54).

L'administració dels materials documentals i de les referències bibliogràfiques a *Poetes, moriscos i capellans* demostra sense ombra de dubte que Fuster en té un coneixement detallat. Les fonts hi apareixen curiosament anotades i les citacions hi són escrupolosament transcrites i identificades. Si aquestes mateixes informacions són reportades amb majors llicències a *Nosaltres, els valencians* no és, doncs, a causa del desconeixement; en aquest sentit, la proximitat temporal entre les dates de redacció i publicació dels llibres ens ho indica ben a les clares.

La manera d'utilitzar les fonts afecta l'estatus i la funció que les obres incorporades tenen en el discurs assagístic de l'autor, sense que, en cap cas, represente un ús arbitrari o enganyós dels textos per part de l'escriptor. En més d'una ocasió, Fuster

indaga laboriosament a la recerca de la referència concreta d'una citació o interromp la redacció perquè no té a mà l'obra que vol citar.¹⁴

D'altra banda, són ben conegudes les protestes de l'escriptor per a evitar qualsevol confusió que pogués assimilar-lo a la nòmina de crítics i historiadors: «No sóc allò que se'n diu un erudit, i ben mirat, ni tan sols sóc un crític: en tot cas, ni tan sols sóc un crític com Déu mana».¹⁵ Més enllà de l'evident *excusatio*, la declaració equival a un aclariment de jurisdicció. Fuster reclama el dret a opinar com a lector, a presentar davant el públic els seus «apunts de consumidor», sense més restriccions metodològiques que les pròpies d'«observador curiós i de participant apassionat»¹⁶ i n'assumeix els límits i el risc.

L'actitud intel·lectual pròpia de l'assagista també l'inclina a posicionar-se en el cantó de l'experiència subalterna i de l'horror a l'èmfasi, allunyat de qualsevol temptació d'ostentació pedant. És per aquesta raó que Fuster contínuament demana disculpes quan il·lustra alguna informació o apuntala el seu punt de vista amb alguna referència erudita, com ara: «Ja em serà perdonat, doncs, que caigui en la trampa amb un parell de curiositats pseudoerudites. Serviran, almenys, per passar l'estona».¹⁷

FORMES I FUNCIONS DE LA CITACIÓ EN L'ASSAIG FUSTERIÀ

Per a Fuster, l'escriptura és una continuació natural de la lectura o, dit d'una altra manera, les lectures són la matèria principal de què s'alimenta l'escriptura fusteriana. Llegir, va afirmar en la seua definició de

«Lectura», «és seguir vivint, i cadascú ho fa a la seva manera».¹⁸ En definitiva, l'assagista de Sueca és, com ell mateix es va definir, «un personatge tremendament interferit per les lectures».¹⁹ Això ens permet entendre que Fuster legitime tot sovint el seu discurs d'escriptor en la condició de lector i que, per exemple, presente els seus escrits sobre literatura com a «simples notes de lectura»,²⁰ alhora que ens indica simptomàticament el paper crucial que estan destinades a jugar les citacions en la literatura fusteriana.

A l'inici del present treball hem recordat que *Nosaltres, els valencians* començava amb una citació de Gide, sense identificar, desplaçada de les situació comunicativa i discursiva del seu context de procedència. Fuster va deixar anotat en més d'una ocasió l'efecte inesperat que podia assolir una frase aïllada del seu marc original, el valor afegit que, en termes de significació, podia desencadenar-se pel sol fet de descontextualitzar-la i resituar-la en una nova situació comunicativa, imprevista de bon principi. Així, per exemple, comentava una frase que li havia fet gràcia, trobada en el curs d'una lectura:

La frase citada era, al seu torn, una cita, i el paper d'on la copio no la comenta ni l'explicita. És possible que per això mateix sigui més suggestiva. Sovint, una fórmula com ara aquesta, augmenta en seducció si ens ve oferta fora del seu context originari, aïllada.²¹

Són diversos els testimonis escampats pels seus papers que ens demostren que l'assagista suecà va ser particularment receptiu a la suggestió de la citació descontextualitzada. L'escriptor, per exemple, va saber explotar el potencial expressiu d'aquestes

citacions aïllades en la construcció dels seus aforismes. En alguns casos, en què l'aforisme fusterià es limita a transcriure la citació,²² el fragment, reproduït literalment però retallat de l'obra que l'emparava, és ofert al lector com a text independent i, en un cert sentit, nou. L'aforista n'és l'autor perquè és el responsable d'haver-lo percebut a l'interior d'una obra i de l'extracció subsegüent. La reutilització aforística de la citació representa col·locar, sota un focus que el destaca, un text que en l'obra d'origen potser no tenia un relleu especial; a més, com a aforisme de l'autor que la fixa com a tal, la citació adquireix una significació diferent, resultat de la integració en un context nou.

Els usos i les modalitats de la citació en els aforismes de Joan Fuster abasten una àmplia gamma de possibilitats discursives.²³ En la major part dels casos, la responsabilitat de l'autor en la construcció de l'aforisme va més enllà de l'estricta selecció, isolament i canvi de context d'una frase singular. La juxtaposició de dues o més citacions, per exemple, extreu un rendiment significatiu de les relacions inesperades entre textos prèviament autònoms; l'aforista és qui percep o crea una línia de sentit entre fragments de text independents i, en principi, allunyats i és també qui els posa en situació de dialogar, com ara, per exemple: «Quis custodiet ipsos custodes? That is the question! Et tout le reste est littérature...».²⁴ Idèntic mecanisme funciona en altres formats assagístics de l'autor; a tall de mostra, pot servir la relació establerta entre el precepte del Catecisme: «Sufrir con paciencia las flaquezas de nuestro prójimo», en el castellà en què el va aprendre i el cita Fuster, i la recomanació de Voltaire: «Pardonnons-nous réciproquement nos sottises; c'est la première loi de la nature», confrontades en l'article «Besties»

del *Diccionari per a ociosos* com a punt de partida de la reflexió de l'escriptor.

Les anotacions del *Diari* posen de manifest contínuament la seua condició de notes de lectura; les reflexions de l'assagista hi prenen com a pretext un llibre o un article, en el seu conjunt o, ben sovint, limitat a una citació que ha despertat l'interès de l'escriptor, a partir dels quals s'enfila el comentari o es construeix l'argumentació. En el sistema de treball de Joan Fuster, les notes de lectura són una eina bàsica per a facilitar la consulta o refrescar la memòria en el moment escaient. En ocasions, el fragment transcrit com a nota de lectura pot convertir-se, anys després, quan ja es troba desvinculat d'una obra de la qual hom conserva escassa memòria, en l'estímul inicial d'un escrit, com confessava l'autor en un dels seus articles:

En un apunt de lectura trobo una cita que em fa una certa gràcia de recordar. Deu fer molts anys que la tinc anotada. No sé quants. [...] *La science et l'hypothèse* es titulava l'obra en qüestió. En conservo una idea vaguíssima.²⁵

Si, com ha estat dit, tota relació intertextual és una manera d'imposar la biblioteca de forma horitzontal, a diferència de la relació hipertextual, en què la biblioteca s'imposa de manera vertical,²⁶ en els assaigs formats a partir d'una citació seguida del corresponent comentari, la doble dimensió de lectura i escriptura és molt més patent: el text deixa veure els materials de construcció, el treball preparatori, les fitxes de lectura que ha fet servir en la seua elaboració. D'altra banda, la incorporació de citacions representa la introducció d'una matèria i d'un estil al·lògens, que imposa una pre-

sència altra entre el lector i l'assagista, una relació triangular que el lector es veu obligat a valorar i interpretar com a part del procés de descodificació literària. L'esquema que combina el text citat amb el comentari de l'assagista té un elevat rendiment, com ja hem advertit, en el *Diari*; podem apuntar, a tall d'exemple, les entrades corresponents al 20 de gener de 1952, al 7 d'agost de 1955 i al 18 d'agost de 1960, encapçalades, respectivament, per citacions del marquès de Sade, d'André Gide i de Stendhal. En algun cas, l'anotació es limita a registrar, a través d'un comentari mínim, la seducció de la frase aliena sobre l'assagista:

PROVIDENCIALISMES PROFANS

Una estupenda frase de Quevedo, en el *Discurso de todos los diablos*:

«Para ver cuán poco caso hacen los dioses de las monarquías de la tierra, basta ver a quién se las dan...».

No tot en els clàssics és arqueologia!²⁷

Els comentaris fusterians abasten una gamma molt àmplia d'actituds, amb relació als textos que cita com a pretext o punt de partida del comentari, des de la identificació fins a la refutació, passant per la distància irònica, la interrogació o la puntualització. Són escassos, en canvi, els exemples en els quals la citació funciona com a font d'autoritat destinada a corroborar l'opinió sostinguda per l'escriptor.

De vegades, el comentari respon, en el sentit literal del terme, la frase citada: «Estimeu-vos els uns als altres...». Sí, però sense excedir-vos. La gent sensata sempre ho ha vist així.²⁸ D'altres, una marcada displicència assenjala les reserves de l'escriptor envers una idea que el comentari matisa significativament o que, directament, rebutja,

com podem apreciar en l'article «Home», del *Diccionari per a ociosos*:

La vida de l'home –ha dit algú– no és sinó «una passió inútil». La frase fa bonic, cal reconèixer-ho: dringa amb una certa elegància romàntica, i la podem repetir entre les nostres amistats si volem passar-hi per esperits noblement decebuts. Però jo no me l'acabo de creure. En tot cas, m'inclino a suposar que la vida deixa de *ser* «una passió inútil» quan deixem de *pensar que és* «una passió inútil».

La fórmula impersonal de l'atribució de la citació: «ha dit algú», per a identificar una ben coneguda afirmació de Sartre, l'hem d'entendre, com ja havíem assenyalat en els exemples referits a *Nosaltres, els valencians*, com una fugida del perill d'incórrer en ostentació pedant, en sintonia amb l'actitud intel·lectual característica de l'assaig. Fuster pot arribar a instaurar el dubte sobre l'autoria d'una citació que, d'altra banda, tant ell com el lector coneixen perfectament, amb l'objectiu de rebaixar la importància que aquesta informació té per als interessos de l'assagista: «Quan Protàgoras –o qui fos– va formular la rotunda afirmació que “l'home és la mesura de totes les coses”...»²⁹ És com una mena d'alerta contra un lluïment d'erudició que, en aquest context, esdevindria autoritari i contraproductiu. La identificació indirecta o elusiva de la filiació del text citat es pot convertir en una mena de joc intel·lectual adreçat al lector, alhora que afirma la llibertat d'acció del gènere assagístic en aquest camp, com ara quan evita anomenar Miret i Sans pel seu nom: «Sí: “sempre han tingut bec les oques”, com argüïa, amb aire de proverbi, aquell oblidat erudit nostre de la Renaixença».³⁰

En altres casos, Fuster respecta la literalitat de la citació adduïda per a no alterar-ne ni la lletra ni l'estil, encara que això representa haver d'excusar-se per la idoneïtat de la font consultada:

Nietzsche afirmava que, després de cada audició [de la *Carmen*, de Bizet], «je me suis senti devenir plus philosophe, meilleur philosophe que je ne le crois l'être d'habitude: si indulgent, si heureux, si hindou, si rassis...». Cito el text en francès, perquè no sé alemany, i perquè no tinc altre llibre a l'abast.³¹

La reproducció del text en l'idioma original també pot anar acompanyada d'un comentari sobre l'expressivitat de la frase, com, per exemple: «Ara penso en una consigna de Bernat i Baldoví, preciosament dita en castellà: *Sea nuestra divisal rescatar si podemos la camisa...*».³²

En aquesta mena d'assaigs, conformats per citació més comentari, és on millor es pot apreciar que l'escriptura fusteriana es desenvolupa a partir de l'assimilació personal de les lectures, de molta literatura digerida com a procediment d'autoformació.

L'assagista pensa el món a partir de l'experiència lectora. La vocació d'universalitat del seu pensament es fonamenta en l'amplitud i diversitat d'uns interessos intel·lectuals que troben satisfacció, de Sueca estant, en la lletra impresa. La profusió de citacions en l'assaig fusterià no és, doncs, ni ornamental ni anecdòtica, sinó el reflex textual d'un dels trets distintius del gènere, tal com l'entèn i el practica l'autor. □

1. En el present treball entenem el concepte de «citació» a la manera genettiana: la pràctica intertextual, és a dir, la relació de co-presència entre dos textos o presència efectiva d'un text en un altre text, que es caracteritza per ser explícita, amb marques tipogràfiques específiques, i literal: G. Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Seuil, París, 1982. Entre els manlleus explícits, tindrem també en compte els que no són literals, denominats «referència» per A. Bouillaguet, *Proust lecteur de Balzac et de Flaubert. L'imitation cryptée*, Paris, Champion, 2000. Deixem de banda, però, altres modalitats d'intertextualitat, no explícites o no literals, com el «plagi» o l'«al·lusió», que excedeixen els objectius d'aquest estudi.
2. Les referències exactes de les citacions són: *El prometeu mal encadenat*, Barcelona, Quaderns Crema, 1982, p. 105 i *Essais critiques*, París, Gallimard, 1999, p. 288. Pierre Masson, editor dels volums dels *Essais critiques*, assenyalava en nota el caràcter inventat de la citació.
3. J. Fuster, *Obra Completa, I. Poesia, Aforismes, Diari, Vinyetes i Dibuixos*, Barcelona, Edicions 62-Diputació de Barcelona-Universitat de València, p. 253.
4. Així ho explica Diane Setterfield, «La part de l'inconscient, la part de Dieu et la part du lecteur», dins Naomi Segal (ed.), *Le Désir à l'oeuvre. André Gide à Cambridge 1918, 1998*, Amsterdam, Éditions Rodopi, 2000, pp. 95-110.
5. J. Fuster, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1977, p. 13. Aquesta és l'edició que farem servir al llarg de l'article. A partir d'ara, ens limitarem a posar les pàgines entre parèntesis a continuació de les cites.
6. Per exemple, el 27 de gener de 1960 diu: «Algú, em sembla que Alain, ha advertit que...», amb una imprecisió que queda corregida en l'entrada del dia següent, després de comprovar l'exactitud de l'atribució: *Obres Completes/2. Diari 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62, 1969, pp. 417-419.
7. J. Fuster, *Obres Completes/6. Assaigs, 2*, Edicions 62, Barcelona, 1991, p. 329.
8. J. Fuster, «Nota sobre la mentida», *Serra d'Or*, XIII, 144, setembre 1971, p. 41. Recollit dins J. Fuster, *Obres Completes/IV. Assaigs, 1*, Edicions 62, Barcelona, 1975, pp. 378-381.
9. L'edició per la qual citem és: *Poetes, moriscos i capellans*, dins *Obres Completes/1. Llengua, Literatura, Història*, Barcelona, Edicions 62, 1968. D'ara endavant només n'indicarem les pàgines entre parèntesis.

10. J. Fuster, *Nosalbres, els valencians*, p. 119.
11. J. Fuster, *Poetes, moriscos i capellans*, p. 383.
12. J. Fuster, *Obres Completes/2. Diari 1952-1960*, p. 381.
13. *Op. cit.*, p. 299.
14. Per exemple, a l'entrada del *Diari* de 7 de desembre de 1957, amb una frase final inacabada que l'escriptor explica i completa en una addenda posterior: *Obres Completes/2. Diari 1952-1960*, p. 313.
15. J. Fuster, *Obres Completes/1. Llengua, Literatura, Història*, p. 285.
16. J. Fuster, *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial, 1972, p. 6.
17. J. Fuster, *Obres Completes/6. Assaigs, 2*, p. 288.
18. J. Fuster, *Diccionari per a ociosos*, Barcelona, Edicions 62, 1978, p. 100.
19. J. Fuster, *De viva veu*, Catarroja, Afers, 2003, p. 271.
20. J. Fuster, *Obres Completes/1. Llengua, Literatura, Història*, p. 285.
21. J. Fuster, «Màquines per pensar», *Serra d'Or*, febrer 1969, p. 34. Recollit dins J. Fuster, *Obres Completes/IV. Assaigs, 1*, Barcelona, Edicions 62, 1975, pp. 356-359. En un article posterior, també a *Serra d'Or*, tornava a insistir en la mateixa reflexió: «Però la frase, aïllada, com totes les "frases", sense més context que la pròpia aventura enunciadora, no deixa de ser suggestiva. Potser ho és més i tot que no s'ho proposava l'autor» («La geometria, per exemple», *Serra d'Or*, juliol 1973, p. 34. Recollit dins J. Fuster, *Obres Completes/IV. Assaigs, 1*, pp. 412-415. Reproduït també a J. Fuster, *Sagitari*, València, Diputació de València, 1985, pp. 93-97.
22. Potser l'exemple més representatiu és:
 Clov.— Tu crois à la vie future?
 Hamm.— La mienne l'a toujours été.
 (S. Beckett, *Fin de partie*)
 J. Fuster, *Obra Completa, I. Poesia, Aforismes, Diari, Vinyetes i Dibuixos*, p. 248.
23. El lector interessat pot consultar el meu estudi: *Anotacions al marge. Els aforismes de Joan Fuster*, València, Càtedra Joan Fuster, PUV, 2011.
24. J. Fuster, *Obra Completa, I. Poesia, Aforismes, Diari, Vinyetes i Dibuixos*, p. 259.
25. J. Fuster, *Obres Completes/IV. Assaigs, 1*, p. 412.
26. T. Samoyault, *L'intertextualité. Mémoire de la littérature*, París, Nathan, 2001.
27. J. Fuster, *Causar-se d'esperar. El món de cada dia*, Barcelona, Edicions 62/Orbis, 1984, p. 43.
28. J. Fuster, «Un consell evangèlic», *El Món*, 38 (3 setembre 1982), p. 1. Reproduït a *Obra Completa III. Assaig, II*, Edicions 62-Universitat de València, Barcelona, 2011, p. 872.
29. J. Fuster, *Obres Completes/VI. Assaigs, 2*, p. 192.
30. J. Fuster, *Obres Completes/VI. Assaigs, 2*, p. 341.
31. J. Fuster, «Nietzsche», *Qué y dónde*, 236, 20/26 de setembre de 1982, p. 5. Reproduït a *Obra Completa III. Assaig, II*, p. 751.
32. J. Fuster, «Punt de meditació», *El Temps*, 2, 4-10 juny 1984, p. 5. Reproduït a *Obra Completa III. Assaig, II*, p. 931. D'altra banda, la colonització lingüística de la cultura popular pròpia per part de la castellana la resumia perfectament Fuster en un altre lloc: «Hi ha coses que només poden dir-se amb modismes castellans!»: «D'una *Agenda pública*», *Revista de Catalunya*, 106, 1967, p. 47. Recollit a *Papers d'exili 1950-1967*, Barcelona, Curial, 1995, pp. 25-36.

A l'origen de l'assagisme fusterià

Les originalitats: orígens d'una coherència intel·lectual

Neus Penalba

Joan Fuster no va deixar mai de reflexionar sobre la pròpia activitat creadora. La qüestió *per què escriure?* apareix contínuament en els seus escrits i la resposta que hi dona és sempre doble: l'escriptura com a necessitat subjectiva i alhora com a compromís col·lectiu. D'una banda, escriure constituïa la seva manera de seguir *al peu de la lletra* el vell aforisme grec «coneix-te a tu mateix»; de l'altra, significava una necessitat cívica que no podia ni volia defugir pel temps i el lloc en què li havia tocat viure. Així doncs, el compromís vers un mateix havia de comportar, de retop, una funció ètica vers els altres i aquesta doble índole de l'escriptura anava en Fuster lligada necessàriament a un gènere literari, el de l'assaig. L'únic gènere que li permetia la llibertat de poder «examinar consciències»:

la meua, en primer lloc, i la dels qui arribessin a llegir-me, tot seguit. Per a mi, escriure constitueix, generalment, una operació d'autoexamen: de revisar-me les idees, els entusiasmes, els recels, els interessos, les accions, les malícies. Cada vegada que em poso davant un full en blanc, amb la necessitat d'omplir-lo d'allò que en diuen literatura, no faig sinó això: examinar-me la consciència.

És una afirmació que data del 1968 i que trobem al pròleg d'*Examen de consciència*, però que d'una manera o altra es repeteix en la resta dels pròlegs que escrigué Fuster i que són sempre imprescindibles per entendre el seu pensament. Ara bé, si hi ha un text on Fuster aprofundeix a bastament què és per a ell l'escriptura aquest és, sens dubte, *Les originalitats*: títol que aplega un primer assaig homònim, i un de segon que el complementa i l'exemplifica amb un cas concret, «Maragall i Unamuno, cara a cara». L'Editorial Barcino els va publicar el 1956, tot i que Fuster els havia redactat el 1952. Són, doncs, contemporanis de les primeres entrades al *Diari* i dels aforismes «Judicis finals» publicats entre 1951 i 1952 en revistes literàries de l'exili català a Mèxic.

Les originalitats es continua fora dels seus marges en aquestes altres anotacions diarístiques o aforístiques, però també es

Neus Penalba Suárez (Tarragona, 1982) és llicenciada en Teoria de la Literatura i Literatura Comparada per la UB i en Periodisme per la UAB. Ha estat professora associada al departament de Filologia Catalana de la URV durant dos anys. Actualment és professora de català a les universitats franceses de Lyon 2 i de Sant Étienne. A partir del setembre de 2012 serà lectora al departament d'espanyol de Reed College (Portland, Oregon). Recentment ha publicat «El treball de l'escriptura en les novel·les de Josep A. Baixeras» a Magí Sunyer (coord.), *Josep Anton Baixeras, literatura i acció cívica*, Onada, Benicarló, 2011. Ha participat al Simposi Internacional *Joan Fuster: Figura de Temps* (UB, 2-4 de maig 2012).

vincula amb *El descrèdit de la realitat*, la particular història de l'art fusteriana escrita en 1954 i publicada, per raons editorials, un any abans, el 1955. Ambdós textos tracten qüestions estètiques des d'una òptica humanista, i hi destaca l'anàlisi del fenomen de les avantguardes.

Són anys d'una importància cabdal en l'obra de Joan Fuster, ja que el 1952, amb trenta anys, evidencia una actitud de compromís amb l'escriptura, amb ell mateix, i amb la seva llengua i cultura, i alhora s'acomia definitivament de la poesia. Tanmateix, malgrat la densitat teòrica d'aquest text i el fet d'esdevenir inaugural en l'assagisme fusterià, *Les originalitats* ha romàs sovint a la penombra, oblidat en detriment d'altres llibres com, per exemple, *Causar-se d'esperar* o *Diccionari per a ociosos*. La modestíssima difusió editorial que tingué en aparèixer i el fet que no tornés a reeditar-se fins el 1975, en ser inclòs dins el quart volum de les *Obres Completes*, el van convertir durant molts anys en un text marginal o, si més no, poc accessible.

És per això que vull aquí reivindicar-lo i fer-ne una anàlisi¹ que posi de manifest la importància que ocupa dins l'obra fusteriana pel seu caire programàtic. En efecte, a «Les originalitats» –i em referiré a partir d'ara únicament al primer assaig dels dos que es van publicar conjuntament sota aquest mateix títol– hi trobem l'exposició d'unes reflexions que Fuster reformularà una i altra vegada en la seva obra posterior. Des de la perspectiva de què gaudim avui del conjunt de la producció fusteriana i, en tornar la vista enrere vers aquest text fundacional, hi trobem tota la coherència d'un pensament i d'una trajectòria, malgrat la ingent producció d'escrits i la varietat de temes tractats per l'autor.

L'ASSAIG COM A FORMA CRÍTICA

La riquesa de «Les originalitats» és colpidora. Tants són els temes que s'hi esbossen que el podem considerar alhora com: una poètica i una teoria estètica fusterianes; un breu resum de la història de l'art des del Romanticisme; una teoria de l'avantguarda; una defensa de l'assaig; un retrat tant de l'artista contemporani com de la mediocritat de l'home-massa; un escrit de literatura comparada; una bona explicació de què són la intertextualitat i el concepte d'estil; i, per últim, una reflexió sobre el llenguatge poètic i el seu recurs a la metàfora.

Però anem a pams. D'una banda aquest text compta amb un interès intrínsec pel gran ventall i el pes de les qüestions estètiques que tracta; de l'altra té un paper privilegiat en l'obra de Joan Fuster, ja que n'esdevé la pedra angular. És l'escrit inaugural de la seva tasca com a assagista i intel·lectual compromès amb el seu temps i la seva societat. *Les originalitats* constitueix, doncs, els orígens del Joan Fuster escriptor que coneixem.

Ara bé, no es tracta tan sols d'un llibre de reflexions estètiques. Tot i que hi figurin en primer terme, aquestes es troben estretament vinculades a nocions socials i nacionals, com esdevé sempre en l'escriptura fusteriana i, per tant, no podem compartimentar-les si volem comprendre l'abast real del seu pensament. Tampoc hem d'oblidar que aquests *principis* fusterians exposats a «Les originalitats» es troben totalment determinats per la forma mateixa en què són exposats: la de l'assaig. Es tracta, doncs, sempre de provatures, d'intents mai closos ni definitius, sinó sempre oberts al qüestionament, a la discussió, a la segona reflexió.

D'aquí que Fuster tanqui el pròleg del llibre amb una defensa i una definició del gènere més fragmentari i parcial. «Aquesta parcialitat –diu– constitueix el seu avantatge», perquè l'assaig «no és mai *sobre*, sinó *cap a un tema*». En efecte, és justament perquè l'assaig és una experiència intel·lectual oberta, no concloent i aporètica que és rigorós, ja que parteix de la possibilitat d'errar, és conscient de la pròpia insuficiència. O per dir-ho amb les paraules del filòsof alemany Theodor W. Adorno, gran defensor d'aquest gènere: «l'assaig pensa discontinuament, perquè la realitat es discontinua, i troba la seva unitat a través de les ruptures, i no provant de tapar-les».²

S'entén, doncs, que un escriptor com Fuster, amb una aversió al mètode proverbial, triés l'assaig com a mirada al món, però també com a mirada vers el seu interior. L'interessava l'obertura d'aquest gènere «*cap a un tema*» que es va arrodonint i completant a poc a poc, amb cada nou assaig –ja sigui sota forma d'aforisme, d' anotació al diari o d'article– i que, malgrat l'aparent dispersió, es va integrant orgànicament per donar forma a la coherència del pensament propi:

L'assaig és això, una provatura [...] En realitat, un capítol del tractat que l'autor duu, en un projecte implícit, dins de si. Amb el temps l'anirà acabant. Cada línia que escriu serà una nova peça que vindrà a ajustar-se a les anteriors. Una forta coherència íntima ho ordenarà tot. L'obra –tota l'obra, la sola obra– serà la més exacta constància d'ell mateix. Amb aquesta confiança vaig començar a escriure un dia.

I, alhora, va dir adéu definitivament a la poesia lírica, que no li permetia la distància crítica de l'assaig. Així, als anys 50,

i després d'haver publicat sis llibres de versos, Fuster assumeix un nou paper, un nou ofici que defineix aforísticament: «Hi ha qui és advocat, o mestre, o polític, o bisbe, o poeta, o pagès. La meua professió, en canvi, és de ser Joan Fuster». O una altra variació de la mateixa idea: «Ja coneixeu el cèlebre aforisme grec: "Joan Fuster és la mesura de totes les coses"». Uns aforismes que no els hauríem d'interpretar tant com d'un cas de megalomania malaltissa, com de l'afirmació del propi subjecte en l'escriptura que Fuster necessita per poder afirmar-se com a creador.

En definitiva, l'assaig li permet reconstruir la unitat oblidada entre escriptura de creació i escriptura crítica³ i dur a terme la seva missió cívica d'influir intel·lectualment, d'esperonar altres consciències i de moure-les a la reflexió. I això tan sols pot aconseguir-ho mitjançant la forma de l'assaig de creació, que li dona una llibertat que cap altre gènere pot oferir-li i que –a diferència de l'assaig acadèmic o especialista– no l'obliga a cap encotillament formal o conceptual. Amb l'assaig de creació podrà, doncs, projectar el seu *jo* en l'escriptura i realitzar l'ideal de compromís col·lectiu, alhora que anirà dotant la seva obra de coherència malgrat la discontinuïtat aparent. Així ho expressa en el pròleg a *Les originalitats*:

Un home, en tota la seva vida literària, no escriu sinó una sola obra, la *seua* obra. A desgrat dels canvis, de les contradiccions, de la varietat, de l'evolució que, pel temps, s'hi pugui rastrejar, aquesta obra –junta o dispersa– és sempre *una...* i única. [...] La unitat, en la present ocasió, sóc jo; jo sóc tota la justificació que necessita –i que admet– aquest llibre.

La paràfrasi a Montaigne és evident. El «jo mateix sóc la matèria del meu llibre» amb què encapçalà l'edició dels seus *Essais* de 1589 ressona irremeiablement en les paraules de Fuster i és en aquesta vindicació de la primera persona que hem d'entendre i contextualitzar el present escrit. Perquè en tractar les nombroses implicacions del concepte d'originalitat, tant si es refereix a la dèria per singularitzar-se de l'home mitjà, engolit per la mediocritat de la massa, com si tracta les accepcions d'aquest concepte en el camp artístic, ambdós casos responen a la fonda necessitat de Fuster d'entendre's a si mateix i d'afirmar-se en el projecte intel·lectual que està encetant llavors amb trenta anys.

O dit altrament: tant quan retrata l'individu normal i corrent com l'artista contemporani, Fuster s'hi emmiralla, prova de veure quin retrat li escau millor i, evidentment, opta pel segon: el repte d'esdevenir un «esperit-antena» de la societat —per emprar els seus termes—, de sumar-se als altres escriptors i artistes que amb llur obra ofereixen als individus un bri de lucidesa, quan puntualment, aquests decideixen deixar de bressar-se en la somnolència de la massa endormiscada.

UNA TEORIA DEL JO

El text comença amb la constatació que un dels mals de l'època contemporània que afligeixen en més o menys mesura tots els ciutadans és l'obsessió per l'originalitat com a defensa a l'anonimat i l'anivellament propis de la societat moderna. Vet aquí, doncs, el retrat de l'home contemporani de què parlàvem, encantat pels estupefaents diaris de la societat neocapitalista, estandarditzat i

uniformat fins al moll de l'os, l'home-massa producte de l'industrialisme:

Tot allò que ens és usual, els vestits, la gastronomia, els espectacles, la música i les lectures corrents, les organitzacions, els mobles, les coneixences, tot, és idèntic per a tots, en totes les latituds, en totes les situacions. ¿I com no hauria d'erigir-se, enfront de l'exasperació uniformista, l'exasperació singularitzadora? [...] Ser «jo», jo per damunt de tot, jo d'allò més jo, rabiosament jo, procurar ser-ho, representa l'única eixida que ens queda, el sol espai no mediatitzat, reducte de confiança i de respir.

En efecte, solament es podrà fugir d'aquest embadaliment narcotitzant d'una manera: potenciant la soledat i convertint-la en quelcom de positiu, en singularitat:

la nostra solitud només ens resulta suportable si la potenciem o l'excusem, com una *singularitat*: enmig o enfront de la presumpta compacitat *dels altres*, només l'orgull ens consolarà.

Fuster, ja se sap, és un humanista, li preocupa l'home en minúscula i en plural: tots els homes, totes les singularitats o, millor, totes les originalitats, com ens diu el títol. Es tracta d'una preocupació que es troba evidentment influenciada pel context històric que li va tocar viure com a europeu i com a ciutadà espanyol i valencià. Època en què la individualitat —conquerida feia relativament poc amb el Romanticisme— es veia greument amenaçada amb esdeveniments tan traumàtics com les dues guerres mundials, els totalitarismes, l'holocaust jueu i —tocant-lo de més a prop— la Guerra Civil, patida d'adolescent, i l'edat adulta

sota el règim franquista, que, a més d'imposar una postguerra de mancances materials i llibertats civils en tot l'estat, s'acarnissava als territoris de parla catalana escanyant la llengua i cultura pròpies.

No és gens estrany, doncs, que Fuster es preguntí pel «jo», per aquell reducte genuí de cada individu, ni que es lamenti del destí de l'home-massa produït tant pel neocapitalisme com pels feixismes, entre ells la dictadura franquista, que per raons evidents de censura no pot mencionar. Ara bé, Fuster no es queda mai en la lamentació estèril de l'estat de coses social, sinó que parla de «l'orgull» de ser «jo, rabiosament jo» i d'afirmar la pròpia singularitat enfront els altres. Així, la maniobra de citar Montaigne no és pas gratuïta, sinó que respon a una necessitat indefugible: calia actualitzar, com a intel·lectual i artista, el mateix gest de l'escriptor de Bordeus en unes coordenades històriques que amenaçaven terriblement l'individu. I en aquest sentit Fuster també es fa ressò, com no podia ser d'una altra manera, del clima moral de l'intel·lectualisme europeu dels anys 50 amb Sartre i Camus.

EL COMPROMÍS DE L'INTEL·LECTUAL

Fuster comparteix la crida a l'*engagement* de l'intel·lectual, a no donar l'esquena a les injustícies socials tal i com Jean Paul Sartre ho promulgava l'any 1948 en el segon volum de les seves *Situations*. Però el suecà no hi combrega completament. En cap cas pensa i —això el distancia de Sartre— que el compromís de l'escriptor amb la pròpia època sigui incompatible amb la seva realització individual i la seva aportació al fons intemporal de la història.⁴ De fet, quan Fuster

encapçala els seus escrits amb anècdotes del seu temps, ho fa com a punt de partida per a una reflexió que perdura encara als nostres dies i que fa que el llegim, no pas amb un interès arqueològic, sinó perquè els interrogants que analitza encara ens interpel·len, a pesar que les coordenades històriques siguin unes altres. I és que, com afirma al pròleg ja citat d'*Examen de consciència*, «en l'entranya de qualsevol contingència només hi ha la ficció d'una contingència, i el dia de cada dia sempre és història, procés profund i complex, dialèctica incessant».

Per Fuster, el compromís tampoc no és militància de signe polític, sinó la llibertat per trobar el compromís individual amb la pròpia obra. De fet, l'engatjament ha de ser primer de tot amb l'obra que, en tant que fet social, donarà testimoni dialècticament de la societat.

Pel que fa a la relació amb Albert Camus, el va llegir i traduir i s'hi va sentir més pròxim que no pas a Sartre, però tampoc s'hi va identificar plenament. Així ho demostren els pròlegs que escrigué als llibres de l'autor francès. D'una banda va lloar en Camus «la concepció de l'home rigorosament in-transcendent», el fet que en la seva obra «l'home és l'únic valor absolut per a l'home»;⁵ de l'altra, però, va discrepar del seu flirteig amb l'absurd i de la seva elevació lírica del suïcidi a *El mite de Sísif*. El suecà, doncs, tot i haver-se format intel·lectualment en una Europa dominada per l'existencialisme, sempre es resistí al seu desànim i pessimismes característics. Cal recordar que Fuster era un racionalista de cap a peus, un racionalista esperançat que no estava disposat a admetre la desolació de l'absurd com a única certesa per a l'home contemporani. Creia profundament en el valor d'una plenitud individual que en cap

cas podia ser inútil,⁶ com tampoc ho podia ser la plenitud o originalitat col·lectiva i històrica que és una nació, un poble. En aquest sentit, «nacionalisme» i «humanisme» són en el pensament fusterià indissociables.⁷ Aquí rau la diferència essencial entre els humanismes dits *engagés* i el del Fuster: segons ell, aquests es troben intoxicats per una ontologia que també critica per perillosa, perquè acaba pensant els homes en abstracte.⁸

Fuster, en canvi, vol escriure adoptant la perspectiva de les minories, de qualsevol minoria. I creu que ha d'haver-hi una solidaritat mútua, ja que un cop que una és atacada també són potencialment o virtualment amenaçades totes les altres. Evidentment la seva minoria és la de ser un escriptor valencià que escriu en català sota el règim franquista. Tanmateix ell diu que adopta la perspectiva del jueu, i «jueu» vol dir aquí individu que forma part de qualsevol minoria oprimida. Vet aquí tres aforismes que sintetitzen el compromís fusterià:

Jo –em sembla– sóc jueu. Tu no?

A expenses de qui? Fes-te la pregunta, de tant en tant.

Guerres, fam, opressions... Els crims quotidians de la nostra societat són tan monstruosos com insistits. El major de tots, però, és d'haver-nos-hi acostumat fins al punt de fer-nos-en còmplices per indiferència.

Per dir-ho clar i català o –el que és el mateix, per dir-ho fusterianament– l'escriptor adopta l'òptica de «la gallina de sota que és cagada per la de sobre» i a la que, de més, la critiquen pel seu ressentiment. El ressentiment de la víctima, de la minoria sotmesa, no només és legítim, sinó que és motor de

lluita, de plantar cara, de dir ben alt les injustícies i demanar-ne comptes als opressors.

Però, com a intel·lectual no es reivindicarà només de la nissaga dels *sartres* i els *camus* per semblar-li aquesta insuficient. També voldrà reconèixer per a si l'ascendència d'Erasmus, de Voltaire i de Rabelais.⁹ Una ascendència llunyana que es justifica pel fet que «l'escriptor occidental, a partir de l'Humanisme, és una mena de consciència de la seva societat» i Fuster vol recuperar aquests orígens humanístics i actualitzar-los en l'Espanya i l'Europa del moment.

Tornem ara a «Les originalitats» i a l'amenaça d'uniformitat que provoca l'obsessió per singularitzar-se. En el pla individual aquesta singularitat no s'ha de provocar, no s'ha de cercar sota les pedres, ni tampoc «tintant-se els cabells de verd» o «passejant tortugues» com faria un Dalí qualsevol convertint la seva suposada vida privada en vida pública. No, Fuster ens diu que es tracta simplement d'ésser un mateix i d'estar orgullós d'aquesta modèstia. Arribem així a una primera aparent obvietat de «Les originalitats» que tanmateix podem considerar com la definició de l'humanisme de Fuster:

L'home és irrepitible: cada un de nosaltres és un exemplar únic [...] el paroxisme a què ha arribat, avui dia, aquesta convicció, reposa sobre els imperatius de la circumstància històrica. La consciència de ser únics, però, se'ns apareix com consubstancial amb l'home, gairebé com una condició d'humanitat –com la pura i estricta condició humana [...] Uniquisme que transcendeix als dominis de l'esperit objectivat: a l'art, a les lletres, al pensament. Tothom –tothom qui n'és *conscient*– té alguna cosa a dir: alguna cosa que no podrà dir mai altri per ell. I, precisament, es tracta de *dir-nos*.

L'aparença d'obvietat s'esvaeix si llegim aquestes paraules des de la perspectiva històrica de la segona meitat del segle XX, amb uns fets que amenaçaven de convertir l'ideal humanista i il·lustrat de subjecte «adult» i emancipat en pseudosubjecte. Amenaça que persisteix avui amb les tendències uniformadores de la societat capitalista i global, i que fan possible que aquest assaig continuï interpel·lant-nos més de cinquanta anys després de ser escrit.

La justificada histèria per ser diferent, ens diu Fuster, està condemnada a quedar-se en empresa estèril, histriònica i superficial. Si ja som originals, no haurem de preocupar-nos per ser-ho, sinó per evidenciar-ho. I per això, n'hi ha prou amb practicar una lleialtat expressiva. Tornem, doncs, a l'orgull del que parlàvem abans: l'orgull de ser un mateix, honestament, sense impostures. I en Fuster aquest orgull és sinònim de ser de poble, de ser de Sueca, de ser un escriptor valencià que escriu en català en el panorama políticament i lingüísticament desolador de la postguerra. En definitiva, l'orgull de Fuster, que és també el nostre, és el de ser un intel·lectual brillant, europeu i insòlit en la dècada dels 50, en un país culturalment desarticulat. Un escriptor «normal» dins la anormalitat del mapa literari de la postguerra en català que amb prou feines comptava amb un públic capaç de llegir en la pròpia llengua.

Així, seguint la cita anterior, l'art és per a Fuster un exemple de plenitud individual expressada, però que en tant que «uniquisme» és consubstancial a tot individu. Potser per això, i encara que insisteixi en el compromís social de l'intel·lectual, no el concebrà mai com a heroi. Tant l'intel·lectual o l'artista com l'home normal es veuen afectats pel mateix problema: el d'afirmar la

pròpia singularitat en una societat que la qüestiona i l'obstaculitza. La diferència rau en què el pensador registra «aquesta bipolaritat d'una manera més sensible» i, per tant, té una urgència per autoafirmar-se molt més gran, que no comparteix amb l'home mitjà sinó en moments excepcionals:

L'home mitjà viu presa de la necessitat, i per a ell, més que per a ningú, l'uniformisme de l'estàndard té uns avantatges adormidors. Quan el sobta la intuïció del seu desarrelament humà, no pot evitar un calfred d'espant [...] es sumeix en la vaga «massa», [...] perquè la perspectiva de ser permanentment lúcid li produeix un vertigen insofrible.

L'artista i l'intel·lectual en canvi potencien llur soledat i aïllament de la massa mitjançant la reflexió, que inevitablement aïlla.¹⁰ Un isolament, però, que en cap cas ha de confondre's amb tancar-se en una torre d'ivori, sinó que té a veure amb aquella llibertat abans esmentada del compromís vers la pròpia obra. Per tal de dur a terme la seva missió cívica, el pensador ha de distanciar-se de la societat a fi de poder-la pensar.

Per la seva part, el lector també ha de comprometre's, rebutjant la lectura d'evasió per tal de reflexionar amb l'obra. Només així, dialècticament, s'acomplirà el caràcter social de l'escriptura. La lectura atenta que mereix trencarà el malefici del seu aparent aïllament. Així ho afirma Fuster a «Lectura», dins *Diccionari per a ociosos*:

Llegir no és fugir. Encara que hi hagi molts que no cerquin en la lectura sinó el succedani honorable d'un estupefaent, llegir és tot el contrari d'embriagar-se o d'ensopir-se. Es llegeix per comprendre's un mateix, per comprendre els altres, per comprendre el nostre temps.

Una idea semblant ja figura a «Les originalitats», convertint Fuster en un teòric de la literatura *avant la lettre*:

El fet decisiu radica en la recreació que de l'obra fa, en assimilar-se-la, l'home que la percep. No és la seva una actitud passiva: ell aplica la seva humanitat a la humanitat objectivada en l'obra, s'hi solidaritza. [...] L'artista *es diu* en l'obra: l'espectador s'apropia aquesta *dicció*, la repeteix i s'hi eixampla –veu el món de nou, el desvela, des de la construcció estètica on l'artista fixà les seves vivències personals. Allò que l'artista comunica en l'obra –ell mateix– és, ben mirat, una intuïció metafísica última. L'espectador en participarà, després, reconstruint-la, *experimentant-la*.

En definitiva, la lectura és també una activitat creadora i individual, que permet al subjecte que llegeix de *dir-se*: «Diu realment el poeta allò que jo entenc en llegir-lo? Tant se val. Fa que jo *entengui* alguna cosa. Que si no és el que ell diu, és el que jo estava a punt de dir-me.»

UNA POÈTICA

A «Les originalitats», ja ho hem dit, hi trobem dues dimensions: una mena de teoria del «jo» i una teoria estètica. Entre les nombroses definicions de categories estètiques que hi apareixen, destaca la definició que Fuster en fa de l'obra d'art, accentuant-ne el paper clau del receptor.

Arribem, doncs, al que, des de la teoria de la literatura, pot semblar-nos una altra obvietat, però cal recordar que no ho era el 1952, abans de les teories de l'estètica de la recepció de Hans Robert Jauss (1967).

Fuster escriu:

L'art és dicció. [...] L'artista es comunica amb l'obra –*amb*, més que no pas *a través*–, i és en l'obra –també *en* i no *a través*– que l'espectador capta la seva comunicació. L'obra té una entitat autònoma, però alhora manté arrels en l'home de què procedeix i en l'home que, en assumir-la, torna a donar-li vida actual.

Evidentment Fuster devia haver llegit ja aleshores *Què és la literatura?* (1948), on Sartre parla del lector com a revelador i creador:

L'operació d'escriure implica la de llegir com a correlatiu dialèctic seu, i aquests dos actes connexos necessiten dos agents distints. És l'esforç conjugat de l'autor i del lector el que farà sorgir aquest objecte concret i imaginari que és el producte de l'esperit. Només hi ha art per a i per altri. [...] Tota obra literària és una crida. Escriure és apel·la al lector perquè faci passar a l'existència objectiva la revelació que jo he emprès per mitjà del llenguatge.

Ara bé, Fuster no només reivindica, com l'intel·lectual francès, el paper actiu i necessari del lector, sinó que sembla avançar-se als postulats de l'estètica de la recepció en depassar tant la visió parcial del formalisme –que veu en la literatura una entitat absoluta i escindida de la societat– com en veure més enllà de l'òptica miop del marxisme i reconèixer en l'obra d'art un nucli autònom, i no tan sols un reflex simple i automàtic de la realitat social.

A més, Fuster parla ja de la necessitat d'entendre històricament bé una obra. És a dir, de no limitar-se a situar-la en el context històric en què fou creada, sinó també a fer

la història del diàleg que aquella mateixa obra ha mantingut al llarg dels segles amb generacions successives de lectors.¹¹ I és justament en aquest sentit que Jauss parlarà de la història com a provocació al fals historicisme de la filologia històric-positivista.¹²

Però la lucidesa intel·lectual del jove Fuster no es queda aquí. La seva capacitat per reflexionar sobre nocions estètiques es fa igualment palesa en «Les originalitats» amb la seva defensa del plagi, que ha esdevingut «pecat intolerable» i nou horror al buit amb l'obcecació moderna de ser originals. Una dèria que ha convertit aquesta pràctica acceptada i comuna entre els clàssics en una mena de pesta que cal evitar com sigui. Tanmateix, per Fuster l'originalitat incorruptible de cadascú és la que determina i dóna un matís diferent al que puguí haver de repetició en la pròpia obra:

En dir *coses*, diem el que és nostre –poc o molt nostre– i el que els altres ja han dit. Allò que *tornem* a dir, tanmateix, no és mera ganga, inevitable, una massa neutra on encastar-hi l'«original». El que els altres han dit, quan jo ho torno a dir amb sinceritat –que és: per necessitat, perquè no puc deixar de dir-ho–, ho faig meu. Hi ha, doncs, el fet d'identificar-m'ho i el fet que m'ho identifico d'acord amb el meu reducte original. El personalíssim es converteix en el nucli entorn del qual s'articula i es disposa orgànicament la part adquirida o compartida. [...] Inclús quan sembla que repetim, allò que repetim posseïx ja un sentit divers del seu sentit originari, perquè ara és dit des d'uns *origens* diferents. [...] Cada autor rep i assumeix les influències alienes que convenen a la perspectiva oberta per la seva pròpia singularitat: aquestes influències i no d'altres. És l'«originalitat» allò que les predestina.

Aquesta mateixa cita matisa ja que, quan Fuster parla de plagi, no l'entén com la simple activitat passiva i parasitària de copiar i enganxar els mots dels altres, sinó que la concep més aviat com la noció de intertextualitat, que es refereix a aquell text que en cita d'altres, que s'hi relaciona d'alguna manera, que hi fa referència ja sigui homenatjant-los o parodiant-los.

No compto amb prou espai per ressenyar aquí totes les qüestions estètiques que Fuster tracta a «Les originalitats». La seva particular poètica continua amb altres definicions com la d'estil, la de llenguatge i la reflexió sobre les avantguardes. Però m'interessa demanar-me per què hi trobem tantes definicions, per què aquest interès a resseguir i condensar problemes estètics diversos en un assaig breu. La resposta ens remet novament als orígens del Fuster assagista: perquè ho necessita en el moment biogràfic i artístic en què es troba als anys 50. Són plantejaments sobre els que aquest jove Fuster de trenta anys necessita reflexionar per poder crear, per poder projectar la coherència d'una obra que realitzarà amb cada nou assaig, malgrat la varietat i fragmentació dels escrits.

Perquè, per a Joan Fuster, realitzar i expressar la pròpia plenitud és sinònim de realitzar alhora «el suprem principi ètic i el suprem principi estètic». «Les originalitats» acaba amb una crida d'esperança, la de ser «lliures en la nostra virtut» com a individus i com a col·lectiu. Una llibertat que fou sistemàticament amenaçada en el temps que escrigué aquest magnífic assaig i que, tanmateix o justament per això, calia revifar com a intenció sana i dignificant. Ens toca ara a nosaltres d'agafar-ne el relleu, d'acceptar el nostre compromís de lectors amb l'obra de Fuster per interrogar el nostre temps. □

1. Evidentment no sóc la primera en fer-ho. Vegeu el magnífic pròleg d'Antoni Martí a l'edició de *Les originalitats* de Bromera, Alzira, 1999. També Josep Iborra en fa una bona lectura a *Fuster portàtil*, València, Eliseu Climent editor, 1982.
2. Theodor W. Adorno, «L'assaig com a forma» dins *Notes de Literatura*, edició i traducció a cura de Robert Caner, Barcelona, Columna, 2001.
3. Vegeu Antoni Martí, *op. cit.*
4. *Ibidem*.
5. Vegeu Albert Camus, *La pesta*, traducció i pròleg de Joan Fuster, Barcelona, Vergara, 1964.
6. I és en aquest sentit que cal llegir la seva citació del vers de Carles Riba al final de l'assaig: «... No hi ha inútil/ cap esperit, si creix lliure en la seva virtut».
7. Vegeu Josep Iborra, *op. cit.*
8. A l'article «Els altres filòsofs» de *Contra Unamuno i tots els altres*, Fuster encara arriba més lluny en la seva crítica a l'ontologia: «El doctor Adorno reprotaxava al doctor Heidegger que, quan aquest escrivia "Ésser" volia dir "Führer", o siga, anecdòticament "Hitler". Per ací va la cosa. No em veig amb cor de rellegir el *Sein und Zeit* de Gaos per comprovar-ho. Em fie d'Adorno. Segons el meu parer, i en la més estricta intimitat, jo, personalment, ja havia arribat a una conclusió bastant més general: no hi ha Ontologia que no siga feixista [...] L'"Ésser" i la "Porra" —o la Foguera— són inseparables.»
9. Sobre Erasme vegeu «Intel·lectual» a *Diccionari per a ociosos*. Sobre Voltaire remeteu-vos, entre d'altres, al pròleg de Joan Fuster a *Tractat sobre la tolerància i altres escrits*, Barcelona, Edicions 62, 1988. Sobre Rabelais, llegiu «l'Oda a Rabelais» al *Diari de 1952 a 1960*.
10. «Pensa —sobre tu mateix, sobre el món, sobre qualsevol cosa, i et sentiràs distint dels altres: la reflexió aïlla»
11. En aquest sentit, Fuster afirma: «que l'obra és històrica —val a dir, feta de temps i en el temps—, és una idea que va implícita en el fet, avui més clar que mai, de ser l'home un ens històric. Tanmateix, això no significa que l'obra hagi d'esgotar-se, ni que s'esgoti amb les circumstàncies, amb la conjuntura temporal en què es produeix.»
12. Vegeu «La història de la literatura com a provocació a la teoria literària» dins revista *Els Marges* 7 (juny de 1976), Barcelona, pp. 13-34, traducció de Josep Murgades Barceló.

Col·lecció

BREVIARIS

L'origen de la vida*Aleksandr I. Oparin / John B. S. Haldane*

Traducció de Natàlia Inness i Juli Peretó

Introducció de Juli Peretó

L'Estat dels jueus*Theodor Herzl*

Traducció i introducció de Gustau Muñoz

Sobre la traducció*Paul Ricoeur*

Traducció i introducció de Guillem Calaforra

L'assassinat entès com una de les belles arts*Thomas De Quincey*

Traducció i introducció d'Albert Mestres

Micromégas. Una història filosòfica*Voltaire*

Traducció i introducció de Martí Domínguez

Brevíssima relació de la destrucció de les Índies*Bartolomé de Las Casas*

Traducció de Pau Viciano

Estudi preliminar de Meritxell Bru

Pròleg de Miquel Barceló

Contra els galileus*Julià Emperador, dit l'Apòstata*

Traducció i introducció de Joan F. Mira

Assaigs*Victor Klemperer*

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Monterde

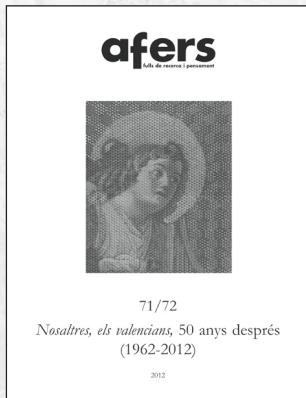
Lisboa. Llibre de navegació*José Cardoso Pires*

Traducció i introducció de Vicent Berenguer

La lluita per la vida*Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace*

Traducció de Juli Peretó

Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS i TAMARIT

Consell de redacció: Ferran ARCHILÉS i CARDONA, Joan BADA i ELIAS, Evarist CASELLES i MONJO, Agustí COLOMINES i COMPANYYS, Josep FERRER i FERRER, Pere FULLANA i PUIGSERVER, Joan IBORRA i GASTALDO, Òscar JANÉ i CHECA, Joan PEYTAVÍ i DEIXONA, Antoni QUINTANA i TORRES, Queralt SOLÉ i BARJAU, Josep M. TORRAS i RIBÉ, Josep TORRÓ i ABAD, Pau VICIANO i NAVARRO

XXVII:71/72 (2012) *Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*

Vicent S. OLMOS i TAMARIT: *Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)* / Antoni FURIÓ: Història i ideologia. *Nosaltres, els valencians* i el debat sobre la industrialització al País Valencià / Ferran ARCHILÉS: Els problemes. Historiografies de l'època contemporània a *Nosaltres, els valencians* / Gustau MUÑOZ: Joan Fuster i la industrialització valenciana: opinions, miratges i equívocs / Manuel ARDIT: Joan Fuster i la història moderna del País Valencià / Pau VICIANO: Entre el llinatge i el regne. La història medieval en *Nosaltres, els valencians* / Vicent FLOR: *Nosaltres, els «antivalencians»*. Les primeres reaccions antifusterianes i els precedents directes de l'anticatalanisme «blaver» (1962-1974) / Maria Josep BADENAS i Francesc PÉREZ i MORAGÓN: *Nosaltres, els valencians* i la censura franquista / Antoni RICO i GARCIA: *Nosaltres, els valencians* i la seua recepció en l'ideari dels partits polítics / Vicent SALVADOR: Joan Fuster, l'assagista i el divulgador / Isidre CRESPO: *Nosaltres, els valencians* vist per Joan Fuster

Miscel·lània: Ricard Camil TORRES FABRA: La repressió franquista al País Valencià. Un estat de la qüestió per al primer franquisme / Josep Lluís MARTÍN i BERBOIS: La utopia d'organitzar la Lliga Catalana durant els primers anys del franquisme (1939-1948) / Josep PUIGSECH i FARRÀS: Una comparativa republicanosoviètica. La premsa governamental davant la imatge del consolat de l'URSS a Barcelona durant la Guerra Civil / Elisabet GOULA SARDA: «Algú que no va oblidar». Elements per a una lectura política de les *Elegies to the Spanish Republic* de Robert Motherwell / Josep MONSERRAT MOLAS: Joaquim Xirau i la Unió Socialista de Catalunya / Sílvia AMOR LÓPEZ: La correspondència a Catalunya (segles XVI-XIX). Una aproximació a l'estat de la qüestió / Joaquim MARTÍ MESTRE: El català de mitjan segle XVII a través del testament i de l'inventari de béns del sotssagristà Pere Joan Tomàs / Vicent BAYDAL i Vicent J. ESCARTÍ: El record personal i familiar. La memòria (1604-1627) de Pere Escrivà i Sabata / Bartomeu VALLORI MÁRQUEZ i Miguel Ángel CAU ONTIVEROS: *Pollentia*, 1593-1923. La recerca d'una ciutat de les fonts clàssiques a Mallorca

Postscriptum: Pere Maria ORTS i BOSCH: Margarida o Isabel. Dos noms per a una mateixa filla il·legítima de l'emperador Carles d'Àustria

Recensions: Andreu NAVARRA ORDOÑO, Antonio CALZADO ALDARIA, Xavier Díez, Antonio CORTIJO OCAÑA, Vicent Josep ESCARTÍ

Resums • Publicacions rebudes

editorial afers

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94
e-mail: afers@editorialafers.cat / <http://www.editorialafers.cat>

Democràcia liberal i pluralisme nacional

El cas de Catalunya: del federalisme a la independència

Ferran Requejo

DEMOCRÀCIES LIBERALS I PLURALISME NACIONAL

En l'àmbit polític de les darreres dècades s'ha anat fent cada vegada més palès que les *democràcies liberals* no tenen avui rivals dins dels sistemes polítics comparats. Tanmateix, aquest tipus de democràcies són entitats polítiques que s'han construït bàsicament a partir de les *realitats estatals* desenvolupades en els dos darrers segles. I aquesta no és una qüestió que resulti «neutra» en relació als límits i possibilitats d'aquestes democràcies quan presenten característiques de pluralisme nacional intern (democràcies plurinacionals). Així mateix, *les teories de la democràcia* han estat, tradicionalment, *teories de l'estat democràtic*. Una qüestió que tampoc resulta neutra en l'àmbit de la teoria política normativa, especialment quan s'analitzen qüestions com

els drets individuals i els drets col·lectius, les institucions representatives, els processos de decisió, la distribució de poders o les relacions internacionals.

La construcció d'unes democràcies cada cop més refinades en termes nacionals i culturals constitueix un dels reptes més destacats de la revisió normativa i institucional de les democràcies liberals actuals. En l'agenda política i analítica recents s'han consolidat algunes qüestions: què implica en el món de les institucions, de la simbologia o de l'autogovern, regular constitucionalment democràcies plurinacionals? Quines diferències normatives i institucionals requereixen aquestes democràcies en relació a les de caràcter uninacional? Com s'han d'entendre i concretar conceptes tan clàssics com la representació, la participació, la ciutadania o la sobirania popular en contextos plurinacionals i multiculturals? El debat actual sobre les relacions entre el liberalisme democràtic i el pluralisme nacional està contribuint, si més no, a clarificar el debat democràtic en tres aspectes: 1) entendre el *pluralisme nacional* no com un mer fet empíric que cal regular de la manera més pràctica possible, sinó com un valor que cal protegir des de les institucions liberals i democràtiques; 2) assenyalar el límits culturals que envolten la teoria i les pràctiques constitucionals tradicionals de

Ferran Requejo (Barcelona, 1951) és catedràtic de Ciència Política a la Universitat Pompeu Fabra. Investiga principalment en temes com teoria de la democràcia, federalisme i democràcies plurinacionals i liberalisme polític i socialdemocràcia. Ha publicat recentment *Political Liberalism and Multinational Democracies* (Routledge, 2010, amb Miquel Caminal), *Federalism beyond Federations* (Ashgate, 2010, amb Klaus Jürgen Nagel) i *Camins de democràcia. De l'autonomia a la independència* (L'Avenç, 2010).

les democràcies; 3) realitzar millor els valors pretesament «universals» en què es basen bona part de les concepcions liberal-democràtiques clàssiques.

Una manera de presentar la història del liberalisme democràtic és entendre-la com la història del progressiu reconeixement de determinades demandes d'imparcialitat per part de diferents sectors socials i culturals. Sabem que el *llenguatge abstracte i universalista* subjacent als valors liberals de llibertat, igualtat i pluralisme, en la pràctica ha contrastat amb l'exclusió de determinades *veus* en la regulació de les llibertats, igualtats i pluralismes concrets de les societats contemporànies. Històricament, aquest va ser el cas, per exemple, dels no propietaris, de les dones, dels indígenes, de les minories ètniques, lingüístiques, nacionals, etc. De fet, la major part dels primers liberals –fins a final del segle XIX– eren contraris a la regulació de drets democràtics com ara el sufragi universal o el dret d'associació. Aquests drets, que avui ens semblen gairebé «evidents», van haver de ser arrancats al constitucionalisme liberal en la primera meitat del segle XX, després de dècades d'enfrontaments per part, sobretot, de les organitzacions polítiques i sindicals de les classes treballadores. Posteriorment arribaria la generalització dels drets de caràcter social que són a la base dels Estats de benestar occidentals de la segona postguerra.

En els darrers anys han anat emergint noves *veus* polítiques que han fet palès la seva manca de reconeixement i d'acomodació en termes d'igualtat, llibertat i pluralisme en les democràcies liberals. Entre elles cal destacar la de les minories o grups nacionals i culturals minoritaris, és a dir, aquells grups les identitats nacionals o culturals dels quals no coincideix amb les

identitats del grups majoritaris o hegemònics dels estats democràtics.

Aquestes han estat qüestions molt desconsiderades fins fa pocs anys, tant en el liberalisme democràtic com en altres corrents, com ara, les diferents variants del socialisme, del republicanisme o del conservadorisme. El pluralisme nacional és un tipus concret de pluralisme davant del qual les ideologies polítiques clàssiques sovint s'han mostrat, i en alguns casos encara es mostren, o bé refractàries o bé perplexes i desorientades. I, de fet, tots els estats, inclosos els democràtics, han sigut i continuen essent agències nacionalistes i nacionalitzadores.

Dissortadament, amb massa freqüència les respostes oficials han tractat les diferències nacionals i culturals internes a les democràcies en termes de «desviacions particularistes». Tanmateix, en clar contrast amb les versions que defensen un pretès *laissez faire* en matèria cultural i nacional, o una pretesa superioritat o modernitat dels valors de les majories, l'experiència indica que *l'estat no ha sigut, ni és, ni pot ser neutre en matèria nacional i cultural*. Massa vegades el desenvolupament pràctic de bona part de les democràcies liberals ha estat promoure *l'assimilació de les minories en nom de la seva integració política*, tot emprant un llenguatge esbiaixadament universalista. És a dir, la conseqüència pràctica ha estat la laminació i marginació de les minories nacionals i culturals internes de l'estat en nom de versions «universalistes» de la «igualtat de ciutadania», de la «sobirania popular», o de la «no discriminació». Unes versions que en la pràctica han actuat d'una manera molt desigualitària, discriminadora i parcial en favor de les característiques *particulars* dels grups culturalment hegemònics o majoritaris de les democràcies (que no sempre coincidei-

xen amb els grups o sectors hegemònics en l'àmbit socioeconòmic).

Avui podem dir que ens trobem amb un nou vessant de caràcter nacional i cultural de *l'equitat política*. Un aspecte que resulta imprescindible en el moment d'avançar cap a unes democràcies amb més qualitat ètica. En altres paraules, en l'actualitat es va obrint camí la idea que l'uniformisme és enemic de la igualtat, i que el cosmopolitisme passa per establir un explícit i ampli reconeixement i acomodació del pluralisme nacional i cultural de les democràcies (el de les majories i el de les minories).

Entre els elements que marquen les debilitats o els biaixos nacionals i culturals de la tradició liberal-democràtica (i d'altres corrents polítics que aquí no considerarem), els quals condicionen tant la concreció dels valors i principis organitzatius de les democràcies liberals com les seves regulacions institucionals, podem destacar els següents:

1) L'absència d'*una teoria del demos* en les teories tradicionals de la democràcia, siguin de caràcter més liberal o de caràcter més republicà. Aquestes teories tampoc han desenvolupat concepcions sobre les demarcacions legítimes (fronteres i drets de secessió).

2) La consideració de la «justícia» des de la perspectiva teòrica, quasi exclusiva, del *paradigma de la igualtat* en termes socioeconòmics, amb menysteniment del *paradigma de la diferència* en termes nacionals i culturals. Es tracta del contrast entre el que a vegades s'anomena el *paradigma de la redistribució* i el *paradigma del reconeixement*. (Un contrast que en el si de les teories actuals de la democràcia es manifesta en els enfocaments anomenats *Liberalisme 1* i *Liberalisme 2*).

3) L'aplicació d'un llenguatge universalista a un grup estatal particular presentat

internament com una realitat nacional homogènia. Presència d'un estatisme uniformitzador en termes nacionals i culturals com un «element ocult» del liberalisme democràtic tradicional en la regulació dels drets i deures de la «ciudadania» i de la «sobirania popular». Tot en clar contrast amb els inevitables processos de *nation-building* estatals presents en totes les democràcies.

4) Els límits del *llenguatge* i de la interpretació dels *valors* i de les *institucions* democràtiques per part de les teories liberal-democràtiques més elaborades (Rawls, Habermas) quan s'enfronten a les demandes de reconeixement i d'acomodació normativa i institucional de les nacions minoritàries.

Semblaria que per tal de solucionar un problema, la primera condició és definir-lo bé. I definir bé un problema requereix fer, com a mínim, tres coses. En primer lloc, saber triar quina és la qüestió bàsica, quina és la qüestió decisiva a considerar. Òbviament, a més d'aquesta qüestió hi hauran probablement tot un seguit d'altres qüestions que s'interrelacionaran amb la primera: el desenvolupament econòmic, les desigualtats de renda, la integració en institucions supraestatals com la Unió Europea o la NAFTA, la multiculturalitat, etc. Però resulta improcedent barrejar totes aquestes qüestions d'entrada. En segon lloc, definir un problema també implica saber caracteritzar-lo amb la màxima precisió possible. Això implica procedir tant a un acurat tractament conceptual i de caire històric, com incloure totes les dades empíriques que són normativament rellevants. I en tercer lloc, definir un problema és saber on cal anar per buscar les possibles solucions, tant en l'àmbit de la teoria, com en l'àmbit de la política comparada. Isaiah Berlin ja deia que les preguntes que ens formulem

en filosofia, en història o en ciències socials, només són intel·ligibles si sabem on hem d'anar a buscar les respostes.

En el nostre context, la qüestió política bàsica és la de com s'articula d'una manera justa una democràcia liberal en una realitat plurinacional. I les respostes institucionals «clàssiques» a aquesta qüestió les podem resumir en les tres següents:

1) el federalisme (en sentit ampli, incloent-hi les federacions, els estats associats, les *federacies* i les confederacions);

2) les institucions i els processos de caràcter «consociacional» (democràcies de consens) entre les majories i les minories. Aquí les institucions de l'estat i els processos de decisió estan estructurats des de la premissa que la ciutadania està composta de grups nacionals —majoritaris i minoritaris— diferenciats, i del que es tracta és d'obtenir decisions polítiques de consens. Se'n troben exemples en els sistemes de Suïssa i Bèlgica, en aquests casos en conjunció amb solucions federals;

3) la secessió.

Quina sigui la solució més adequada dependrà del context de cada cas concret (història, situació internacional, tipus d'actors i de cultura o cultures polítiques, etc). Tanmateix, la pregunta clau d'una democràcia liberal plurinacional és establir, no com el *demos* arriba al *cratos* —això seria la visió tradicional de la democràcia, sinó com fer que els diversos *demos* nacionals que conviuen en una mateixa democràcia estiguin políticament i constitucionalment reconeguts i acomodats en termes d'igualtat (entre les majories i les minories). Això implica tant aspectes «democràtics» (participació entre majories i minories en els «governos compartits» de la democràcia), com, sobretot, aspectes «liberals» (protecció i

desenvolupament de les minories en l'àmbit de la democràcia i en l'àmbit internacional, enfront de la «tirania de la majoria»; així com la possible regulació d'un dret de secessió constitucional de les minories nacionals).¹

En les realitats plurinacionals sempre existiran elements nacionalment competitius. És contraproduent, a més d'inútil, tractar de reconduir la qüestió a través de «postnacionalismes» o altres conceptes similars que tracten d'evitar-la o pretesament de «superar-la»². Es tracta d'intents conceptuals que es revelen molt mal armats en el terreny empíric i, que en la pràctica, es converteixen en legitimadors de l'*status quo* favorable a les majories nacionals hegemòniques de l'estat.

Les societats actuals s'han tornat massa complexes per a ser explicades amb unes concepcions polítiques que estaven pensades per a un nivell de complexitat social, nacional i cultural molt menor que l'actual. Avui cal establir una interpretació molt més refinada de la que ofereix el constitucionalisme tradicional dels valors més bàsics de la tradició liberal i democràtica: la llibertat, la igualtat, el pluralisme, la dignitat i la justícia. La complexitat exigeix teories més sensibles a les variacions de la realitat empírica en el moment d'establir la concreció dels seus valors legitimadors bàsics. I exigeix, sobretot, solucions pràctiques, institucionals i procedimentals molt més adients al pluralisme de les societats actuals. La teoria política i la política comparada són àmbits que han de ser posats en interrelació per tal de fer millor teoria i millor política comparada. A principis del segle XXI, el reconeixement i l'acomodació política de les democràcies plurinacionals segueixen essent qüestions no resoltes dins de l'agenda democràtica i del constitucionalisme d'arrel liberal.

L'INDEPENDENTISME I LA FI DE L'ESPERANÇA FEDERALISTA A CATALUNYA

La Constitució espanyola de 1978 va ser el producte jurídic de la transició dels anys 70. Una transició que es va fer, recordem, en un context presidit per amenaces de cops d'estat per part d'un exèrcit en aquells moments molt reaccionari, així com per una clara debilitat –i poca preparació tècnica– de les organitzacions polítiques que sortien de la clandestinitat, bàsicament els partits d'esquerra i els partits de les nacionalitats històriques. La vocació d'arribar a un «consens» –que en molts casos es va aconseguir al preu d'una ambigüïtat que després només ha afavorit el poder central– va ocultar fins i tot quina era la qüestió històrica clau a resoldre. En termes pràctics, es van confondre dues qüestions que mereixen plantejaments, llenguatges i, sobretot, solucions diferents: la descentralització de l'estat i l'acomodació política de la diversitat nacional. Per descentralitzar un estat no cal per a res que aquest sigui plurinacional. I la política comparada mostra tant estats uninacionals com plurinacionals bastant més descentralitzats que el cas espanyol.

Després de la sentència de l'Estatut de Catalunya per part d'un Tribunal Constitucional (TC) espanyol molt deslegitimada, les reivindicacions independentistes compten avui amb un renovat arsenal d'arguments. Es tracta d'arguments basats en valors i objectius liberal-democràtics en un context de pluralisme nacional.

La decisió del TC (2010) sobre l'Estatut de Catalunya aprovat per referèndum dels ciutadans al 2006 representa un retrocés per al desenvolupament de l'autogovern i el reconeixement nacional de Catalunya.

A més, els «fonaments» de la sentència judicial són d'un caire molt més retòric en comparació amb altres sentències d'aquest Tribunal. Es tracta d'un discurs amb un clar contingut nacionalista espanyol. De fet, hi ha un veritable desig de limitar el reconeixement i l'autogovern de Catalunya, en alguns aspectes fins i tot més enllà del que disposava l'Estatut anterior (1979).

En general, la sentència emmarca un punt d'inflexió política en les relacions entre Catalunya i Espanya.

En retrospectiva aquesta decisió imposada no només millora la posició i el creixement independentistes a Catalunya, sinó que també enforteix les posicions més intransigents del PSOE i del PP. El compromís intermedi federal desapareix amb la sentència del Tribunal Constitucional. Tot apunta que ja han passat els temps en què es creia possible arribar a acords de caràcter federal o consociacional capaços de reconèixer formalment i d'acomodar constitucionalment als diversos col·lectius nacionals que conviuen a l'estat. Al final, l'estat autonòmic ha constituït un flagrant fracàs en termes de pluralisme.

Davant d'aquest panorama, a Catalunya (i al País Basc) la independència esdevé un objectiu cada vegada més plausible i més legítim. Es tracta d'un dels temes més importants i decisius que una col·lectivitat política pot plantejar-se. Un moviment a favor de la independència constitueix un tema de gran calat polític que requereix compromisos sòlids en l'objectiu i en l'estratègia a seguir. També implica teixir aliances internes i internacionals i, sobretot, un treball que asseguri una majoria social favorable al projecte. Tot això és possible, però requereix professionalitat, optimisme, raonabilitat argumentativa i racionalitat estratègica. En cas contrari, el procés

probablement abocaria a una frustració col·lectiva durant dècades. Cal deixar de banda tant les anàlisis superficials i merament emotives com la improvisació o la frivolitat pràctiques.

Actualment, és la mateixa lògica del model autonòmic la que incentiva posicions independentistes a les nacions minoritàries de l'estat. De fet, podem distingir dos tipus d'independentisme, que podem anomenar «independentisme substantiu» i «independentisme estratègic o instrumental». Tots dos es donen a Catalunya. El primer és el que planteja la independència de Catalunya en el si de la UE com un objectiu legítim, desitjable i possible. L'independentisme estratègic, en canvi, defensa que, donats els límits estructurals del model autonòmic per establir un reconeixement i una acomodació política efectiva del pluralisme nacional, l'única via per arribar a models «més amables» amb les realitats nacionals catalana i basca és reforçar l'independentisme, el qual expressa una idea senzilla però clara, i que tothom entén. D'acord amb aquest segon tipus d'independentisme es podria arribar a acords que potser no portessin a una independència completa, però sí a esquemes de *partenariat*, confederals, consociacionals o asimètrics que permetessin parlar amb propietat d'autogovernos nacionals diferenciats tant en el pla intern com en el pla de la política internacional. Fa uns anys vaig assenyalar que el que caracteritzava Catalunya no era l'autodeterminació, sinó la «auto-indeterminació». Doncs bé, sembla que ara les posicions independentistes volen trencar amb aquesta indeterminació. I la classe política catalana haurà de posicionar-se en aquest nou context. El primer pas a donar per l'independentisme és el de la mobilització i organit-

zació de la societat civil. Per al segon pas, si com és previsible el poder central no canvia les seves posicions, s'apunten diverses línies d'actuació: la internacionalització del conflicte; pràctiques de desobediència civil; polítiques des de la Generalitat que desbordin les interpretacions legislatives i de govern centralistes, etc. Es tracta d'establir posicionaments pacífics, però contundents de ruptura amb un marc constitucional que ha passat de l'ambigüïtat a l'hostilitat amb Catalunya. Arribat el moment, les institucions del país hauran de prendre posicions clares, i ja no les merament retòriques del passat. Si la legalitat segueix mostrant-se hostil, les institucions catalanes hauran de prendre decisions polítiques que trenquin amb el marc constitucional actual.

A continuació s'indica un decàleg de factors que crec que un moviment independentista hauria de procurar establir o que hauria de tractar d'evitar.

Factors a establir:

1) Una majoria social a Catalunya a favor de la independència. Aquest és el factor clau. Això implica establir i difondre una argumentació en favor de la independència, a més d'una organització i una estratègia per part de les forces polítiques i de la societat civil catalanes. S'hauran de reunir sota una mateix objectiu els independentistes substantius i els independentistes estratègics o instrumentals. La composició de la població de Catalunya és culturalment complexa. I és lògic que la independència continuï despertant recels ideològics i cert escepticisme pràctic en determinats sectors socials. S'haurà d'arribar a tots ells amb la màxima transparència i sense partir d'una suposada superioritat moral.

2) Un projecte transversal basat en valors, dades empíriques i projecció de futur.

Raons de pes a favor de la independència no es que en faltin, més aviat en sobren. N'hi ha de caràcter econòmic (dèficit d'infraestructures; dèficit fiscal català al voltant del 8-10% del PIB –un autèntic espoli en termes comparats que rebaixa la competitivitat de Catalunya en el món global); raons de caràcter social –els índexs de benestar d'una Catalunya independent podrien ser semblants als de Suècia o Canadà; raons de caràcter polític –augment de poder en l'escena internacional; raons de caràcter simbòlic, lingüístic, cultural, esportiu, etc.

3) Un pacte entre les forces polítiques catalanes i de la societat civil favorables a la independència que reculli, no només l'objectiu final, sinó les principals «estacions intermèdies» del recorregut. Un pacte obert a altres forces i sectors socials. (En els temps de la revolució americana es deia *United we stand, divided we fall*).

4) Un lideratge clar del procés que sigui identificable –des de Nova York o Pekín– en termes sòlids i creïbles, tant pels actors polítics nacionals com internacionals. L'establiment d'aliances internacionals, dins i fora de la Unió Europea és un factor important de legitimitació.

5) Referèndum. El referèndum final sobre la independència és un instrument, no un fi en si mateix. Previsiblement la seva organització serà cosa exclusiva del Parlament i del Govern de la Generalitat. Com la legalitat espanyola no ho permetrà mai, arribat el moment no s'ha de fer a través d'aquesta última, sinó malgrat ella, comptant amb complicitats i observadors internacionals. S'ha d'organitzar des del consens de la majoria de forces polítiques catalanes i en el moment que existeixin clares possibilitats d'un resultat favorable a la independència.

Factors a evitar:

6) L'«independentisme emotiu de reacció». Aquell que només respon a una agressió concreta –per exemple, la sentència del TC o el previsible fracàs d'un «pacte fiscal tipus concert econòmic», però que es dilueix al cap de pocs dies com escuma de cervesa.

7) L'«independentisme adolescent». Aquell que vol tenir-ho tot ja en el primer moment, però que es mostra incapaç de calcular els costos de les iniciatives, i d'establir prioritats, aliances i estratègies a mitjà termini.

8) El «minifundisme organitzatiu». Cal establir organitzacions àmplies i el més inclusives possible, tant a escala de la societat civil, com a escala institucional (municipis, Generalitat).

9) «L'independentisme amb adjectius». La vinculació de la independència a què aquesta vagi acompanyada d'adjectius, com «d'esquerres», «ecològic», «de mercat», etc. Això confon l'objectiu principal, la independència –que necessàriament és «nacional», és a dir, transversal.

10) Que es plantegin referèndums immediats que no compten amb la necessària complicitat dels partits catalanistes, de la immensa majoria d'organitzacions de la societat civil ni, per tant, amb garanties d'èxit electoral.

Fa anys que analitzo els sistemes federals del món. El federalisme modern és una tradició amb més de 200 anys d'història. Existeixen molts models diferents, alguns dels quals ofereixen instruments per regular la diversitat nacional. Defenso pràctiques federals en molts contextos del món. Certs models federals (no tots, només alguns) són un camí per acomodar la diversitat cultural, lingüística i nacional interna que presenten algunes democràcies. No obstant

això, l'experiència m'ha convençut que el federalisme és una idea massa sofisticada per a la cultura política espanyola, molt simple i amb dos partits majoritaris (PP i PSOE) que són diferents, però que també tots dos són retrògrads en matèria de pluralisme. A Espanya, a més, pràcticament no hi ha federalistes, gairebé tots són a Catalunya. L'independentisme, en contrast amb el catalanisme dels segles XIX i XX, i malgrat les seves incògnites, marca el camí a explorar en el moment actual. □

1. He tractat la qüestió a Ferran Requejo, *Multinational Federalism and Value Pluralism*, Londres-Nova York, Routledge, 2005 (traducció castellana *Federalismo Plurinacional y Pluralismo de Valores*, Madrid, CEPC, 2007; traducció francesa *Fédéralisme multinational et pluralisme de valeurs*, Brussel·les, Peter Lang, 2009). Vegeu també, M. Burgess-A. Gagnon (eds.), *Federal Democracies*, Londres-Nova York, Routledge, 2010.
2. Vegeu Ferran Requejo, «Multinational, not "postnational" federalism» a R. Maiz i F. Requejo (eds.), *Democracy, Nationalism and Multiculturalism*, Londres-Nova York, Routledge, 2005.

CARÀCTERS 59

PRIMAVERA 2012

PÀGINES CENTRALS DEDICADES A EDUARD MÁRQUEZ

Entrevista a Carles Alberola, per Juanma Játiva.

Articles de Salvador Ortells Miralles, Oscar Jané, Xavier Aliaga, Anna Esteve, Manel Marí, Francesc Bayarri, Mercè Ibarz, Francesc Viadel...

Pere Antoni Pons: «Les voltes que fa la vida» (sobre *Primavera, estiu, etcètera*, de Marta Rojals).

Salvador Company: «Qui bon somni somnia» (sobre *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada*, d'Antoni Martí Monterde).

Antoni Gómez: «Un crit des de les catacumbes» (sobre *Llibre de les enrònies*, de Vicent Penya).

Sandra Obiol: «Fuster polièdric, pensador cívic i compromès» (sobre *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*, de Pau Viciano).

Ada Castells: «A la recerca de l'essència».

Antoni Clapés: «En l'aspre vent del nou món» (sobre *En l'aspre vent d'un nou món*, de Vicent Alonso).

Francesc Calafat: «Les expansions de la brevetat».

CARÀCTERS

ÉS UNA REVISTA DE LIBRES

I AQUEST N'ÉS EL NÚMERO 59

Entrevista a Carles Alberola, per Juanma Játiva.
Articles de Salvador Ortells Miralles, Oscar Jané,
Xavier Aliaga, Anna Esteve, Manel Marí, Francesc
Bayarri, Mercè Ibarz, Francesc Viadel...
Pere Antoni Pons: «Les voltes que fa la vida» (sobre
Primavera, estiu, etcètera, de Marta Rojals).
Salvador Company: «Qui bon somni somnia» (sobre
*Un somni europeu. Història intel·lectual de la
Literatura Comparada*, d'Antoni Martí Monterde).
Antoni Gómez: «Un crit des de les catacumbes»
(sobre *Llibre de les enrònies*, de Vicent Penya).
Sandra Obiol: «Fuster polièdric, pensador cívic i
compromès» (sobre *De Llorente a Marx. Estudis sobre
l'obra cívica de Joan Fuster*, de Pau Viciano).
Ada Castells: «A la recerca de l'essència».
Antoni Clapés: «En l'aspre vent del nou món» (sobre
En l'aspre vent d'un nou món, de Vicent Alonso).
Francesc Calafat: «Les expansions de la brevetat».

Antoni Gómez: «Un crit des de les catacumbes» (sobre
Llibre de les enrònies, de Vicent Penya).
Sandra Obiol: «Fuster polièdric, pensador cívic i
compromès» (sobre *De Llorente a Marx. Estudis sobre
l'obra cívica de Joan Fuster*, de Pau Viciano).
Ada Castells: «A la recerca de l'essència».
Antoni Clapés: «En l'aspre vent del nou món» (sobre
En l'aspre vent d'un nou món, de Vicent Alonso).
Francesc Calafat: «Les expansions de la brevetat».

Pàgines centrals dedicades a Eduard Marqués

SEGONA ÈPOCA - PRIMAVERA 2012

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS **PUV** C/ Arts Gràfiques, 13 46010 València

Tel.: 96 386 41 15 - Fax: 96 386 40 67 E-mail: caracters@uv.es

La dimensió nacional al segle XXI

Miroslav Hroch

La generació de més edat encara se'n recordarà. Eren els temps, fa ja mig segle, en què era inherent als intel·lectuals «progressistes» dubtar, amb una certa arrogància, del sentit del «nacionalisme» i considerar la nació com una construcció artificial. Mitjançant les manifestacions antinacionals un podia presentar-se, segons les posicions polítiques que tingués, bé com a membre independent de l'elit intel·lectual, bé com a defensor abrandat de l'internacionalisme proletari. Però una i altra eren més aviat postures provocatives i marginals enfront de la tendència central i dominant.

Avui, en l'època de la globalització digitalitzada, la situació és tota una altra. A hores d'ara és inherent a la tendència central –almenys així ho sembla en l'àmbit públic– dubtar de la nació, rebutjar com a cosa de somiatruites ingenus o com una manipulació subtil el simple esment dels

valors nacionals, definir-se com a individus lliures i sense lligams, oberts al món, etc. Qui no circula per aquesta dreuera serà, en el millor dels casos, objecte d'ironies com a «nacionalista» carrincló o tronat i, en el pitjor, acusat de populista assedegat de poder i, tal vegada, hom el situarà en les coordenades de l'extrema dreta. D'alguna manera, l'amor a la pàtria ja no forma part de les «virtuts cíviques».

Potser podem entendre i disculpar aquesta simplificació en el cas de gent que encara està marcada ni que fos indirectament pels horrors de la darrera guerra mundial. Pel que fa a les generacions més joves, aquesta interpretació és insuficient i cal cercar-hi arrels més pregones. Per avançar en l'anàlisi caldrà «desconstruir» l'argumentació del paradigma antinacional i preguntar-nos què vol dir aquest terme de la *nació* (i consegüentment també el de *nacionalisme*) que s'empra amb tanta desimboltura.

Però abans hem de recordar una altra experiència quotidiana. En el llenguatge de la política de molts estats europeus el mot *nació* i els adjectius que se'n deriven tenen encara un ús positiu. Els polítics parlen d'interessos nacionals, de la *nostra* competitivitat (nacional, s'entén), de la unitat nacional o bé de la solidaritat de la nació. Encara més fort i clar apareix l'ús de la terminologia

Miroslav Hroch (Praga, 1932) és catedràtic emèrit d'Història de la Universitat de Praga, i un dels teòrics més reconeguts de la nació i el nacionalisme en el panorama internacional. És autor, entre altres, de *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985; 1a ed., en alemany, 1968) i *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationalbildung im europäischen Vergleich* (2005). En català s'ha publicat el volum *La naturalesa de la nació* (Afers-PUV, 2001). Article original per a *L'Espill*.

nacional en la vida quotidiana, sobretot en l'esport, naturalment, però també en el tracte amb «estrangers», en els mites d'abast nacional, que ni de bon tros pertanyen només al passat. El «nacionalisme banal» o, millor dit, la identitat nacional, s'hi fa present amb una connotació més o menys positiva. I això, paradoxalment, tant en les capes populars com en les elits.

Tot plegat dona a entendre que potser les veus *antinacionalistes* adés esmentades no han estat tan eficaces i no han reeixit socialment en la mesura que es pensaven. Se suposa que són *mainstream*, però en realitat la cosa no afecta el conjunt social, sinó a tot estirar segments molt concrets de la societat, com ara periodistes, sociòlegs o escriptors. ¿S'hi tracta, per ventura, d'un altre símptoma (no en seria l'únic) d'allunyament dels intel·lectual respecte de la societat? Però tot plegat es basa en una observació de caràcter més aviat superficial que no ens permet generalitzar. Cal anar a pams.

Hi ha, de tota manera, un problema heurístic que és previ. ¿Com podem pensar el futur de la dimensió nacional al segle XXI quan trobem visions tan contradictòries sobre la nació, sobre la seua situació actual, amb valoracions i percepcions tan allunyades? ¿I, d'altra banda, com podríem mesurar avui la presència o l'absència, la força o la feblesa, de la identitat nacional? Seria del tot imperdonable si acceptàvem d'esdevenir presoners de les paraules. De cap manera hem de pensar que els termes nació o nacionalisme responen, en diferents situacions i països, a conceptes coherents i mancats d'ambigüitat i que hi regna un consens general quant als seus continguts. Per això hauríem d'esclarir aquestes conceptes en dos nivells o aspectes.

En primer lloc, convé saber què significa realment la realitat social, política i cultural designada amb aquests conceptes, és a dir, com es caracteritzen, com s'entenen i s'interpreten avui aquestes entitats definides com a nacionals.

En segon lloc, té interès d'esbrinar fins a quin punt la visió o la interpretació actual de la identitat nacional, del «nacionalisme», és diferent d'allò que en el passat hom designava amb aquestes mateixes paraules, en aquell passat en què es formaven tant el terme nació com la comunitat que designava.

Perquè una de les mancances més perilloses del nostre present antihistòric és que hom no sap (i creu que no cal saber-ho) en quines condicions va sorgir la nostra realitat i també els termes que caracteritzen aquesta realitat. I hi ha una altra mancança, estretament lligada amb aquesta, que és la incapacitat o l'escassa voluntat de distingir matisos. Així, hom designa amb la mateixa paraula un ventall molt ampli de fenòmens força diferents en raó de la seua història, de la memòria col·lectiva, de la composició social, etc. Tot allò que d'alguna manera evoca la nació, és nacionalisme. Molt simple i molt fàcil! S'aplica ací en el camp de la vida real i del pensament un tipus de simplificació que potser seria admissible o fins i tot recomanable en una cançó pop o en el manual d'instruccions d'un ordinador, però que té conseqüències perilloses en el camp de la política.

Tenim a l'Europa actual, en primer lloc, un seguit d'estats antics que són gairebé uniètnics, que posseeixen una vella cultura en llengua «pròpia» des de l'edat mitjana i que caracteritzen aquesta llengua i aquesta cultura com a «nacionals». Els seus membres es consideren amb naturalitat absoluta francesos, anglesos, suecs o holandesos, i

són reconeguts també com a tals des de fora. Tot i que històricament han exultat amb orgull el seu idioma (i en part encara ho fan), ningú no els retreu cap etnonacionalisme, sinó que són considerats com a exemples dignes i vàlids d'un *civic nationalism* de caràcter progressista.

Hom reconeix també com a nacions, en segon lloc, les que fa 200 anys encara no ho eren però que es van constituir, gràcies a un moviment de caire nacional conscient i decidit, com a comunitats amb llengua pròpia, elits pròpies i estat propi.

En tercer lloc, hi ha les nacions que assoliren l'estatalitat nacional després de la descomposició del bloc soviètic i que havien esdevingut comunitats definides per una llengua i un passat comuns. Aquestes dues categories les anomenem «petites nacions», on la paraula «petita» no té cap connotació quantitativa, sinó de caire qualitatiu i referent a l'origen. És ben simptomàtic que, una i altra vegada, aquestes petites nacions siguin considerades com el producte «típic» de l'*ethnic nationalism*, és a dir, pobles els dèficits dels quals en el terreny dels drets civils tenen a veure amb el seu «nacionalisme» (i no amb el context o amb causes de caràcter social o estructural). De tota manera, l'existència de les petites nacions o dels petits estats nacionals no és considerada de cap manera evident o fins i tot «conforme a llei» tampoc a ulls dels seus propis membres.

En quart lloc, també determinades comunitats (o les seues elits) que no han assolit un estat propi aspiren a un status de nació (o a aquesta denominació): són les nacions sense estat. Es mouen tot sovint al marge del reconeixement com a nacions i són caracteritzades des de fora com a comunitats ètniques o moviments regionalistes.

En anglès la paraula «nació» està lligada a la idea d'una existència estatal antiga i per això no es pot atribuir en aquest sentit status de nació a aquesta mena de comunitats (els flamencs, els gal·lesos, els catalans, etc.). En alemany o en txec, en canvi, no tinc cap problema per atribuir-los el caràcter de nacions o de moviments nacionals. Hauríem de tenir present aquesta diferència semàntica també en altres contextos.

Aquesta diferenciació que pot semblar més aviat trivial ens obliga a establir una exigència de caire metodològic: quan es parla avui de nació i nacionalisme cal preguntar tot seguit a quina mena de nacions, a quina categoria de nació, es fa referència. I naturalment també a la inversa: és important saber l'origen, l'arrel, d'una determinada actitud envers la problemàtica nacional. Com a membre d'una «petita nació» puc entendre'm millor sobre assumptes relacionats amb la dimensió nacional amb col·legues que també formen part de petites nacions que no amb la majoria de membres d'estats nació «antics». I per la seua banda, els membres d'aquests estats nació troben ben sovint un llenguatge comú en els comentaris irònics sobre les petites nacions.

Fins ara hem fet referència al caire diversificat de les comunitats definides com a nacions i dels sentiments coneguts com a nacionalisme. Però caldria també analitzar quines esferes de la vida es tenen presents quan es considera i s'emeten valoracions sobre les nacions. ¿Es parla de nacionalisme en el context polític, on la qüestió del poder té una importància central? Les grans paraules dels polítics com ara sobirania, secessionisme o autodeterminació hi pertanyen, però aquests no són quasi mai denunciats com a «nacionalistes». ¿Què els importa als polítics, el seu poder o la nació?

I de manera semblant ens preguntem a què treu cap quan hom destaca, en el discurs nacional, els interessos nacionals en el terreny econòmic, combinats amb frases sobre la competitivitat, l'augment del producte nacional o el creixement.

Tot i que en aquestes dos casos l'adjectiu «nacional» hi sovinteja i és emprat com la cosa més natural del món, cal preguntar-se amb una certa dosi d'escepticisme si per ventura no s'hi tractarà més aviat d'afers estatals (deixant de banda la lluita pel poder polític) i d'interessos de grups econòmics. ¿Què té a veure amb la categoria «nació» la lluita per més beneficis? ¿No es tracta en ambdós casos més aviat de simples pretextos per a defensar interessos parcials?

A un polític d'un estat nació establert ningú no li retraurà res si parla d'interessos econòmics nacionals, fins i tot en el marc de les emfàtiques declaracions de solidaritat de la Unió Europea. En aquest terreny de la retòrica econòmica i política del poder la dimensió nacional sembla legitimada. Ara bé, si de cas les mateixes paraules surten de la boca d'un polític d'una petita nació, no hi ha dubte que serà rebutjat tot seguit com un nacionalista enecat i retardatari. La distància entre la retòrica i el món dels interessos reals que s'amaguen rere aquesta retòrica, podria donar lloc a un projecte de recerca altament productiu. D'altra banda, no és cap novetat: aquesta distància existia també als segles XIX i XX.

Qui s'ha dedicat des de fa molts anys al complex procés de formació nacional a Europa, no pot deixar de pensar que la preeminència atorgada a hores d'ara a la política i l'economia com a elements motors o precursors d'allò nacional és del tot exagerada. Com si es pogués reduir la nació a la lluita política o a la competitivitat eco-

nòmica! I a més aquestes esferes –la política i l'economia– poden igualment promoure processos nacionalment integradors o desintegradors. ¿O és que n'ha restat res de l'esperit de solidaritat i de la cultura de l'època «clàssica» de les nacions? Les arrels històriques i el llegat històric de les nacions europees –una peculiaritat europea– es basen en la singularitat cultural, que era considerada un valor, i en la solidaritat entre els membres de la nació que s'emancipaven alhora com a ciutadans iguals en drets. Els polítics parlen rarament del patrimoni cultural nacional i de l'aptitud per competir en aquest terreny de la cultura. I ja es pot entendre, perquè l'intercanvi tant intern com internacional, per exemple en àmbits materials com el vestit o l'alimentació, té tot sovint com a objecte els béns de consum de caràcters supranacional. El rendiment que pot donar en aquest camp la cultura estrictament nacional és més limitat.

Fins ací hem parlat de paraules, de termes, i el seu context, a manera d'introducció –potser una mica llarga, però tanmateix necessària– a la reflexió sobre la dimensió nacional al segle XXI.

Abordarem ara, per tant, el problema de fons: quines perspectives té la nació a hores d'ara? Mirarem de respondre-hi en tres nivells diferents i a partir de tres coordenades d'importància cabdal.

RELACIÓ AMB LA DIMENSIÓ «SUPRANACIONAL»

Aquesta dimensió la representa avui sobretot el món globalitzat, però fa almenys un segle que s'havia pogut observar ja. Deixant de banda els cosmopolites a títol individual que ja des de l'època de la

Il·lustració s'han definit en oposició a la nació, la negació més important d'allò nacional té origen en el moviment socialista, començant amb el *Manifest comunista* i fins arribar a la «superació» de la nació que proclamava la doctrina soviètica. La posició internacionalista partia de l'axioma segons el qual el «nacionalisme burgès» és egoista i l'«internacionalisme proletari», en canvi, és solidari. El proletariat mundial, que no tenia pàtria, havia d'enfrontar-se a la burgesia mundial. Al segle XXI aquesta mena d'internacionalisme, naturalment, està superat, però es pot extreure alguna lliçó del seu esfondrament. En la nostra època de globalització, la visió marxiana s'ha fet tanmateix realitat, si més no en part: ja no existeix gairebé un proletariat, però ha aparegut una «burgesia» global representada pel famós «1%» dels mega-rics que dominen el món a través dels bancs, les borses, etc. Aquesta nova classe dominant és supranacional, no té realment pàtria, o millor dit la seua pàtria ve determinada per l'eslògan il·lustrat *ubi bene, ibi Patria* (de preferència, als paradisos fiscals).

La globalització, evidentment, limita cada vegada més la sobirania política i econòmica de les nacions. Però això no significa de cap manera que la identitat nacional estiga condemnada automàticament a la desaparició. El panorama és força més complicat i pot expressar-se a través d'una fórmula simplificada que confirma l'experiència dels darrers anys. La identitat nacional s'afebleix si la globalització és percebuda com un factor de prosperitat, però s'enforteix (i pot donar lloc, arribat el cas, a un nacionalisme) si la globalització és percebuda com un factor de crisi. Naturalment cal preguntar-se qui ha de ser el portador o el suport d'aquesta identitat. L'opinió

majoritària dels sociòlegs és que ho és la classe mitjana amenaçada d'empobriment. És molt significatiu el fet que en la majoria de reflexions sobre el tema de la nació *versus* la globalització s'argumenta en les coordenades del poder polític i la distribució de béns de consum.

En aquest context es plantegen sovint qüestions al voltant del paper de la Unió Europea com a «amença» a l'autodeterminació nacional o fins i tot a la nació en general. No hi ha dubte que en el terreny polític i econòmic la UE imposa determinades limitacions. Això afecta sobretot les elits estatals poderoses (en termes polítics i econòmics) però no implica cap amenaça substancial a l'existència de la nació, almenys mentre no estiguen amenaçats els altres dos components de la seua existència. ¿Quina mena de suport dóna la UE o els seus òrgans rectors a les cultures nacionals? Em sembla –i potser és només el cas dels nous estats membres de la UE– que es pot obtenir sense gaire dificultats subvencions per a qualsevol activitat relacionada amb Internet, però no per a un teatre local o per a l'edició dels clàssics de la literatura nacional.

¿Què n'ha restat, doncs, de la cultura nacional i de la solidaritat nacional? ¿De debò podem parlar encara avui de la cultura nacional com un factor d'integració nacional? No és difícil subscriure un pronòstic pessimista. La integració nacional a través de la cultura (que no era només, ni de bon tros, l'alta cultura) s'esdevenia en l'època «clàssica» de les nacions en termes de comunicació social que funcionava a partir de codis i canons àmpliament difosos: determinades obres o esdeveniments eren coneguts per tothom, determinats estereotips eren acceptats per tothom i deter-

minats «mapes mentals» eren compartits per tothom. La separació total entre l'alta cultura i grans capes socials i la fragmentació interna d'aquestes fa que en resten cada vegada menys codis compartits. L'americanització de la cultura de masses fa que les cultures nacionals s'assemblen cada vegada més. Arribarà el dia que només hi restaran diferències lingüístiques.

RELACIÓ AMB EL REGIONALISME

Tot i que no hi ha cap definició consensual de la regió, s'accepta en general que la regionalització (avui promoguda també oficialment) tendeix a l'afebliment de les identitats nacionals. Això no havia estat sempre el cas en el passat: al contrari, hom suposava que la identitat nacional s'enfortiria a partir d'unes identitats regionals i locals que es complementaven. La política regional actual, tanmateix, conté alguns elements de confusió. Una identitat regional, el regionalisme, bé pot no proposar-se el desplaçament de la identitat nacional dins d'un estat nacional, però pot actuar com a barrera contra un nacionalisme agressiu. Ara, això és el cas només quan s'hi tracta de regions d'una mateixa nació. La relació amb l'estat es configura de tota una altra manera quan aquest és multiètnic, per la qual cosa el moviment regionalista poc esdevenir, en determinades condicions, moviment nacionalista, com és el cas a Espanya i Gran Bretanya. ¿On se situen, doncs, els límits entre un regionalisme innocu nacionalment i un regionalisme «separatista»? Dir-ne, de les nacions sense estat, que són un simple regionalisme ha estat, de sempre, una tàctica dels governs dels estats multinacionals.

En aquest context caldrà tenir molt presents dos aspectes i els enfocaments metodològics consegüents. De primer el fet que precisament aquestes nacions sense estat es defineixen sobretot pels trets culturals compartits, que són menystinguts pels estats nacionals. En la mesura que no passen de la cultura (i de la solidaritat interna), les elits d'aquestes nacions plantegen migrades ambicions polítiques, i són acceptables, fins a cert punt, als ulls de les elits estatals i de govern. Ara bé, quan reclamen igualtat de drets en termes polítics, s'obre un conflicte, perquè demanen als governants centrals que renunciïn a una part del seu poder. En segon lloc, s'hi tracta d'una lluita d'identitats, però aquestes identitats podrien no ser excloents. Hom pot lligar una identitat regional morava amb una identitat nacional txeca, una identitat regional dàlmata amb una identitat nacional croata, hom pot combinar una identitat ètnica katsuba amb una identitat estatal polonesa, així com una identitat nacional gal·lesa amb una d'estatal britànica i una identitat nacional catalana amb una d'estatal espanyola. Naturalment, aquest dualisme pot esberlar-se i transformar-se en secessió. És una qüestió oberta. Potser és encara vàlida la regla, justificable històricament amb dades empíriques, segons la qual les regions nacionalment definides viuen en pau dins d'un estat multinacional mentre les elits regionals-nacionals comproven (o se'n fan la il·lusió) que el poder central els hi pot oferir determinats avantatges. La independència no seria llavors un afer lligat a la cultura nacional, i tampoc una conseqüència necessària de l'existència nacional, sinó resultat de les ambicions polítiques i de poder dels que manen.

LA SOLIDARITAT INTERNA DE LES NACIONS

Aquesta qüestió té a veure amb les relacions en l'àmbit de la vida individual, sens dubte el més important per a la formació i manteniment de la nació. Perquè una nació només existeix si els seus membres s'hi identifiquen. En la situació actual no existeix el perill que aquesta identificació desaparega totalment, però és ben palesa la tendència, ja esmentada, d'afebliment dels sentiments nacionals, que es manifesta en la manca de solidaritat interna, etc. En sentit contrari hom podria evocar la gran onada d'entusiasme nacional i solidaritat de la població alemanya arran de la reunificació del territori nacional després del 1989. Tanmateix, ¿de debò hi tingué primacia la dimensió nacional? ¿O més aviat aquesta guanyà força només en combinació amb l'eufòria derivada de la caiguda del sistema soviètic?

Coneixem diverses investigacions sobre les opinions sobre la pròpia nació, sobre els estereotips que fan referència als «altres», però tot això es basa només en manifestacions verbals. ¿Com es pot saber quanta gent estaria avui disposada a sacrificar-se per la pròpia nació sense esperar res a canvi? ¿Hi ha diferències entre nacions, en aquest punt? ¿Quanta gent descarta un treball més ben pagat i marxar a un altre país o a l'altra banda de l'oceà, expatriar-se, perquè s'estimen més ser útils a la pàtria, a la nació? I encara si resulta que són cada vegada més els que marxen, seria una prova de la retracció o d'un esvaïment de la identitat nacional? En aquest terreny la política de la Unió Europea sembla clarament orientada a fomentar el *brain-draining* de les nacions més petites i pobres. Massa preguntes, massa

inseguretats, per a fixar un pronunciament clar sobre el futur de la nació.

Cal treballar, doncs, amb indicis indirectes, que ens permetrien en principi parlar d'un afebliment de la *nationness* (R. Brubaker). N'esmentarem alguns, per a concloure. El primer és l'individualisme, promogut a cor què vols pel neoliberalisme: no existeix la nació, tan sols una societat d'individus que opten i decideixen lliurement cada vegada. La *rational choice* hi té un paper cabdal. El segon és la manca d'esdeveniments viscuts conjuntament de manera directa, que eren tan importants en l'època «clàssica»: el contacte, les relacions, tenen lloc a hores d'ara per mitjà d'Internet i sabem que alguns moviments de protesta han pogut sorgir per aquest camí (però amb objectius, com es veu, de caràcter negatiu). ¿Podria funcionar Internet també en un sentit d'integració nacional? ¿Com podria transformar-se la percepció d'una realitat virtual en decisions i accions orientades nacionalment?

I en tercer lloc, es pot observar una desproporció molt gran entre l'eufòria de masses nacional i el sacrifici o la dedicació individual en benefici de la nació. Proliferen les grans celebracions dels èxits esportius nacionals, però quants palaus d'esports s'han construït mitjançant donacions i col·lectes de caràcter nacional? Era així com en el passat s'atenia al finançament d'escoles o teatres nacionals, i també la construcció dels monuments nacionals.

I en aquest context cal assenyalar que la identitat nacional recolza cada vegada menys sobre la vivència de la comunitat de cultura. Són molts els factors que hi influeixen: absència de materials nacionals en la cultura, fragmentació de la cultura, substitució de les vivències personals en el

terreny cultural per un mitjà tan impersonal com Internet, l'allunyament d'una alta cultura exclusivista dels gustos de les masses, que esdevenen cada vegada més *anacionals* a través de l'americanització.

A TALL DE CONCLUSIÓ: LES TESIS ACÍ DEFENSADES

1. Qualsevol manifestació a propòsit de la nació al segle XXI ha de tenir ben present les tres situacions nacionals diferenciades, concretament: els vells estats nacionals, les petites nacions i les nacions sense estat.

2. No es pot confondre el fenomen europeu de la «nació» amb les nacions i els «nacionalismes» extraeuropeus.

3. La nació europea i el «nacionalisme» (o millor dit: la identitat nacional) que hi va aparellat té diverses facetes i àmbits de projecció, essent-ne els més importants el polític, l'econòmic, el cultural i el comunitari-solidari. Cal tenir molt presents aquestes diferenciacions en les reflexions lligades a la valoració ètica del «nacionalisme».

4. Mentre que els primers dos àmbits de projecció –el de la política i el de l'economia– han estat en el passat, i encara avui, malmesos i emprats com a pretext per a lluites de poder i les ànsies possessives, els altres dos constitueixen el llegat humanista de la formació clàssica de les nacions a Europa.

5. Ni el nacionalisme polític ni l'econòmic es troben amenaçats per les tendències que marquen el segle XXI. Ben al contrari, les previsible crisis socials i econòmiques en determinaran la intensificació. Com més inseguretats hi ha en la societat, més força d'atracció prenen les proclames «en nom de la nació».

6. En canvi, és precisament el llegat humanista de la nació el que es troba, malauradament, condemnat a desaparèixer si s'aprofundeix encara més en el neoliberalisme triomfant i la mercantilització de la cultura que comporta. Aquesta tendència és especialment marcada allà on les nacions establertes d'ençà de molt de temps ja no necessiten la seua cultura per autoafirmar-se. En conseqüència, la cultura nacional perd no tan sols el suport polític, sinó també el suport material, dels poderosos.

En síntesi, també al segle XXI el «nacionalisme» serà com el déu Janus, de doble cara. ¿Quina de les dues sobreviurà? Del que hem exposat ací se'n deriva que les condicions relativament més favorables per a la supervivència o el manteniment dels valors nacionals positius (entesos com a cultura i solidaritat) es donen en els grups i moviments de caire nacional que s'orienten als valors culturals i solidaris de la dimensió nacional: les nacions sense estat i, potser, algunes de les petites nacions. Per un altre costat, tenim també en potència la cara fosca: podem observar d'altres components nacionals mobilitzadors allà on les elits polítiques –pels motius que siga– es consideren amenaçades o desplaçades en les seues apetències i pretensions de poder, i en conseqüència piquen el timbal nacional. En aquest cas, però, els valors positius de la dimensió nacional es trobarien més amenaçats que mai. □

Traducció de Gustau Muñoz

Fer-se càrrec de la modernitat

Dan Diner

L'any 2005 aparegué una novel·la de l'escriptor Daniel Kehlmann amb un títol poc explicatiu: *El mesurament del món*.¹ En poc temps el llibre s'havia enfilat a tot arreu a les llistes de best sellers. El seu èxit espectacular meravellà el gremi literari. No menys bocabadat en va restar l'autor mateix. No podia explicar-se a què es devia aquesta extraordinària ressonància. Al capdavant, segons va declarar, només havia volgut ironitzar, a partir de les biografies del naturalista Alexander von Humboldt i del matemàtic i astrònom Carl Friedrich Gauss, sobre un hàbit que considerava molt alemany. S'havia proposat de fer una mena de caricatura de la curiositat investigadora i de l'ansia insadollable de precisió. L'autor afegí després que el llibre tractava també, en realitat, dels mals de l'edat, una idea que li obsessionava.

L'autor no tenia gaire certesa quant al tema de la novel·la. I per què hauria de tenir-ne? Escrivia, com qualsevol escriptor que dóna via lliure als móns imaginaris dels seus lectors, allò que li agradava escriure, i prou. La interpretació de l'escrit no era el seu ofici. Era el públic qui havia d'interpretar i jutjar. Al text, un hi llegeix allò que li commou.

L'enorme èxit de públic d'*El mesurament del món*, una obra que no és precisament excelsa des d'un punt de vista literari, sembla que vindria del fet que toca un nervi molt sensible de l'esperit de l'època. I no només als països de llengua alemanya, sinó a tot arreu. Potser ací ha funcionat una mena de truc, que vindria a ser el truc de reviure a través d'alguns protagonistes de la modernitat, dibuixats amb traç gruixut, la consciència del que fou la Il·lustració pràctica, que evidentment els coetanis tenien molt present. Perquè, ben mirat, l'únic tema d'aquesta novel·la és una història ben explicada del que va aportar a la nostra comprensió del món allò que la historiografia coneix com la *Sattelzeit*,² l'època de transició a la modernitat. És bastant plausible la hipòtesi que en temps de pèrdua de tradició i d'oblit dels cànons, amb conseqüències dramàtiques per a la formació de la capacitat de judici, el tema d'una Il·lustració esdevinguda pràctica troba un

Dan Diner (Munic, 1946) és professor d'història contemporània europea a la Universitat Hebrea de Jerusalem i professor d'història jueva a la Universitat de Leipzig. És director de l'Institut Simon Dubnow d'història i cultura jueves. És autor, entre altres, de *Das Jahrhundert verstehen* (2000) i de *Versiegelte Zeit. Über Stillstand in der islamischen Welt* (2005). En català apareixerà pròximament el seu llibre *Memòries enfrontades* (PUV). Aquest article correspon a un capítol del seu darrer llibre *Zeitenschwelle: Gegenwartsfragen an die Geschichte*, Munic, Pantheon, 2010.

espai de ressonància gairebé universal, derivat de les mancances intel·lectuals. Els trets més sobresortints de la Il·lustració es reflecteixen de manera molt clara sobretot en la figura del naturalista Alexander von Humboldt. Aquest, a diferència del matemàtic Gauss, que era més introspectiu, s'abocava a indagar el món exterior físicament, gairebé cos a cos. A partir de les virtuts associades al compliment del deure i de l'acció incansable que desplega, es configura el motlle de la disciplina induïda per la ciència, que culmina en les giragonses del coneixement. Les normes de la raó pràctica que se'n deriven han contribuït al desencantament del món. La crítica anglosaxona ha situat amb encert la novel·la de Kehlmann sota el signe d'una *passion for precision*: de la passió per l'exactitud.

La precisió és una virtut del coneixement, i la ironia no pot treure-li aquest honor. Tampoc quan Kehlmann passa revista als esforços i patiments de Humboldt per aconseguir saber. Així per exemple quan estudiava a l'Escola de Mines de Freiburg i s'obligava, per tal de dominar la claustrofòbia, a moure's per pous i galeries molt estrets. O quan se sotmetia a experiments fisiològics per tal de determinar la conductivitat elèctrica dels músculs. O quan per tal de dur a terme els seus mesuraments no dubtava a suportar el fred extrem de les altes serralades o els eixams de mosquits de l'Orinoco enmig d'una calor abrasadora o es feia lligar a la proa d'un vaixell a tan sols cinc metres de l'aigua, amb el visor del sextant davant seu, per tal de mesurar l'alçària de les ones.

L'efecte del llibre de Kehlmann és paradoxal. Si l'autor s'esplaia de manera ambigua, mitjançant l'ús de la ironia, sobre les obsessions de la raó pràctica, l'èxit que

ha assolit apunta en una direcció gens ambigua. Aquesta obra bé podria ser considerada un signe inconfusible d'un canvi molt perceptible de tendència, un canvi consistent a deixar de llançar el descàrdit sobre la Il·lustració, a deixar de malparlar de la modernitat.

* * *

La modernitat no ha tingut gaire bona reputació. Hom l'ha fet responsable dels grans crims «d'Occident» contra la civilització, dels segles d'expansió cap enfora, ultramarina, d'Europa i el seu rastre de sang. Hom l'ha fet responsable de les pràctiques draconianes d'imposició, cap endins, de la disciplina social en la modernitat primerenca, val a dir, l'ensinistrament i l'adaptació per part de l'Estat de les persones als requeriments del nou ordre, encara incipient, d'un món de màquines. Aquestes pàgines d'ombra, de tota manera, són acuradament eliminades quan es tracta de la modernitat com a Il·lustració pràctica. La modernitat, si de cas, és admesa en plural, com a expressió de la diversitat cultural. Ara bé, l'exploració crítica de la tesi d'una pluralització de la modernitat esdevé tanmateix sospitosa. La sospita naix del reflex consistent a confondre les diferències de l'esdevenir amb una diferència de naturalesa. Perquè el plantejament de qüestions exigents sobre la gènesi de la modernitat no insinua de cap manera una ordenació jeràrquica de les cultures en termes ontològics. Es tracta més aviat de constatar les condicions força diferents de la seua formació o bé d'analitzar el grau d'arrelament que ha assolit, i això sobretot allà on és menys autòctona, per dir-ho així, on hagué de ser introduïda des de fora en condicions dubtoses. Això té un interès particular en relació als entorns

socials en els quals les tecnologies o altres benediccions pràctiques d'origen occidental són rebudes amb agraïda acceptació, però no pas les filosofies que n'han estat la premissa. D'aquesta manera, s'amaga a l'observador que emet judicis emocionals la íntima connexió que existeix entre secularització, forma de pensament, tecnologia i producció de la riquesa social.

Tot seguit abordarem dues qüestions. En primer terme, l'anomenada «raó ajornada», per reprendre una fórmula de Hans Blumenberg. El retard respecte de la modernitat esdevé estancament social en les cultures impregnades de sacralitat, com és el cas de la cultura islàmica. Convé comparar aquestes cultures amb les variants de la Il·lustració que presenten un caire marcadament impacient, com l'escolesa. En segon terme considerarem la qüestió de la diversitat cultural al si de la tradició de la modernitat il·lustrada occidental, tot establint sobretot un contrast entre la variant anglosaxona i la continental. En aquest aspecte ens interessarà especialment la qüestió del treball, el seu desplegament i mesurament. Si la pregunta kantiana era «Què és Il·lustració?», ací es planteja més aviat: «Com és la Il·lustració?».

* * *

Considerem d'entrada les diferències molt cridaneres en el procés d'introducció de la impremta entre Orient i Occident. A Occident la introducció de la impremta de tipus mòbils que s'esdevingué cap a mitjan segle XV –al mateix temps que la caiguda de Constantinoble– comportaria la producció, al llarg de vora cinquanta anys, d'uns vuit milions de llibres. És a dir, molt i molt més d'allò que tots els copistes de tot Europa havien pogut retre, a costa d'un

penós treball manual, durant el mil·lenni llarg que s'havia escolat entre la fundació de la ciutat del Bòsfor l'any 330 de la nostra era i l'embranchada de la mecanització de l'art de fer llibres. En canvi, la introducció de la impremta a l'imperi otomà i al món islàmic en general encara trigaria més de tres cents anys.

Aquest endarreriment determinà que la tradició establerta d'una oralitat de caire quasi litúrgic però basada en l'escrit es mantingués molt de temps. L'entrebanc conseqüent a la generalització de la capacitat lectora en signes aràbics perjudicaria massivament la difusió del coneixement fins als nostres dies. Segons investigacions recents, l'any 1996 només s'hi van imprimir, en el conjunt dels països àrabs, una mica més de 1.900 títols. Això representa el 0,8% de la producció mundial, sent així que els països àrabs constitueixen al voltant del 9% de la població mundial. També són molt escasses les traduccions de literatura en altres idiomes a l'àrab. Fins al punt que no passarien d'una petita part del que es tradueix a la llengua del país en un estat de dimensions reduïdes com ara Grècia. A més, el tiratge d'obres literàries oscil·la entre mil i dos mil exemplars. Els intel·lectuals i altres persones de formació secular han de recórrer encara ara, com a única opció, als llibres en llengües estrangeres. El gust per la lectura en àrab, en qualsevol cas, troba entrebancs.

En contrast amb això, l'alfabetització i la capacitat lectora a les dures Terres Altes d'Escòcia era, ja a començament del segle XVIII, absolutament espectacular (Arthur Herman). La població, coneguda per la seua orientació calvinista, sabia llegir –i no només la Bíblia– quasi en la seua totalitat. L'ànsia de llegir es projectava també a obres

impreses de caràcter profà, incloent-hi les de contingut científic. Persones de modesta condició podien posseir col·leccions considerables de llibres. A tot arreu hi havia biblioteques de préstec a l'abast de la població local. De les llistes de lectors d'aquestes biblioteques podem deduir que els qui se'n servien no eren de cap manera persones amb una motivació professional, sinó en gran part individus que exercien oficis manuals, artesans de tota mena: forners, ferrers, picapedrers, fusters i ebenistes, però també pagesos, servents i domèstics en general. Segons un cens que es va fer cap a final del segle XVIII, a Escòcia, en una població d'un milió i mig d'ànimes hi havia unes 20.000 persones que podien viure d'escriure i publicar i 10.500 exercien professions relacionades amb l'ensenyament i la cultura. L'expansió de les universitats escoceses fins a esdevenir centres de formació popular hi va contribuir. A diferència d'Oxford i de Cambridge, que en aquell temps només volien admetre de preferència alumnes de confessió anglicana, Glasgow i Edimburg estaven obertes a estudiants de totes les confessions. A més, l'ensenyament en aquests establiments d'alt nivell era bastant accessible, la qual cosa feia possible que estudiants amb mitjans econòmics escassos poguessen assolir també educació superior i títols professionals. D'aquesta manera Escòcia esdevingué la nació més avantatjada quant a la ciència i el saber de tot Occident i per tant del món.

Aturar la impremta, la impressió de llibres, vol dir també aturar el coneixement i per tant la Il·lustració. I significa així mateix aturar quelcom d'essencial i inherent a la modernitat: l'acceleració social. Certament, l'acceleració i la preservació de la tradició són poc compatibles. La primera víctima de

l'acceleració es la presència intramundana de la transcendència. D'aquesta manera el temps mecànicament impulsat en forma de premsa d'impressió arrabassà finalment a les obres escrites l'aura de sacralitat que arrossegaven fins aleshores. La repetició mecànica i pràcticament sense fi, la reiteració permanent del sempre igual en un moviment ascendent fou percebut com un atac frontal a la disposició divina sobre el temps i el consegüent estancament ritual. Una reacció semblant de refús causà entre els fidels més pietosos de l'islam l'adveniment del vaixell de vapor i del ferrocarril. Aquests monstres de l'acceleració foren percebuts com a sacrílegs i en conseqüència bandejats.

El fet que la Il·lustració i la modernitat tenen en la impremta la seua premissa material fou ignorat, d'una manera una mica lleugera, en un debat recent sobre una presumpta Il·lustració islàmica que hauria tingut lloc al segle XVIII. La disputa acadèmica es va concentrar en qüestions relacionades amb processos d'ordre intel·lectual i espiritual. I hom va subratllat fenòmens que recorden les cultures il·lustrades europees, com ara la difusió de moviments heterodoxos com el sufisme, interpretats en analogia amb el pietisme centreeuropeu. El fet que aquestes tendències no encetaren a la fi la dinàmica necessària per a configurar una mena d'Il·lustració islàmica és atribuïda per una certa tendència acadèmica sobretot a la intrusió i els abusos de la modernitat occidental, que ja eren perceptibles aleshores.

Aquesta idea segons la qual la ingerència de poders exteriors perjudicà o fins i tot impedí la formació i el desplegament d'una Il·lustració islàmica autòctona troba ressò també al món musulmà, un ressò, val a dir-ho, extravagant de debò. Es tracta de la noció —que es remunta al segle XIX

però que reprenen tothora els cercles tradicionals—segons la qual els musulmans haurien estat dipositaris d'un saber superior que els hauria estat pràcticament arrabassat pels europeus. Aquesta idea del robatori del saber musulmà es relaciona sobretot amb el fet històric de l'expedició de Napoleó a Egipte. L'emperador Bonaparte hauria inclòs al seu seguici un conjunt d'investigadors—principalment arqueòlegs i orientalistes—que s'haurien emparat dels tresors de saviesa del país amb la finalitat d'endur-se'ls cap a Europa. Així se'ls va arrabassar violentament als musulmans la premissa de la seua incorporació a un nou temps. Precisament les condicions a les quals devien la seua superioritat Europa i Occident. I tanmateix, la primera impremta que es va obrir a Egipte fou establerta per la potència ocupant, França. Els fullets que produïa aquesta impremta havien de familiaritzar la població amb les idees de la Il·lustració i dels drets humans. Però tot plegat s'acabà després que una multitud excitada destruís les instal·lacions i les planxes d'impressió. Hagué de passar temps fins que després de la marxa dels francesos i sent governador Mehmet Alí s'obrí de nou, ja en 1822, una impremta sota supervisió estatal a Bulaq, un suburbi d'El Caire. Les obres que s'hi imprimien—fins l'any 1843 unes dues-centes cinquanta—tenien com a finalitat d'ajudar a la modernització del país, inspirada pels saint-simonians. Però aquesta mena de modernització menada despòticament i sense Il·lustració tenia inevitablement limitacions.

Que una Il·lustració islàmica autòctona fou ofegada des de fora quan tot just naixia—abans que els seus tendres brots pogueren reeixir—és una tesi altament problemàtica. Deixa de banda sobretot les premisses que,

en el terreny de la vivència social, feren possible a Occident el pensament il·lustrat i la seua difusió de cara a la modernitat, és a dir, la formació d'una esfera pública, la difusió de la comunicació erudita, la correspondència entre savis i la irradiació de les societats de lectura, sense oblidar el predomini clarament creixent del pensament històric. És al pensament històric a qui hom transfereix el paper rector en la interpretació d'una realitat accelerada per la mà humana. I com a conseqüència, trontolla el govern sobirà de Déu.

* * *

Il·lustració i modernitat es varen desenvolupar en osmosi permanent. No té gaire interès d'aduir un grapat de dates significatives, però si s'ha de triar un moment històric especialment rellevant o marcat, hauríem de parlar del 1776, un any realment clau. Un gran nombre d'esdeveniments conflüïren en aquell *annus mirabilis*. En febrer es va publicar *La decadència i caiguda de l'Imperi Romà* de l'historiador Edward Gibbon. En març aparegué l'obra fundacional de la moderna economia política, *La riquesa de les nacions*, del filòsof moral escocès Adam Smith. En juliol començà la Revolució Americana. En agost va fallir el gran filòsof de la Il·lustració i precursor de Kant, David Hume. I cal no oblidar, encara, que aquell mateix any es va patentar el primer fusell de càrrega posterior produït en sèrie, un invent del capità d'infanteria britànic Patrick Ferguson, el pare del qual, un clergue escocès, mantenia estret contacte amb Hume. Aquest fusell de càrrega posterior determinà una revolució en l'art de la guerra no només perquè permetia una concentració i successió fins llavors inimaginable de trets, sinó perquè feia possible

la recàrrega quan el soldat estava ajupit o fins i tot ajagut. La tècnica que incorporava simbolitza l'altra cara de la Il·lustració: la mecanització creixent de la mort. El mateix Ferguson caigué en el decurs de la guerra d'independència americana.

* * *

La Il·lustració escocesa presenta una consistència especial. Es basa en un *common sense* que pressuposa la capacitat de judici moral. Aquest sentit comú contribueix a un compromís entre l'egoisme individual i l'altruisme d'arrel religiosa i afavoridor del sentiment comunitari. En el fons, es tracta d'un utilitarisme moderat pels valors lligats a la religió.

Esperonat per la trinitat anglesa de la primera Il·lustració –Francis Bacon, John Locke, Isaac Newton– al segle XVIII pren embranzida aquest corrent de la Il·lustració escocesa, a l'epicentre de la qual hi trobem filòsofs morals com Francis Hutcheson, Adam Smith, Adam Ferguson, Thomas Reid i Dugald Stewart. Tots ells tenien en comú la cerca d'una ciència social de l'home, de base antropològica, un *human knowledge*, una mena de filosofia de les virtuts humanes que explorava temes com *pity*, *compassion*, *benevolence* i *sympathy*: exactament els atributs morals d'un *common* o *moral sense* inspirador de l'acció humana. Al seu llibre –a hores d'ara escassament tingut en compte– *Sobre la revolució*, Hannah Arendt es mostra identificada amb aquesta tradició il·lustrada anglosaxona, però d'encuny escocès, quan assenyala la *passion for compassion* com a premissa de la solidaritat comunitària i de l'acció política compartida.

Tot i el materialisme i l'utilitarisme que se li atribueix, la Il·lustració escocesa

no va perdre mai una resta de lligam amb allò religiós. Al capdavall, tant la raó com la religió contribuïen igualment a distingir el correcte de l'erroni. Fe i raó no eren enemigues, en aquesta tradició, sinó més aviat afins. I apareixien fins i tot com a aliades (Gertrude Himmelfarb). La cosa era molt diferent en la Il·lustració francesa dels *philosophes*. La tradició radicalitzada amb Rousseau i Voltaire establí una oposició pràcticament inconciliable entre la raó i la religió. *Écrasez l'infâme!*, era la consigna. Aquesta confrontació proveïa la filosofia il·lustrada francesa d'una energia que recordava la fe en la transcendència. Entre revelació i raó s'obria un abisme.

La fonamentació escocesa de la capacitat de judici, que pouava en l'observació dels processos naturals i socials (*don't think –observe!*, deien), permetia establir una connexió peculiar entre els fenòmens lligats a un món de vida material que es desenvolupava a tota velocitat i les normes de comportament moral dels individus. D'aquesta manera, la Il·lustració escocesa i la seua orientació pràctica i utilitarista ateny una importància excepcional en la conformació i la projecció, més enllà del seu origen, d'una modernitat que s'havia de generalitzar.

L'obra d'Adam Smith és simptomàtica en aquest sentit. Amb la *Teoria dels sentiments morals*, apareguda en 1759, havia obtingut un gran reconeixement. Dos grans caps pensants del continent, Voltaire i Kant, l'homenatjaven. Amb la seua posterior i gran obra *La riquesa de les nacions* esdevé un dels fundadors reconeguts de l'economia política. Tot i que aparentment la filosofia moral i l'economia exploren àmbits diferents de l'existència humana, Smith considera que serveixen una coherència de fons. Si la primera vol fonamentar una teoria de

l'equilibri dels sentiments morals, la segona es proposa transformar-la en una teoria de la utilitat material. I en aquest punt esdevé central la categoria treball com a font de la riquesa social. La divisió creixent del treball és condició d'una productivitat que augmenta sense treva, potenciada pels mitjans auxiliars que aporta la tècnica, i alhora, en conseqüència, de l'augment constant de la riquesa social. D'aquesta manera, saber i benestar serveixen una relació molt estreta.

No és improbable que l'adhesió prèvia, de caràcter tradicional, a les normes de la devoció religiosa exercís la seua part d'influència en el lloc teòric privilegiat que Adam Smith atorga al treball com a font de la riquesa social. La percepció del fenomen de la divisió del treball era efecte de l'observació directa, en particular del desenvolupament industrial accelerat que tenia lloc a Glasgow en l'època de Smith i de la diferenciació en *statu nascendi* de les capacitats productives i la realització de productes acabats, especialment pel que feia al seu trasllat al món de la innovació tecnològica i la incorporació al sistema fabril en procés de formació. Aquest principi de la divisió i la subdivisió pràcticament sense fi dels processos de treball en accions cada vegada més senzilles accelerades amb l'ajut d'enginys mecànics fou, d'altra banda, revolucionat arran de la invenció de la màquina de vapor, que permetia la posada en servei de la força natural sotmesa a control. El fet que l'aplicació tècnica d'aquesta innovació consistent en la producció manipulada d'energia tingués lloc precisament a Escòcia, el país de la Il·lustració pràctica, era gairebé obligat. Al cap i a la fi, la teoria i la pràctica es conreenen en una relació molt més estreta a les universitats i altres institucions de recerca i experimentació

escoceses que en cap altre lloc d'Occident. A tot Europa gaudia d'un enorme respecte el triangle de la intel·ligència pràctica escocesa, format per les ciències naturals, les matemàtiques i la medicina. En un entorn científic i tècnic on s'establí una densa xarxa de relacions com el d'Escòcia no pot sorprendre que James Watt, l'inventor de la màquina de vapor —o si més no aquell en qui recau el mèrit d'haver fet útil al sistema fabril, mitjançant el moviment de rotació transmès a través de bieles, l'invent que potser algú altre havia fet abans—, tingués amistat amb Adam Smith. En una realitat amerada de categories com ara treball, divisió del treball, producció de la riquesa social, comerç i canvi tecnològic, i de la reflexió sobre tot plegat, les figures de l'emprenedor i de l'enginyer mantenen una coherència gairebé obligada.

Cau pel seu propi pes que els nous fenòmens afavoriren també una determinada curiositat epistemològica. Era intrigant, per exemple, la presència cada vegada més gran de les abstraccions en l'entrellat de la vida social. La metàfora de la «mà invisible» encunyada per Adam Smith és eloqüent en aquest sentit. I el gran economista no era l'únic que inventava paraules o expressions per a designar fenòmens força esmunyedisos des d'un punt de vista empíric. Així, un temps després Hegel parlaria de «l'astúcia de la raó» mentre que per a Marx, i no només per a ell, els condicionants i les relacions solien actuar «a esquesnes» dels protagonistes de l'acció. Aquestes i altres fórmules semblants tenien com a objecte, al capdavall, copsar i determinar epistemològicament fenòmens produïts pels homes però que tanmateix escapaven al seu coneixement. Una vegada que s'havien convençut acceleradament, gràcies al pensament

històric llavors predominant, que no era un ésser transcendent qui determinava el seu destí, sinó ells mateixos, maldaven per una explicació de l'abstracció social generada per la seua pròpia acció. El «dit de Déu» que fins aleshores havia marcat el destí dels humans, s'havia transformat en la «mà invisible».

* * *

Aquesta expressió, la «mà invisible», ha tingut un èxit que no deixa de ser paradoxal. D'entrada perquè en l'obra d'Adam Smith ocupa un lloc absolutament marginal. Només apareix tres vegades en el cos sencer de l'obra simithiana, formada per tres llibres, i en cadascun d'aquests només hi apareix un cop. I tanmateix sembla com si tota l'obra del filòsof moral escocès hagués d'estar dominada per aquesta metàfora. Com és possible això? Tot fa pensar que en aquesta imatge de la «mà invisible», farcida de ressonàncies teològiques, es concreta, per dir-ho així, un element nuclear de la modernitat.

La metàfora de la «mà invisible» ha estat interpretada també d'una altra manera: com a expressió del sentit de la ironia de Smith (Emma Rothschild). Res no hauria estat més lluny de l'il·lustrat escocès, filòsof moral i fundador de l'economia política que voler lligar a la metafísica el coneixement del món. La «mà invisible», en qualsevol cas, prové de l'arsenal d'imatges i metàfores literàries, com el «Macbeth» de Shakespeare o l'«Oedipe» de Voltaire. Realment no es pot descartar la dimensió irònica de l'ús d'aquesta metàfora per Adam Smith, sobretot quan comprovem que se'n riu i la relaciona amb les pràctiques de pobles primitius presoners de creences màgiques. Tanmateix, sembla que la «mà invisible» seria també una expressió xifrada que de-

signaria Déu, un símbol de la predestinació, reblert de tot allò que cau fora de les possibilitats humanes. Al capdavant, la reacció dels individus davant les crisis que els resulten incomprensibles en la vida econòmica, evoca tot un món d'imatges estretament relacionades amb la fe i les creences. És irònic i amarg alhora que l'home pugui contribuir amb el seu esforç productiu, disciplina i frugalitat a la sobreproducció i que la crisi pugui destruir allò que havia creat prèviament gràcies a les seues virtuts industrials. És paradoxal que se'l prive dels fruits del seu treball com a conseqüència, precisament, d'una conducta que hauria de complaure Déu, com ara quan es guarda del malbaratament o d'una despesa pecaminosa. La pregunta immediata, per què els passen coses dolentes als bons, apunta directament a la teodicea.

En la modernitat, en el món orfe de Déu, funciona una dimensió abstracta que no s'entén fàcilment. Llavors s'obre un camp molt vast per a les metàfores relacionades amb la conspiració. Fenòmens d'aquesta mena tingueren gran importància a Occident, i concretament a l'Europa del segle XIX. Avui sovintegen allà on hi ha entorns vitals impregnats de sacralitat que entren en estat de xoc i resten paralitzats com a conseqüència del foc devorador de la hipermodernitat que se'ls ve damunt. Sense la formació d'un potencial il·lustrat propi assumit com a tal, sense profanar la pròpia tradició per mitjà de la reflexió que aporta la ciència social —és a dir, sense aplicar el que va aportar la Il·lustració escocesa com a *human knowledge* en paral·lel a la modernització material de la vida social que ja estava en procés; és a dir, un diagnòstic antropològicament informat del complex teixit social de les interaccions humanes, bo i acceptant també, precisament,

el progrés tecnològic— el que succeeix és que es desencadenen processos que menen al fonamentalisme. Així, en l'àmbit de l'islam les sobreinterpretacions literals de textos sacralitzats engeguen una radicalitat política que va molt més enllà de la tradició. Aquest fonamentalisme és el producte paradoxal d'una modernitat que només ha aconseguit d'imposar-se parcialment, per tal com les aptituds o competències i els productes fruit de la tecnologia s'hi combinen amb regressions hermenèutiques amerades de literalisme.

* * *

Al costat de les grans diferències entre les cultures il·lustrades d'inspiració occidental i les que han encetat tot just, i amb gran retard, el procés dolorós de la secularització i la profanació, hom pot constatar també a Occident diferències molt importants quant a la formació dels entorns moderns de vida social, especialment en el terreny de les cultures de la producció. Aquestes diferències, condicionades per la tradició i que condicionaran al seu torn el futur, tenen a veure també, sens dubte, amb la desaparició de les antigues formacions polítiques a l'Est d'Europa. S'hi tracta, en aquest aspecte, bàsicament de qüestions relatives al treball, a allò que envolta la disponibilitat de treball, l'exercici mateix del treball i la seua medicació.

L'anàlisi de les peculiaritats culturals en l'àmbit de la producció, lligades a les diferents variants de la modernitat, té rellevància de cara al futur en la mesura que aquestes peculiaritats, en combinació amb innovacions tecnològiques de caràcter revolucionari, determinen del tot la idea del temps de treball i del valor del treball. Així, la idea d'un treball abstracte que s'hauria

de quantificar (una idea que pren forma en el trànsit del sistema de manufactura al sistema fabril) podria experimentar transformacions substancials, sobretot perquè en els sectors més productius el valor del treball ja no depèn del temps de treball que s'hi hauria emprat, sinó que s'acredita a partir del comportament del producte acabat al mercat. Per a un canvi d'aquesta magnitud, de la quantificació a la qualificació del treball, les diferents cultures productives es troben desigualment equipades. La configuració històrica respectiva hi influeix fortament, com una mena d'avantatge comparatiu lligat a la localització. Però els seus efectes no són sempre els mateixos. La configuració tecnològica dels mitjans de producció emprats i les formes de treball que s'hi adequen hi tenen molta importància. Per exemple, hi ha una clara correspondència entre el vell sistema fabril d'estructura jeràrquica i les cultures del treball de caire més aviat col·lectiu. En canvi, les tecnologies que corresponen a les configuracions postmodernes necessiten entorns de treball generador de valor de caire més individual, basats en l'autonomia i la flexibilitat. Aquestes diferències, que marquen el present, tenen arrels en la història del treball que remet culturalment al passat.

¿Quines peculiaritats caracteritzaven, per exemple, la cultura de la producció britànica en el trànsit a la modernitat, i en què es distingia de l'alemanya i d'altres variants continentals? La recerca històrica (Richard Biernacky) apunta, per tal de respondre-hi, sobretot a una diferència substancial. Convé saber, en aquest sentit, què s'entenia en cada cas per treball o, més exactament, quins n'eren els mecanismes d'apropiació o de realització del seu valor. Així, es reconeix que en el context britànic la coherència de

les relacions socials premodernes basades en la disposició directa sobre la persona es va poder dissoldre relativament d'hora a través de la mercantilització. Això vol dir que l'intercanvi, el comerç i unes relacions de mercat que esdevenien ubiqües varen afectar de ple, ja cap a final del segle XVII, les relacions de treball, a diferència del que passava al continent, i particularment a l'Europa central. La situació canvià arran de la Revolució francesa, de les conquestes napoleòniques i també de les reformes internes que hom va dur a terme com a conseqüència de tot plegat. Decretades des de dalt, s'ajustaven per aquesta mateixa raó, i duradorament, a les exigències jeràrquiques de la cultura industrial naixent. D'aquesta manera el sistema fabril de tradició alemanya o, millor dit, prussiana, marcat per les recialles premodernes, era molt més coherent amb els preceptes verticals de l'industrialisme que no la cultura de la producció britànica, estretament lligada a tradicions comercials i d'intercanvi de tipus àmpliament horitzontal. Avui podria ser a l'inrevés. La disposició comercial i en molts aspectes individualista bé podria ajustar-se més al tipus de producció actual, basada en una aplicació qualitativa de treball, que no la forma industrialista basada en l'organització col·lectiva i la mesura quantitativa del treball.

La idea segons la qual el valor del treball es reconeix immediatament en la font mateixa de la seua aplicació i no, com a Anglaterra, a partir del producte acabat en l'esfera de l'intercanvi, és a dir, en el mercat, prové de la pràctica agrària llavors comuna i arrelada a Alemanya, però també a França, de la *jova* o *corvée*. Ben mirat, tradicionalment al continent el treball no era en veritat lliure, és a dir, no havia es-

devingut una mercaderia que es pogués canviar lliurement, la qual cosa incloïa avantatges com la protecció social de què gaudia el productor. A més s'hi afegia la circumstància que a Alemanya persistien residus de l'ordre corporatiu sobretot en l'àmbit de l'artesanat que continuaven impregnant el sistema industrial. Fins avui mateix la formació professional compta a Alemanya amb avantatges molt considerables derivats precisament d'aquest motiu, uns avantatges dels quals no gaudeixen altres cultures industrials. Això es fa palès sobretot en el lligam molt estret que existeix entre projecció i producció, un avantatge de localització tradicional i difícil d'imitar de la cultura productiva alemanya.

Els gremis i les obligacions tradicionals no encaixen amb el tipus de comportament basat en l'intercanvi lliure entre propietaris independents de mercaderies. En la tradició britànica, en canvi, hi predominava el mercat o en tot cas la idea d'una omnipresència de les relacions comercials. Adam Smith arribà tan lluny en la seua concepció basada de la llibertat de comerç que hi veia en tot aquell que concorria al mercat i doncs també qui només hi podia oferir el seu treball, un comerciant. Això donà peu a teories força singulars. Per exemple, segons John Stuart Mill, que parteix del supòsit segons el qual la relació entre empresari i productor recolza en la voluntat absolutament lliure dels qui acudeixen en peu d'igualtat al mercat a fer-hi intercanvis, el salari pagat a començament del mes és com un préstec. Aquest préstec situa el productor en disposició de fabricar el seu producte. Només més endavant, després de culminada l'elaboració, realitza el producte el seu valor al mercat i es revela també el valor del treball que s'hi ha posat. En la

tradició alemanya, en canvi, el treball es fa present com a força de treball quantificada en termes de temps en l'esfera de la producció, és a dir, s'engloba en l'àmbit de la fàbrica. El fet que encara a mitjan segle XIX les relacions tradicionals basades en les antigues obligacions gremials planaren sobre la definició de les relacions laborals s'ha de tenir ben present si volem entendre l'abast de la cultura del treball a Alemanya. Ara bé, això no vol dir que aquesta configuració cultural fos negativa per a la productivitat del sistema fabril en formació. Més aviat al contrari, fou un element que contribuí al desenvolupament d'una cultura industrial altament productiva.

La trajectòria històrica diferenciada o divergent de les idees al voltant del treball pren una nova significació en el món postindustrial. En general les tradicions anglosaxones, que es basen en la idea d'una remuneració per la tasca feta, pel producte acabat, per una peça o per un servei, encaixen força més amb les innovacions tecnològiques basades en l'aplicació individual de la intel·ligència i la creativitat que no les tradicions continentals, que es basen en la idea d'un temps de treball quantificat i altament regulat.

Tot i que els corrents intel·lectuals identificats amb la Il·lustració són diversos, bé es pot dir que la modernitat té un caràcter unitari. Perquè a diferència de la Il·lustració i les seues múltiples concrecions confessionals, lingüístiques, culturals i regionals, la modernitat respon a una primàcia material molt definida. El seu nucli és el canvi que

desencadena el desenvolupament tecnològic. I l'acceleració és el tret que defineix aquest canvi. Per tal d'entendre el canvi en el món de vida derivat dels impulsos de l'acceleració i regular aquests impulsos en un sentit d'equilibri social i benestar, el pensament antropocèntric il·lustrat ha assumit la íntima connexió, la coherència interna, entre secularització, un ordre polític moderat, una tecnologia complexa i la producció pràcticament il·limitada de riquesa social.

La modernitat és una experiència que no té punt de retorn. Tots els intents de deslligar-la de la consciència il·lustrada i de desqualificar-la, tot i l'ambivalència inherent a la modernitat, són al capdavant deutors de la Contra-Il·lustració. Fins i tot la crítica tan persistent a la Il·lustració lligada al concepte i a la imatge d'una «dialèctica de la Il·lustració» només es pot dur a terme a través de la Il·lustració. □

Traducció de Gustau Muñoz

1. Trad. catalana: Angle editorial, 2007.
2. Terme encunyat per Reinhart Koselleck (en analogia amb *Bergsattel*, que vol dir port o pas de muntanya) per a designar el període de transició o canvi d'època entre 1750 i 1850 en el qual, en connexió amb les grans transformacions socials i polítiques, s'esdevingué una mutació pregona en els conceptes clau del pensament polític. (N. del t.)

Publicacions de i sobre Joan Fuster, 2002-2012: una guia bibliogràfica

Recollim ací una relació bastant exhaustiva tot i que incompleta, però en qualsevol cas significativa, de les edicions d'obres de Joan Fuster durant el període 2002-2012, així com de les publicacions dedicades a l'estudi de l'obra i la trajectòria de Fuster, aparegudes també en aquest període. Sens dubte, la iniciativa de més abast és la nova edició de l'Obra completa que duen a terme Edicions 62 i la Universitat de València, i que mira de fixar el corpus de l'obra fusteriana, en una edició acurada i de màxima exigència. Aquesta edició comptarà amb set volums, dels quals n'han aparegut tres fins ara. També ha tingut gran importància la publicació de la Correspondència de Fuster amb una variada gamma de corresponents, que aporta molta informació tant sobre Fuster com, de manera especial, sobre el context històric i cultural en què elaborà la seua obra. L'edició de volums independents ha sovintejat, i és un bon senyal de la vigència i interès de les diverses aportacions. En aquest sentit mereix un esment la Biblioteca J. F. de l'editorial Bromera, que posa a l'abast d'un públic general (i de les noves generacions, dels estudiants...) un seguit de títols ben caracteritzats de Fuster, en edicions a cura d'especialistes, així com recuperacions d'obra dispersa, o fins i tot inèdita, en nous reculls. Per la seua banda, els estudis i les interpretacions sobre l'obra de Fuster se succeeixen a bon ritme. La tasca que du a terme en aquest aspecte la Càtedra Fuster de la Universitat de València, amb les Jornades que organitza anualment dedicades al debat sobre aspectes de l'obra fusteriana, ha de ser destacada de manera especial perquè ha retut fruits molt valuosos. Des d'àmbits diversos, des de les editorials, la Universitat de València o determinades institucions, l'atenció vers l'obra de Fuster no decau. Això es pot veure parcialment en la relació adjunta, que tanmateix no inclou un bon nombre d'articles de revista o ponències acadèmiques. És molt el que encara resta per fer: culminar els projectes en marxa, estimular la lectura contemporània d'una obra sens dubte cabdal, incorporar-hi les noves generacions de lectors, i promoure'n la projecció que fóra escaient enllà del nostre àmbit lingüístic. L'obra de Fuster, el gran referent intel·lectual del nostre País, bé s'ho mereix.

Obres de Joan Fuster

Obra completa de Joan Fuster (Clàssics Catalans – Edicions 62/Universitat de València, edició dirigida per Antoni Furió i Josep Palàcios)

Vol. 1: *Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*, Barcelona, Edicions 62/Universitat de València, 2002, 1018 pp.

Vol. 2: *Assaig, I*. Edició, preliminars i apèndixs d'Antoni Furió i de Josep Palàcios, Barcelona, Edicions 62/Universitat de València, 2011, 807 pp.

Vol. 3: *Assaig, II*. Edició, preliminars i apèndixs d'Antoni Furió i de Josep Palàcios, Barcelona, Edicions 62/Universitat de València, 2011, 1127 pp.

Joan Fuster, Correspondència (Editorial Tres i Quatre/Universitat de València), edició dirigida per Antoni Furió

[Prèviament havien aparegut: vol. 1 (*Carner, Manent, Pla, Espriu, Villalonga*, ed. a cura de Francesc Pérez Moragón, 1997, 396 pp.), vol. 2 (*Agustí Bartra i altres noms de l'exili americà*, ed. a cura de Santi Cortés, 1998, 439 pp.), vol. 3 (*Ernest Martínez Ferrando*, ed. a cura de Vicent Alonso, 1999, 492 pp.), vol. 4 (*Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner, Germà Colon*, ed. a cura d'Antoni Ferrando, 2000, 563 pp.)]

Vol. 5: *Francesc de B. Moll i Aina Moll, Joan Coromines, Josep Maria Llompart*. Edició a cura de Josep Ferrer, Joan Pujadas i Joan Ferrer, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2002, 465 pp.

Vol. 6: *Vicent Ventura, Josep Garcia Richart*. Edició a cura d'Adolf Beltran, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2003, 387 pp.

Vol. 7: *Joaquim Maluquer (1a part)*. Edició a cura de Xavier Ferré i Trill, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2004, 522 p.

Vol. 8: *Joaquim Maluquer (2a part)*. Edició a cura de Xavier Ferré i Trill, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2005, 598 pp.

Vol. 9: *Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal (1a part)*. Edició a cura de Josep Ballester, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2005, 374 pp.

Vol. 10: *Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal (2a part)*. Edició a cura de Josep Ballester, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2006, 403 pp.

Vol. 11: *Rafael Tasis, Joan Triadú, Antoni Comas, Albert Manent i Joaquim Molas (1a part)*. Edició a cura de Josep-Vicent Garcia i Raffi, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2009, 385 pp.

Vol. 12: *Rafael Tasis, Joan Triadú, Antoni Comas, Albert Manent i Joaquim Molas (2a part)*. Edició a cura de Josep-Vicent Garcia i Raffi, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 2010, 614 pp.

Vol. 13: *Max Cahner*. Edició a cura de Josep Ferrer i Costa, València, Editorial Tres i Quatre/Universitat de València, 1912, 608 pp.

Volums diversos

- Les Constitucions del Convent de Sant Josep de València (segle XVI)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002.
- Judicis finals*, edició a cura i pròleg de Josep Palàcios, València, Universitat de València (Càtedra Joan Fuster), 2003, 124 pp.
- De viva veu. Entrevistes 1952-1992*, edició i introducció d'Isidre Crespo, pròleg d'Enric Sòria, Catarroja, Afers, 2003, 456 pp.
- Nuevos ensayos civiles*, tria, edició i traducció de Justo Serna i Encarna Garcia Monerris, Madrid, Espasa Calpe, 2004, 318 pp.
- Viure per viure. Els articles d'El País (1979-1986)*, pròleg d'Antoni Furió, trad. d'A.F. i J.P., València, PUV, 2005 (Assaig, 13), 114 pp.
- Bestiari*, edició a cura de Francesc Pérez Moragón i Josep Palàcios, pròleg de Francesc Pérez Moragón, València Universitat de València (Càtedra Joan Fuster), 2005, 109 pp.
- Heretgies, revoltes i sermons. Tres assaigs d'història cultural*, epíleg de Manuel Ardit, Catarroja, Afers, 2008, 225 pp.
- Significació espiritual de la Muntanyeta dels Sants [1944]*, pròleg de Josep Franco, Sueca, A la Ribera del Xúquer, 2011, 30 pp.

Biblioteca Joan Fuster d'Edicions Bromera

- [Prèviament havien aparegut els volums: *Ser Joan Fuster. Antologia de textos fusterians* (1991), *Combustible per a falles* (1992), *L'Albufera de València* (1993), *Sagitari* (1993), *Un país sense política* (1995), *Misògins i enamorats* (1995), *Babels i Babilònies* (1997), *Les originalitats* (1999), *Aforismes* (2000).]
- Dos quaderns inèdits*, introducció i notes de Francesc Pérez Moragón, Alzira, Bromera, 2004, 280 pp.
- El descrèdit de la realitat*, introducció de Romà de la Calle, Alzira, Bromera, 2005, 254 pp.
- Contra Unamuno i tots els altres*, introducció i traducció de Ferran Garcia-Oliver, Alzira, Bromera, 2007, 260 pp.
- Discordances* [Articles de la revista *Jano*], introducció, selecció i traducció d'Enric Sòria, Alzira, Bromera, 2010, 324 pp.
- Més discordances* [Articles de la revista *Jano*], selecció i traducció d'Enric Sòria, pròleg de Josep A. Fluixà, Alzira, Bromera, 2011, 204 pp.

Sobre l'obra de Joan Fuster

- L'Espill* 10 (2002): «Joan Fuster (1922-2002)», amb articles d'Antoni Furió, Josep Maria Terricabaras, Jacobo Muñoz, Antoni Seva, Eva Serra, Josep Palàcios, Antoni Martí, Enric Sòria, Adolf Beltran, Sam Abrams, Dominic Keown, Xavier Antich, Vicent J. Escartí, Miquel Nicolás (a més d'un text de Montserrat Roig, correspondència inèdita, i ressenyes de Santi Cortès, Biel Mesquida, Josep Iborra, Vicent Raga i Joaquim Espinós).
- Afers* 42/43 (2002): «Joan Fuster», amb articles de Vicent Olmos, Francesc Pérez Moragón, Faust Ripoll, Enric Pujol, Josep Maria Buades, Antoni Furió, Ferran Archilés, Xavier Ferré i Trill, Ferran Garcia-Oliver, Pau Viciano, Vicent Pitarch, Vicent Raga i Xavier Sierra Labrador.
- Josep Ballester/Antoni Furió, *Joan Fuster (1922-2002): 10 anys després*, Barcelona, Institució de les Lletres Catalanes.
- Isidre Crespo, *De Fuster a Pla, amb camí de tornada*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 2002.
- Júlia Blasco, *Joan Fuster: converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre, 2002.
- Joan Borja, *La utopia de la ciència. Joan Fuster i la mesura de les coses*, Alzira, Bromera, 2003.
- Revista del Centre de Lectura de Reus* 6 (2003), dossier «A Joan Fuster (I)».
- Revista del Centre de Lectura de Reus* 7 (2003), dossier «A Joan Fuster (II)».
- Serra d'Or* 523-524 (2003), dossier «Joan Fuster, 10 anys després».
- Alan Yates, Eulàlia Duran, Ramon Lapiedra, Toni Mollà, Encarna Garcia Monerri, Justo Serna, *A propòsit de Joan Fuster*, València, Quaderns d'Orientació Valencianista, Universitat de València, 2004.
- Ferran Carbó (ed.), *Joan Fuster, vicis de la lectura*, València, PUV, 2005 (Càtedra Joan Fuster, 1), amb aportacions d'Antoni Martí Monterde, Guillem Calaforra, Montserrat Prudon, Giuseppe Tavani i Juan M. Ribera.
- Romà de la Calle, Francesc Pérez Moragón, Doro Balaguer, Marc Borràs, *El descrèdit de la realitat. Fuster 1955* (Quaderns del MuVIM, 1), València, MuVIM-Diputació de València, 2005.
- Francesc Pérez Moragón (ed.), *Els arxius de Joan Fuster* (Catàleg de l'exposició «Els arxius de Joan Fuster» organitzada per la Universitat de València i comissariada per Francesc Pérez Moragón), València, Universitat de València, 2006.
- Guillem Calaforra, *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster*, València, PUV, 2006 (Càtedra Joan Fuster, 2).
- Vicent Simbor (ed.), *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, PUV, 2006 (Càtedra Joan Fuster, 3), amb aportacions d'Albert Manent, Rosa Maria Delor, Santi Cortés, Xavier Pla i Josep Iborra.
- Enric Balaguer, *Els colors i les paraules. Notes sobre Joan Fuster i la pintura*, València, PUV, 2007 (Càtedra Joan Fuster, 4).
- Antoni Furió (ed.), *Joan Fuster i els historiadors*, València, PUV, 2007 (Càtedra Joan Fuster, 5), amb aportacions de Josep Fontana, Rosa Congost, Pau Viciano, Xavier Torres Sans i Ferran Garcia-Oliver.
- Manel Pérez Saldanya (ed.), *Joan Fuster: llengua i estil*, València, PUV, 2008 (Càtedra Joan Fuster, 7), amb aportacions de Vicent Salvador, Jordi Ginebra, Enric Sòria, Amadeu Viana i Donatella Siviero.

- N. Pellisser, A. Montón, F. Pérez i Moragón (eds.), *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor* (Inclou documental en DVD), València, PUV, 2008 (Càtedra Joan Fuster, 8).
- Gustau Muñoz (ed.), *Joan Fuster i l'anàlisi de la realitat social*, València, PUV, 2009 (Càtedra Joan Fuster, 9), amb aportacions d'Ernest Garcia, Vicenç M. Rosselló i Verger, Ernest Reig, Adolf Beltran i Josep Ramoneda.
- Neus Campillo (ed.), *Pensar la nostra actualitat. Joan Fuster i la filosofia*, València, PUV, 2010 (Càtedra Joan Fuster, 10), amb aportacions de Josep-Maria Terricabras, Tobies Grimaltos, Margarita Boladeras, Mercè Rius i Antoni Riera.
- Romà de la Calle, Francesc Pérez Moragón (eds.), *Sobre el descrèdit de la modernitat*, València, PUV/MuVIM, 2010, amb aportacions de Josep Iborra, Romà de la Calle, Joan Àngel Blasco Carrascosa, Xavier Antich, Joan Borja, Isidre Crespo, Aina Moll i Doro Balaguer (Actes de les *Jornades al voltant d'El descrèdit de la realitat de Joan Fuster. 50 anys després. Art, modernitat i descrèdit* [2005]).
- Carme Gregori Soldevila, *Anotacions al marge. Els aforismes de Joan Fuster*, València, PUV, 2011 (Càtedra Joan Fuster, 11).
- Josep Iborra, Joan B. Llinares, Xevi Planas, Vicent Torrent, Rafael Xambó, *Joan Fuster i la música*, València, PUV, 2012 (Càtedra Joan Fuster, 12).
- Vicent Simbor, *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, València, PUV, 2012 (Càtedra Joan Fuster, 14)
- Pau Viciano, *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*, València, PUV, 2012 (Càtedra Joan Fuster, 13).
- AADD, *1962-2012. Joan Fuster: Nosaltres, els valencians* (Catàleg de l'exposició «Joan Fuster. Nosaltres, els valencians. 1962-2012» organitzada per la Universitat de València i comissariada per Ferran Carbó, Francesc Pérez Moragón i Brígida Alapont), València, Universitat de València, 2012.
- Serra d'Or* 626 (febrer 2012), «*Nosaltres, els valencians*, cinquanta anys després», amb articles de Carme Gregori Soldevila, Francesc Pérez Moragón, Antoni Furió i Miquel Nicolás.
- Saó* 370 (abril 2012), «*Nosaltres, els valencians: 50 anys*», amb articles de Pau Viciano, Vicent Pitarch, Adolf Beltran, Ferran Carbó, Carme Gregori Soldevila, Gustau Muñoz i Francesc Pérez Moragón.
- Eines* 17 (2012), especial Joan Fuster amb articles de Jordi Muñoz, Antoni Rubio, Sebastià Alzamora, Francesc Viadel, Dominic Keown, Antoni Furió/Agustí Cerdà, Vicent Terol, Joan Vea, Antoni Rico, Joan Elies Adell/Gavino Balata i Toni Mollà, a més de 16 testimoniatges personals.
- Afers* 71/72 (2012), «*Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*», amb articles de Vicent Olmos, Antoni Furió, Ferran Archilés, Gustau Muñoz, Manuel Ardit, Pau Viciano, Vicent Flor, Maria Josep Badenas/Francesc Pérez Moragón, Antoni Rico, Vicent Salvador i Isidre Crespo.
- L'Espill* 40 (2012), «*Nosaltres, els valencians, mig segle després*», amb articles d'Antoni Furió, Gustau Muñoz, Pau Viciano, Miquel Barceló, Joan F. Mira, Vicent Alonso, Xavi Sarrià, Ferran Garcia-Oliver, Guillem Calaforra, Maria Josep Picó, Enric Bou, Josep Guia, Simona Škrabec, Antoni Martí Monterde, Francesc Pérez Moragón, Lluïsa Julià, Carme Gregori, Neus Penalba, Ferran Requejo, Miroslav Hroch i Dan Diner.

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

SEGONA ÈPOCA

Sumaris dels números 34 al 39

L'Espill 34 – Primavera 2010

Editorial: Signes inquietants

Seyla Benhabib, És la democràcia un dels drets humans?

Salvador Giner, Francesc Eiximenis i els orígens del republicanisme

Stefan Collini, Una vida política. Cinquanta anys de la *New Left Review*

Manuel Alcaraz, El bloqueig valencià

Dossier

LITERATURA PERSEGUIDA

John Ralston Saul, Expressions concretes

Carne Arenas, L'escriptor, un perill?

Raffaella Salierno, Escriptors perseguits

Salem Zenia, Refugiats o emigrants? El significat de les paraules

Chenjerai Hove, Edat, vida i vida de nou

Easterine Kire Irala, Una terrible bellesa: veus postcoloniales d'Índia i Àfrica

Maria Barbal, Escriptura velada i escriptors supervivents

Manal Alsheikh, Hem d'escriure, malgrat tot!

El-Kaissa Ould Braham, L'amor i la revolta en la poesia de les dones insurrectes

Documents

Declaració d'Independència dels Estats Units ||

Eva Cserhati, Història personal del cànon literari hongarès

Toni Mollà, Visió de Nova York

Antoni Rico, El debat inacabat entre Jaume Vicens Vives i Joan Fuster

Emília Bea, Sobre Adrià Chavarria

Llibres

Andreu Ginés, Samaranch era franquista (Francesc Vilanova, Una burgesia sense ànima)

Ferran Garcia-Oliver, Enlluernat per Pla (Enric Vila, El nostre heroi Josep Pla)

Jacobo Muñoz, Filosofia catalana (Xavier Serra, Història social de la filosofia catalana)

L'Espill 35 – Tardor 2010

Editorial: El destí d'Europa

Antoni Defez, De la pròpia veu a la veu pròpia

Eloi Grasset, Sobre la veritat i l'estil

Giuseppe Burgio, Desordres simbòlics de la masculinitat

Fredric Jameson, La literatura del Tercer Món

Dossier

TURISME DE MASSES: LES CONSEQÜÈNCIES

Manuel Delgado, El cercador de signes

Jaume Terradas, Turisme i ecologia

Aurora Pedro, El turisme de masses: limitacions, reptes, oportunitats

Joan Amer, Turisme de masses i societat

Joan Buades, Geopolítica del turisme

Documents

Buffon, Discurs sobre l'estil

Teodor Llorente, Sentit de la Renaixença ||

Tomàs Escuder, Un viatge pel Mediterrani. Notes antropològiques

Antoni Mora, En el nom de l'inconfessable

Joana Masó, Maurice Blanchot i els dobles de la imatge

Pilar Alfonso, Fam i publicitat

Llibres

Maria Josep Picó, Memòries de sostenibilitat intel·lectual (Jaume Terradas, Ecologia viscuda)

Francesc Pérez Moragón, Testimoni d'un desastre (Nicolau Primitiu, Dietaris 1936)

L'Espill 36 – Hivern 2010

Editorial: Itàlia i nosaltres

Mark Lilla, Leo Strauss a Pekín. L'estrany gust xinès pel que fa a filòsofs occidentals

Manuel Alcaraz, Les cares de la corrupció

Ignacio Sánchez-Cuenca, Dues legislatures: dos Zapateros?

Dan Diner, Les duplicitats de la història

Christiane Stallaert, 1492/1942, paisatges de memòria en l'Europa transmoderna

Dossier

MÚSICA I PENSAMENT

Jacques Rancière, Autonomia i historicisme: la falsa alternativa. Sobre els règims d'historicitat de l'art

François Nicolas, Com desenvolupar (i no desconstruir) l'autonomia tan contestada de la música?

Peter Szendy, «This is it (The King of pop)»

Vladimir Safatle, Morton Feldman com a crític de la ideologia. Una lectura política de *Rothko Chapel*

Felip Martí-Jufresa, Disquisicions musicals a l'època de la teo-eco-logia naixent

Documents

E. R. Curtius, El sindicalisme dels treballadors intel·lectuals a França (1921) ||

Guillermo Quintás, El boulevard dels il·lustrats

Josep Manuel Alcañiz, El futur no està escrit. Per nos nous mitjans de comunicació al País Valencià

Santi Cortés, «Bajo la responsabilidad del editor». La censura franquista sobre l'editorial 3i4

Llibres

- Josep Fontana, El franquisme amb noms i cognoms (Andreu Ginés, La instauració del franquisme al País Valencià)
Adolf Beltran, Recialles de la reacció (Gustau Muñoz, ed., Els reaccionaris valencians)
Jacobo Muñoz, Metàfora de la cultura (Mercè Rius, El Pont de la Girada)
Josep Conill, El lector de música (Guillem Calaforra, So i silenci)

L'Espill 37 – Primavera 2011

- Editorial: El valor de la democràcia
Josep M. Muñoz, L'endemà del tripartit
Joan Olmos, Espanya *invertibrada* a gran velocitat
Gregori Elliott, El darrer Hobsbawm
Michael Krätke, Europa en la crisi
Dossier
ELS NÉTS DE IUGOSLÀVIA
Bogdan Bogdanović, Les memòries enfrontades
Teofil Pančić, La riba d'arena
Vesna Mojsova, Un nom és un nom. Sobre els tomàquets de Macedònia o el subjecte fràgil
Muharem Bazdulj, L'ogre balcànic i l'esperit dòcil d'Europa Central: un paral·lel
Tanja Petrović, Pensar Europa sense pensar: els discursos sobre els Balcans occidentals
Carles Torner, Decàleg per a l'abandó de Bòsnia
Senadin Musabegović, El cercle i el present
Mítja Čander, Un bosc gòtic

|| Documents

- Robespierre, Discursos ||
Francesc Serés, Les rates que menjaven cultura
Ferran Requejo, Els fronts dèbils del pluralisme polític. Europa i les minories nacionals i culturals
Miroslav Hroch, Per a què necessitem la nació, encara, a Europa?
Alicia Villar, Transformacions en la universitat

Notes

Francesc Pérez Moragón, Josep Iborra *in memoriam*

Llibres

- Andreu Ginés, Tan lluny, tan a prop
Juli Capilla, El llegat del valencianisme de postguerra
Enric Balaguer, Entre la passió i l'ofici
Jordi Sales, Més enllà dels tòpics
Francesc Pérez Moragón, Origen i forma de l'aforisme fusterià

L'Espill 38 – Tardor 2011

- Editorial: Una crisi global i sistèmica
Miquel de Moragas, Futbol i identitat
Míriam Hoyo, Fukushima és a tot arreu
Jordi Marrugat, Crítica i cultura en el sistema literari català actual

Dossier

XENOFÒBIA, POPULISME I EXTREMA DRETA A EUROPA

- Xavier Casals, Presentació: La dreta populista i els camins que duen a Utoya
Enzo Traverso, La fabrica de l'odi. Xenofòbia i racisme a Europa
René Cuperus, La revolta populista contra la globalització
Xavier Casals, La nova dreta populista i l'«enigma espanyol»
Jean-Yves Camus, El Front National: entre la normalització democràtica i la força antisistema
Simona Škrabec, Eslovènia: cap a una societat apolítica?

|| Documents

- Victor Serge, Antisemitisme ||
Hugh Pennington, Xinxes
Ferran Archilés, «De gent que anomenen classes subalternes». La influència de Gramsci en Joan Fuster
Santi Cortés, El llibre, un perillós enemic

Notes

Antoni Martí Monterde, La destrucció de la recerca en Humanitats a Catalunya

Llibres

- Simona Škrabec, Els artistes que es juguen el seu públic
Gil-Manuel Hernández, Segrest de la democràcia?
Carles Cabrera, Trencant tòpics
Francesc Pérez Moragón, Enric Valor i la llengua

L'Espill 39 – Hivern 2011

- Editorial: Por a Europa?
Josep Iborra, L'estupor
Per Wirtén, On eres quan va caure Europa?
Martí Domínguez i Anna Mateu, Periodisme desestabilitzador

Dossier

- CAP A ON VA LA SOCIETAT VALENCIANA?
Jordi Muñoz, Com hem arribat fins ací? Les bases de l'hegemonia electoral de la dreta valenciana
Ernest Reig, La crisi internacional i l'economia valenciana
Rafael Castelló, Tendències socials al País Valencià
Adolf Beltran, Anatomia de la corrupció
Violeta Tena, Visions del País
Francesc Viadel, L'apropiació de la identitat
Toni Mollà, Joan Fuster i nosaltres

|| Document

- George Orwell, Per què escric ||
William Viestenz, Dit d'alguna manera. La filosofia de la llengua de Josep Pla
Tom Van Imschoot, Sobre l'autoinvençió de la literatura flamenca
Mercè Altimir, Longus, Mishima i el relat d'iniciació
Xavier Ferré, De l'interès econòmic al plantejament polític

Notes

François Rastier, Neologismes i neozanisme

Llibres

- Francisco Fuster, La Transició i els seus descontents
Guillem Llop, La utilitat de la crítica contra el dogmatisme
Simona Škrabec, «Saps el país dels tarongers en flor?»
Pau Viciano, Una ideologia xenòfoba i antidemocràtica

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros. Resta del món: 30 euros.

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es